T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİ DÜNYA DÜZENİNDE IRAK VE KERKÜK SORUNU

140587
140587

Hakan YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr.Abdülkadir AKÇİN

GEBZE
2003

Hakan YILDIZ'ın Yüksek Lisans tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/09/2003 tarih ve **2003/18** sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE(Danışman) : Prof. Dr. Abdülkadir AKÇİN

ÜYE : Prof. Dr. Yavuz SEZEN

ÜYE : Yard. Doç. Dr. Halit KESKİN

ONAY

GYTE Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 20.10.2003 tarih ve 2003/20 kararı.

İmza/Mühür

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZET

Türk milletinin İslamiyet'i kabul etmesi ile göç dalgası güneybatı yönüne kaymış, böylece Musul – Kerkük bölgesinde bir çok Türk beyliği ve devleti kurulmuştur. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile bölge üzerinde hak iddia eden İran arasında büyük mücadeleler patlak vermiştir.

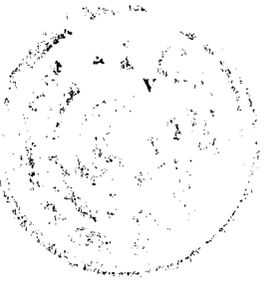
Bölgenin tarım ve yeraltı zenginlikleri yabancı devletlerin Osmanlı devleti üzerinde paylaşım kavgasına sebep olmuş, I. Dünya Savaşı sonucu bölge İngiltere tarafından işgal olunarak Irak devletine bağlanmıştır. Irak yönetimi altında kalan Türkmenlere Irak Hükümetleri günümüze kadar baskı ve asimilasyon politikaları uygulamıştır.

II. Dünya Savaşı sonucu bölgede etkinliği ABD ele geçirmiş ve soğuk savaşın sona erdiği 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle yaşana gelişmeler I. Körfez savaşına neden olmuştur. Yeni Dünya Düzeni kavramının dünya kamuoyu gündemine girmesi yine aynı sebeple olmuştur.

Bu savaş sonucunda ağır kayıplara uğrayan Irak'ın yanı sıra komşusu Türkiye'de I. Körfez Savaşı sonrasında BM tarafından Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Ayrıca Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğu teröristlerin bölgeye yerleşmesine sebep olmuş, Türkiye'nin terörizmle mücadelesini uzatmış ve bölgeye askeri operasyonların düzenlenmesi gerekmiştir.

Irak, 2003 yılında yaşanan II. Körfez Savaşı sonucu 'Koalisyon Güçleri'nin denetimi altına girerken Saddam Hüseyin iktidarı son bulmuştur. Kürt grupların güçlenerek çıktığı II. Irak savaşı sonucu Kuzey Irak'ta fiili bir Kürt Devleti oluşumu meydana gelmiştir.

Bölgesinde yaşanan bu gelişmeler Türkiye'yi derin endişe ve sıkıntılara sokarken yeni bir vizyon oluşturmayı mecbur hale getirmiştir.

SUMMARY

Since Turkish public accepted the religion of Islam, migration turned towards south-west. So lots of Turkish commonplace and states were established in region of Mosul – Kirkuk . There became many struggles between Ottomans and Iran when area became a part of Ottoman Empire.

Agriculture and underground wealth of this region caused sharing quarrels of foreign countries on Ottoman State. As a result of the First World War, this region was bound to Iraq by the occupation of Britain. Up to now Iraq governments have enforced assimilation and pressure politics on Turkmen who went on living in this region.

After the Second World War, USA got the superiority in this region. In 1991 after the Cold War ended, Iraq occupied Kuwait and because of the events as a result of this occupation the First Gulf War started. The same reason caused the concept of "New World Order" to appear on the world public agenda.

At the and of this war not only Iraq had serious losses, but also turkey had heavy economical losses because UN put embargo on Iraq. Besides, the authority gap which existed in North Iraq caused terrorists to settle in this region and it's also caused Turkey to lengthen the struggle of terrorism and to organize military operations to this region.

In 2003, at the end of the Second Gulf War, Iraq was begun to be controlled by the "Coalition Power" and the power of Saddam Hussein was over. As a result of the Second Iraq War, Kurd groups became more powerful. So an actual Kurd State formation has come out in North Iraq.

Turkey had deep anxiety and difficulties because of these chances that occurred in its near zone. And all these chances also caused to constitute a new vision.

TEŞEKKÜR

Bana bu kadar güncel bir konu üzerinde çalışma fırsatı veren tez danışmanım Prof. Dr. Abdülkadir AKÇİN ve bizden yardımlarını esirgemeyen rahmetli hocamız Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ başta olmak üzere, aileme ve tezimin hazırlanmasında benden maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen tüm dostlarıma teşekkürü borç bilirim...

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖZET iv

SUMMARY v

TEŞEKKÜR vi

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

TABLOLAR DİZİNİ

HARİTALAR DİZİNİ

GİRİŞ 1

1. KERKÜK'ÜN KURULUŞU

1.1 İslamiyet'ten Önce Kerkük Tarihi 4

1.2 İslamiyet'in Yayılması ve Kerkük'ün Fethi 5

2. IRAK VE ÇEVRESİNDE İLK TÜRK VARLIĞI

2.1 Emevi Devleti ve Irak'ta İlk Türk Varlığı 8

2.2 Abbasi Döneminde Türkler 9

3. IRAK VE ÇEVRESİNİN TÜRK YÖNETİMİNE GİRMESİ

3.1 Büyük Selçuklu Döneminde Türkler 12

3.2 Kullanılan Güzergahlar 14

3.3 Irak Selçukluları 16

3.4 Musul Atabeyleri 17

3.5 Erbil Atabeyliği 19

3.6 Kerkük'te Kurulan Türkmen Beyliği 21

3.7 Karakoyunlu (Baranlı) Devleti 21

3.8 Akkoyunlu (Bayındırlı) Devleti 22

3.9 Safaviler Döneminde Musul - Kerkük 22

4. KERKÜK'ÜN OSMANLI İDARESİNE GİRMESİ VE IRAK TÜRKLERİ

4.1 Kerkük'ün Osmanlı İdaresine Girmesi 24

4.1.1 Irak'ın Fethi 24

4.2 Kerkük Sancağı 26
4.2.1 Kerkük (Merkez Kaza) 27
4.2.2 Revanduz Kazası 27
4.2.3 Salâhiye Kazası 28
4.2.4 Köysancak Kazası 28
4.2.5 Râniye Kazası 28
4.3 Irakta Osmanlı Safavi Hakimiyet Mücadelesi 29
4.3.1 IV. Murad'ın Bağdad Seferi Ve Kasr-I Şirin Andlaşması 31
4.4 Bölgede Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri 33
4.5 Nüfus Sayımlarında Kerkük 34
4.5.1 1877-78 Kerkük Ve Civarının Nüfus Durumu 34
4.5.2 1881/82 - 1893 Genel Nüfus Sayımına Göre Musul Vilâyeti 34
4.5.3 1895 Nüfus Sayımı 35
4.5.4 1906 / 1907 Nüfus Sayımına Göre Kerkük 35
4.6 Kerkük'te Tarım Faaliyetleri 36
5. AVRUPALILARIN IRAK'A GİRİŞİ VE I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ
5.1 Avrupalıları Bölgeye Yönlendiren Sebepler 38
5.2 Fransızların Bölgeye Girişleri 39
5.3 İngilizlerin Bölgeye Gelişleri 40
5.3.1 İngiltere'nin Basra Körfezi'nin Batı Kıyılarına Yerleşmesi; Katar, Bahreyn ve Kuveyt'i Etkisi Altına Alması 43
5.3.2 Mithat Paşanın Bağdat Valiliği ve Bölgede Osmanlı Etkinliğinin Artması 44
5.3.3 Mithat Paşa Sonrası İngiliz Faaliyetleri 45
5.4 Almanların Bölgeye Girişleri 47
5.4.1 Alman Bağdat Demiryolu Projesi 50
5.5 Rusya'nın Bölge Üzerindeki Emelleri 53
5.6 Amerikan Politikaları 55
5.7 20. YY.'A Girerken Bölgede Büyük Devletlerin Etkinlik Mücadelesi 56
5.7.1 Kasa Koyu ve İngiliz – Rus Çekişmesi 57
5.7.2 Kasa Koyunda Alman Hakimiyeti ve İngiliz – Alman Çekişmesi 60
5.8 II. Abdülhamit Han ve Yaklaşan I.Cihan Harbi 61

5.9 Alman – İngiliz Anlaşması ve Türk Petrol Kumpanyası 65

6 I. DÜNYA SAVAŞI VE IRAK'IN İNGİLİZLER TARAFINDAN İŞGALİ

6.1 İngilizlerin Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler 68

6.2 İngilizlerin Irak'ı İşgali 69

6.2.1 İngilizlerin Aşiretler Üzerindeki Faaliyetleri 70

6.2.2 İngiliz İşgali ve Osmanlı Karşı Faaliyetleri 72

6.2.3 Zemzir Savaşı 73

6.3 Mondros Anlaşması Ve Yankıları 75

6.4 Musul ve Kerkük'ün İngilizler Tarafından İşgali 76

6.5 Halil Paşa ve Şeyh Mahmut 79

6.6 Musul - Kerkük'ü Kurtarma Çalışmaları ve İngilizlerin Tutumu 80

6.6.1 Revandiz Harekatı ve Özdemir Bey 82

7. LOZAN ANTLAŞMASI VE MUSUL – KERKÜK'ÜN KAYBEDİLİŞİ

7.1 Lozan'a Kadar Atatürk'ün Musul - Kerkük Politikası 86

7.2 Lozan Konferansı 86

7.2.1 Lozan Görüşmelerine T.B.M.M.de Oluşan Tepkiler 91

7.2.2 Lozan ve Sonrası Atatürk'ün Musul - Kerkük Politikası 93

7.2.3 Lozan Antlaşmasının Kabulü 96

7.3 Halifeliğin Kaldırılması ve Şeyh Sait İsyanı 97

7.4 Haliç Konferansı 100

7.5 Cemiyet – İ Akvam 101

7.6 Ankara Antlaşması 104

8. TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ VE IRAK'IN GENEL GÖRÜNÜMÜ

8.1 Türk - Irak Münasebetlerinin Başlaması Ve Körfez Savaşına Kadar Gelişmeler 106

8.2 Irak'ın Genel Görünümü 112

8.3 Irak'ın Coğrafyası ve Jeo- Stratejik Konumu 114

8.4 Demografik Yapısı 118

8.4.1 Irak'ta Şiiler 119

8.4.2 Kuzey Irak'ta Kürtler 121

8.4.3 Irak'ta Türkmenler 125

8.4.3.1 Irak'ın Irak Türklerine Karşı Uyguladığı Politikaya Genel Bakış 130

8.5 Irak'ın Siyasal Yapısı 131

8.6 Irak'ta Muhalif Güçler 133

8.6.1. Şii Gruplar 134

8.6.1.1. El Dava (İslami Dava Partisi) 134

8.6.1.2. İslami Devrim Yüksek Konseyi 134

8.6.2 Kürt Gruplar 135

8.6.2.1 Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) 135

8.6.2.2. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) 135

8.6.3. Irak'ta Muhalif Gruplar ile ABD İlişkileri 136

8.7 Irak'ın Ekonomik Yapısı 137

8.7.3 Irak'ın Petrol Endüstrisi 142

8.7.4 Dış Ticaret 145

8.8 Türkiye-Irak Ticari İlişkileri 146

9. YENİ DÜNYA DÜZENİ VE BM MÜDAHALESİ

9.1 Körfez Savaşı Ve Diplomatik Gelişmeler 150

9.1.1 BM Müdahalesinin Sonuçları 156

9.2 Yeni Dünya Düzeni 158

9.2.1 Tek Süper Devletli Dünya 160

9.2.2 Gücün Sınırları Ve Yeni Güç Odakları 163

9.2.3 11 Eylül ve Değişen Amerikan Dış Politikası 165

10. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI DÖNEM

10.1 Kürt Ayaklanması Ve Türk Katliamı 168

10.2 ABD'nin Irak Politikası 170

10.2.1 ABD'nin Kuzey Irak Politikası 172

10.2.2 ABD'nin Kürt Meselesine Yaklaşımı 173

10.2.3 Çifte Muhasara Politikası 173

10.3 Güvenli Bölge 175

10.3.1 36. Paralel'in Üstü 176

10.3.2 36. Paralelin Altı 177

10.4 Kuzey Irak Kürtleri'nde Ayrılık 178

10.5 Türkiye'nin Kuzey Irak ve Irak Türkleri Politikası 180

10.5.1 Türkiye'nin Irak Türkleri Meselesine Yaklaşımı 183

10.5.2 Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Kürt Politikası, Kuzey Irak Gerçeği ve Türkiye'nin Terörle Mücadelesi 184

11. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

11.1 Su Sorunu 188

11.2 PKK ve Kürt Meselesi 190

12. II. IRAK SAVAŞI ÖNCESİ ALTERNATİF STRATEJİLER

12.1 Savaş Öncesi Hazırlıklar 202

12.2 Savaş Esnası 208

12.3 Savaş Sonrası 210

13. II. IRAK SAVAŞI

13.1 Savaş Öncesi Türkiye - Amerika Arasındaki Gelişmeler 212

13.2 Savaşın Başlaması 214

13.3 II. Irak Savaşı ve Kerkük'te Yaşanan Gelişmeler 216

13.4 Irak'ın İşgal Süresinde ABD'nin Karşılaşabileceği Olası Sorunlar 219

14. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 221

KAYNAKLAR 231

EKLER

EK – A: Osmanlı Arşiv Belgeleri

Belge 1 Şehr-i Zor Sancağının adının Kerkük olarak değiştirilmesi 241

Belge 2 Musul'da Sanayi Mektebi ile Hastahane İnşası 246

Belge 3 Musul, Şehr-i Zor ve Süleymaniye'de Maarifin İlerlemesi İçin Alınacak Tedbirler 247
Belge 4 Kerkük Sulama Kanalı Harcamalarında Yolsuzluğa Adı Karışanların Sorgulanması (İlk ve son Sayfa) 249
Belge 5 Kerkük Sanayi Mektebi Masrafları İçin Vilayet Bütçesinde Aktarma Yapılması 251
Belge 6 Musul Dahilinde Petrol Gazı Aranması İmtiyazının Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne Verilmesi 255
Belge 7 Musul ve Bağdat Kömür Madenleri İmtiyazının Hâzine-î Hâssa'ya Verildiği 257
Belge 8 İşletmeye Verilecek Bağdat ve Musul Petrol Rezervlerinin Yeniden Belirlenmesi 258
Belge 9 İngilizlerin Bağdat, Musul, Kerkük ve Civarındaki Ahali ve Aşiretleri Osmanlı Devletine Karşı Ayaklandırma Girişimleri 261
Belge 10 İngilizlerin Van ve Havalisindeki Siyasî Teşebbüsleri 263
Belge 11 İngilizlerin Süleymaniye'yi İşgale Kalkışmaları Üzerine Buradaki Arap ve Kürtlerin Osmanlı İdaresini İstemeleri 265
Belge 12 İmadiyelilerin Osmanlı İdaresi Altında Yaşama İstekleri 270
EK – B: Şerif Hüseyin – Mcmahon Yazışmaları 271
EK – C: Sykes – Picot Antlaşması 281
EK – D: Şeyh Mahmut'un Bir Mektubu 287
EK – E: Amerikan Gizli Belgelerinde Musul'u Kurtarma Çalışmaları 289
EK – F: Chester Antlaşması 23 Mart 1923 295
EK – G: Ankara Antlaşması 302
EK – H: Irak Krallığının Deklarasyonu 308
EK – I : Tarihlerle Irak 316
Resimler – Fotoğraflar 340
Özgeçmiş 346

SİMGELER ve KISALTMALAR

AB Avrupa Birliği

ABD Amerika Birleşik Devletleri

AGİT Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı

BAE Birleşik Arap Emirlikleri

Bkz. Bakınız

BM Birleşmiş Milletler

BP British Petroleum: Ingiliz Petrolleri

CENTO Central Treaty Organization: Merkezi Antlaşma Örgütü

CIA Central Intelligence Agency: Merkezi Haberalma Örgütü

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

Doç. Doçent

Dr. Doktor

Ed. Editör

GSMH Gaysi Safi Milli Hasıla

GSYIH Gayri Safi Yurt İçi Hasılası

IAEA international Atomic Energy Agency:

Uluslar arası Atom Enerjisi Örgütü

IKÖ Islam Konferansı Örgütü

KDP Kürdistan Demokratik Partisi

KYB Kürdistan Yurtseverler Partisi

NATO North Atalantic Treaty Organization:

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OPEC Organization of Petroleum Exporting Countries:

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

PKK Kürdistan İşçi Partisi

Prof. Profesör

SEATO South East Asian Treaty Organization:

Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü

SEİA Savuna Ekonomik İşbirliği Anlaşması

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

UNMOVIC United Nations Monitoring Verification and Inspection

Commission: Birleşmiş Milletler Denetleme ve Doğrulama Komisyonu

UNSCOM United Nations Special Commission Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu

US United States: Birleşik Devletler

TABLOLAR DİZİNİ

4.1 1906 Kerkük ve Sancağında Üretilen Sanayi Tarım Ürünleri 36

4.2 1906 Kerkük ve Sancağında Hububat Üretimi 36

4.3 1906 Kerkük ve Sancağında Meyve Üretimi 37

8.1 1993'teki Petrol Rezervleri ve Petrol Üretimi 112

8.2 Ham Petrol Üretimi ve Bilinen Rezervleri : Ortadoğu ve Kuzey Afrika (1974-1993) 113

8.3 Akaryakıt ihracatı: Ortadoğu (1970-1992) 114

8.4 Irak Harcamalar Durumu 139

8.5 Temel Ekonomik Göstergeler 141

8.6 Dış Ticaret (Milyar $) 145

8.7 Türkiye-Irak Dış Ticareti (Bin $) 148

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1 Asur, Pers ve Büyük İskender Dönemleri 5

Harita 1.2 İslamiyet'in Yayılışı 7

Harita 3.1 Büyük Selçuklu İmparatorluğu 13

Harita 3.2 Irak'ta Türk Yerleşimi 15

Harita 4.1 Irak'ta Osmanlı Hakimiyeti 25

Harita 8.1 Irak 115

Harita 8.2 Irak nüfus Yoğunluk Dağılımı 116

Harita 8.3 Irak Toprak Kullanımı 117

Harita 8.4 Irak'ta Etnik Gruplar 118

Harita 8.5 Irak'ta Türkmen Yerleşim Alanları ve Kürt Bölgeleri 129

Harita 8.6 Irak'ta Ekonomik Aktiviteler 140

Harita 8.7 Irak Petrol Yatakları ve Boru Hatları 144

Harita 9.1 Çöl Fırtınası 154

Harita 13.1 II. Irak Savaşı ve Kürt Bölgeleri 215

GİRİŞ

Orta Asya bozkırlarında tarih sayfasına çıkan Asil Türk Milleti, At'ı hizmetine alarak kendine has " Atlı Bozkır Kültürü "nü oluşturmuştur. At'a hakimiyeti sayesinde sürat kazanan bu büyük millet bilime olan ilgisinin getirisiyle de demiri kullanarak kendini çağın en modern silahlarıyla donatmıştır. Disiplin ve nizamıyla tüm dünyada çağının en kudretli, adaleti yayma ülküsü ile de yüzyıllar boyu geniş coğrafyalara hükmeden tarihin en şanlı milleti olmayı başarmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemine kadar devam etmiştir.

Orta Asya'da iklimin bozulması ile ortaya çıkan kuraklık, salgın hastalıklar ve Çin baskıları sonucu bu şanlı millet, anayurdundan göç etmek zorunda kalmış, göç ederken kendisine yurt olarak fethettiği toprakların benimsediği yaşam tarzına uygun coğrafyalar olmasına önem vermiştir.

Gök Tanrı inancına sahip bu millet, Müslümanlarla ilk kez Emeviler döneminde karşılaşmış, İslamiyet'i kabul ederek Akdeniz Medeniyetine dahil olmuştur. Böylece İslam alemi, yüzyıllar süren büyük bir koruyucu milleti hizmetine almıştır. İslam ordularının temelini teşkil eden bu millet, zamanla İslam dünyasının yöneticisi olmuş ve görevini yüzyıllar boyunca en iyi şekilde yerine getirmiştir.

Türk göçleri geniş bir coğrafyaya yayılırken, tarihin en eski medeniyetlerinin kurulduğu ve bereketli topraklara sahip 'Anadolu' ve 'Mezopotamya' da taşıdıkları coğrafi özellikleri sebebiyle büyük Türk milleti tarafından 'Anayurt' olarak seçilmiştir. Bu yayılım Osmanlı Devleti zamanında daha da büyümüştür.

Fakat akan zaman ve sanayi devrimi, yüzyıllar boyunca üç kıtadaki varlığıyla bir çok milleti barış ve huzur içinde yönetmeyi başaran Osmanlı Devleti'ni bir Pazar ve hammadde ülkesi durumuna düşürmüştür. Bu paylaşımın kavgası, I. Dünya Savaşı ise Türklerin felaket yılları olmuş,

Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Yüce Türk milleti ateşle imtihanından başarıyla çıkarak genç Türkiye Cumhuriyetini kurmayı başarmış, fakat Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmakla beraber bir çok soydaşımız sınırlarımız dışında kalmıştır.

Bugün komşumuz Irak'ta yaşanan gelişmelerin Türk siyaset ve ekonomisine büyük etkileri olmuştur. Türkiye, I. Körfez Savaşıyla büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Bu kayıpların temeli Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar uzanmaktadır. "Misak-ı Milli" sınırları içerisinde olduğu halde sahip olduğu zengin ve kaliteli petrolü sebebiyle üzerinde emperyalist İngiltere'nin gözü olan Musul – Kerkük, yine İngiltere'nin oyunları ile Lozan Antlaşmasıyla alınamamış, adeta Türkiye için kanayan bir yara halini almıştır. Çünkü bölgede varlıklarını sürdüren soydaşlarımız için çile yılları başlamıştır.

1921 yılında (Kahire Toplantısında) Ortadoğu'nun paylaşımı çerçevesinde İngiltere tarafından kurulan 'Suni' devletlerden bir tanesi de Irak Devleti olmuştur. Bu oluşum sonucunda Irak yönetimi altında kalan ve yaşamlarını baskı, yıldırma, katliamlar ve asimilasyon tehlikesi karşısında sürdürmeye çalışan soydaşlarımız Türkmenler; Körfez Savaşları ile bir kez daha Türkiye gündeminin ilk sırasına otururken, Türkiye için Kuzey Irak'ta sorunlu günlerin daha uzun yıllar devam edeceğini gösteren bir tablo ortaya çıkmıştır.

I. Körfez savaşı sırasında ABD başkanı Bush tarafında ortaya atılan "Yeni Dünya Düzeni", dünya kamuoyu tarafından üzerinde sıkça durulan bir kavram haline gelmiş, Birleşmiş Milletler kararlarıyla hareket eden bir 'Global Dünya' düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur.

ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırıları ile "Terörizm"e karşı başlatılan savaş Afganistan sonrası farklı bir boyut kazanarak, her Müslüman'ın 'potansiyel terörist' olarak nitelendirildiği 'Mcdünya – Cihat' savaşı'na dönüşmüştür. George Bush, ABD başkanı seçilmesiyle emperyalist fikirlerin hiç değişmediğini, BM Güvenlik Konseyinin kararına gerek duymadan II. Körfez savaşını başlatarak ortaya koymuştur.

ABD'nin teröre karşı verdiği bu mücadelenin bize yansıyan Irak ve Musul – Kerkük boyutundan öte amaçlarının olduğunu saptamak mümkündür. Sovyetler Birliğinin dağılması ile biten 'Soğuk Savaş' ve ortaya çıkan 'Tek Süpergüç'lü Dünya' düzeninin, ABD tarafından devam ettirilmek istediği aşikar bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Fakat Soğuk Savaş'ın bitmesi Avrupa'daki dengelerin değişmesine de sebep olmuş ve Avrupa Birliği içinde Almanya – Fransa bloğunu ön plana çıkarmıştır. Görülen odur ki ABD'nin patronluğunu istemeyenler karşı bir blok oluşturmaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada, "Misak-ı Milli" sınırları içinde olmasından dolayı Musul - Kerkük Tarihi ve emperyalist güçlerin petrol kavgaları, ayrıca ABD'nin Körfez'deki operasyonları sonucu Ortadoğu haritasının olası değişiminin Türkiye'ye ve bölgede yaşayan Türkmenlere olan/olabilecek etkileri, "Yeni Dünya Düzeni" kavramının gerçek yüzü ve oluşan tepkiler stratejik bir yaklaşımla açıklanmıştır.

1. KERKÜK'ÜN KURULUŞU

1.1 İslamiyet'ten Önce Kerkük Tarihi

En eski Türk Devleti olan Sümerlilere[1] ait olan çivi yazısının çözülmesiyle anlaşılan ve 'iki nehir arası' anlamına gelen "Mezopotamya"[2], üzerinde tarihin her döneminde çok önemli uygarlıkların kurulup geliştiği, çeşitli milletlerin ve devletlerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur.

"Mezopotamya" üzerinde kurulmuş en önemli uygarlıklar "Asur" ve "Babil" uygarlıklarıdır. Bu önemli uygarlıkların, Kerkük Türk tarihinde de çok önemli bir yeri vardır. Kerkük'ün «Türkalan» köyünde, Yorgantepe'deki kazı çalışmalarından elde edilen bilgilere göre Kerkük, beş bin senelik eski bir şehirdir.[3]

Asur devletinin merkezi olan " Ninova" ; Dicle Nehrinin karşısında ve doğu yönünde, Musul'un yanı başındadır. Ninova şehrini kuran Ninova veya Ninos , Asurluların hükümdarı olup elli iki yıl hükümran olmuştur. Asur devleti yaklaşık 1300 yıl varlığını sürdürmüştür.

Kerkük şehrini kuran Asur hükümdarı Sartnabal'ın M.Ö. 800 yılında bu şehre " Kerhsuluh " adını verdiği tarihi kaynaklarda rivayet edilmektedir. Keldanice'de " Kerh " şehir anlamına gelmektedir. " Suluh " ise Sartnabal'ın gerçek ismidir.[4]

Tarihin seyri içinde Kerkük şehrine değişik isimler verilmiştir. Asur kaynaklarında Kerhsuluh; Süryani kaynaklarında Beyt-i Kermay; Arap kaynaklarda " El – Kerm " gibi isimler alan Kerkük, Türkmenler tarafından

---

[1] Olcas Süleyman, Az İ Ya, T.D.E.A.V.,İstanbul,1992

[2] Ferik Cemal, Yazı Tarihinden, Servet-i Finun Matbaası, İstanbul 1948, s.386

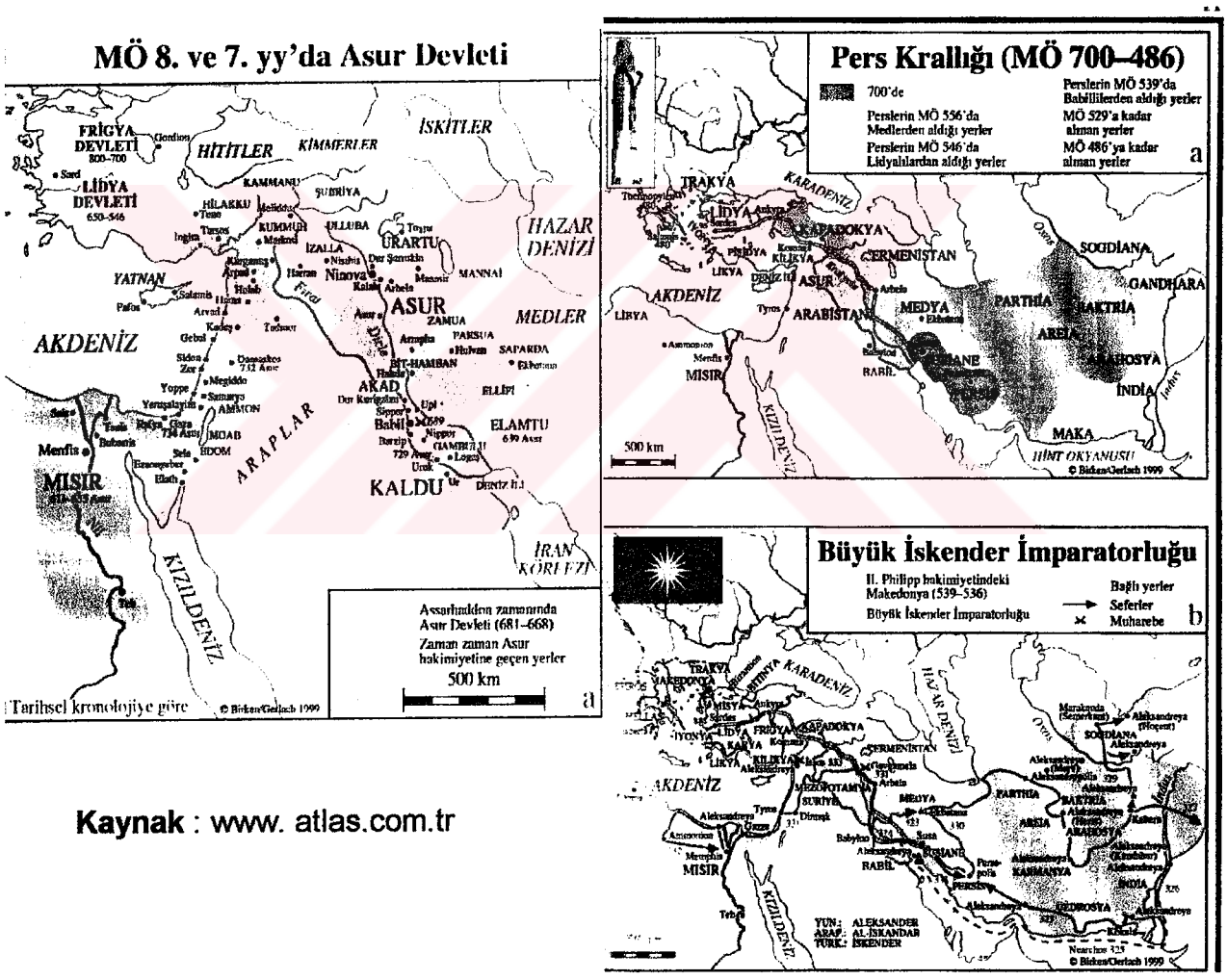
[3] Demirci Nefi , Dünden Bugüne Kerkük -İstanbul 1990,s.10

[4] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s. 15

"Gökyurt" olarak adlandırılmıştır. "Kerkük" adı ilk kez Şerefeddin Yezidî'nin Timur tarihinde geçmektedir.

Asurlulardan sonra Babil devletinin bölgeye tamamen hakim olduğu görülmektedir. Fakat Babil'in hakimiyeti Pers akınları karşısında uzun sürmemiş ve Musul - Kerkük bölgesi Perslerin eline geçtikten sonra buraya kalabalık şekilde Pers nüfusu iskan ettirilmiştir. [5]

Harita 1.1 : Asur – Pers ve Büyük İskender Dönemleri

Kaynak : www. atlas.com.tr

[5] Büyük Larausse, bakınız haritalar

Bir süre Büyük İskender'in işgaline de maruz kalan Musul – Kerkük bölgesinde yaşayan halk, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yönelmiştir.

Hıristiyanlığın etkisinde kalan Musul – Kerkük, birinci asrın başından itibaren Asurluların dini merkezi olan Ninova'nın yerini almıştır. Burada önemli olan husus bugün hala bu bölgede Hıristiyan Türklerin yaşamasıdır. Bu bize bölgeye yapılan Türk göçlerinin ne kadar eski olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere Büyük İskender'in generalleri tarafından İskender'in işgal ettiği ülkelerin taksim edilmesi sonrasında kurulan devletler uzun ömürlü olmamıştır.

Bölge, Mezopotamya'da devlet kurmuş olan Partlar, Romalılar ve Sasaniler'den sonra M.S. 7. asırda, Medine İslam Devleti'nin yönetimine girmiştir.[6]

1.2 İslamiyet'in Yayılması ve Musul – Kerkük'ün Fethi

Halife Hz. Ömer zamanında Medine devletinin sınırları Arabistan dışına taşmış ve Anadolu'ya kadar seferler düzenlenmiştir. Hz. Ömer'in komutanlarından Utba b. Farkat komutasında Dicle – Fırat havzasına yapılan seferler sonucunda M.S. 642 yılında Musul fetih olunmuş, yine aynı yıl içinde Iyaz b. Ganem komutasındaki askerler Kerkük ve civarını ele geçirmişlerdir. İslam askerleri bölgede yaşayan halka baskı yapmamışlar, isteyenlerin göç etmelerine izin verirken topraklarından ayrılmak istemeyen halka bölgede kalabilecekleri hususunda serbestlik tanımışlardır.

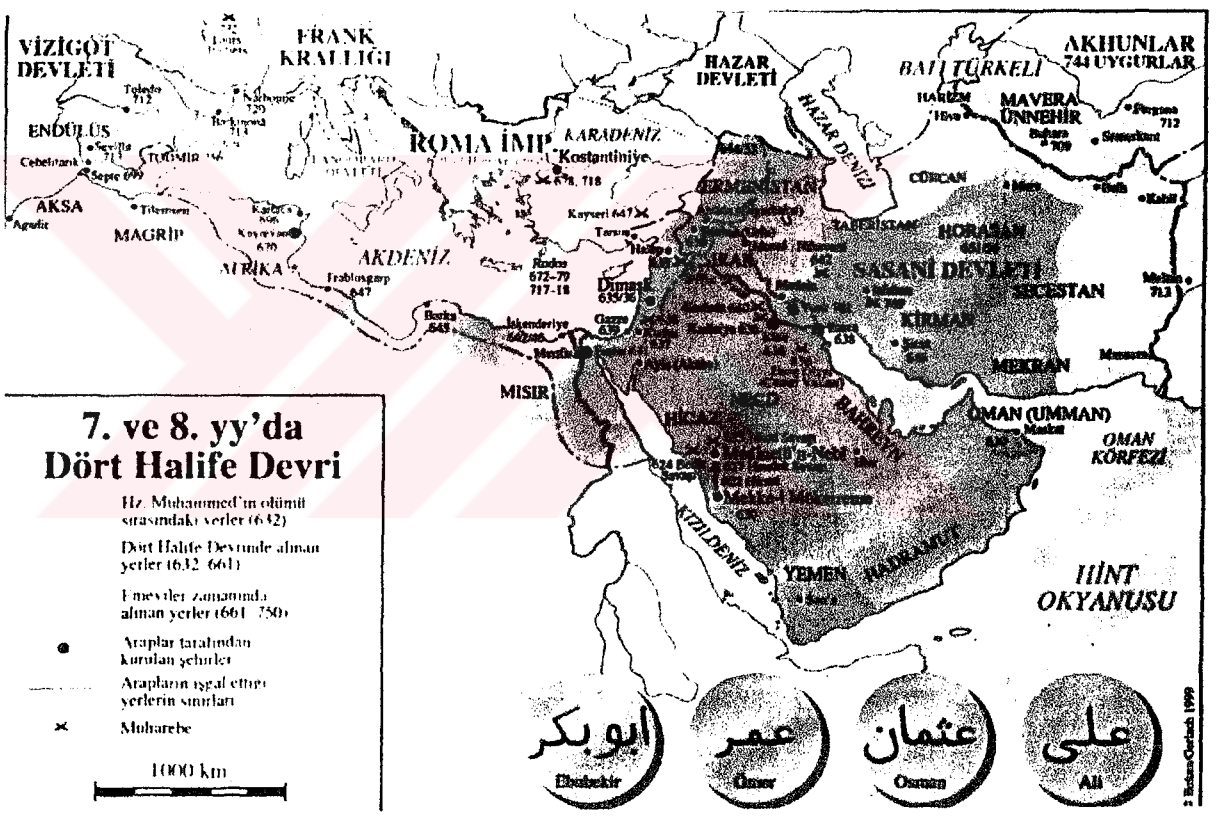
Emevi hanedanının İslam alemini yönetmeye başlamasıyla Musul ve Kerkük, Emevi Devletinin yönetimi altına girmiştir.

---

[6] Mısıroğlu Kadir, Musul Meselesi ve Irak Türkleri, Sebil Yayınevi 1985 s. 42

Taha El Haşimi'nin coğrafya kitabında ve bazı Arap tarihçilerinin iddia ettiği gibi Irak Türklerinin yalnız Abbasi halifelerinden birinci Mutasım'ın üçüncü asırda Türkistan'dan getirdiği Selçuklu Türkleriyle on birinci asırda Dördüncü Sultan Murad'ın Anadolu'dan getirdiği Osmanlı Türklerinden ibaret olduğu tezi doğru değildir. Mezopotamya'nın eski kavimlerini göz ardı edersek, Türklerin Irak'a ilk girişleri Hicri 32 (M.S.652) yılında olmuştur.[7] Yani Türkler 1300 yıldan daha uzun bir süredir bu topraklarda yaşamaktadırlar.[8]

Harita 1.2 : İslamiyetin Yayılışı

Kaynak : www.atlas .com.tr

---

[7] Beyatlı Hidayet Kemal, Irak Türkleri'nin Tarih, Dil ve Kültürleri , A.A.M. Ankara 1998, s.31 Börklü Meşkure Yılmaz, http:// Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri, 2000 s.2

[8] Börklü Meşkure Yılmaz, http:// Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri, 2000 s.2

2. IRAK VE ÇEVRESİNDE İLK TÜRK VARLIĞI

2.1 Emevi Devleti ve Irak'ta İlk Türk Varlığı:

Bölgedeki ilk Türk yerleşimi, M.S. 676 yılında Emevi hükümdarı Ubeydullah bin Ziyad'ın Basra'ya yaklaşık 2.000 kişilik bir grubu getirmesiyle başlamıştır.[9] Yazılı belgelere göre İslam orduları, Emeviler zamanında Sasani İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Türklerle temasa geçmiştir. Türklerin ve Arapların birbirleriyle yaptıkları savaşlardan sonra Türklerin gücü anlaşılmıştır. Ubeydullah bin Ziyad'ın Buhara ve Beykent'e yaptığı saldırılara Türk prensesi Kabac Hatun'un ordusu direnmiştir. Bu saldırılarda Türk askerlerinin kahramanlıkları, nişancılık ve ok atmadaki ustalıkları Ubeydullah Bin Ziyad'ın dikkatini çekmiştir.[10] Buhara bölgesinde yapılan bu savaşlar sonucu Türklerin ne kadar güçlü ve askeri anlamda da bilgili olduklarını gören Ubeydullah bin Ziyad, Buhara prensesi ile bir anlaşma yaparak, Türk askerlerini hizmetine almış ve bunları Irak'a götürerek Basra'ya yerleştirmiştir. Bu Türk askerleri okçuluğu tam anlamıyla bilmeyen Araplara okçuluğu da öğretmişlerdir.

Iraklı tarihçi Abdurrezzak El – Hasani, Türkmen boylarının birbirini takip eden devrelerde Irak'a yaptıkları göçlere işaret etmiş ve bugün Türk bölgesini Arap bölgesinden ayıran yerlerde yaşayanlara Türk veya Türkmen adı verildiğini eklemiştir.

---

[9] Hürmüzlü Erşat, Irak Türkleri, İstanbul, 1991 s.21

[10] El- Taberi,Tarih el-Ümem ve'l- Mülük, Cilt : 4, Kahire, Matbaat el- İstikame1939, s.221

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Emevi Devleti, Emevi halifesi II. Mervan'ın Mısır'da, Horasanlı bir Türk olan Ebu Müslim'in komutasındaki bir ordu tarafından mağlup edilerek öldürülmesi sonucu yıkılmıştır. Emevi hanedanının yerini ise M.S. 750 yılında kurulan Abbasi Devleti almıştır. Abbasi Devletinin ilk halifesi seçimle yönetime gelen Ebu'l - Abbas Abdullah olmuştur. Abbasi Devleti Musul ve Kerkük'ü hakimiyeti altına almıştır. Ebu'l - Abbas Abdullah'ın Musul'a vali tayin ettiği, kardeşinin oğlu İbrahim b. Yahya'nın M.S. 751 yılında şehirde büyük bir katliam yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Musul - Kerkük bölgesi, M.S. 868 yılında Harici işgaline uğramış fakat kısa bir süre sonra halife El - Mutemed tarafından geri alınmıştır.

M.S. 1258 yılına kadar devam eden Abbasi devletinde Türkler hakim bir rol oynamışlardır. İslamiyet'ten evvel kuzeydoğuya, Kıpçak havalisine doğru göç eden Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra güneydoğuya doğru göç etmişler; Irak, Suriye ve Anadolu'nun büyük ölçüde Türkleşmesini sağlamışlardır.[11]

2.2 Abbasiler Döneminde Türkler :

Askerî alanlarda çok büyük hizmetleri görülen Türklerin önemi Abbasiler döneminde daha da artmış; kritik idari ve askerî mevkilere getirilmişlerdir. Türklerin Irak'a gelişlerinin, Abbasi döneminde, özellikle Halife Mamun ve Halife Mutasım'ın iktidarları sırasında sıklaştığını görürüz. Halife Mamun'un tahta çıkmasında büyük rol oynayan Türklerin Bağdat'a yerleşmelerine izin verilmiştir.

Abbasi ordusunun yönetimi tam anlamıyla Türklerin eline geçmiş ve ordu sistemi Mete Han'dan günümüze kadar gelen onluk düzene dayalı Türk sistemi olmuştur. Halifenin özel ordusu da Türklerden oluşmaktaydı. Ülke için çok yararlı bu insanların özellik ve karakterlerini korumak isteyen Abbasiler, yaklaşık olarak M.S. 863 yılında Halife Mutasım'ın emri ile Türk askerleri için

---

[11] Refik Ahmet, Tarih-i Umumi, İstanbul, 1327,C:4; s.282

Samarra şehrini kurmuştur.[12] Abbasiler, Bağdat yakınlarında kurdukları bu yeni şehre Türkleri aileleri ile birlikte yerleştirmişlerdir.[13] 70 bin nüfusu olan Samarra şehrine hilafet merkezi taşınmış ve Türklerin merkezi olan Samarra şehri 50 yıla yakın bir süre hilafetin merkezi olmuştur. Halife Mutasım'dan sonra Türklerin sayıları ve nüfuzları arttığı gibi, bu durum, Türkistan'da İslamiyet'in hızla yayılmasında da büyük rol oynamıştır.

Halife Mamun, Abbasilere cephe alan Şii Araplara karşı yanında yer alan Türkleri daha da kuvvetlendirmek için Türkistan'dan, Türk askerlerinden ve ailelerinden oluşan yeni kuvvetleri hilafet merkezi olan Bağdat'a getirmiştir. İbn–i Hurdazbe'nin "el- Mesalik ve'l Memalik" adlı eserinde Horasan valisi Abdullah b. Tahir'in her yıl Türkistan'dan 2000 Türk'ü halifenin talimatı üzerine Irak'a gönderdiği bildirilmektedir.[14]

Büveyhoğulları döneminde de sayıları artan Türkler, birbirini izleyen göç dalgalarıyla Irak'a girmişler ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir.[15] Bir yandan Hariciler ve bir yandan da Şiilerle uğraşmak zorunda kalan hilafet, Türkleri bu iki gücün arasına yerleştirerek kendisinin güvende olmasını istemiştir. Bu sebeple iki gücün arasına orta anlamına gelen "Vasit" şehrini Türkler için kurmuştur. Zamanla Abbasi Devleti'ndeki mevcudiyetleri daha da artan Türkler, M.S. 945'te Bağdat'a giren Büveyhoğullarına karşı Halifeyi korumuşlardır. Bu arada Samarra'nın hemen kuzey doğusunda yer alan ve bir Türk kasabası olan Dakuk (Irak Türklerinin deyimiyle Tavuk şehri) kurulmuştur.[16] Türklerin başka milletlere karışmaması için Türkistan'dan Türk kızları getiriliyor ve böylece Türk soyunun bozulmadan devam etmesi sağlanıyordu. Bu gelenek günümüzde hala devam ettirilmektedir.

---

[12] Hidayet Kemal Beyatlı, a.g.e., s.31

[13] Sümer Faruk , Oğuzlar, T.D.A.V.İstanbul, 1999, s.2

[14] Şakir Sabir ez- Zabit, Tarih es-Sadaka beynel- Irak ve Türkiye,Bağdat. Matbaat Dar-ül 1954.s.38

[15] Hürmüzlü Erşat, Irak Türkleri, Ankara 1994, s.21

[16] Çay Abdulhaluk, Irak Türkleri Sempozyumu, Ankara, 1987, s.21

Aynı dönemlerde Muciz - el Devle komutasında büyük bir kısmı Azeri Türkü olan bir askerî grup da Irak'a getirilmiştir. [17]

Bilindiği üzere Türkler; dağlık, çöl ve kurak bölgelerden uzaklaşıp verimli ovaları, bol suyu olan ve nispeten engebesi az arazilerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Emevi ve Abbasi dönemlerinde Türkmenler ilk yerleştirildikleri bölgeleri yurt edinmemişlerdir. Tabiat ve mizaçlarına uygun düşen arazilere, yani bugünkü yaşadıkları yerlere yerleşmişlerdir.[18]

Abbasilerden sonra bölgede M.S. 929 - 996 yılları arasında Hemdaniler, M.S. 996 -1096 yılları arasında da Ukayliler hüküm sürmüştür.

---

[17] Demirci Nefi, Dünden Bu Güne Kerkük, İstanbul 1990, s.8

[18] Tümtürk İsmet, Fuzuli Dergisi, Sayı : 5, İstanbul, 1958, Temmuz, s.3

3. IRAK'IN TÜRK YÖNETİMİNE GİRMESİ

3.1 Büyük Selçuklu Döneminde Türkler:

Irak'a ikinci büyük Türk göçü M.S. 1040 yılından sonra başlamıştır. Doğudan hızla batıya doğru genişleyen Büyük Selçuklu Devleti , Abbasi halifeliği üzerinde büyük tesirler yaratıyordu. 1050-1054 arasında bölgeye, diğer Türk boylarıyla birlikte, Türkmenler kalabalık gruplar halinde gelmişlerdir. Şiilerin bölge halkını zaman zaman rahatsız etmelerinden dolayı, Abbasi halifesi, Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Beyden yardım istemiş[19] ve 1055 yılında Büyük Selçuklu Hakanı Tuğrul bey halife Kaim bi-Emrillah'ın çağrısı üzerine horasandan Bağdat'a gelmiş ve burada iken Musul ve civarında ki Muzar bölgesini Arap Emiri Kureyş b. Bedran b. Mukallid b. Müseyyeb el Ukayli'nin elinden almıştır. Bu olay, 9 asırlık Türk hakimiyetinin başlangıcı sayılmaktadır.[20]

Tuğrul Bey'le birlikte çok sayıda Türk, Irak topraklarına gelmiştir.[21] Bayat aşiretinin Irak'a gelmesi, yine Selçuklular zamanında olmuştur.[22] Irak Türklerinin "Türkmen" olarak anılması da bu dönemde başlamıştır.

Tuğrul Bey, 1057 senesinde halifenin kızıyla evlenmiş ve kendisine 7 kat Hilkat giydirilerek zaptettiği yerlerde " Saltanat Hukuku Hariç " olmak üzere istediği gibi hüküm sürmesine müsaade eden bir ferman ve " Sultanü'l – Maşrık ve'l Mağrip" unvanı verilmiştir. Aynı yıl Musul'un idaresini İbrahim Yınal'a bırakmıştır.

---

[19] Bağdat'ta bir süre yönetimi ele geçiren Büveyhoğullarına bağlı Türk askerleri de bulunuyordu. Bu askerler Tuğrul beyin Bağdat'a gelmesinden rahatsızlık duysalarda, Musul hükümdarı Emir Kureyş tarafından gönderilen kesik Türk başlarının Bağdat meydanlarında teşhir edilmesini önlemişlerdir.

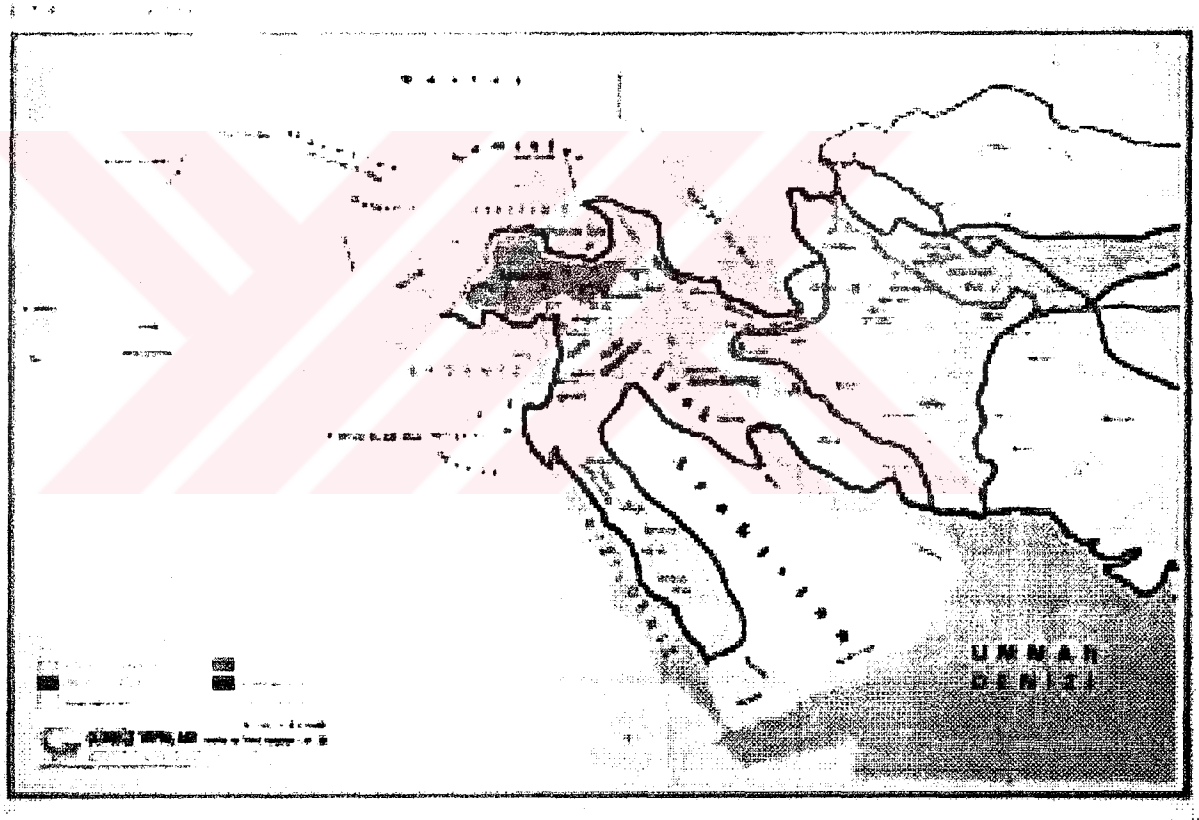
[20] Çay Abdulhaluk, a.g.e., Ankara, 1987, s.22

[21] Beyatlı Hidayet Kemal, a.g.e., 1998, s. 31

[22] Bayat boyu tarihimizde manevi şahsiyetler yetiştirmiş bir boydur. Oğuzların ünlü din ve devlet adamı Dede Korkut, yine ünlü şair Fuzûlî bu boya mensupturlar.

İbrahim Yınal çok geçmeden Fatımiler ile Halife Kaim bi-Emrillah'ın Türk komutanlarından Arslan Besasiri'nin teşviki ve desteği ile isyan etmiştir. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın üzerine gitmek için Bağdat'tan ayrıldığı anda Aslan ul- Besasiri Bağdat'a girerek 1058 yılında hutbeyi Fatımi halifesi el-Mustansır adına okutmuştur. Tuğrul Bey , bunun üzerine Alp Arslan, Kavurt ve Yakuti'nin yardımlarıyla Rey'de İbrahim Yınal'ı yakalatmış ve yayının kirişi ile boğdurduktan sonra 1060 yılında Bağdat'a dönerek Aslan ul- Besasiri'yi halletmiş ve halifeyi tekrar makamına oturtmuştur.[23]

Harita 3.1 : Büyük Selçuklu İmparatorluğu

Kaynak: www.atlas.com.tr

Daha sonra Melikşah döneminde Kerkük'e kadar girilmiştir. 1258 yılanda yaşanan Moğol istilâsı ile, Abbasi Devleti resmen sona ermiştir. Bölge bu defa da Moğolların eline geçmiştir. Ancak bu tarihte bölgeye

[23] İbrahim Yınal daha öncede kardeşine karşı isyan etmiş (1049-1050) fakat affedilmişti.

Moğollarla birlikte Türk askerleri ve Moğolların önlerine sürerek Orta Asya'dan buralara kadar gelen Türkler bu topraklarda yerleşmişler, böylece bölgede yaşayan Türklerin sayısı daha da artmıştır. Bölgede az sayıda olan Moğollar zamanla Türkmenleşmiş veya geri çekilmişlerdir.

Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan fetih ve yeni yurt edinme faaliyetleri, Selçuklulardan sonra Irak Selçukluları[24], Musul (Zengiler) ve Erbil Atabeyleri, Karakoyunlular ile devam etmiştir. 1258-1336 yılları arsında İlhanlar, 1338 – 1360 yılları arsında Celayirliler, 1360 – 1469 yılları arasında Karakoyunlular ve 1470'te Akkoyunlular'ın hakimiyetinde kalan bölge 1508 yılında Safaviler'in eline geçmiştir.

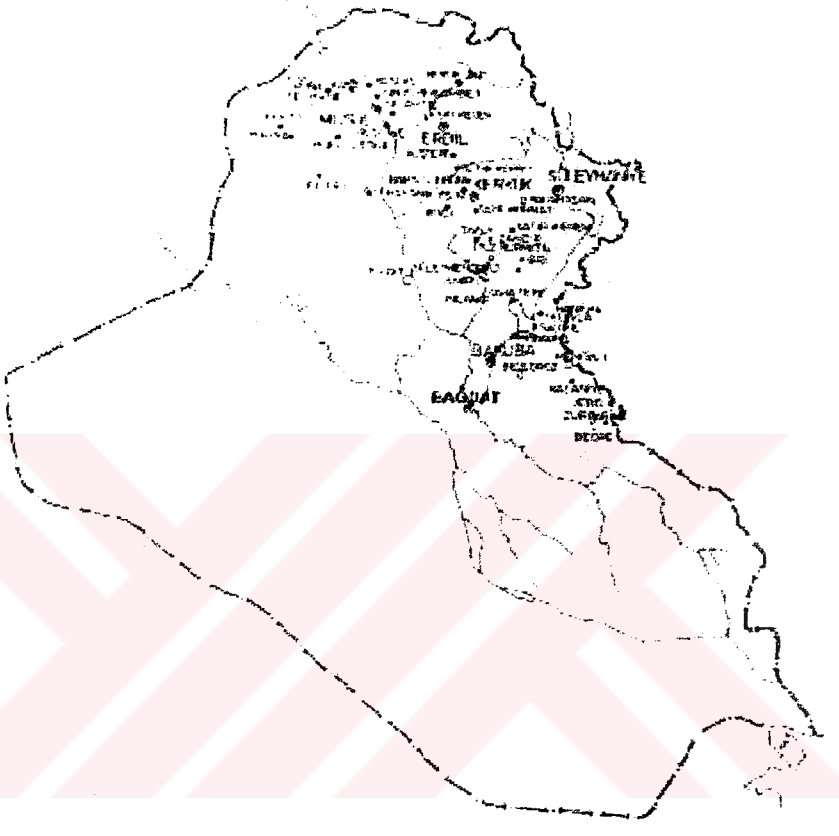
3.2 Kullanılan Güzergahlar ve Yerleşim

Türkler, fetih için Orta Asya'dan çeşitli güzergahlar kullanarak göç etmişler ve stratejik yollar üzerine hatlar oluşturacak şekilde yerleşmişlerdir. Bu hatlardan ilki, Irak'ta, Kuzeybatıdan Güneydoğuya doğru uzanan ve Araplarla diğer yerleşik kavimler arasındaki mıntıkaları kapsarken, diğeri Musul ile Bağdat'ın Kuzey ve Güneyi arasında da bir hat oluşturmuştur. Böylece Türk yerleşimi stratejik yolların korunmasında önemli olmuştur.

Anadolu – Irak Hattı : Dicle - Musul'un batısında bulunan Telafer ve civarı köylerden doğuya doğru Musul şehri karşısında ve Dicle'nin doğusunda olan Nebi Yunus köyü, Erbil, Altınköprü, Kerkük, sonra güneye doğru Dakok, Tuz Hurmatu, Kifri, Karatepe ve Cebeli Hamrin silsilesini güneye bırakarak Kızılarbat, buradan güneye doğru Hanakin, Mendeli, Bedre'ye güneyde Şehriban'da son bulur. Bu hat ise, Anadolu ile Irak arasında olan hatların en kısasıdır.

Harita 3.2 : Irak'taTürk Yerleşimi

خارطة تبين مناطق استيطان أتراك العراق

Kaynak : Nefi Demirci, Kerkük, İstanbul, 1990

Azerbaycan – İran – Irak Hattı : Kerkük'ten güneye doğru Bağdat'a giden Türk hattından başka bir de, doğuya doğru İran içerilerine giden yollarda, Türk şehir ve köyleri vardır. Bu yol ve köylerle dağlar arasında hüküm sürmüş Türk hakanlarının bazı saray ve kasır binaları (Şehr-i Zor ovası, Kızılca mıntıkası) ile köyleri aşan patika yollar mevcuttur. Kerkük'ten 25 kilometre mesafede bulunan bu hat, evvela kuzeye doğru başlayarak Küçük Zap nehrini batı ve kuzey batıya doğru solunda bırakarak kuzeye doğru İran sınırına kadar uzanmaktadır. [25] Bu hatta isimleri hala Türkçe olan

---

[24] Sümer Faruk, Oğuzlar,Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1999, s. 151

[25] Demirci Nefi, a.g.e. İstanbul,1990, s.8

köyler, dağlar[26] ve patikalar bulunmaktadır. [27] (İran'la Musul arasında doğal set meydana getiren sıradağlar bulunmaktadır. Bunların arasında dört geçit bulunmaktadır. - Revanduz (Rayat- Piran – Şehir), - Ranya (Kalet-i Dize-Ser-i Deşt), - Süleymaniye (Pençvin – Mervan), - Hanikin ve İran arasındaki Kasr-ı Şirin dağ geçitleridir.)

3.3 Irak Selçukluları (1118-1194)

Selçuklu sultanı Mehmet Tapar'ın ölümünden sonra Selçuklular Irak'ta 76 yıl hüküm süren bağımsız bir devlet kurdular. Muhammet Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen Sencer , Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadele ettiği Mahmut'u damat edinerek " Sultan" unvanıyla devletin batı kısmını idaresine verdi. Böylece kendisinin de "Sultan-ı Azam" olarak tahta oturmasıyla " 1118 yılında Irak Selçuklu Devleti" kurulmuş oluyordu.

Abbasi halifesi Muktefi , kendi iktidarını sağlama almak açısından Süleyman Şahı esir etmiş ve Bağdat'ı kuşatmıştır. Kuşatmanın devam ettiği sırada halife; Şehzade Melikşah, Arslanşah ve Atabey İldeniz'i, Cibal bölgesinde ayaklandırmıştır. Bu durum karşısında Sultan Muhammet kuşatmayı kaldırarak isyancılar üzerine yürümek zorunda kalmış, Melik Şah ise Hemedan'ı terk etmiştir. Muhammet 1159'da Hemedan da ölmüştür.

1118 yılında kurulan Irak Selçuklu devlettinde, ilki Sultan Mehmet Tapar'ın büyük oğlu Sultan Mahmut, sonuncusu Arslanşah'ın oğlu II. Tuğrul olmak üzere dokuz sultan hüküm sürmüştür. Irak Selçukluları, 1157 yılına kadar Sultan Sencer'e tabi olmuş, Sultan Sencer'in ölümünden sonra ise bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir. Daha sonraki yıllarda otoriteleri zayıflayarak Atabeylere tabi olmuşlardır.

---

[26] Sümer Faruk , Oğuzlar, T.D.A.V. İstanbul, 1999 s.63

[27] Karanat, Gelinagaç, Göktepe, Asker, Sukavsan, Kalecik, Kelyeğen, Mordelice, Kızlar, Narderesi, Kamçıga, Sivritaş ve Ağceler gibi büyük ve küçük köyler, yine Karyolu, Yeğenyolu, Diban, Katıryolu, Tütünyolu ve burada "Diban"a benzeyen Dibandağı, Altunköprü'nün batısında Karaçuk dağı ve Türkmen dağları gibi Türkçe isimlerini koruyan birçok köy, dağ ve patika bulunur.

3.4 Musul Atabeyleri (1127 – 1233,1262)

Atabeyler, ülkenin uzak eyaletlerinde hem yönetici olarak, hem de şehzadeleri devlet idaresine alıştırmak, savaş ve komutanlık konusunda eğitim vermekle görevlendirilmişlerdir. Böylece fiilen bir eyaleti idare eden Selçuklu prenslerine refakat ve nezaret eden bir Atabey bulunurdu. Türkmen beylikleri arasında en ünlü beylik Musul Atabeyliğidir. Musul Atabeyliği, siyasi ve askeri dehaları ile ün yapan ve özellikle Haçlı ordularına kârşı başarı ile savaşan İmadeddin Zengi ve oğlu Nureddin Zengi'ye atfen bu Atabeylik tarihte Zengiler adıyla da anılmıştır. Musul Atabeyliği 1127 yılından 1233 yılına kadar hüküm sürmüş, daha sonra Zengiler'in yanında yetişen Lu'lu ailesi tarafından 1262 yılına kadar devam etmiştir.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kumandanı olan İmadeddin Zengi, Oğuz boyuna mensup Avşar boyunun ileri gelenlerinden ve Kasım-üd-Devle lâkabı ile tanınan Aksungur Beyin oğlu olup Irak Selçuklu Sultanı Mahmut tarafında 1127'de Musul valisi olarak tayin edilmiştir. İmadeddin Zengi, Musul'da kuvvetli bir ordu kurmaya gayret göstermiş ve çevresini hakimiyet altına almak için Diyarbakır ve Suriye taraflarına seferler düzenleyerek Sincar, Habur, Harran ve Nusaybin'i ele geçirip Halep'te hakimiyet sağlamıştır.

İmameddin Zengi, Haçlılarla Halep için mücadele ederken Artuklularla barışı tercih etmiş ise de (1130) daha sonra Artuklular'ın hakimi bulundukları Güneydoğu Anadolu, Şehr-i Zor (Kerkük) ve Kuzey Suriye üzerinde de hakim duruma gelmiştir.

Börileri de hakimiyeti altına almayı başaran İmameddin Zengi, 1144 yılında Haçlılara ait Esarib kalesine hücum etmiş ve Kudüs Kralını burada ağır bir yenilgiye uğratarak Urfa'yı zaptetmiştir.

İmameddin Zengi, 1146 yılında Caber kalesi kuşatmasında öldürülmüş, yerini Seyfeddin Gazi almış, fakat o da 1148 yılında ölmüştür. Yerine Kudbeddin Mevdud geçmiş, 1170'e kadar atabeyliği yönetmiştir.

II. Seyfeddin Gazi, 1170'te II. İmameddin Zengi ile anlaşarak yönetime geçmiştir. 1174 yılında Selahaddin Eyyubi'nin Dımaşk'ı alması üzerine, Musul'da tehlike oluşturacağı düşüncesi ile II. Seyfettin Gazi, Selahaddin Eyyubi'ye karşı 1176 yılında sefere çıkmış, fakat Halep'in güneyinde Olbal el – Türkman'da yapılan savaşta bozguna uğrayarak Musul'a geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve dört ay sonra da ölmüştür.

II. Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra vasiyeti üzerine kardeşi İzzeddin Mesut, Musul Atabeyi olmuştur. Bu sırada Musul üzerindeki ihtiraslarından vazgeçmeyen Selahaddin Eyyubi, 1182 yılında Sincar'ı zaptederek Musul'u kuşattıysa da alamamıştır. [28]

Selahaddin Eyyubi'nin Musul'u üçüncü kuşatması da netice vermemiş fakat İzzeddin Mesut, Selahattin Eyyubi ile başa çıkamayacağını anlayarak onunla anlaşma yoluna gitmiştir.[29]

Antlaşmaya göre İzzeddin Mesut, Selehaddin Eyyubi'ye tabi olmuş, Şehr-i Zor ile Zap arasındaki topraklar İzzeddin Mesut'a bırakılımıştır.

İzzeddin Mesut'un 1193'te ölümünden sonra yerine oğlu Nurettin Arslanşah Musul Atabeyi olmuştur. Nurettin Arslanşah'ın 1211 yılında ölümü üzerine yerine Atabey olarak oğlu el- Melik el- Kahir İzzettin Mesut geçmiş, devlet işlerini Gulam-ı Bedrettin Lu'lu üstlenmişti. El- Melik el- Kahir İzzettin Mesut yedi sene atabeylik yaptıktan sonra Gulam Lu'lu tarafından öldürülmüş ve Lu'lu tarafından Nasrettin Mahmut , Musul atabeyi yapılmıştır.

---

[28] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s. 21

[29] B.D.A.G.M. Yay, a.g.e. s. 22

Nasrettin Mahmut'un (1221-1223 veya 1233-1234) de ölmesiyle Musul - Kerkük'te ki Zengilerin hakimiyeti sona ermiştir.

3.5 Erbil Atabeyliği

1144 yılında Irak'ta kurulmuş olan Türk beyliklerinden birisi de Musul, Erbil, Şehr-i Zor, Hakkari, Harran, Sincar ve Tikrit'te hüküm süren Erbil Atabeyliğidir.

Bir Türkmen başbuğu ve atabeyliğin kurucusu olan Zeyneddin Ali Küçük b. Begtekin[30], aynı zamanda Musul atabeylerinden İmameddin Zengi'nin kumandanı idi. İmameddin Zengi, 1131'de Erbil'i ele geçirdiğinde burayı Zeyneddin Ali Küçük'e teslim etmiştir. Erbil'in yanında Şehr-i Zor , Tikrit ve Sincar'a hakim bir durum da olan Zeyneddin Ali, hayatının sonuna doğru bu bölgeleri Musul Atabeyi Kudbeddin Mevdud'a bırakarak Erbil'e çekilmiştir.

Kudbeddin Mevdud'un 1168 yılında ölmesiyle yerine geçen oğlu Muzaffereddin Gökbörü (Kök-Böri), Erbil valisi Mücahideddin Kaymaz ile anlaşmazlığa düşmüştür. Kaymaz, Gökbörü'yü zorla Atabeylikten uzaklaştırıp Zeyneddin Yusuf'u atabeylik makamına oturtmuşsa da idareyi fiilen yürüten Kaymaz'ın kısa süre sonra yakalanmasıyla Zeyneddin Yusuf , Selehaddin Eyyubi'ye tabi olmuştur. 1190 yılında da tekrar atabeylik makamına oturan Muzafferdin Gökbörü, Selehaddin Eyyubi'ye müracaatla Erbil'in kendisine verilmesini istemiş, Selahattin Eyyubi'de kendisine Erbil'e ek olarak Şehr-i Zor, Karabeli ve Kıfçak derbendini de vermiştir.[31] Böylece ölümüne kadar Selahattin Eyyubi'ye bağlı kalan Gökbörü[32] Selahattin Eyyubi'nin ölümünden sonra hakim olduğu yerlerde Eyyubilerden özerk bir yönetim uyguladıysa da Zengiler'e karşı Eyyubilerle ittifak yapmak zorunda kalmıştır.

---

[30] İbn Hallikan (Vefayâtul-â'yan, Kahire,1948,III, s.277) bu ismin Bük-Tigin okunması gerektiğini söylemektedir. Sümer Faruk, a.g.e. s.156

[31] Muzaffereddin Gökbörü, Selahaddin Eyyubi'nin enişte sidir.

[32] Sümer Faruk, a.g.e., s. 168

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Beddeddin Lu'lu ile mücadele eden Gökbörü , Moğolların ilerleyişi karşısında Lu'lu ile mücadeleye son verdiği gibi Halife Nasır li- Dinillah'tan yardım talebinde bulunmasına rağmen Halifenin kendisine yeterli yardımı yapmamasından dolayı, Moğolların önünden Bağdat'a kaçan Celaleddin Harzemşah'a tabi olmuştur. Moğollar, Harzemşah'ın ardından Erbil'e girdilerse de kısa süre sonra bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. [33]

Muzaffereddin Gökbörü, hükmettiği yerleri tam anlamıyla bir Türk yurdu haline getirmiştir. Yaptırdığı cami, okul ve medreseler halen ayaktadır. Erbil'de bulunan tarihi eserlerin neredeyse tamamı kendisi tarafından yaptırılmıştır. Devletini zamanın en modern ve en gelişmiş devleti haline getirmiştir. İslam'a yapmış oldukları katkılar da çok önemlidir. Su anda bütün İslam aleminde yapılan Mevlit törenleri ve günleri ilk olarak kendisi tarafından yapılmıştır. İlk Mevlidi Şerifi kendisi okutarak bütün İslam alemine yayılmasını sağlamıştır. Çok iyi bir devlet adamı olmasına rağmen devleti kendisinden kısa bir süre sonra dağılmıştır.

Sultan Mahmut, ölmeden önce Erbil'in Halifeye teslimini vasiyet etmiş ve 1232 yılında da vefat etmişti.

1231 yılından itibaren Musul'un idaresini Bedreddin Lu'lu müstakil olarak yürüttü. Lu'lu Moğol istilasında Musul'u tahrip olmaktan kurtarmak ve hükümeti Moğollara teslim etmemek için Hulagu Han ile ittifak yaparak, 1243 yılında ona tabi olmuş, fakat Lu'lunun oğlu Malik Salih İsmail'in aynı siyaseti takip etmemesi ve Memluklu Sultanı Baybars ile Moğollara karşı ittifak yapması üzerine Musul 1261 yılında yağma edilmiş ve Malik Salih, Moğollar tarafından öldürülmüştür.

---

[33] B.D.A.G.M. Yay, a.g.e. s. 23

3.6 Kerkük'te Kurulan Türkmen Beyliği

Kerkük ve Şehr-i Zor bölgesinde Ivaki (Ivaiyye) Türkmenleri tarafından, bugünkü Süleymaniye bölgesi ile Şehrizur ovasını da içine alan bir Türkmen beyliği kurulmuştur. Bu beyliğin başında Arslan taş oğlu Kıpçak bulunuyordu. Daha sonra İmameddin Zengi ile çarpışan Kıpçak mağlûp olmuş, böylece bu beylik Musul Atabeyliğine katılarak son bulmuştur.[34]

3.7 Karakoyunlu Devleti

Baranlı boyuna mensup Karakoyunlular, başkanlık yolu ile iktidara geçtiler. Boy adının kendisine nispetle anıldığı Baran'ın, Oğuz'un torunlarından biri olduğu sanılmaktadır.[35]

Musul – Kerkük bölgesi Karakoyunlular'ın kışlık yerleşme merkezi durumunda idi.[36] Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf 1397 yılında Bağdat'ı istila etmiştir. Daha sonra Cezayirli Sultan Ahmet'in 1411 yılında yazdığı fermana dayanarak, oğlu Şah Ahmet'i Irak tahtına oturtmuştur. Karakoyunlular, Irak'a sahip olunca Türkmenler Kerkük, başta olmak üzere Erbil, Musul ve çevrelerine yoğun bir biçimde, akın ederek yerleşmişlerdir.[37] Babası Kara Yusuf'un ölümü üzerine bütün ülkesi kendisine kalmıştır. Ölümünden sonra ise kardeşi Cihan Şah iktidara gelmiştir. Ancak Cihan Şah'la Akkoyunlu devletinin kurucusu Uzun Hasan arasında 1461 yılında çıkan savaşta Uzun Hasan'a malup olmuştur.[38] Böylece Karakoyunlu devleti 1470 yılında tarihe kavuşmuştur.

---

[34] İnternette Irak Türkmenleri, (2001) Kardaşlık, Yıl 1, Sayı 1, s. 2

[35] Av. Abbas el- Azzavi, age s. 23

[36] Sümer Faruk,a.g.e. , s. 64

[37] Beyatlı Hidayet Kemal,a.g.e. 1998, s.32

[38] Delil ec Cumhuriyye el- Irakıyye li- Senet 1960,s. 211

3.8 Akkoyunlu Devleti

Akkoyunlular Oğuz Han'ın torunlarından ve 24 Oğuz boyundan biri olan Bayındır'a mensupturlar. Kara Yülük Osman Bey tarafından kurulmuştur. Bu devletin en önde gelen şahsiyeti, Karakoyunlu hükümdarları Kara Osman ile Cihan Şah'ı yenerek Bağdat'ı istila eden ve "Uzun" lâkabı ile tanınan Hasan Beydir.[39]

Uzun Hasan'ın 1470 yılında ölümünden sonra en büyük oğlu Hüseyin tahta geçmiş, ancak kardeşleri arasında taht kavgaları baş göstermiştir. Bu taht kavgaları Murat Bey zamanında son bulabilmiştir. 40 yıl kadar hüküm süren Akkoyunlu devleti, Şah İsmail Safavi'nin Bağdat'ı 1508 yılında işgal etmesi ve Sultan Murat'ın Kirman'a kaçması üzerine son bulmuştur.[40]

Birbirini takip eden Türk Devletleri, Irak'taki Türk varlığının hızla artmasını sağlamıştır. Böylece Türkmenler Irak topraklarında kendilerine uygun ortamı bularak yerleşmişler ve Türk-İslam medeniyetinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır.

3.9 Safaviler Döneminde Musul - Kerkük

Irak bölgesinin, İran yaylalarına girmeyi kolaylaştıran tabii geçitlere sahip olması ve Şiilerce kutsal sayılan mezarların bulunduğu Kerbela, Necef, Kazımiyye ve Samarra gibi kasabaların Irak'ta olması sebebiyle İran, Irak'ı elde etmeye çalışmış, bölgeye gönderdikleri öğretmen kisveli din adamları (Ahudlar) vasıtasıyla cahil halkı kendilerine bağlamaya gayret etmişlerdir. [41]

---

[39] Harp Akademisi Yayınları, Türkiye – Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 46

[40] Abdurrezzak el- Haseni, agc , s. 26

[41] Irak'a dair Alüsi Zade Şakir Efendinin Layihası, Y.E.E., 14 - 257 126 - 8

İsmail Safavi, içlerinde "Musullu Boyu"nun da bulunduğu Türkmen oymaklarının yardımıyla Akkoyunlu hakimiyetine son verdikten sonra el-Cezire bölgesini ele geçirip burayı Avşar boyundan Ahmed Bey'in idaresine vermişti. Mardin merkez kazasına bağlı nahiye olan Koçhisar'da Osmanlı kuvvetleriyle Safeviler arsında meydana gelen savaş, İran hakimiyetinde bulunan bölgenin 1516'da Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelenmiş, ertesi sene Hısnıkeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka kaleleri fethedilmiştir.

4. KERKÜK'ÜN OSMANLI İDARESİNE GİRMESİ VE IRAK TÜRKLERİ

4.1 Kerkük'ün Osmanlı İdaresine Girmesi:

Irak'a son Türk göçü Osmanlı Devleti zamanında olmuştur. Musul - Kerkük bölgesinin Osmanlı topraklarına katılışı, Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Kuzey Irak'ı fethi ile gerçekleşmiştir. Daha sonra bu bölgeye iskan edilen Türklerin buradaki hakimiyetleri, I. Dünya Savaşındaki İngiliz ileri harekatına kadar sürmüştür. [42]

4.1.1 Irak'ın Fethi

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nda, Şah İsmail'i hezimete uğrattıktan sonra Musul, Kerkük, Erbil gibi Kuzey Irak'ın önemli şehirlerini Osmanlı topraklarına katmıştır. Bir yandan da bu zaferle elde edilen İran sınırını güvenlik altına almak maksadıyla, İdris-i Bitlisî'yi, daha önce Şah İsmail'e bağlılık bildirmiş Kürt ve Türkmen emirlerinin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmalarını sağlamak için, bölgeye göndermişti. Nitekim İdris-i Bitlisî buralarda çok başarılı çalışmalar yapmıştı.[43]

1535 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak Seferi sonucunda binlerce Oğuz Türk'ü Irak'a yerleşmiştir[44]

Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferinde Hemedan ve Kirmanşah yolunu takip edip Cebel-ü Hamrin, Sülükân Çayırı ve Leylan'dan geçerek 1534'te Kerkük şehrine girdi. Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de

---

[42] Börklü Meşkure Yılmaz., http:// Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri, 2000, s. 2

[43] Kılıç Remzi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferinde (1533 – 1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler, Bilig – 9 (bahar), İstanbul, 1999, s. 116

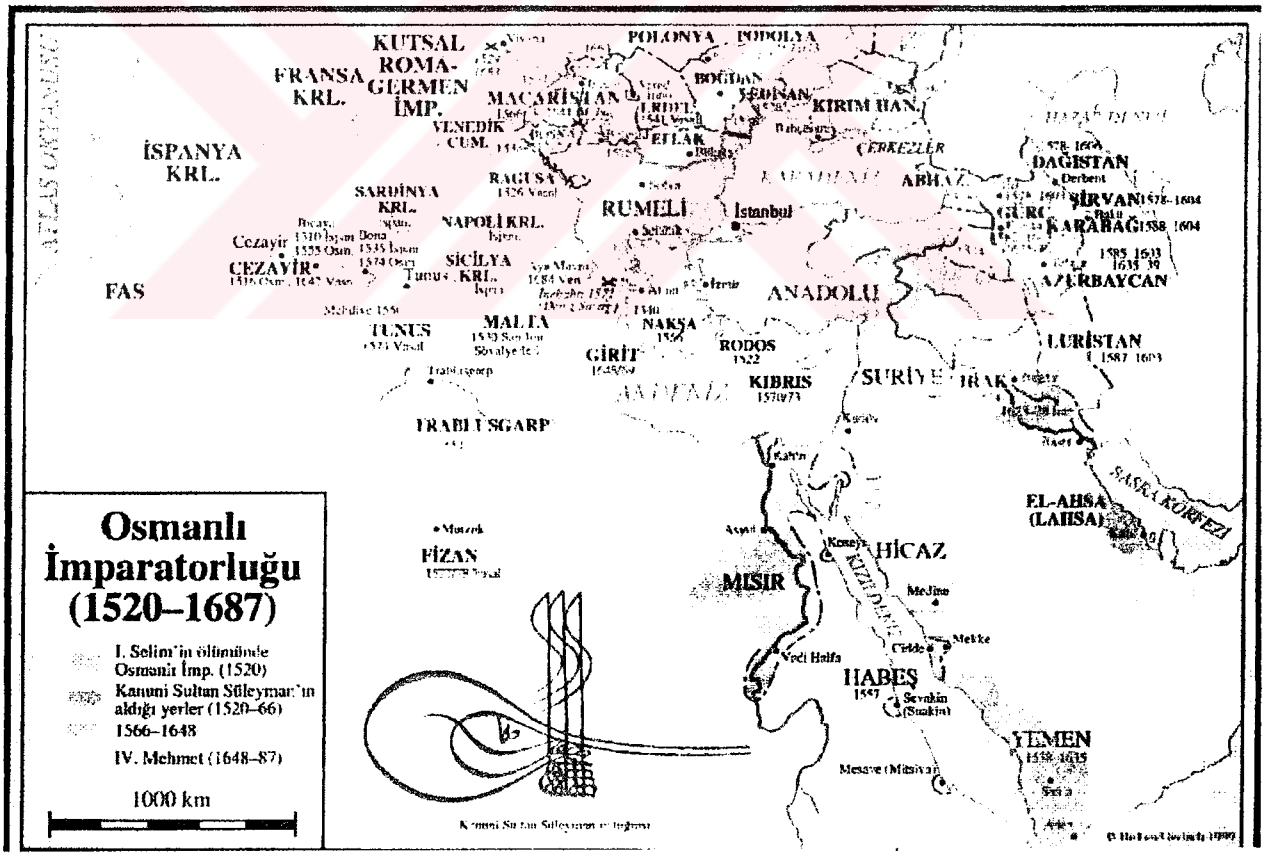
[44] Baki Kurtuluş, Osmanlı Padişahları, Ankara , Balkanoğlu Matbaası ,1962, s. 83

Türkmenlerin elinde bulunduğundan "Gökyurt" olarak adlandırılmış ve resmî kayıtlara böyle geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Kerkük'te yirmi sekiz gün kaldı. Aynı sene içinde Kanunî'nin Bağdat seferi ve Bağdat'ın fethiyle Irak, Basra, Musul ve Bağdat eyaletleri ile müstakil "Şehr-i Zor" eyaletine ayrıldı.[45]

1312 tarihli Musul salnâmesinde (1895 yılında) Musul'un eyalet olduğu ve üç sancağı ihtiva ettiği (Musul – Kerkük – Süleymaniye) belirtilmektedir. Aynı salnâmeye göre Irak bölgesinde mevcut Kerkük eyaleti ve livaları şöyledir:

Eyalet-i Şehr-i Zor: liva-yı Kızılca, liva-yı Erbil, liva-yı Sahran, liva-yı Zengene, liva-yı Karadağ, liva-yı Semamek, liva-yı Dölkıran.

Harita 4.1 : Irak'ta Osmanlı Hakimiyeti

Kaynak : www.atlas.com.tr

[45] Mısıroğlu Kadir, a.g.e. İstanbul, s. 52

4.2 Kerkük Sancağı

Musul vilâyetinin doğusunda yer alan Kerkük sancağı; kuzeyden Süleymaniye sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdat vilâyeti, batıda ise Musul ve Hakkâri sancakları ile sınırdır.

Toprağının büyük bölümü ovalardan meydana gelmektedir. Batıdan Dicle nehri, kuzeyden de Zap nehri bu bereketli toprakları sular. Diyale ve Zap-ı Esfeli suları da Kerkük'ten geçer. Toprakların ovalık ve sulak olması sebebiyle tarım gelişmiş olup halkın refah seviyesi de oldukça yüksektir. Üretilen tarım ürünleri Bağdat, Basra, Van ve Diyarbakır'a ihraç olunmaktadır.

Kerkük bölgesinin sosyal yapısı incelenirse, Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman halkların yanı sıra, Süryânî, Keldânî ve Musevî gibi gayr-i Müslim halkların da bulunduğu görülür. Bunlar Müslümanlara nispetle çok cüzi nüfusa sahip olmalarına rağmen yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmişler ve vatandaşlık haklarından eşit şekilde istifade etmişlerdir. Hatta devlet adaleti temin için gerektiği zaman gayr-i Müslim tebaayı Müslümanlara karşı korumuş, dinî hayatlarında serbestlik tanımış, dinî kurumların oluşturulmasına bizzat maddî katkı ve yardımda bulunmuştur.

Kerkük sancağı merkez kaza da dahil altı kazaya ayrılmıştır. Bunlar Kerkük (merkez kaza), Revanduz, Erbil, Salâhiye, Köysancak ve Râniye kazalarıdır.

Kerkük sancağı 1892 yılı ortalarına kadar resmî yazışmalarda "Şehr-i Zor" olarak geçerken, bu ismin "Zor Mutasarrıflığı" ile olan benzerliğinin bir çok idarî karışıklığa sebep olmasından dolayı değiştirilmesine karar verilmiş ve 1310 (1893) tarihli bir irâde-i seniyye ile "Kerkük" isminin kullanılmasına başlanmıştır[46] (Belge no.1).

---

[46] "Zor mutasarrıflığı", kuzeyden Diyarbekir ve Halep, batıdan yine Halep ve Suriye, doğudan Musul ve Bağdat, güneyden Biralşam çölüyle çevrelenmiştir. Sancak önceleri Urban aşiretlerinin eşkıyalık üssü olarak kullandığı, intizam ve emniyetten mahrûm bir bölge iken Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Urbanı tenkil ederek bölgede düzeni sağlamıştır.

"Zor", önceleri Halep vilâyetine bağlı iken daha sonra müstakil bir sancak haline gelmiştir. Merkezi Fırat sahilinde "Deyrizor" kasabası olup Deyr, Aşare, Resu'l-ayn, Elbukkemmal adlı 4 kaza, 4 nahiye ve 148 köye sahiptir.

4.2.1 Kerkük (Merkez kaza) :

Sancak merkezi Kerkük şehri olup doğudan Süleymaniye, kuzeyden Köysancak ve Erbil kazaları, batıdan Musul sancağı, güneybatıdan Bağdat vilâyeti, güneydoğu tarafından da Salâhiye kazası ile sınırdır.

Kerkük şehrinde 12461 Müslüman, 229 Keldânî, 381 Musevî erkek nüfus bulunur. Şehirde 5000 hane, 1 hükûmet konağı, 11 karakol hâne, 1 kale, 36 câmi ve mescit, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 1282 dükkân ve mağaza, 8 hamam, 15 sıbyan mektebi, 1 mektep-i rüştiye, 12 fırın, 15 su değirmeni, 3 kilise, 1 havra, 1 ecza hane, 1 bedesten, 1 hasta hane, 30 kumaş ve bez destgâhı, 11 ipçi kârhanesi vardır.

Kerkük şehri Kale, Karşıyaka ve Kurye adlı üç kısma ayrılmıştır. Kale ile Kurye arasında kışın suları azgınlaşan bir akarsu mevcut olup üzerinde Nafiz Paşanın yaptırdığı on altı gözlü bir köprü bulunmaktadır.

Tarım sektörünün gelişmiş olması sebebi ile Kerkük bölgede vazgeçilmez bir merkez haline gelmiştir.

Tarımın yanında Kerkük deyince akla önce petrol gelmektedir. Bundan başka tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları da bulunmaktadır.

Kerkük şehrinin nüfusu çoğunlukla Türk olup en fazla Türkçe konuşulur. Bununla birlikte az miktarda Arap ve Kürt de vardır. Köylerde umumiyetle Türkler yaşamaktadır. Bu köylerin en büyükleri Tesayn, Beşir, Tazehurmatu köyleridir ki iki yüzer haneleri bulunmaktadır. Köylerden bir kaç tanesinde yaşayan Arap aşiretleri göçebedir. Kerkük'e bağlı toplam 352 köy bulunmaktadır.

4.2.2 Revanduz Kazası :

Kerkük livasının kuzey yönünde yer alır. Kazanın Balek, Biradost ve Deyre namlarında üç nahiye ve 282 köyü bulunur. Kaza merkezinde 3550 nüfus (kadın ve erkek) yaşamaktadır. Ayrıca 800 hane, 1 câmi, 2 mescit, 1 mektep-i rüştiye, 2 mektep-i sıbyan, 170 dükkân, 1 hamam, 1 değirmen 2 han vardır. Ahâlîsinin çoğunluğu Müslüman olan Biradost nahiyesinin bir kaç

köyünde Keldânî ve Yahudi bulunmaktadır. Halkı Türkçe ve Kürtçe konuşmaktadır.

4.2.3 Salâhiye Kazası :

Kerkük'ün güneydoğusunda yer alan kazanın merkezi Salâhiye kasabasıdır. Kasaba ovada kurulmuş olup toprağı çok verimlidir. Merkezinde 1088 hane, 2500 nüfus (kadın ve erkek), 1 hükûmet konağı, 2 câmi, 2 medrese, 2 tekke, 2 hamam, 35 değirmen ile 1 telgrafhane bulunmaktadır. Ahâlîsinin çoğunluğu Türk olmakla beraber köylerinde az sayıda Araplar ve Kürtler de yaşamaktadır.

Salâhiye kazasında çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Ayrıca petrol ve tuz yönünden de çok zengindir.

4.2.4 Köysancak Kazası :

Köysancak kazası Kerkük livasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Şaklava ve Balısan nahiyeleriyle birlikte 120 köye sahip olan kazanın 1 hükûmet konağı, 1 câmi, 10 mescit, 6 mektep-i sıbyan, 3 medrese, 3 tekke, 1420 hane, 8 değirmen, 3 hamamı bulunur. Toplam nüfusu 4200 civarındadır.

Köysancak'ta ahâlî tütün tarımı ve ticareti ile geçimini temin etmekte olup ayrıca Zap nehri üzerindeki Tak iskelesi de kaza için çok büyük önem taşımaktadır.

4.2.5 Râniye Kazası :

Kerkük livasının kuzeydoğu tarafında yer alan kazanın merkezi Râniye köyüdür. Vezine, Kehne, Lahican, Mirkan, Navdest, Şaver, Betvin, Nazin, Hulkan, Çanaran nahiyeleri ile 250'ye yakın köy ve mezrayı içine alır. Merkez kazada 1 mescit, 1 hükûmet konağı, 15 dükkân ve 80 hane vardır. Çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği 150 kadar nüfusa sahiptir. [47]

---

[47] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s.7 – 8 – 9

Osmanlı Devleti'ne tâbi olan emirlere, oturdukları yerler yurtluk ve ocaklık olarak ikta edilmiş, buradaki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaları sağlanmıştı. Devlet otoritesi altına girmek istemeyen ve feodal sosyal özelliklerini muhafaza eden göçebe aşiretler, zaman zaman yerleşik halkın huzurunu bozucu hareketlere kalkışmakta; devlete vergi vermemek için direnmekte ve fırsat buldukça yağmacılık yapmakta ayrıca kendi aralarında da sürekli mücadele ederek birbirlerine saldırmaktaydılar. Devlet, asayişi temin ve sosyal yapı olarak oldukça geri durumda bulunan aşiretlerin hayat tarzlarını değiştirmek için tedbirler almıştı. Bu maksatla bölgeye, halkı yakından tanıyan idareciler tayin edilmiş, barışa hizmet eden ve devlete problem yaratmayan aşiret reisleri mükafatlandırılırken aksi hareket edenler ise cezalandırılmıştır.

Devlet, aşiretler arası nizamı temin etmek ve vergi tahsilini düzene koymak için göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânına gayret göstermiş, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamaları amacıyla toprak tahsisi dahil her türlü yardımı yapmış, eğitim ve öğretimleri için mektepler açmış ve eğitimin ilerlemesi için gerekli tedbirler ihmal edilmemiştir (Belge 2 - 3). İskânları sırasında aşiret mensuplarının devletle olan bağlarını zedeleyecek hareketlerden kaçınılmasına da özen gösterilmiştir.

4.3 Irakta Osmanlı - Safavi Hakimiyet Mücadelesi

1555 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Irak'ta her yönüyle hakimiyet kurmuştur. Ancak 1623'te çıkan karışıklıklar İran'ın işine yaramış ve Ocak 1624'te İran kuvvetleri Bağdat'a kadar girmiştir.

1623 yılında Bağdat ümerasından Bekir Subaşının halkı tahrik ederek isyan çıkartması ve Bağdat Vâlisi Yusuf Paşayı idam ettirmesi üzerine, Subaşı'ya gereken cezayı vermek için Diyarbekir Vâlisi Hâfız Ahmed Paşa maiyetindeki Kerkük Beylerbeyi Bostan Paşa Bağdat üzerine gönderildi. Subaşı Osmanlı ordusunun geldiğini haber alınca Şah Abbas'a Bağdat'ı kendisine teslim edip adına hutbe okutarak, para bastıracağını bildirmiş, bu

sırada Bağdat'a gelen Hâfız Ahmed Paşa gördüğü şiddetli mukavemet karşısında şehir dışına çekilmek zorunda kalmıştı.

Diğer taraftan Bağdat'ın Şah Abbas'a teslim edilmemesi şartıyla Bekir Subaşı'ya Bağdat vilâyeti idaresinin verilmesinin garanti ve vaat edilmesi ve bu yönde irâde çıkmasından dolayı Subaşı, teklifi ve emri uygun bulmuş ve böylece bölgedeki durumun düzelmesi üzerine Hâfız Ahmed Paşa Diyarbekir'e geri çekilmişti.

Bekir Subaşı'nın Bağdat vâliliğini kabul etmesi ve bölgeden Hâfız Ahmed Paşanın çekilmesi Şah Abbas'ı harekete geçirmişti. Şah Abbas, Bekir Subaşı'dan Bağdat'ın teslimini istemiş ise de bu teklifin kabul edilmemesi üzerine Bağdat'ı muhasara altına aldı. Ahâlînin açlık, susuzluk ve hastalık sebebiyle direnecek gücü kalmadığından şehir, Şah Abbas'a teslim edildi. Şah Abbas, Bağdat'a girer girmez Bekir Subaşı ve kardeşlerini, Bağdat kadısını ve ahâlîden 4.000 kişiyi katlederek Kerkük üzerine de asker sevk etti. Bu arada elinde fazla kuvvet bulunmayan Bostan Paşa da Diyarbekir'e çekildi. Kerkük kalesi de muhkem vaziyette olmadığından Şah Abbas'a bağlı kuvvetler tarafından kolayca zapt edildi. Şah Abbas Kerkük'ü de ele geçirdikten sonra Musul'a yöneldi ve çok kısa sürede burayı da ele geçirerek Musul vâliliğini Çerkez Hüseyin Paşanın elinden alarak komutanlarından Kasım Han'a verdi.

1625 senesinde Köprü civarında yapılan muharebede Karaman Vâlisi Vezir Hasan Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunun İran kuvvetlerini mağlup etmesi üzerine Kerkük şehri Bostan Paşa tarafından tekrar geri alınmış, aynı sene içinde de Hâfız Paşanın Bağdat'ı geri almak için giriştiği teşebbüs başarısız kalmıştı. Bu arada Kerkük üzerine yeni bir İran saldırısı daha olmuş ve Vezir Hasan Paşa şehit olmuştur.

1629'da İran seferine memur Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, Zap nehrini geçerken suyun coşkun olması sebebiyle bir çok asker ve mühimmat yüklü hayvanın boğulmalarına aldırmayarak sefere devam etti ve Gülanber kalesini yeniden inşa ettirerek Şehr-i Zor üzerine yöneldi. Buradaki İran kuvvetleri

daha önceden çekilmiş oldukları için Şehr-i Zor kolayca ele geçirildi ve yönetimi Arnavudoğlu Mustafa Paşaya verildi. [48]

1630 tarihinde Hüsrev Paşanın Bağdat'tan Musul'a dönüşü esnasında İran kuvvetleri Gülanber kalesine karşı hücuma geçtiler ve Arnavudoğlu Mustafa Paşa topları Kerkük'e gönderip kendisi de peşinden gelirken Serçınar'da İran kuvvetleriyle yapılan savaşta şehit düştü. Bu olaydan sonra Şehr-i Zor tekrar Safevîlerin eline geçti ve Hüsrev Paşa da Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı. Hüsrev Paşa burada bulunduğu süre içinde Musul kalesini tahkim ettirip şehri sur içine aldırttı.

4.3.1 IV. Murad'ın Bağdad Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması

1638'de Bağdat seferine çıkan Sultan IV. Murad, İmâdiye'ye gelişinde İmâdiye Hâkimi Kubad Bey tarafından törenle karşılandı. Kubad Bey'in bu hareketi Sultan Murad'ı oldukça memnun etti ve İmâdiye'yi hayat boyu Kubat Bey'e verdi. Maberzab, Şemamek, Dirdavud, İncesu, Altınköprü, Göktepe menzillerinden Kerkük'e gelen Murad Han, eyaletin idaresini Kayış Mehmed Paşa'ya verdiyse de çok geçmeden halkın şikâyette bulunması üzerine paşayı görevden aldı.

Şah Abbas Sultan Murad'ın geldiğini haber alır almaz Bağdat kalesini tahkim ve takviye etti. IV. Murad, Bağdat yakınlarında Samra kazasında karargâh kurup şehrin bütün giriş-çıkışlarını kontrol altına aldı ve Bağdat'ı kırk gün kuşatma altında tuttu. Bu sırada açtırdığı lağımlar vasıtasıyla kalenin bir kısmını yıktırarak şehre giriş için yol açtırmayı başardı ve neticede Bağdat'ı teslim aldı. Böylece Şah Abbas mağlup edilerek bölgede tekrar Osmanlı hâkimiyeti tesis edildi ve 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanarak günümüze kadar değişmeyen Türk - İran sınırı tespit edildi.[49]

1733 yılında Şah Tahmasb, ansızın Osmanlı topraklarına saldırarak veziri Nergis Han'ı Musul'u ele geçirmek için gönderdi. Hüseyin Paşa, Nergis

---

[48] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s. 26

[49] Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara, 1993, s. 27

Han'a karşı şiddetle direnerek İranlıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Diğer taraftan Kerkük ve Erbil üzerine ayrıca sevk olunan İran kuvvetleri de Musul'da uğradıkları hezimete benzer şekilde mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldılar.

İran kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına girmesini savaş sebebi sayan Osmanlı Devleti hemen harekete geçti ve Moralı Topal Osman Paşa 170.000 askerle yola çıkarıldı. Şehr-i Zor Mutasarrıfı Mir Miran Ali Paşa, Köysancak Mutasarrıfı Babanlu Ahmed Paşa, Savicbulak Mutasarrıfı Rızâ Paşa da orduyu hümâyuna iştirak etmişlerdir.

1734'te Bağdad'a varan Ser'asker Topal Osman Paşa burada İranlıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat Bağdad Vâlisi Ahmed Paşanın zahire yokluğunu bahane ederek geri dönmesi üzerine, aniden hücuma kalkan Nadir Şah kuvvetleriyle Kerkük civarında yapılan muhaberede şehit düştü.

1743 yılında Nadir Şah, büyük bir kuvvetle Irak sınırını aşarak Kerkük ve Erbil'e karşı taarruza geçti. Gücünün yettiği ölçüde bu taarruza karşı direnen Kerkük halkı, yapılan kanlı çarpışmalar sonunda, ırz, namus ve canlarının teminât altında olduğuna dair söz aldıktan sonra Nadir Şah'a teslim olmak zorunda kaldılar. Fakat İranlıların verdikleri sözde durmayıp şehri yağmalamaya başlamaları üzerine galeyana gelen ahâlî ellerine geçirdikleri taş ve sopalarla İran askerinin üzerine saldırıp onları şehir dışına atmaya muvaffak oldular. Diğer yandan Nadir Şah Musul'a yakın bir mevkide karargâh kurup, şehrin etrafında 12 tabya ile bir takım metrisler yaptırmış ve Musul müftüsüne bir mektup göndererek boşuna kan dökülmeden Musul'un teslimini istemişti. Vali Hüseyin Paşanın halkı Kızıl Câmi'ye toplayarak durumu anlatmasına rağmen, halk şehri müdafaa kararı aldı. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, Musul surlarını tamir ettirmiş ve şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır.

Nadir Şah'ın top ateşi ile hücuma geçtiği taarruz altı gün sürmüş, fakat Musul halkının şiddetli direnişi karşısında sonuç alamayacağını anlayınca Nadir Şah geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Diğer taraftan Musul vâlisi ve cephe seraskeri olan Hasan Paşa aşiret beylerini yanına alarak önce Bana Hâkimi Salih Han'ı yenmiş, Bana'yı da tahrip etmişti. Hasan Paşanın daha sonra Sine Hâkimi Hüsrev Han kumandasındaki İran ordusuna karşı sevk ettiği Çarhçı Mehmed Paşa da 1777 yılında İran ordusunu yenerek parlak bir zafer kazanmıştı.

Devlet belli dönemlerde gerek tebaa arasındaki asayişi temin edecek, gerekse bölgeye getirilecek hizmetlerin halka ulaştırılmasında kolaylık sağlayacak şekilde geleneksel idarî mekanizmayı yenileme veya ıslâh yoluna gitti. Bu gibi sebeplerle Zibar nahiyesi kaymakamlığa dönüştürüldü. Musul ve Basra'nın vilâyet haline gelmesiyle Bağdat'ın mülkî ve malî yapısının zayıfladığı, aşiretlerin takibinde güçlük çekildiği için Musul ve Basra'nın mutasarrıflık haline dönüştürülerek, Bağdat'a bağlanması kararlaştırıldı.

4.4 Bölgede Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri

1850 yılında Musul eyaleti mutasarrıflık, 1862 yılında da Kerkük sancak olarak Bağdat'a bağlanmıştır. 1878 yılında Musul tekrar vilâyete bağlanarak Kerkük (Şehr-i Zor) da Musul vilâyetine dahil edilmiştir. Bölgede Türkçe eğitim ve öğretim seviyesinin yükseltilmesi için Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki rüştiye mekteplerinin ıslâhı ve ilk mekteplerin sayısının arttırılması, köy, nahiye ve kazalardaki okulların işlerini görecek bir müdür tayini ile eğitim heyeti teşkili sağlanmış (Belge no.3), Kerkük ile civarındaki köylerde eşkıyanın tedibinde, Vali ve Mutasarrıf'ın yetersiz kalması sebebiyle Ferik Abdullah Paşanın Musul'a gönderilmesi kararı alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde götürülen hizmetler arasında, tarımın ilerlemesi için Kerkük Sulama Kanalı yapımı ve yapımda adı yolsuzluklara karışanların sorgulanması (Belge 4), Kerkük Sanayi Mektebi için vilayet bütçesinden aktarma yapılarak özel bütçe oluşturulması (Belge 5), sanayi mektebi ve hastane inşası vb. faaliyetler sayılabilir. Ayrıca kıtlık, kuraklık ve sel gibi afetlerin verdiği sıkıntıyı bertaraf etmek ve halkın mağduriyetini gidermek için devlet her türlü yardımı ve kolaylığı göstermiştir.

4.5 Nüfus Sayımlarında Kerkük (1877 – 1907)

4.5.1 1877-78 Kerkük ve Civarının Nüfus Durumu

Şehr-i Zor	Erbil, Râniye, Revanduz
(Kerkük Merkez Kaza)	Islahiye, Köysancak

Toplam :127,060

4.5.2 1881/82 - 1893 Genel Nüfus Sayımına Göre Musul

	Müslim	Rum	Katolik	Yahudi	TOPLAM
Kerkük	22008	2	243	441	22694
Salâhiye	9559			157	9716
Erbil	10677		340	620	11637
Râniye	5389			45	5434
Köysancak	8680		205	134	9019
Revanduz	11147			359	11506

Toplam : 70,006

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

4.5.3 1895 Nüfus Sayımı

	Musul	Kerkük	Süleymaniye	TOPLAM
İslâm	63962	73909	40267	178138
Keldânî	1322	-	-	1322
Süryânî	1159	-	-	1159
Katolik	4482	1117	54	5653
Ermeni	83	-	-	83
Protestan	135	-	-	135
Rum	13	-	-	13
Yahudi	2388	1854	433	4675
Yezîdî	5358	-	-	5358

Musul sancağı	78892
Kerkük sancağı	76880
Süleymaniye sancağı	40754
Toplam Nüfus	196526

4.5.4 1906 / 1907 Nüfus Sayımına Göre Kerkük

Müslim	Rum	Ermeni Katolik	Yahudi	Toplam
67458	2	788	1758	70006

36

Tablo 4.1 1906 Kerkük ve Sancağında Üretilen Sanayi Tarım Ürünleri

	Pamuk		Susam		Tütün		Zeytin	
	ek.top. Dönüm	alınan has kıyye	ek.top. Dönüm	alınan has kıyye	ek.top. Dönüm	alınan has kıyye	ek.top. Dönüm	alınan has kıyye
Kerkük	2.000	- 50.000	5.000	- 15.000	200	- 1000	3.000	- 1.200
Kerkük Sancağı Top.	12.300	- 305.000	5.785	- 36.783	37.700	– 231.000	3.000	– 1.200

Kaynak: 1325 senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği, s.210 - 211

Tablo 4.2 1906 Kerkük ve Sancağında Hububat Üretimi

	Buğday		Arpa		Darı		Pirinç	
	ek.top. Dönüm	alınan has kile	ek.top. Dönüm	alınan has kile	ek.top. Dönüm	alınan has kile	ek.top. Dönüm	alınan has kile
Kerkük	102.000	- 500.000	58.700	- 410.900	500	- 4.000	1.000	- 5.000
Kerkük Sancağı Top.	382.000	- 1.870.000	242.700	- 1.354.900	10.000	– 28.500	3.840	– 41.000

Kaynak: 1325 senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği, s. 98 - 101[1]

[1] Marufoğlu Sinan, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831 – 1914), Eren Yay. İstanbul, 1998 s.196 – 186 - 201

Tablo 4.3 1906 Kerkük ve Sancağında Meyve Üretimi

	Ceviz kıyye	Erik kıyye	Elma kıyye	Armut kıyye	İncir kıyye	Badem kıyye	Portakal kıyye	Limon kıyye
Kerkük	-	1.000	1.500	-	2.500	-	1.000	1.500
Kerkük Sancağı Top.	315.000	43.000	33.500	23.000	57.500	4.000	1.000	16.500

Kaynak: 1325 senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği, s. 288 - 289

Osmanlı ölçülerinin günümüz ölçülerine karşılıkları:

1 kile = 37 Litre

1 Dirhem = 16 kırat

1 Kıyye = 1,228 Kg.

1 Okka = 1.28 Kg.

5. AVRUPALILARIN IRAK'A GİRİŞİ VE I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ

5.1 Avrupalıları Bölgeye Yönlendiren Sebepler :

Dünya'nın büyük ticaret yollarının ikisi Arabistan'ın etrafından geçer; Biri Akdeniz'i Süveyş kanalından ve Kızıl denizden Hint Okyanusuyla birleştirir; diğeri gene Akdeniz'den Suriye veya İstanbul'dan Anadolu'yu aşarak Şattülarap, İran körfezi ile Hint Okyanusuna ilerler.

Ümit Burnu'nun keşfinden önce Avrupa'dan Hindistan'a ulaşan Karadeniz'de Trabzon'dan başlayıp Fırat ve Dicle nehirlerini takiben Bağdat'a, Basra'ya, oradan Benderabbas'tan Hindistan'a varan deniz ve kara yolu olmak üzere bir tek yol bulunuyordu. Ümit burnunun keşfi bu yolun canlılığına büyük darbe vurmuş, Süveyş kanalının açılması ise eski yolun kullanımını tamamen ortadan kaldırmıştır.

Coğrafi mevkii ve nehirlerden ulaşım imkanları dolayısıyla Irak'ın Avrupa gündemine gelmesi XIX. Asırda olmuştur. Arap Yarımadası'nın iki stratejik noktası vardı. Biri "*Kuveyt*", diğeri de Kızıldeniz'in kuzey doğusundaki "*Akabe*" idi.[50]

On dokuzuncu asırda bu yolların ikisi de Hindistan'ı sömürgesi altına alan İngilizler için yalnız ticari önemleri bakımından değil, strateji itibarıyla da kıymet kazanmıştı. İngiltere, en büyük sömürgesini Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için bölgeyi denetimi altına almak istiyordu. Bu sebeple İngiltere 1839'da Aden'i zaptetmiş, daha sonra Babülmendeb boğazı ortasında Perim adasını ilhak ederek Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu arasında diğer bir (Cebelitarık) kurmuştu. [51]

---

[50] Kadir Mısıroğlu, Musul Meselesi ve ırak Türkleri, Sebil Yay.,İstanbul, 1985, s.61

[51] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.52

İngilizlerin Umman, Maskat, Bahreyn adaları, Kuveyt ile İran'daki faaliyetleri, şeyhlikleri himaye teşebbüsleri hep Hindistan siyasetlerinin benzer kanıtları oluyordu. Bir diğer gelişme ise dünyada petrol kullanımının başlaması olmuştur.

Batılı jeologlar henüz kuyu açılmamış zengin Baba Gurgur petrol yataklarından söz etmeye başladıklarında, 19. yüzyıl daha yeni sona ermişti. Nitekim Fransız bilim adamları, özellikle de J. de Morgan, Kasr-ı Şirin'in arkasında kalan zengin Kerkük –Hanekin – Kuveyt petrol hattının sınırlarını belirlemeyi başardı ve uzunluğunun yaklaşık 300 km'yi bulduğunu hesapladı.[52]

Ayrıca Musul - Kerkük bölgesi (aslen petrol Kerkük ve livalarından çıkmaktadır. Fakat 'Musul Petrolleri' olarak adlandırılmıştır), zengin petrol yatakları ve tarıma çok elverişli topraklarına ilaveten İngiliz sömürgesi Hindistan'a giden kara ve deniz yolları üzerinde bulunuyordu. Bu nedenlerle İngiltere, Osmanlıları, karşılaştıkları iç isyan (Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi) ve dış saldırılar (Rusya ile yapılan savaşlar gibi) karşısında daima desteklemiş ve bölgeden başta Rusya ve Fransa'yı uzak tutmuştur. Ancak zamanla, özellikle 93 Osmanlı - Rus Harbinden sonra, Osmanlı Devleti'nin çok zayıfladığını gören İngilizler, 1897'den sonra izlediği politikayı değiştirerek Osmanlı topraklarının paylaşılmasına razı olacaktır.[53]

5.2 Fransızların Bölgeye Girişleri :

Fransa, Osmanlı devletinde mali ve iktisadi girişimlerde diğer devletlere önderlik etmekteydi. Bütün yabancı yatırımlarının yüzde altmışını tutan bu girişimlere tahsis edilen Fransız sermayesi üç buçuk milyar frank'ı bulmaktaydı. Bütün bu girişimlere Fransız - İngiliz sermayesiyle teşkil edilen Osmanlı Bankası da dahil olmak üzere Société Generale, Credit Iyonnais,

---

[52] Ersal Yavi, aslı için J. de Morgan, Mission Scientifique en Perse, Etudes Démographiques, C. II, 1985, s. 86

[53] Öke Mim Kemal, Musul – Kürdistan Sorunu, İz yayıncılık, İstanbul, 1995, s.39

Perier, Ulion gibi en büyük Fransız mali şirketleri de dahildi. Bu suretle Fransız sermayesi demiryolları, limanlar, maden ocakları, ticaret kumpanyaları, belediye işleri ile Anadolu ve Suriye'nin bütün iktisadi teşkilatına nüfuz etmekte idi.

1721 yılında Bağdat valisi Hasan Paşa döneminde Basra'da *Karmeli* misyonerlik ekibi bahanesiyle bir lokal açılmasını sağlamışlar, daha sonrada bunu konsolosluğa dönüştürmüşlerdi. Fakat daha sonra 1916 Sykes - Picot[54] gizli anlaşmasıyla Musul'u almışken, diplomatlarının beceriksizliği ve tahsilat azlığı sebepleriyle etkili pozisyonlarını 1920 San Remo antlaşmasıyla İngilizlere kaptırmışlar ve Irak petrolünün %25'lik bir kısmıyla yetinmek zorunda kalmışlardır.

5.3 İngilizlerin Bölgeye Girişleri:

Kanuni Döneminde ticareti geliştirmek gayesiyle yabancılara tanınan Kapitülasyonlardan faydalanan İngilizler, 1745'te Basra'da ticari bir temsilcilik açmışlar ve adım adın bölge ticaretine hakim olmaya çalışmışlardı. 1764 tarihinde ise Basra'da ilk İngiliz Konsolosluğu faaliyete geçmişti. [55] 1798'de Bağdat'a geçici temsilci olarak gönderilen Harford Jones'a yarı bağımsız bir statüdeki Bağdat valisi ile anlaşıp telgraf taşımacılığı için izin alması talimatı ve Bağdat 'ta çok etkili olduğuna inanılan Fransız Konsolosunu etkisiz hale getirme görevi verilmişti. Jones'un çalışmaları sayesinde Bağdat, kısa sürede Körfez ile İngiltere arasındaki ticaret ve haberleşme trafiğinin merkezi oldu.[56]

Ayrıca Doğu Hint Kumpanyası yetkilileri de bölgeyi dolaşmaya 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. Bir kumpanya hekimi, 1758'de Kerkük

---

[54] Bakınız Ekler Sykes – Picot Antlaşması

[55] Mehti Cevad Habib al Bustani, Bağdat'taki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ve Ali Rıza Paşanın Valiliği (1749-1842),İstanbul 1979,basılmamış doktora tezi, İ.Ü. Edebiyat Fak. Genel kitaplığı, Nr.55, s. 288

[56] Eraslan Cezmi, Irak'ta Türk- İngiliz Rekabeti s. 226

üzerinden Mardin'e kadar uzanan bir yolculuk yapmıştır.[57] Bir süre sonra aralarında D.Campbell ve T.Howell'in bulunduğu başka kumpanya görevlileri, Mezopotamya'nın öteki kesimlerini gezip araştırdı.[58]

20. yüzyıl başlarından itibaren petrolün bulunmasının ve Mezopotamya'nın taşıdığı önemin bir sonucu olarak, bölgeye yönelik İngiliz ilgisi önemli ölçüde arttı. İngilizler Yakın Doğu ve Ortadoğu'daki nüfuzlarını koruyup yaymak için Mezopotamya'yla birlikte Musul – Kerkük bölgesini önemli bir üs olarak kullanmak istiyorlardı. Söz konusu dönemde bölgeye gelen ve çeşitli yerlerini dolaşan İngilizlerin sayısı daha da arttı. Bunlardan bazılarının bölge aşiretleriyle yakın diyaloga girmesi, bölge aşiretlerinin yaşam tarzlarını incelemelerinde ve ülkenin içinde bulunduğu koşulları derinlemesine anlamalarında büyük ölçüde yardımcı oldu. Binbaşı Soane'un bilinen yolculuğu ve yazıları bu yeni gelişmenin seçkin örneklerindendir.

C.J.Rich Süleymaniye ve bölgelerinde bazı Kürt ileri gelenleriyle sıkı ilişkiler kurdu. Kitabında çeşitli Kürt yörelerinin toplumsal ve ekonomik yaşamını geniş biçimde anlatmanın yanı sıra, bölgedeki bazı yerlerin ilk haritalarını çizdi.[59]

Anlaşılacağı üzere Hindistan yolunda Körfez ve Mezopotamya ekonomik yaşamda İngiliz hükümetini ilgilendiren hakim çıkarlar

---

[57] Doğu Hint Kumpanyası, 1600 yılında Avrupa'nın Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'le bağlarını güçlendirip geliştirmek amacıyla bazı önde gelen İngiliz tüccarlarınca kuruldu. Zamanla savaş açma, para basma, mahkeme yargıçlarını atama gibi haklara sahip bir yarı-resmi kuruluşa dönüştü. Hindistan'da bir dizi ticaret merkezi açtıktan sonra, Yakın Doğu ve Ortadoğu'nun çeşitli yerlerine sızmaya başladı. 19. yüzyılın ortalarına değin Doğu'daki çok sayıda ülkede İngiltere'nin siyasal nüfuzunun yayılmasında önemli rol oynadı; ama buralardaki halkların tepkisini çektiği için İngiltere tarafından Hindistan'daki 1857-1859 ayaklanması sırasında dağıtıldı. Kumpanyanın erken bir tarihte Irak'ta bir dayanak noktası elde etmesi, Basra Körfezi ülkelerinde İngiliz sızmasının etkili bir aracına dönüşmesinde büyük ölçüde etkili oldu. Gün geçtikçe nüfuzu artan kumpanya, Süleyman Paşa'nın 1810'da bu valilikten alınıp idam edilmesini sağlayacak bir güce kavuştu. Bu arada Bağdat üzerinden Kuzeyde ki aşiretlere de ulaşmaya çalıştı.

[58] Bu ve öteki Avrupalı gezginler için bkz. S.H.Longrigg, "Four Centuries of Modem Irak (Bugünkü Irak'ın Dört Yüzyılı), Londra, 1925, s.334-340.

[59] Ersal YAVİ, Türkler, Ermeniler, Kürtler, Yazıcı yayınevi ,İzmir, 2001, s.258-259. Aslı için C.R.Rich, "Narrative of a Residence in Kurdistan" (Kürdistan'da Geçen Bir Dönemin Öyküsü), C.I-II, Londra, 1836, (toplam 808 sayfa).

arasındaydı.[60] Çünkü Körfez'den Orta Mezopotamya'ya temel karayolu ulaşımı Basra'dan Bağdat'a giden güzergahtı. George Lloyd'un işaret ettiği gibi, "**ulaşımı kontrol eden, ticareti de kontrol eder**"di. Bu güzergahta, Karun ırmağı üzerinde bir British Lynch firması olan Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi 1839 yılından itibaren, posta imtiyazı dahil nakliyeciliğe egemen olmuştu[61](1951 yılına kadar faaliyette kalmıştır). Irak'ta İngiltere'nin ticari ve mali menfaatlerinin rehberliğini Bağdat'ta bir şubesi bulunan (Şark Bankası) yapmaktaydı. Bağdat'ta sekiz büyük yabancı firmasının altısı İngilizlerindi. Irak petrolleri de İngiliz sermayesinin dikkatini çekiyordu.

1878 yılında Kıbrıs'a yerleşince bölge İngiltere'nin kontrolüne girdi. 1882'de Mısır'ı istila etmelerinden sonra 18 aralık 1914 yılında Mısır da kendi himayelerinde bir kukla yönetimi iş başına getirdiler.[62] Ayrıca 1899'da Kuveyt'i egemenlikleri altına aldılar.

Zengin petrol yataklarına sahip Arap yarımadasının ele geçirilmesinde bilhassa İngiliz casusları çok etkili oldu. Lord Allenby komutasındaki Lawrence (Türk Savaş Düzenine Karşı Arapları Hazırlamak), Getrude Bell (Fotoğraf kullanarak bilgi toplamak[63]), Aubrey Habert (Karşı casusluk), Wooley (Propaganda bölümü), Newcombe (Çöl casusluk şebekesi sorumlusu) bunların en önemlileridir.[64] Bn. Soane Kürt aşiretlerin Lawrence'ı olmuştur. Ayrıca Sir Mark Sykes[65] ve Bn. Noel'i de unutmamak gerekir.

---

[60] Marian Kent, Osmanlı İmp. Sonu ve Büyük Güçler, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.208

[61] M. Kent, 1908, FO Confid. Print 9324A, s. 64 - 65

[62] Canatan Yaşar, Türk – Irak Münasebetleri (1932 – 1959), Reyhan Yay., Ankara, 1995, s.13

[63] Bell'in fotoğrafları için 'Resimler' bölümüne bakınız.Ayrıca örnek bir mektupta verilmiştir.

[64] Hiçyılmaz Ergun, Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri, Kamer Yay. İstanbul, s. 128 - 134

[65] M.Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt Aşiretleri), The journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, c.XXVIII, Temmuz-Aralık 1908.

Casuslarının bölgedeki başarılı çalışmaları sonucu bölgenin etnik yapısını yakından öğrenen İngiltere; Kürt, Arap ve diğer unsurları kışkırtıp Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak, devletin buradaki otoritesini sarsmaya çalışmıştı. Bu amaç doğrultusunda İngiltere Musul Viskonsolos'u Vibliki'nin, Hemavend Aşireti içinde dolaşarak onları devlete karşı kışkırttığı anlaşılmış, bunun üzerine Vibliki bölgeden uzaklaştırılmıştı.[66]

5.3.1 İngiltere'nin Basra Körfezi'nin Batı Kıyılarına Yerleşmesi; Katar, Bahreyn ve Kuveyt'i Etkisi Altına Alması:

Daha önce belirtildiği gibi İngiltere, 17. 'Yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'ne girmeye başlamış ve Körfez'de çeşitli girişimlerde bulunmuştu. 19. Yüzyılın ortalarında ise, Basra Körfezi'nin doğu kıyılarını denetimleri altına almaya başlamışlardır.[67]

Nitekim İngiltere, 4 Mayıs 1853'te Katar ile Umman arasındaki kıyılarda bulunan beş Arap şeyhiyle, korsanlığın ve esir ticaretinin önlenmesi, bölgede şeyhler arasındaki mücadelelerin sona erdirilmesiyle ilgili ayrı ayrı anlaşmalar yani, "Deniz mütarekesi" imzalamıştır. Aslında ise bu anlaşmalarla, şeyhleri koruyuculuğu altına almıştır. Bunun bir sonucu olarak da, 1853 yılında Katar kontrolü altına girmiş, Hindistan Hükümeti'ne bağlı bir İngiliz Valisi de, 1861 yılında Bahreyn adalarına yerleşmiştir.

Bundan sonra ise, Osmanlı Devleti ne zaman bu şeyhliklerden birinin bölgesine bir memur göndererek oradaki egemenlik ve hükümranlık haklarını kullanmak istediği zaman, İngiltere "Deniz Mütarekesi"ne dayanarak, bölgenin kendi koruması altında olduğunu ileri sürerek buna engel olmuştur.

Ancak Mithat Paşa, Bağdat Valiliği sırasında bir askeri kuvvet göndererek, 1870'de Ahsa bölgesinde Osmanlı egemenliğini yeniden kurmuş, bu egemenliğin Katar yarımadasını da kapsamasına çalışmıştır.

---

[66] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s. 54

[67] Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, c.II., K.III., Ankara, 1951, s.334

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Diğer yandan İngiliz nüfuzunun genişletilmesini önlemek üzere, Hindistan'daki İngiliz yetkililerle ilişki kurmuş ve bunun sonucu olarak Ahsa Sancağı'na bir kaza şeklinde bağlanan Katar'ın gerekli yerlerine Osmanlı bayrağının çekilmesini sağlamıştır.[68]

5.3.2 Mithat Paşanın Bağdat Valiliği ve Bölgede Osmanlı Etkinliğinin Artması :

İngiltere'nin Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde etkinliğinin gittikçe daha çok duyulduğu sıralarda, Osmanlı Hükümeti 1869 yılında Mithat Paşayı Bağdat Valiliği'ne atadı.

Mithat Paşa, daha önce 1864 yılında kurulan Tuna Vilayeti Valiliği'ne getirilmişti. Mithat Paşanın burada kaldığı üç yıl içinde gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ile Tuna Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun örnek bir vilayeti olmuştu. Bu bakımdan deneyimli ve başarılı bir devlet adamıydı. Nitekim 1869 yılında Bağdat'a gönderilince burada da aynı faaliyetleri gerçekleştirmiş ve kısa sürede sonuç almaya başlamıştır. [69]

Mithat Paşa, Bağdat'ta göreve başlayınca ilk iş olarak, başta Bağdat, Musul ve Basra vilayetleri olmak üzere, bölgede idari, askeri ve mali yenilikler yapmıştır. Ayrıca bayındırlık işlerine önem vermiş ve güvenliği sâğlamıştır. İran ile sınır bölgelerinde süren anlaşmazlıkları çözümlemiş, böylece bölgede Osmanlı Devleti'nin etkinliğini arttırmıştır. Bu arada, özellikle Basra'yı bayındır hale getirmiş, tersanesini yenileyip büyütmüş ve bu önemli ticaret merkezinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. [70]

Valisi bulunduğu bölgenin kalkınmasını, ticarette ve denizcilikte gördüğü anlaşılan Mithat Paşa, bir taraftarı bölgesinde yukarıda belirtilen

---

[68] Besim Darkot, " Katar", İ.A, c.V., s.421

[69] Bilal N. Şimşir, Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu, Ankara, 1970, s.10

[70] M. Tayyib Gökbilgin, "Mithad Paşa" İ.A., c. VIII, s. 273-274

gelişmeleri gerçekleştirirken, diğer taraftan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde işlemekte olan İngiliz gemileriyle rekabet etmek için, 1870 yılında "İdare-i Nehriye", yine o sıralarda (yani 1869'da) yeni açılmış olan Süveyş Kanalı yoluyla Basra'dan İstanbul'a düzenli gemi seferleri yapmak ve işletmek üzere "Umman-ı Osmani" adlı iki gemî işletme idaresi kurdu[71].

Ne var ki, bu başarılı ve ileriye dönük çalışmaları yapan, bölgede İngilizlerle rekabete girişerek onların etkisini azaltmaya çalışan Mithat Paşa, o sıralarda sadrazamlıkta bulunan düşmanı Mahmut Nedim Paşânın kendisine çeşitli güçlükler göstermesi üzerine[72], yani İstanbul'daki siyasi çekişmelerden dolayı,1871 yılında Bağdat Valiliği'nden istifa ederek başkente döndü. Bu da, bölgede başlayan gelişmeleri durdurdu ve İngiltere'yi yine bölgede tek başına bıraktı.

5.3.3 Mithat Paşa Sonrası İngiliz Faaliyetleri

Mithat Paşanın görevinden ayrılmasıyla İngilizlerin Basra Körfezi kıyılarında etkilerini genişlettikleri, bölgede çok sayıda bulunan şeyhleri kendilerine bağlamak için yaptıkları anlaşmalarda, onlara ilginç koşullar kabul ettirdikleri görülmektedir. Örnek olarak, 1880 ve 1892 yıllarında Bahreyn Şeyhi İsa İbn-i Ali El-Halife, İngilizlerle yaptığı anlaşmada onların isteği doğrultusunda, özetle şu koşulları kabul etmiştir:

1. İngiltere Hükümeti'nin onayını almadan İngiltere'den başka diğer devlet veya hükümetle hiçbir görüşmeye ve anlaşmaya girmeyeceğimi, memleketimizde durmak veya konsolosluk kurmak veya kömür deposu inşa etmek için izin vermeyeceğimi İngiltere Hükümeti'ne taahhüt ederim.

2. İngiltere'den başka bir devletle hiçbir şekilde yükümlülük ve ilişkiye

---

[71] R. Hartmann, "Basra", İ.A., c.V.s.326

[72] Bilal N. Şimşir, a.g.e. s.10

girmeyeceğim.

3. İngiltere'den başka diğer bir devlete ülkemin herhangi bir kısmını terk veya işgal etmesine izin vermeyeceğim" [73].

Bu anlaşma koşullarından da görüldüğü gibi, İngiltere, körfez şeyhlerini yaptığı her anlaşma ile kendine daha sıkı bağlarla bağlamıştır. Bunlardan yukarıdakine benzer bir anlaşma ile etkisi altına aldığı önemli bir yer de Kuveyt olmuştur.

Kuveyt Şeyhi 1829 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etmiştir. Bunun sonucunda Kuveyt, Bağdat eyaletine sıkı bağlarla bağlanmış, 1853'te de doğrudan doğruya Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1871) sırasında ise Kuveyt Şeyhi Abdüllahü's Sabbah, iç ve dış işlerinde serbestçe hareket etmek şartıyla, Osmanlı Devleti'ne (sözde) bağımlı olmayı, gemilerine Osmanlı bayrağı çektirmeyi ve Kuveyt Kaymakamı unvanını taşımayı kabul etmiştir [74].

Ancak İngiltere, 1898'de Rusların Trablusşam'dan Basra Körfezi'ne bir demiryolu yapım imtiyazı almak istemeleri ve Almanların, Konya'dan yine Basra Körfezi'ne kadar demiryolu yapmak için Osmanlı Hükümeti ile görüşmelerde bulunmaları üzerine, bu gelişmelerden endişelenmiş; bunun sonucu olarak, Hindistan yolu üstünde ve bölgede önemli bir deniz üssü ve limanı olma özelliğini taşıyan Kuveyt'e el koymaya karar vermiştir. Bu kararını da, 23 Ocak 1899 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile yaptığı gizli bir anlaşmayla gerçekleştirmiştir.

İngilizlerle Kuveyt Şeyhi arasında yapılan bu anlaşmaya göre; Şeyh, İngilizlerin sürekli koruyuculuk yapmaları ve yılda 1.500 - İngiliz altın lirası vermeleri karşılığında, kendi topraklarından herhangi bir parçasını

---

[73] Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e.,c.II, K.III. s.352

[74] Adolf Grohmann, Kuveyt, İ.A. c.VI., s.1131-1132

İngiltere'den başka hiçbir devlete ve İngiltere'den başka devletlerin uyruğuna terk etmemeyi veya kiralamamayı ve İngiltere'nin rızası olmadan, hiçbir yabancı temsilci ve memuru kabul etmemeyi yüklenmiştir[75].

Böylece Kuveyt, görünüşte bir Osmanlı toprağı olmakta devam etmekle beraber, gerçekte İngiliz koruyuculuğu altına girmiştir.

5.4 Almanların Bölgeye Girişleri :

Birliğini geç tamamlayan Almanların, Osmanlı İmparatorluğuna yönelik genel politikalarının amacı bütün Osmanlı bölgelerini bir Alman sömürgesine dönüştürmekti. Alman yetkililer bu hedefe yönelirken, öteki Batılı güçlerin "Hasta Adam"ın bağımlı topraklarını koparma planlarına çok sert biçimde karşı çıktılar. Bu tutumlarını, birçok resmi belgede ve öteki Avrupa devletlerinin iktidar çevreleriyle doğrudan temaslarında açıkça ortaya koydular. Almanlar dünya politikası (Veltpolitik) geliştirerek dünya siyasetine girerken gözünü doğuya çevirmişti ve hedefine ulaşabilmek için;

- Osmanlı imparatorluğuna taraftar görünmek,

- Osmanlı vatandaşlarından Hıristiyanlara diğer devletlerin gösterdikleri ilginin tam tersine ilgisiz durmak,

- Balkan hükümetleri arasında bir ittifak oluşmasının önüne geçerek, Cermen unsuruna mensup Romanya kralı ve Bulgaristan prensi ile dostluğu kuvvetlendirmek,

- Uzak doğu yolunda Alman ticaretine ve nüfuzuna bir "koridor" açmak doğrultusunda bir siyaset benimsemişti.

İkinci Sultan Mahmud zamanında serasker Hüsrev Paşa tarafından Osmanlı hizmetine alınmış olan Prusya erkan-ı harp yüzbaşısı Von Moltke, Mısır buhranının olayları arasında Osmanlı ordusunda modernleştirme yapamayacağını anlayınca zamanını kendi ülkesinin çıkarlarına harcayarak Osmanlı ülkesini baştan başa dolaşmış, araştırmalar yapıp notlar almıştı.

---

[75] Adolf Grohmann, Kuveyt, İ.A. c.VI., s.1131-1132

Moltke seyahatlerinde Anadolu ve Doğu topraklarının ziraat kuvvetine hayret etmiş, bu yerlerin birgün gelip bir büyük devletin gayretiyle sevk ve idaresi ile eski zamanlarda olduğu gibi geniş bir tahıl ambarı olabileceğini görmüştü.

Almanya, bu politika doğrultusunda Osmanlı devletinin İngiltere ile arasının açılması fırsatını değerlendirmeyi ihmal etmezken, Alman imparatoru II. Wilhelm, Moltke'nin raporları doğrultusunda hareketle 1898 yılında Osmanlı Devletine ziyarette bulunmuş ve Şam'da yaptığı bir konuşmada kendisinin 300 milyon Müslüman'ın dostu olduğunu ilan etmiştir.[76]

II. Abdülhamit'in yaveri Selahattin Efendinin bir raporunda, Alman İmparatorunun tarihi araştırmalar için göndereceği bir heyet için izni aldığını, fakat gönderilen bu heyetin İngilizler gibi kuyular açıp sondaj yaptıklarını ifade etmiştir.[77] Bölgede petrolün keşfi ile Almanların amacı Petrol olmuş, daha 1903 yılında " Otuz Senelik Petrol Harbi " adlı Almanca bir eser bile basılmıştır.[78]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir dizi Alman subayı, Kerkük ve civarını dolaşarak, bu bölgenin stratejik özellikleri ve ticari potansiyel olanakları üzerine araştırmalarını yayımlamış ve bu çalışmalar Rusya sınırına kadar ulaşım yollarını da kapsamıştır. Örneğin, Wilhelm Bachman'ın Musul ve Van kentleri arasındaki yollar üzerine hazırladığı rapor, savaş yılları sırasında Almanlara büyük yarar sağlamıştır.[79]

Osmanlı İmparatorluğunda aşiretler de ülkeye yönelik büyük çaplı Alman ekonomik sızmasından payını aldılar; 1880-1911 arasındaki yaklaşık otuz yıllık dönemde Almanya'yla ticaret rekor bir artışla yirmi bir kat büyüdü.

---

[76] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.79

[77] Demirbaş H. Bülent, Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Olayı, Arba yayınları, İstanbul ,1995 s.70

[78] Dursun Gök, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, s.59

[79] Ersal Yavi a.g.e. s.257

Almanların dost görünümlü yaklaşımı ve petrolü elde etmeye yönelik planları demiryolu projeleri ile hayat buldu. Almanlar 1903'te, kısmen Kuzey Irak'tan geçirerek inşa etmeyi tasarladıkları Bağdat Demiryolu'nun her iki yanında, 20 kilometrelik şerit içinde kalan petrol yataklarını kullanmaya ilişkin bir imtiyaz elde ettiler. Bir yıl sonra Musul (Kerkük) vilayetindeki petrolü çıkarmak üzere bir başka imtiyaz almayı başarmışlardı.

Almanlar diğer yandan bölgede gözü olan diğer ülkelerle gizli anlaşmalar yaparak bölgedeki girişimlerini garanti altına almaya gayret göstermekteydi. Almanya için büyük avantajlar sağlayan ve en çok yankı uyandıran (geleneksel Rus düşmanlığı nedeniyle) Potsdam Anlaşması (paylaşımdan dışlandıklarını düşünen İngiltere ve Fransa'nın şiddetli tepkileri ne yol açar) ile Bağdat Demiryolları konusundaki Rus muhalefeti bertaraf edilmiş ve iki devletin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz alanları konusunda taraflar arasında anlaşmaya varılmıştı. [80]

Almanya ile Fransa arasında 15 Şubat 1914 tarihinde yapılan ve İngiltere'nin şiddetli itirazlarına yol açan Almanya-Fransa anlaşması da Almanya için Bağdat demiryollarına muhalefeti bertaraf etme işlevi taşıyordu. Böylece hem iki ülkenin nüfuz alanları konusunda anlaşmaya varılıyor, hem de daha önemlisi (iki ülkenin birbirlerinin yatırımlarına sermaye katılımı ile) ciddi ortaklıklar kurulması öngörülüyordu. Banque de France'ın ikinci müdürü M. Sergent ile Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürü Dr. Karl Helfferich tarafından imzalanan bu anlaşma Fransa ile Almanya arasında bir çıkar belgesidir. Onun için, Berlin'deki Fransız Büyükelçiliği'nden M. Ponsot ve Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Herr von Rosenberg tarafından da imzalanmıştır.

---

[80] Bilmez Bülent Can, Demiryolundan Petrole Chester projesi (1908 – 1923), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 164-166 Aslı için Earle, 1972:260-264 ve Rathmann, 1982:114.

5.4.1 Alman Bağdat Demiryolu Projesi :

Almanların besledikleri yüksek menfaat emelleri Anadolu'da tesisini istedikleri demiryollarıyla vücut bulacaktır. Bağdat Hattı, Almanya için Uzak Doğu'ya açılacak koridorda çok önemli bir adım olacaktı. Alman emperyalist siyaseti şimdi Alman lokomotifinin Anadolu içine ve Mezepotamya'nın verimli topraklarına kadar ilerlemesini amaçlıyordu. Ayrıca Alman lokomotifi, geçeceği yerleri Alman sanayinin bir ihracat pazarı haline getirmekle kalmayacak, daha bir çok fayda sağlayacaktı.

Osmanlı devleti, Alman emperyalizmi de dahil bir çok emperyalizm karşısında bulunuyordu:

Rusya zaten ebedi düşmanı idi; Rus emperyalizmi devletin merkezini bile ele geçirmek istiyordu.

İngiltere Ayastefanos antlaşmasını bozmak için komisyon olarak Kıbrıs adasının aldıktan sonra Mısır'ı da işgal etmişti; İngiliz emperyalizmi Mısır'dan Hindistan'a kadar uzayan toprakları, Suriye'nin bir kısmını ve Arabistan ile Irak'ı devamlı bir surette nüfuzu altına almağa çalışıyordu. Irak'ta gözü olduğu pek açık olarak görünüyordu. İngilizlerin takip ettikleri siyasette başarıları yıldan yıla daha gözle görülür bir şekil alıyordu. (Resident) unvanı verdikleri Bağdat başkonsolosunun yerli Araplar üzerinde itibarı Bağdat valisinden fazla idi.

Fransa, Cezayir'den sonra Tunus'a el koymuştu. Şimdi de dost olarak girmekte olduğu Suriye'yi işgale hazırlanıyordu. Ayrıca Osmanlı'ya borç veren yabancı devletlerin başında geliyordu.

Avusturya Bosna-Hersek'i işgal etmiş, Selanik'e göz dikmişti.

Bu misallere ve hallere göre bu devletler yardım için kendilerine müracaat edilse kimbilir daha neler isterlerdi. Ortada Osmanlı mülküne dokunmamış bir Almanya vardı. Prens Bismark Türkler için "Şarkın yegane centilmenleri" demişti. İmparator Wilhelm de bütün Müslümanlar arasında Türklere özellikle dost görünüyordu. Yalnız Alman emperyalizmi Türk toprağından yer istemiyordu. Almanlar burada iktisadi bir üstünlük kurmak

amacındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Bağdat hattının imtiyazını olsa olsa Almanlara verebilirdi.

Bağdat Demiryolu Projesi'nin uzun geçmişi, Akdeniz ile Basra Körfezi'ni bir demiryolu hattı aracılığıyla bileştirmeye yönelik çeşitli planların hazırlanmaya başladığı 19. yüzyılın İkinci yarısına kadar iniyordu. İlk defa 1837'de İngiliz miralayı Chesney Akdeniz sahilinde Süveydiye'den Halep yoluyla Bağdat'a kadar bir demiryolu projesi hazırlamıştı. Fakat Osmanlı devletinin Mısır ile çatışması bu projenin gerçekleşmesini engellemişti. 1843'de İngiliz Campbeli diğer bir proje geliştirmişti. 1851 'de İngiltere'de Süveydiye'den İran körfezinde Kuveyt'e kadar bir demiryolu tesisi maksadıyla bir şirket teşkil edilmişti. Miralay Chesney ile Hindistan'da demiryolları yapan bir şirketin reisi Vilyan Andrew bu şirkette dahildirler. 1856'da bu şirket, inşaat imtiyazını da almıştı. Fakat sermaye bulamadığından imtiyaz geçerliliğini yitirdi. Lovett Cameron'un 1880'de tasarladığı demiryolunun Urfa, Mardin ve Musul'dan geçmesi ve Bağdat'a vardıktan sonra Basra Körfezi'ne kadar uzanması öngörülüyordu.

İngiliz ve Fransızlar tarafından hazırlanan bu projelerin Mısır – Suriye – Irak doğrultusunda olması ve Payitaht'ın ulaşım açısından bir avantajının olmaması sebebiylede olumlu karşılanmamıştır.

Daha önce başka büyük devletlerin yetkililerince düşünülmüş olan[81] Bağdat Demiryolu'na ilişkin bir imtiyazı Almanlar 5 Mart 1903 tarihinde almayı başarmışlardır.* Fransa'nın İstanbul elçisi Conestant, Bağdat hattı imtiyazının sadece Almanlara verilmeyip bir Fransız-Alman konsorsiyumuna verilmesini istemişti. Elçi bu talebinde Alman sermayesinin böyle mühim bir teşebbüsü

---

[81] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.81

* Doksan dokuz yıl süreli olan bu anlaşmayla, Osmanlı Devleti Alınanlara özetle şu hakları vermiştir: Şirket sahipleri, yapılacak demiryolunun iki tarafında yirmişer kilometrelik alan içerisinde bulunan Madenleri işletebilecek, bu yol boyundaki ormanlardan odun kesebilecek, arkeolojik eserleri aramak, kazılar yapmak yetkisine ve daha başka birçok ayrıcalığa da sahip olacaklardı. Ayrıca Bağdat, Basra ve Basra Körfezi'nde limanlar yapabilecek ve işletebilecekti. Yine bu şirket Dicle ve Fırat nehirleri ile Şattülarap'ta demiryolu yapımı ve işletmesi için gerekli malzemeyi taşımak, gemi işletmek hakkına da sahip olacaktı.

tek başına geçekleştirmeye gücünün yetmeyeceğini, Fransız sermayesine mecbur olacağını da ileri sürüyordu.[82] Bu tahmin doğru çıkmış, Deutsche Bank, Fransız sermayedarları ile özel hissedar olarak anlaşmış ve inşaata başlamak için gerekli sermayenin yüzde kırkını Fransızlardan temin etmiştir. Fransa'nın İstanbul elçisi Constant ve Fransa maliye bakanı Rouvier de bunun savunucusu olmuştur. İmtiyaz fermanı çıktıktan sonra Almanya elçisi Baron Marshal'ın Fransa elçisi Constant'a özel olarak teşekkür etmiştir.

Çeşitli uzmanların Bağdat Demiryolu'nun yapımı için hazırlandığı planların ilki 1893'te hazırlanan ve **"Kuzey Planı"** olarak bilinenidir. Bu projeye göre, Bağdat Demiryolu hattı, Karadeniz sahilleriyle Samsuna varıp oradan aşağı Sivas kentine ulaşacak; burada hattan ayrılan kollardan biri Erzincan, Erzurum ve Bayezid'e kadar uzanacak, öteki kol ise Harput ve Diyarbakır üzerinden güneye inip, Bağdat'a ulaşacaktı. Rusya'nın hoşnutsuzluğu ve yüksek dağların varlığı gibi çeşitli engeller sebebiyle Alman uzmanlar aynı yıl Von Pressel başkanlığında **"Merkez Planı"** olarak bilinen bir başka proje hazırladılar; buna göre hat İstanbul'dan Adapazarı, Bolu, Amasya, Ankara ve Kayseri'den geçtikten sonra Malatya ve Diyarbakır'a uğrayıp, güneye inerek Musul, Bağdat'a ve oradan da Basra Körfezi'ne ulaşacaktı. Bununla Karadeniz'i, Akdeniz'i Anadolu'nun ortasındaki şehirlerle bağlıyordu. Açılacak küçük bir şube ile bu hatlar için Ereğli maden kömürlerinden istifade edilecekti. Ama bu planın uygulanmasından da belirli teknik sorunlardan dolayı vazgeçildi. Bu planın yerini, **"Güney Planı"** olarak bilinen üçüncü bir proje aldı. Hildebrant'ın hazırladığı bu planda önerilen demiryolu hattı Maraş, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük'ten geçiyor; daha sonra Bağdat, Basra ve Kuveyt'e varıyordu.

1888 yılında Haydarpaşa-İzmit- Demiryolu'nu işletme ve İzmit-Ankara Demiryolu'nu yapım; 27 Kasım 1899'da ise bu hattın Bağdat ve oradan Basra'ya kadar yapım ve uzatılması kararını alan Almanlar, 1909'da hattın 946 kilometrelik bölümünün tamamlandığını gururla açıkladılar. Sonradan, 470 kilometrelik bir hat daha bitirildi ve geri kalan bölümün yapımı ötekilerin

---

[82] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.81

hepsine göre daha kolaydı. Almanlar I. Dünya Savaşı sırasında da İngiliz sabotajlarına rağmen Hicaz'a kadar uzatılan demiryolu inşasına devam ettiler.[83]

5.5 Rusya'nın Bölge Üzerindeki Faaliyetleri :

Çarlık Rusya'sının bölgeye sızması ve ilgisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yüzyıllarca önceye inen, I. Petro ile başlayan tarihi amaca ulaşma isteği (Kafkaslara ve sıcak deniz bölgelerine dönük özlemleri) Basra ve Afganistan üzerinden Hindistan'ı ikili abluka altında sıkıştırarak İngilizlere karşı büyük bir zafer kazanmak ve Ortadoğu'ya dönük daha sonraki geniş çaplı ihtiraslarıyla ilgilidir. Bu sebeple körfez girişinde Kasa Koyu'nu elde etmeyi de başarmışlardı.

Rus-Osmanlı savaşları, Çarlık Rusya'sının güneydeki sıcak sulara ve Ortadoğu'ya inme yönündeki tutumunun en üst düzeydeki ifadesiydi. 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren dönem, iki devlet arasında Karadeniz kıyılarını, Kafkasları ve Balkanları kapsamak üzere, komşu bölgeleri denetim altına almaya yönelik bir dizi savaşa sahne oldu. Sayısı 10'u bulan ve toplam süre bakımından otuz yılı geçen bu savaşlar[84], gittikçe daha da sertleşti.

İlk olarak Ermenileri kullanan ve böylece Osmanlı Devletinin içişlerine karışma fırsatını elde eden Ruslar, 93 harbinden kalan elli yedi milyonluk borcun ödenmesi bahanesiyle Alman Bağdat demiryolunun Sivas'tan geçmesine de engel oldular. Ayrıca diplomatik münasebetlerin kesilmesi tehdidiyle 7 Nisan 1900 tarihinde Van'dan Harput'u güneyde bırakmak üzere Sivas'a, Sivas'tan da Ankara'yı güneyde bırakarak Karadeniz Ereğli limanına bir demiryolu yapımı anlaşmasını Osmanlıya kabul ettirdiler. Böylece

---

[83] Ersal Yavi, a.g.e.,Aslı için Salih Zeki, Mezopotamya, Irak 1600 – 1914, Bağdat, 1957, s. 258-259

[84] 'Rus-Osmanlı savaşları sırasıyla 1676-1681, 1686-1689, 1710-1713, 1735-17, 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 yılları arasında meydana geldi'

Anadolu'nun kuzeyindeki emellerine ulaşmış oluyorlardı.[85]

Rus genelkurmayı tarafından görevlendirilen ve yetenekli subaylardan oluşan bir grup; bölgenin ekonomik, toplumsal siyasal yaşamı açısından değişik yerleriyle ilgili ayrıntılı araştırmalar yapmayı başardılar. 1842'den başlayarak birkaç yılını Osmanlı imparatorlu ile Rusya arasındaki sınır bölgesinde geçiren ve Erzurum ile çevresinin önemli haritalarını çizen S.Proskoryakov adlı subay, Erzurum'un Küçük Asya'daki ticaretin kavşak noktası sayılabileceğini, çünkü Tebriz ile Trabzon - İstanbul arasındaki doğrudan ulaşım yolları boyunca uzanan kentler arasındaki ticari malların toplandığı bir merkez durumunda olduğunu belirtmekteydi.[86]

Yüzbaşı P.Y.Averyanov'un Kafkasya bölgesindeki Rus Ordusu Başkomutanlığının özel görevlendirmesi üzerine yaptığı bir başka ayrıntılı araştırma; *"Rusya'nın On dokuzuncu Yüzyılda Türkiye ve İran'la Savaşları Sırasında Kürtler. Türkiye, İran ve Rusya'daki Kürtlerin Mevcut Siyasal Durumu" adlı* araştırma, 1900' de Tiflis'te ayrı bir kitap olarak basıldı.[87] Kitaptaki 500 dolayında sayfanın 338'i metin bölümünü oluştururken, geri kalan sayfalar "Giriş" bölümü ile Rus yetkililerin bazı Kürt aşiret reislerine, Şeyh Ubeydullah Nehri gibi ruhani ve siyasal liderlere yazdığı mektuplar ve benzeri türden çok sayıda tarihsel belgenin yer aldığı son derece önemli "Ek" bölümüne ayrılmıştı. Yazar kitabına ayrıca Hamidiye Alaylarının üslendiği yerleri, Kürt aşiretlerinin dağılımını ve Kafkasya sınırındaki Osmanlı bölgelerini gösteren doğru haritalar almıştı. Averyanov'un en önemli görevlerinden biri Rusya'ya karşı olası savaşlarda yer almak ve Rusya'nın yayılmacı planlarına karşı ilk direnişi göstermek olan Hamidiye Alaylarını ayrıntılı olarak incelemekti.

Bir başka Rus subayı B.Y. Şiyolkovnikov 1902 yılında Irak'taki Osmanlı vilayetlerini kapsayan bir geziye çıktı ve bu gezinin ardından, Sovyet

---

[85] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.83-85

[86] Ersal YAVİ, Türkler, Ermeniler, Kürtler, Yazıcı yayınevi ,İzmir, 2001, s.263 Aslı için B.M.Danzig, "Yakın Doğu'da Rus Gezginleri", Moskova, 1965, s.169

[87] Ersal YAVİ, a.g.e., s.264 Aslı için Averyanov, P.Y., "Küçük Asya'da Bir Dinsel Mezhep: Kızılbaşlar", 1905.

Oryantalisti B.M.Danzig'in sözleriyle, "Mezopotamya ve Basra Körfezi bölgesinin o sıradaki mevcut siyasal durumu üzerine küçümsenmeyecek düzeyde yararlı bilgiler" içeren "çok önemli" bir araştırma hazırladı.[88] Bu bilgiler I. Dünya Savaşı sırasında kullanıldı. Rusya, Mart 1916'da, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Petrograt Protokolü ile Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis'in kendisine verilmesi karşılığı diğer Osmanlı topraklarının İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes – Picot anlaşmasına göre paylaşımını kabul etmiştir.

5.6 Amerikan Politikaları :

Amerikalılar da aynı hedefe ulaşma peşinde idiler. Roosevelt 1908'de bu amaçla Amiral Chester'ı özel elçi olarak İstanbul'a gönderdi.[89] Chester Projesinin * amacı Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta çıkan yerel ayaklanmaları bastırmak için Türk yönetiminin bölgeye kısa sürede kuvvet gönderme olanağı sağlamak karşılığında yeraltı kaynaklarını kullanma imtiyazı elde etmekti.

Amerika, İngiltere ve Fransa arasında yapılmış olan San Remo gizli anlaşmasının metnini ele geçirince, tâbiri caizse, kıyametin kopmasına sebep olmuş ve bu anlaşmazlık 1928'e kadar devam etmiştir.[90] Sorun Amerika'nın "Açık kapı" (Fırsat Eşitliği) ilkesi ile çözüme kavuşmuştur.

---

[88] Ersal Yavi, a.g.e. , s.265, Aslı için B.M. Danzig, Bl. Vostok, s.352 Bu eserde göçebelerin sayısı 1,1 milyon ve Irak'ın nüfusu 3,4 milyon olarak verilmiştir.

[89] Bilmez Bülent Can, Demiryolundan Petrole Chester projesi (1908 – 1923), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 112

* Chester projesi demiryolu imtiyazı elde etmek için yapılan bir girişimdi. Demiryolu Sivas'tan başlayacak, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van Gölü'nün kuzey yada güneyinden geçirilecek, buradan ayrılarak bir bölümü Kerkük, Süleymaniye'ye varacaktı. Bir bölümü de, Ceyhan Vadisi'nden geçerek, Yumurtalık Körfezi'ne ve İskenderun'a uzanacaktı.

İlk olarak 1908'de ortaya atılan Chester Projesinin başlıca özellikleri ise, ilk kez Amerika'nın Ortadoğu'daki emperyalist akımlarla paralel girişinin belgesi olması ve Ermeni sorununun bu projeyle yeni bir boyut kazanmasıydı.

[90] Armaoğlu Fahir, Lozan Konferansı ve Musul Sorunu, A.A.M. Ankara, 1998, s. 115 - 116

Yaklaşık bir yıl farklı kademelerde yürütülen görüşme ve temaslar sonunda Amiral Chester ve bu elçilik heyeti, Osmanlı İmparatorluğuyla bir anlaşmaya varmayı başardı. Anlaşma uyarınca Amerikalılara bir liman ve üç demiryolu hattı kurma imtiyazı ve üç hattın her iki yanındaki 20 kilometrelik şeritlerde maden arama hakkı verildi. Demiryolu projesi bölgedeki maden kaynaklarının kullanılmasını mümkün kılacak şekilde hazırlandı.[91]

Chester, imtiyaz hükümlerini uygulamak üzere Osmanlı - Amerika Kalkınma Kumpanyasını kurdu.[92] Amiral Colby M. Chester, Osmanlı-Amerika Kalkınma Kumpanyasıyla pek çok yatırım projelerine imza atmış ve imtiyazlar elde etmişti. Fakat Almanlardan gelen direnişin yanı sıra Osmanlı - İtalyan Savaşı, Balkan Savaşı ve nihayet Birinci Dünya Savaşı, bu proje üzerindeki çalışmaları durdurdu.

Yine de Amerika'nın bölge petrolüne yönelik çıkar kavgasına doğrudan karışmasının başlangıcını ifade eden bu proje, daha sonraları Amerikalı yetkililerin Ortadoğuya dönük petrol politikalarına dayanak yapmaya çalıştıkları müktesep hak niteliğini kazandı. Amerika'nın bölgeye etkin girişi ise 1933 – 1936 yılları arasında Aramco (Arabian – American Oil company) ile olmuştur.

5.7 Yirminci Yüzyıla Girerken Bölgede Büyük Devletlerin Etkinlik Mücadelesi

İngiltere 19. Yüzyılın sonlarına doğru, Ortadoğu'da sağladıklarıyla bölgede birinci derecede etkiye sahip devlet haline gelmişti. Bunun yanı sıra, yine bu devletin, daha önce egemenliği altına aldığı Cebelitarık ve Malta ile, 1841 Londra Antlaşması'yla Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında kurulan statüde sağladığı etkinlik de göz önünde tutulacak olursa, ülkesi ile en büyük

---

[91] Bakınız Ekler Chester Grubu Tanım Antlaşması 24 Mart 1923

[92] Ersal Yavi a.g.e. s.253 Aslı için Ch. W. Hamilton, "Americans and Oil in the Middle East" (Amerikalılar ve Ortadoğu petrolü) Houston, 1962, s. 81-82

sömürgesi Hindistan arasında kurmak istediği "Doğu Güvenlik Yolu veya Zinciri"ni, bir diğer deyimle "Hayat Yolu"nu gerçekleştirdiği de görülür. Bu güvenlik zincirinin halkaları veya üs ve bağlantı yerleri ise, batıdan doğu ya doğru sırasıyla: Britanya Adaları – Cebelitarık – Malta – Kıbrıs – Mısır – Aden - Basra Körfezi ve kıyıları - Hindistan'dır.

İngiltere, sömürge imparatorluğu için büyük öneme sahip olan bu güvenlik ve bağlantı yolunu kurduğu sıralarda, hem bu yolun hem de Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için; özellikle, Kıbrıs - Boğazlar (İstanbul-Çanakkale Boğazları) - Doğu Anadolu - Basra Körfezi dörtgeni içinde bulunan alanı kontrol altında tutup, burada da etkisini arttırmayı, aynı zamanda bu alana diğer büyük sömürgeci devletleri sokmamayı prensip haline getirmiş ve bunu genel siyasetinin temel kuralı yapmıştır.

Fakat İngiltere bu siyasetini bölgeye girmek isteyen Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı başarıyla uygularken, Almanya'nın Avrupa'da ve dünyada bir güç olarak belirmesinden sonra bu devletin, 'Haydarpaşa – Bağdat - Basra demiryolunun yapımını' üstlenerek Dicle, Fırat ve Basra'ya sokulmaya başlamasını önleyememiştir. Bu da, 1890'lı yılların başlarından itibaren, bölgede bir İngiliz - Alman rekabet ve çatışmasına yol açmıştır.

5.7.1 Kasa Koyu ve İngiliz – Rus Çekişmesi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Rusya, 18. Yüzyılın başlarından itibaren dış siyasetinde "sıcak denizlere" çıkmayı ve güneye doğru yayılmayı değişmez amaç olarak kabul etmişti. Bu amaçlarına ulaşmak üzere de, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile uzun savaşlar yapmış ve bunların sonucunda, 19. Yüzyılın ortalarına kadar, Balkanlar'da nüfuz alanları kurmuş, Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz'e açılmış ve bu arada Kafkaslara inmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kazandığı zafer ve bunun sonucunda 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile de, batıda dolaylı olarak Adriyatik ve Ege Denizleri'ne çıkarken, doğuda Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt'ı alarak, aynı zamanda Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinde

koruyuculuk hakkı elde ederek, Dicle,Fırat yoluyla Basra Körfezi'ni tehdit eder hale gelmiştir. Bu gelişmeler ise, İngiliz - Rus rekabetini ve mücadelesini daha da şiddetlendirmiştir. [93]

İngiltere, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı toprakları üzerinden geniş şekilde güneye doğru yayılması, ve bunun kendi çıkar ve nüfuz alanlarında tehlikeli olması üzerine, Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesi için Rusya'ya baskı yaparak ona Berlin Kongresi (13 Haziran - 13 Temmuz 1878)'nin toplanmasını kabul ettirmiştir. Bu arada da, Osmanlı Devleti'nden, Berlin Kongresi'nde Rusya'ya karşı siyasi, yeni bir Rus saldırısına karşı da askeri yardım vaadi karşılığında, Kıbrıs Adası'nın kendisine geçici üs olarak verilmesini; ayrıca, ileride Doğu Anadolu'da uygulanmak üzere ortak bir ıslahat projesinin yapılmasının kabul edilmesini istemiştir. İngiltere'nin bu istekleri de Osmanlı Devleti tarafından 4 Haziran 1878, tarihli İstanbul Antlaşması ile kabul edilmiştir.[94] Böylece İngiltere, Doğu Akdeniz'in tek ve büyük stratejik öneme sahip adası Kıbrıs'a yerleşmiş, aynı zamanda ıslahat projesiyle de Doğu Anadolu'da söz sahibi olmuştur. Bundan sonra Berlin Kongresi'nde, Doğu Beyazıt'ın Osmanlılara geri verilmesini sağlayarak, Rusya'yı Dicle, Fırat nehirleri ve Basra Körfezi'nden biraz daha kuzeye doğru uzaklaştırmış; yine Berlin Kongresi'nin kararıyla Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasına kendisiyle birlikte diğer büyük devletleri de katarak, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla Doğu Anadolu'da sağladığı etkin ve tehlikeli durumu dengelemiş ve kontrol altına almıştır.

Hindistan'ın savunulması ve genel olarak imparatorluğun doğusuyla iletişim için yaşamsal sayılan bir alanda Britanya'nın üstünlüğünü sürdürme kaygısı güden İngiltere, çıkarlarını, bölgede eskiden beri süregelen ticari ve siyasi hakimiyetini savunarak sağlayabilirdi.

---

[93] Rifat UÇAROL, Tarihte; Dicle – Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler, Bağlam Yay., 1993, İstanbul, sf. 375

[94] Ayrıntılı bilgi için Rifat UÇAROL, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı- İngiliz Antlaşması, Ankara, 1988, s. 133-134

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Bölgedeki diğer yabancı devletlerin ticari çıkarlar engellenmiyordu; fakat bu çıkarları Britanya'nın siyasal hakimiyetini gasp etmek için bölgede, eskiden beri ticaret yapmanın sonucunda ortaya çıkan yerel, siyasi nüfuzla yada doğrudan askeri harekatla kullanma girişimi, hoş görülemezdi. Lord Lansdowne, 1903 Mayısında Lordlar Kamarası'ndaki konuşmasında Britanya'nın dostu Büyük Güçleri, özellikle de Rusya'yı bu konuda uyardı.[95] Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, altı ay sonra Basra Körfezi şeyhlerine Britanya'yla yaptıkları mütarekeyi, bağımlı ilişkilerini hatırlatıp Dışişleri Bakanı'nın uyarısının altını çiziyordu:

"- Modern zamanlarda başka bir güç bu sularda yüzünü göstermeden önce biz buradaydık. Kargaşayla karşılaştık, düzeni yarattık. Tehdit altında olan ve korunması gereken sizin güvenliğiniz kadar bizim ticaretimizdir de. Bu kıyılarda ki her limanda hala İngiltere Kralı'nın tebaası oturuyor ve ticaret yapıyor. Büyük Hindistan İmparatorluğu ki; onu savunmak bizim görevimizdir, sizin kapı komşunuzdur. Sizi komşularınızın elinde yok olmaktan kurtardık. Bu denizleri bütün milletlerin gemilerine açtık ve bayraklarının barış içinde dalgalanmasını mümkün kıldık. Toprağınızı ele geçirmedik ya da alıkoymadık. Bağımsızlığınızı yok etmedik, aksine koruduk. Şimdi yüzyıllık bu pahalı ve muzaffer girişimi ziyan etmeyeceğiz. Bu suların barışı korunmalıdır; bağımsızlığınız savunulmaya devam edilecektir; İngiliz hükümetinin nüfuzu her şeyin üstünde olmalıdır.[96]"

Bu uyarılar ve Rus – Fransız – İngiliz itilafının devamlılığının temini olarak Ruslar bölgeden çekilirken yerlerini Almanlar doldurdu.

---

[95] PD, H of ,L 4. dizi, c. CXXI (1903), st. 1348 – Osmanlı İmp. Sonu ve Büyük Güçler, Marian Kent , Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.199

[96] Dışişleri Bakanlığı 'Memorandum respecting British interests in the Persian Gulf,"12 Şubat 1908, FO 881/9161; FO Confid. Print no. 9953* ve Cab 16/10'a ek 2 dahil,Curzon'un konuşması

5.7.2 Kasa Koyunda Alman Hakimiyeti ve İngiliz – Alman Çekişmesi

Almanya'nın Rusların boşalttığı Kasa Koyu'na yerleşmesi ve Bağdat demiryolu projesi ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra'ya bağlayarak, aynı zamanda Anadolu ile birlikte Dicle - Fırat ve Basra Körfezi'nde etkili olacak olması ve bu yolla da Hint Okyanusu'na çıkarak, bir gelişme ve yayılmanın temellerini atmış olması, İngiltere'nin daha önce kurmuş olduğu Kıbrıs - Boğazlar - Doğu Anadolu - Basra dörtgeni içinde sağlamış bulunduğu çıkar ve etki alanına doğrudan girerek, onu tehdit etmeye başlamış; öte yandan, yine İngiltere'nin oluşturduğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerinden Hindistan'a giden "Doğu Güvenlik Yolu"nu tehlikeye sokacağını göstermiştir.

Bütün bu gelişmeler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü ve özellikle Asya toprakları üzerinde İngiltere ile Almanya, arasında büyük bir rekabete ve etkinlik sağlama mücadelesine yol açmıştır. Böylece, Bağdat Demiryolu'nun geçtiği topraklar ve dolayısıyla Dicle - Fırat nehirlerinin aktığı yerler ile Basra Körfezi ve çevresi, bir uluslararası "tehlike bölgesi" olmuştur.

Başlangıçta İngiliz bayrağı körfeze ticaretin ardından gelmişse bile, şimdi bu bayrak ticaret sayesinde ayaktaydı ve bu dayanağa gelen herhangi bir zarar, üst yapıyı çökertirdi.

Ocak 1909'da, Almanya, Britanya'nın Basra Körfezi'ndeki Kasa Koyunu alarak, Rusya'nın yerini aldığında, İmparatorluk Savunma Komitesi'nin alt komitesi şunu bildiriyordu:

"Britanya'nın Körfezdeki siyasal üstünlük iddiaları, esas olarak bugüne kadar hakim olagelmiş ticari çıkarlarımıza dayanır ve cüretkar bir Alman politikasının sonucu olarak ticaretimiz örselenirse, siyasal nüfuzumuz da o oranda azalır."[97]

---

[97] "Report of the Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence on the Bagh dod Roilway, Southem Persia, and the Persion Gulf," 26 Ocak 1909, Cab. 16/10.

Böylece Almanya'nın sömürgeci devletler arasına girmesi ile, Bağdat Demiryolu inşaatının ilerlemesi[98] ve Basra Körtezi'ne doğru yaklaşması, Almanya'nın batılı devletlerin hammadde kaynağı olan Ortadoğu'ya iyice sokulmasına, dolayısıyla başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını açıkça tehdit etmeye başlamasına yol açmıştır. Bu da, bu üç devletin dikkatlerini yoğun olarak Bağdat Demiryolu üzerinde toplamalarına neden olmuştur. Bu bakımdan, bu demiryolu, ekonomik niteliği ikinci planda kalarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu hakkında yıkıcı siyaset izlemelerine neden olan büyük bir politik sorun şekline gelmiştir.[99]

Büyük devletler arasında Anadolu ve Irak üzerinde yapılan bu rekabet ve mücadeleden de, en büyük sıkıntıyı Osmanlı Devleti çekmiş, özellikle İngiltere'nin çabalarıyla bölgedeki nüfuzu azalmaya başlamıştır.

5.8 II. Abdülhamit Han ve Yaklaşan I. Cihan Harbi

II. Abdülhamit dönemi ve sonrasında Mezopotamya'nın bereketli toprakları, zengin petrol ve kömür kaynakları dönemin sömürgeci devletleri Almanya, Fransa ve İngiltere'nin ilgisini çekmişti. Bu ülkeler, bölgedeki ticari faaliyetleri yanında petrol arama ve işletme hakkı elde etmeyi de istemişlerdir.

İngilizler ile Fransızlar arasında Irak için büyük bir çekişme başlamıştı. I. Dünya Savaşı'ndan önce gizli olarak cereyan eden Irak topraklarının paylaşımı ciddi bir rekabete sahne olmuştur. Almanya ve Rusya'nın da katılımı bölgeyi adeta bir büyük güçlerin gizli arenasına çevirmiştir.

Osmanlı açısından bölge İran sınırında yer almasından dolayı askerî açıdan stratejik öneme haiz idi. Bunun yanı sıra tabiî kaynaklarının zenginliği ile de Osmanlı Devleti'nin en hassas ve mümtaz bölgelerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. 1871'li yıllarda Mezopotamya'da araştırma yapan bir

---

[98] Rifat Uçarol, a.g.e, s.382 Geniş bilgi için Edward Mead Earle, (çev. Kasım Yargıcı) Bağdat Demiryolu Savaşı, İstanbul, 1972, s.81-96

[99] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.VIII., Ankara, 1962, s.181-182

Alman heyeti, bölgede zengin petrol yatakları bulunduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Bu durum üzerine II. Abdülhamit, bölgede yapılacak petrol aramalarını hızlandıracak 1888 ve 1898'de yayınladığı iki özel fermanla, Musul, Kerkük ve Bağdat vilayetlerindeki petrol madenleri arama ve işletme imtiyazı Hazîne-i Hâssa'ya (kendi özel mülkü) bağladığını açıklamıştır (Belge 6). Ayrıca Musul ve Bağdat Kömür Madenlerini işletme imtiyazı da Hazîne-i Hâssa'ya bağlanmıştır. (Belge 7)

Diğer yandan II. Abdülhamit Fransa'ya, Fransız finansçılarına, müteahhitlerine, mühendislerine para kazandırıyordu; Fransız gazetecilerine nişan ve atiye veriyordu. Bunun için Fransız siyaseti Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü istemiyor, Osmanlı saltanatın da devamını kendisine zararlı bulmuyordu.[100]

Avrupalı devletlerin ve bilhassa İngiltere'nin Irak'taki faaliyetleri tüm hızıyla sürerken II. Abdülhamit, harekete geçmeden önce konuya aşina devlet adamlarının ve alimlerin fikirlerini de almayı ihmal etmemişti. İyi bir devlet adamı ve İslam alimi olan Ahmet Cevdet Paşanın bu hususstaki tavsiyelerinden de yararlanılarak beş ana grupta karşı faaliyette bulunulması kararına varıldı. Bunlar:

- Aşiretler arasında düzeni sağlamak
- Bölgenin imarı ve ticaretin gelişmesine çalışmak,
- İranlı misyonerlerin ve devlet dahilindeki Şiilerin, Sünniliği kötüleyip Şii propagandası yapmalarına engel olmak,
- Hz. Peygamberlerin hane halkının ve Şiilerce de kutsal sayılan imam mezarlarını tamir, tevsi ve tezyin etmek,

---

[100] Süleyman Kani İrtem, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999,s.53

- Irak'taki Şiiler üzerinde olduğu kadar İran'da da söz sahibi olan müctehid ve alimleri halifeye, dolayısıyla da Osmanlı devletine bağlamayı sağlamak ,

- Bölgede eğitimin yayılıp halkın her konuda bilgi sahibi özelliklede dini konularda bilinçlenmesini temin etmek ve Bağdat'ta hukuk eğitim veren bir okul açılarak halkın Osmanlı kanunlarına daha iyi uyumunun sağlanması [101] olarak belirlenmiştir.

Ancak büyük güçler buradaki petrol varlığına kayıtsız kalmamış ve buraya sahip olma yolları aramışlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi Berlin - Bağdat demiryolu yapımını üstlenen Alman ağırlıklı " **Anadolu Demiryolu Şirketi** ", 1888'de hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammaddeleri çıkartma ve işletme yetkisini Osmanlı Devletinden almıştır. Almanlardan sonra İngilizler de petrol arama ve çıkartma imtiyazı elde etme çabalarını 1901'den 1907'ye kadar sürdürdüler.

Sultan II. Abdülhamit'in döneminde, Irak'ta petrolün bulunmasıyla Osmanlı'nın üzerinde oynanan oyunları daha büyük bir çekişmeye yol açıp, Avrupa iktidarının ilgisini bu bölgeye yöneltmiştir. Örnek olarak: 1908 yılında Bağdat Demiryolu Kargamış mevkiinde Fırat Nehri'ni geçince, İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nden acele olarak Kargamış harabelerinde çalışma izni almış Londra Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü Başkanı ve Araplar üstüne uzman olan Sir George Hogart başkanlığında bir İngiliz arkeologları grubunu Kargamış'a gönderip, yerleştirmiştir. Aynı zamanda İngiliz intelijansından Lawrance'ı da göreve almıştır. Buna karşılık, Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı Alman arkeologlar da Albay Kont von Gleichen başkanlığında Kargamış bölgesine yerleşmişlerdir. Bu arkeolog gruplarıyla,

---

[101] Sadaretin 31 Ekim 1906 tarihli arz tezkeresi üzerine irâde, İ.Dah. 1324 Şevval nr.12.

gerek İngilizler gerekse Almanlar bölgenin bütün sosyo - ekonomik yapısını incelemişler ve daha sonra işbirliği yapacakları güçleri saptamışlardır.[102]

1908 yılında patlak veren 31 Mart ihtilali ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonucu, II. Abdülhamit'in özel mülkiyetinde olan bu bölge, Maliye Nazırlığı'na geçmiş, böylece İngiliz çabaları sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu gelişmeler, İngilizlerin bölgeye olan ilgilerini azaltmamış, Osmanlı Devleti ile bu amaçlı temaslarını devam ettirmişlerdir.[103]

Savaşın başladığı yıla kadar, Osmanlı hükümetleri, sürekli, değişik gruplara (Ruslara, Fransızlara, İngilizlere, Chester Grubu'na ve Almanlara), birbiriyle çakışan alanlarda sözler ve imtiyazlar vererek; birbiriyle çelişkili, güçler arasında çatışma olmadan uygulanması olanaksız projelere "evet" diyordu. Ama bu sözlerin, imtiyazların ve hatta anlaşmaların hiç biri Meclis'in onayından geçmediği için, herkes ancak, "hak sahibi" olduğunu iddia ederek ortalıkta dolaşmaktaydı. Yukarıda değinilen girişimcilerin yanı sıra, bu "imtiyaz arama furyası"na katılan irili ufaklı girişimcilerin haddi hesabı yoktu.

Van vilayetindeki sızıntılar Türk hükümeti tarafından kiraya verildi; fakat yabancı sermayenin ilgisini çekemedi ve gündemden düştü. Bir İngiliz-Osmanlı Petrol Şirketi, Boyabat sızıntı alanlarındaki hakları aldı, yada almayı umut etti; fakat çabaları, iki yıl önce açıkça belirtilmemiş hakları almak üzere tescil edilen Anglo-Ottoman Oilfield Limited'in çabalarından, yada benzer amaçlarla tescil edilen Baghdad-Bassarah Concession Limited'in çabalarından daha fazla sonuç vermedi. Bu girişimlerin ve artık unutulan öteki girişimlerin tarihi, sermayeli yada sermayesiz iyimser yabancıların, umutlu ve aç yerel aracıların, kuşkucu fakat rüşvetçi Türk memurların, yüksek mevkilerde entrikanın, değersiz haritaların ve geçerliliği kuşkulu belgelerin, jeoloji ve petrol geliştirmeyle ilgili tam bir cehaletin tarihiydi [104]

---

[102] Hasan Köni, I. Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri, Dördüncü Askeri Tarih Semineri- Bildiriler, Ankara, 1989, s.283-284

[103] Öke Mim Kemal, Musul – Kürdistan Sorunu, İz yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 41

[104] Bilmez Bülent Can, Demiryolundan Petrole Chester projesi (1908 – 1923), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 164-166 Aslı için Longrigg, 1968:25-26.

5.9 Alman – İngiliz Anlaşması ve Türk Petrol Kumpanyası

Almanya ve İngiltere aralarında yaptıktan uzun görüşmelerden sonra, İngiliz ve Alman şirketlerinin ortaklığı ile 31 Ocak 1911'de " ***Turkish Petroleum Company*** " kurulmuştur. 19 Mart 1913 'te diğer büyük devletlerle rekabet edebilmek için bir ortaklık anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, hisseleri Türkiye Milli Bankası (İngiliz-Alman), Deutsche Bank (Alman) ve Shell (İngiliz) ortaklığından oluşan "Osmanlı Petrol Şirketi" adını taşıyan Ortaklığa yeni bir şekil verilmiş; bununla "Osmanlı Petrol Şirketi"nin hisselerinin yüzde yetmiş beşi İngiliz şirketine, yüzde yimibeşi de Alman Deutsche Bank'a ait olduğu kabul edilmiştir [105]. Böylece İngiltere, aşağı Dicle - Fırat bölgesindeki Osmanlı petrollerinin dörtte üçü üzerinde hak sahibi olmayı Almanya'ya kabul ettirmiştir. Bu ortaklık anlaşması 1914'de de tekrar düzenlenmiştir.

Fakat yapılan bu anlaşmaya rağmen, durumdan ne Almanya ne de İngiltere memnun kalmıştır. Çünkü, bu iki devletin birbirine karşı güvensizliği devam etmiştir. Nitekim, Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Baron von Wangenheim, daha ilk anlaşmanın yapıldığı gün, yani 19 Mart 1913'te, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya Osmanlı Devleti tarafından Basra Körfezi'nde İngiltere'ye tanınan haklardan endişe ettiklerini resmen söylemiş; o da, Büyükelçiye güvence vermiş ve endişelerini yatıştırmıştır[106]. Buna karşılık İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi de, 30 Mart 1913 günü, Almanya'nın demiryolu yapımından sonra petrol konusuyla Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne sokularak bölgede nüfuzunu geliştirmek istemesinden devletinin duyduğu endişeleri Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, İngiliz Büyükelçisi ile bu konuda yaptığı konuşmayla ilgili olarak günlüğüne şunları yazmıştır:

---

[105] Anlaşma Metni için Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, c. II, k.III, s.362-363

[106] Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, 1988, s.52

"Bağdat ve Musul vilayetlerimizde İngilizlere verilecek petrol arama müsaadesi hakkında konuştuk. İngilizler, bu sahaya da Almanların el atmalarından korkuyorlardı: Vaktiyle Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazamken, Almanya'ya bu yolda şifahi vaatte bulunmuştu. Bir Alman şirketi de petrol aramak için 17 bin altın harcadığını iddia ediyordu. Büyükelçiyi, Almanlara karşı korkusu karşısında yatıştırdım" [107]

Görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile Almanya'nın aralarındaki güvensizlikten ve bölgedeki rekabetinden bunları birbirine karşı kullanarak, kendi siyası yönünden yararlanmak yolunu tutmuştur.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan istekleri; Osmanlı'nın Mısır maliyesi üzerindeki veto hakkı; Türk-İran sınır anlaşmazlıkları; petrol alanları; Fırat, Dicle ve Şattülarap trafiği; Mezopotamya'nın sulanması; Kuveyt'in durumu. Bu konulardaki anlaşmalar, Osmanlı ile İngiltere arasında 29 Temmuz 1913, 21 Ekim 1913 ve Haziran 1914'te imzalanan anlaşmalarla onaylanır ve İngilizleri oldukça rahatlatır.

İngiltere ve Almanya hükümetleri ile bunların sermaye sahipleri, Osmanlı petrollerini aralarında bu şekilde paylaştıktan sonra, kurdukları "Osmanlı Petrol Şirketi"ne, Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunan petrollerin arama ve çıkarma imtiyazını vermesi için İstanbul'daki İngiliz ve Alman Büyükelçilerin Türk Hükümetine müracaat ederek İstanbul Hükümeti'ni hep birden sıkıştırmaya ve ona baskı yapmaya başlamışlardır[108]. Bu şirketin Musul ve Bağdat Vilayetlerinde petrol arama izni verilmesi talebi, 28 Haziran 1914'de Sait Halim Paşa Hükümeti tarafından kabul edildi.[109]

İngiltere ve Almanya arasında yapılan ve aslında bölgedeki paylaşım savaşının "diplomatik görüşmeler ve paylaşım anlaşmaları" yoluyla sona

---

[107] Rifat Uçarol, a.g.e., s.385 Aslı için Mahmut Şevket Paşanın Günlüğü, s.67-68

[108] Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., c.II, k.III., s. 364

erdiği izlenimi veren, bu anlaşma ile Almanya İngiltere'nin büyük önem verdiği "Güney Mezopotamya ile Orta ve Güney İran'ı" İngiltere'nin nüfuz alanı olarak tanıyor, bunun karşılığında da kendisinin Anadolu Demiryolları aracılığıyla oluşturduğu nüfuz alanlarını güvenceye alıyordu. En önemlisi de, iki ülke Mezopotamya petrollerinin, (İngilizlerin kontrolünde de olsa) paylaşımı konusunda anlaşmaya varıyordu.

Ancak Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de 1 Kasım 1914'de Almanya safında savaşa iştiraki ile, İngilizler, Musul – Kerkük petrollerinde elde ettikleri imtiyazlardan faydalanamadı.

II. Abdülhamit'in bu güçleri kırmak için yapmak istediği Bağdat Demir Yolu yapımını, Musul - Kerkük petrolleri ve bölge nehirleri üzerinden ulaştırma gibi büyük projeler - sorunlarının varlığı ile birlikte - I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle sadece fikir olarak kalmıştır. Osmanlı'nın, Batılı güçler arasındaki bu rekabetten yararlanarak ve bu güçleri birbirine karşı kullanarak (bilhassa II. Abdülhamit Dönemi) geciktirdiği parçalanma süreci, savaşla beraber "ya hep, ya hiç" noktasına gelmiştir.

---

[109] Börklü Meşkure Yılmaz, a.g.e. s. 3, Ercüment Kuran, Irak Türkleri Sempozyumu, Ankara, 1987 s.74

6. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE IRAK'IN İNGİLİZLER TARAFINDAN İŞGALİ

Osmanlı Devleti yöneticilerinin siyasi eğilimi Almanya tarafındaydı ve bu sebeple 2 Ağustos 1914 günü, yani savaşın patlamasından tam iki gün önce Türk-Alman İttifakı imzalanmıştı.

Bu anlaşmaya göre:

1. İki devlet, Avusturya-Sırbistan arasında çıkan anlaşmazlıkta tarafsız kalacaktır.

2. Rusya'nın aldığı önlemler sonucunda, Avusturya ile Rusya savaşa girerse ve Almanya Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti savaşa katılacaktır.

3. Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa, Almanya Osmanlı Devleti'ni silahla savunacaktır.

4. İttifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri vazgeçmezse, beş yıl için yeniden yürürlükte kalacaktır.

Böylece savaş başlamadan önce Osmanlı devleti hangi tarafta olacağını belli etmiş oluyordu. [110]

6.1 İngilizlerin Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler

Bölgedeki temsilciliklerinin raporlarından Dicle ve Fırat nehir yolunun Süveyş Kanalı – Kızıldeniz yolundan daha kısa ve daha emniyetli olduğunu öğrenen İngiliz Dışişleri bakanı Lord Palmerston bölgeye bir keşif heyeti göndermişti.[111] O sırada Mehmet Ali Paşa ve Mısır Sorunu ile ilgilenen Osmanlı devleti, İngiltere'nin baskılarına boyun eğmek ve toprakları üzerinde emperyalist amaçlı faaliyetlere izin vermek zorunda kalmıştı.

---

[110] H. Berke Dilan, Siyasi Tarih (1914-1939), Alfa Yay, İstanbul,1998, s.16- Cemal Paşa, Hatıralar, Selek Yay., İstanbul, 1959

[111] Kütükoğlu Mübahat, Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri I, Ankara, 1974, s.76

Keşif heyeti; Anadolu – Bağdat yolu ve ulaşımı, nehir şekilleri ve ulaşım yolları, İngiltere'nin iktisadi gelişiminin geleceği, ticari şartlar ile bölgedeki siyasi ve içtimai şartları inceleyerek bir rapor halinde İngiliz hükümetine sundu.[112] Rapora göre Fırat nehri; Mısır yoluna göre zamandan tasarruf sağlarken Hindistan'a giden bir yol olarak İngiliz kontrolünde olmasının gerektiği belirtiliyordu.

Mezopotamya'nın ekonomik ve stratejik değeri, daha Türklerin Odessa'yı bombalamasından (29 Ekim 1914) önce İngiltere'yi harekete geçirmişti. Rapor doğrultusunda hareket eden İngiliz hükümeti henüz I. Dünya Savaşı başlamadan önce, Mısır'daki askerî birliklerini takviye ederek daha kuvvetli bir hale getirdi. 15 Ekim'de hareketlenen Hindistan İstila Gücü 23 Ekim'de Bahreyn'e ulaştı. Arap şeyhlerini elde eden İngilizler, bu gücü savaş ilanı öncesi Bahreyn'e çıkartmaktan çekinmemişlerdi. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmeden evvel İngilizlerin Basra Körfezi'nden Irak'ı istilâ için Hindistan'da hazırlık yaptıkları yolunda istihbarat almaktaydı. Ayrıca bazı Arap şeyhlerinin İngilizlerle temasta olduğunu ve isyan hazırlıkları yaptıklarından da haberdardı.[113] Fakat Osmanlı Devleti, İngiliz niyet ve hazırlıklarını önceden bilmekle birlikte herhangi bir tedbir almamıştı. Örgütlenecek yerli halkla Irak'ın savunulabileceği düşünülmüştü. Enver Paşa, Trablusgarp'ta olduğu gibi burada da gönüllülerin desteğini alacağını sanmıştı. Ancak Irak bölgesindeki Türk olmayan aşiretler, din kardeşliği ve kutsal vatan toprakları için savaşmaya değil sadece paraya önem veriyorlardı.

6.2 İngilizlerin Irak'ı İşgali

1914 Ekim ayında, Basra körfezindeki Abadan petrol tesislerini korumak için Bombay'daki 6. İngiliz Fırkası'nın 16. Piyade Livası vazifelendirilmişti. Yavuz ve Midilli gemilerinin Sivastopol ve Odesa'yı bombalamasıyla savaş

---

[112] Cavat Mehdi, Bağdat'ta Kölemen hakimiyeti, s.301

[113] Mehmet Hasgüler ve M. Bülent Uludağ, Türk – Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu, s.2- Şevket Sürayya Aydemir, Enver Paşa-Makedonya'dan Ortaasya'ya –Cilt III:1914-1922, 4. Baskı, İstanbul Remzi Kitabevi, 1992, s.266,270-293

ilanının hemen arkasından da İngiltere, İngiliz ve Hintlilerden oluşturduğu askerî birlikleri ile 1914 Kasım ayında Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek Şattülarap ağzındaki " Fav " mevkiini işgal etti.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girerken Irak'ta silâhlı ve silâhsız sadece 8000 civarında bir güç bırakıp geri kalan bütün güçlerini geri çekmişti. Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa, Bağdat'tan iki taburu ve Bedre'den de bir taburu Basra'ya sevk ederek, İngiliz gambotlarının Şattülarap nehrinden ilerlemelerini engellemek için Basra'nın güneydoğusunda bir set yaptırmıştı.

İngilizler 14 -15 Kasım 1914 tarihleri arasında Seyhan civarındaki Osmanlı mevzilerine taarruz ederek burayı işgal ettiler. Bunun üzerine Basra'yı müdafaa imkanı kalmadığını anlayan Osmanlı kuvvetleri 19-20 Kasım'da Basra şehrini boşaltarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Şehrin ileri gelenlerinden bazılarının Basra'nın Türkler tarafından boşaltıldığını haber vererek İngilizleri işgal için şehre davet etmeleri üzerine Basra, İngiliz birliklerince işgal olunmuştur. Basra'dan çekilen Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı "Sevkulsuyuh" istikametinden Fırat vadisine, diğer bir kısmı Şattülarap üzerinden Kurna'ya doğru çekildiler. Bu üzücü durum İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Irak ve havalisi Kumandanı Cavit Paşa, Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermediklerinden şikayet etmiş ve ısrarla Türk askeri talep etmiştir. Hem bu isteğin yerine getirilmesi hem de Basra'nın geri alınmasına hazırlık teşkili gayesiyle İstanbul'dan iki piyade, iki makinalı tüfek bölüğü ile Halep civarındaki 12. Kolordunun 35. Fırkası'ndan bir alay piyade ve bir makinalı tüfek bölüğünün Irak cephesine sevki emir olunmuştu.

6.2.1 İngilizlerin Aşiretler Üzerindeki Faaliyetleri

Etnik köken ayrımcılığını çok iyi bilen İngilizler, askeri harekatla yetinmemişler, bölgede yerli halkı ve aşiretleri Osmanlı aleyhine ayaklandırmak için müthiş bir gayret içinde her türlü tedbire başvurmuşlardır (Belge 9 - 10).

Bu amaçlarını Şerif Hüseyin[114] aracılığıyla Araplar üzerinde gerçekleştirmişlerdi.[115] Bununla birlikte Kürtlerin menfaati için burada bulunduklarını söyleyerek (para vermek dahil) şeyhleri ve reisleri ele geçirmeye gayret etmiş, Seyyid Taha'ya Cezîre-Rumiye arasında beylik vaadinde bulunmuş (Belge 11), adamlarına gizlice silah ve mühimmat yardımı yapmış, Simko'yu Türk kuvvetlerine saldırması için teşvik etmiş, ve bu kişiye Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini vaat ederek maksatlarına uygun bu yerlere Ermeni ve Nastûrîlerileri yerleştirdikten sonra Kürtleri de bunların esaretine vermeye çalıştıkları, mukavemet göreceklerini anladıkları yerlerde ise Kürt milletinin menfaatini savunduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri elde etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bir İngiliz yüzbaşısı Milli Aşireti'ni kendi taraflarına çekmek için görevlendirilmiş, bu amaçla Viranşehir'e gelmiştir.

İngilizler, Erbil ve Revanduz aşiretleri reislerine maaş verirler, fakat onlar bunu kabul etmezler, bunun üzerine İngilizler Erbil'de on iki câmiyi hastalık zuhurunu önlemek bahanesiyle kapattırırlar.

İngilizlerin Musul bölgesindeki halkları Osmanlı hâkimiyetinden koparıp kendi saflarına çekme teşebbüsleri büyük ölçüde neticesiz kalmış, uyguladıkları muamele halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı (Belge 11 - 12). Savaş boyunca Hicaz, Filistin, Suriye ve Irak (özellikle Türk bölgeleri) halklarını genel anlamda Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardır. Özellikle Irak'ta yaşayan Türkmenler I. Dünya Savaşı'nda ve ondan önceki Balkan Savaşları, Rus Savaşları, vb.. bir çok savaşta bütün cephelerde ve en çok da Çanakkale Savaşı'nda, Anadolu insanından farksız bir şekilde, öz topraklarını, has kanlarıyla sulamışlardır.

---

[114] Bakınız ekler, Şerif Hüseyin ve Mc Mahon yazışmaları

[115] Gök Dursun, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, A.A.M.,Ankara, 1998, s. 59

6.2.2 İngiliz İşgali ve Osmanlı Karşı Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idarede mutlak hakimiyeti elde etmesiyle Erkân-ı Harbiye Reisi olan Enver Paşa, Irak'ta yerli halktan oluşturulacak mücahitlerle İngiliz işgaline karşı mücadele etmek düşüncesiyle Arabistan'da bulunan İbn Suud ve İbnürreşîd'e memurlar ve hediyeler gönderdi. Basra Mebusu Talib Bey'i de bu işe memur tayin etti. Fakat gelişmeler Enver Paşa'nın planladığı gibi olmamış, İngilizler 9 Aralık 1914'de Korna'yı işgal etmişler ve burada bulunan 38. Fırka Kumandanı Albay Suphi Bey ile 45 subay ve 989 er esir düşmüştü. Bunun üzerine Dâhiliye Vekaleti'nde aşiret ve muhacir işleriyle meşgul Kurmay Binbaşı Süleyman Askerî Bey Irak'a gönderildi.

Süleyman Askerî Bey de Enver Paşa gibi İngiliz kuvvetlerine karşı aşiret ve mücahitlerden müteşekkil birliklerle karşı koyabileceği fikrindeydi. Bu arada İngilizler Irak'taki 6. İngiliz Fırkası'nın gücünü az bulduklarından Mısır'dan 12. İngiliz Fırkası'nı da Irak'a sevk etmişlerdi.

Cavit Paşa, Korna'nın İngilizlerin eline geçmesine yol açan savaş hakkındaki raporunda aşiret neferlerinin kaçmaları, Arap askerlerinin silahlarını terk etmeleri ve Türk askerlerinin azlığı sebebiyle savaşı kaybettiklerini ve iki taburla Şatra-Ammare hattına çekildiğini beyan etmektedir.

Ocak 1915 tarihinde Süleyman Askerî Bey, yarbaylığa terfien Cavit Paşa'nın yerine Irak ve havalisi Kumandanlığı'na tayin olundu. Süleyman Askerî Bey Zübeyr Muharebesi'nde (20 Ocak 1915) ayağından yaralandığı halde kumandayı terk etmedi. Fakat her ihtimale karşı Askerî Bey yerine 1. Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbay Kâzım Karabekir'in acele Bağdat'a gitmesi emir olunmuştu.

Askerî Bey İngilizlerin her halikârda Basra'dan atılabileceğine inanarak hazırlıklarını hızlandırdı. 12-14 Nisan 1915 tarihinde "*Suaybe Bercisiyye Ormanlığı*" etrafında meydana gelen çarpışmalarda İngilizlerin üstünlük sağlamaları üzerine intihar etmiş, yerine Albay Nureddin Bey tayin edilmişti.

Bu harekattan sonra Ammare ve Nasıriyye düşmüş, böylece İngilizlere Bağdat yolu da açılmıştı.

Eylül 1915'de Bağdat vilâyetinin kaza merkezlerinden ve büyük bir askerî ehemmiyete sahip olan Kutu'l-Ammare'nin, başında General Townshend'in bulunduğu İngiliz birliği tarafından düşürülmesi Bağdat'ı büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştı.

Fakat 9 Ekim 1915 tarihli bir emirle Halil Paşa Erzurum cephesinde 18. Kolordu, 3. Ordu emrinden ayrılarak Irak'a gönderilmişti. Bu sırada Nurettin Bey, Bağdat'a son mevzi olan ve güneyinde kalan Selman-ı Pak'ta tahkimat yapmaktaydı.[116]

Kutu'l-Ammare'nin İngiliz kuvvetlerinin eline düşmesinden sonra General Townshend, Bağdat'a doğru yürüyüşe geçti ise de Selman-ı pak'da Türk kuvvetlerince karşılanarak (22-23 Kasım 1915) büyük bir bozguna uğratılmış, kuvvetlerinin üçte birini kaybetmiş bir halde Kutu'l-Ammare'ye geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngiliz birliklerini kurtarmak için bir İngiliz kolordusunun Basra'dan kuzeye doğru gönderildiğini haber alan Enver Paşa Çanakkale'deki İngilizlerin çekilmesinden istifade ederek buradaki 2. ve 6. Piyade fırkalarıyla Müstakil Süvari Livası'ndan oluşmak üzere 13. Kolordu teşkili ile bir kısım birliklerin Bağdat'a sevki ve Mareşal Von der Goltz Paşa'nın 6. Ordu Kumandanı sıfatıyla Bağdat'ta işe başlamasını emretmişti. Bununla beraber 18. Kolordu'nun da hemen Hasankale'den Bağdad'a sevkedilmesi ve 9. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Ali İhsan Bey'in 13. Kolordu Kumandanı tayin olunarak acilen Bağdad'a hareket etmesi tebliğ edildi.

6.2.3 Zemzir Savaşı

Kutu'l-Ammare'ye kapanmış bulunan İngiliz işgal kuvvetleri, Von der Goltz Paşa'nın idaresi ve Ali İhsan Bey'in kısa zaman zarfında düzensiz

---

[116] Sorgun Taylan, İttihat ve Terakkiden Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yay. İstanbul, 1995, s.150 - 153

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

bulunan Osmanlı birliklerini disipline etmesi ve Halil Paşa'nın ileri görüşlülüğü sayesinde sıkıştırıldı.

İngiliz Generali Townshend'i kurtarmakla görevlendirilen İngiliz Generali Aylmer 21 Ocak 1916 sabahı yaptığı inatlı saldırıya, " Felahiye Sathı Müdafası " adını alan Türk askerinden inatlı bir karşılık bulmuş ve 500 Türk askerine karşılık 8000 ölü bırakarak geri çekilmiştir. 8 Mart 1916'da başlayan çarpışmalar "Sabis" mevkiinde yoğunlaşmış, sadece İngilizler bu mevkide o gün 1000 ölü bırakmışlardı. Harekat üç gün devam etti. Üstün idare ve disiplin anlayışı ile hareket etmenin sonucu zafer kazanılmış, İngilizler binlerce ölü ve yaralının yanında önemli miktarda silah ve mühimmatlarını terk ederek doğuya doğru çekilmişlerdi. Bu savaşta Türk kuvvetlerinin zayiatı 268 şehit ve 962 yaralı olarak tespit edilmişti.[117]

Martta "Zemzir" Muharebesi'nde Sabis zaferinin tesiri ve coşkusu hemen kendini göstermiş, İngiliz kuvvetleri ellerinde bulundurdukları tepeleri terk ederek geri dönmüşlerdi. Zemzir yenilgisi İngilizlerin iyice zayıflamasına sebep olmuş, alınan tedbirler neticesi Kutu'l-Ammare'de kapalı bulunan İngiliz kuvvetleri açlığa maruz kalmış, uçakla erzak temini yoluna gitmişlerse de erzaklar Türklerin eline geçmişti. Bunun üzerine ihtiyaçlarını Dicle nehri üzerinden gemiyle tedarik etmeyi denedilerse de içerisinde 5000 Askeri iki ay besleyecek miktarda erzak bulunan gemi, Türk askerleri tarafından ele geçirilmişti. Townshend, erzak yetiştirme operasyonunun fayda vermediğini görünce 25 Nisan 1916 günü 6. Ordu Kumandanlığı'na teslim şartlarını müzakere etmeyi teklif etti. 26 Nisanda başlayan müzakerelerde Halil Paşanın kendisine önerilen 1 milyon sterlini (Lavrence'nin arttırması ile 2 milyon) kabul etmemesi neticesi 29 Nisanda 5 general, 481 zabit ve 13.100 erden ibaret olan İngiliz kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul ettiler.

İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden fazla istifade edilemedi. Yaz sıcaklarının başlamasından dolayı İngilizlerin yeni kuvvetler temin etseler bile uzun müddet harekete geçemeyecekleri

---

[117] SorgunTaylan , a.g.e. s.167

fikrinden yola çıkılarak Enver Paşa'nın emri ile Halil paşa komutasındaki 13. Kolordu'nun 6. Fırkası Bağdat'tan İran sınırına sevk olunduğu gibi bununla iktifa edilmeyerek Dicle boyunda yalnız 18. Kolordu'nun 51. ve 52. Fırkaları ile 35. ve 45. Fırkaları bırakılarak 13. Kolordu'nun 2. Piyade Fırkası ve Müstakil Süvari Livası Kutu'l-Ammare cephesinden İran'a gönderilmişti. Mühim miktarda kuvvetin İran'a sevk edilmesine gerekçe olarak İngilizlere yardım maksadıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusu'nun durdurulması gösterilmiş, böylece bölge Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçitler ve kavşak noktalarının kontrolü zayıflamıştı. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri safta bulunan birliklerini takviye ettikleri gibi daha çetin şartlar için erzak ve mühimmat tedarikine başladılar ve çok geçmeden Bağdat, 11 Mart 1917 tarihinde İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşmadan işgal edildi.

Bağdat'ın kolaylıkla işgal olunması İngilizlere moral kazandırmış, bir yıl önce uğradıkları felaketin üzerlerinde bıraktığı tesiri bertaraf ederek Irak'taki dengeyi lehlerine döndürmeyi başarmışlardır.

6.3 Mondros Anlaşması ve Yankıları

Bütün bu hadiseler üzerine İttihat ve Terakki Hükûmeti, Ekim 1918 tarihinde istifa etti. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. İttihat ve Terakki Komitesi'nden yönetimi devralan Yaver-i Ekrem Ferik Ahmet İzzet Paşa, sadrâzam sıfatıyla başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye riyasetini de uhdesine aldı (14 Ekim 1918) ve hükûmet ilk iş olarak mütareke yapmaya teşebbüs etti. Kutu'l-Ammare'de muhasara edilmesinden dolayı teslim olmayı kabul eden ve Büyükada'ya getirilen General Townshend'in aracılığıyla İngiltere'ye müracaat edilerek Limni adasının Mondros Limanında bulunan "Agamennon" ismindeki İngiliz zırhlısında mütareke şartları görüşüldü. Müzakerelerde İngiltere'yi Akdeniz Başkomutanı "Visamiral Arthur Calthorpe" ve Osmanlı Devleti'ni Bahriye Nazırı "Rauf",

Hâricîye Müsteşarı "Reşat Hikmet" ve Erkân-ı Harp Kaymakamı "Sadullah" beyler temsil etmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imza olunarak onaylanan Mondros Mütarekesi, 24 maddeden meydana gelmektedir.*

Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa mütarekeye uyulması için bir taraftan kendi birliklerine uyarıcı emirler verirken diğer taraftan da İngilizlerle görüşme ve protokol yolları aramaktaydı. Bu sırada 6. Ordu birlikleri Rakka - Deyr-i Zor – Miyadin - Sincar- Tel'afer - Hamamalil - Büyük Zap mansıbı - Güveyr köprüsü - Dibeke - Kadıhane- Taktak – Çemçemâl- Süleymaniye - Halice hattı üzerinde bulunmaktaydı.

6. Ordu'nun karşısındaki İngiliz kuvvetleri ise Ane - Elhaza - Gayyare kuyuları – Altınköprü - Kerkük - Tuzharmatu – Salâhiye - Hanikin hattında bulunuyordu.

Savaş yıllarında yaşanan petrol sıkıntısı sebebiyle Mezopotamya, İngilizler için Ortadoğu'nun odak noktasıydı. İngiliz savaş bakanı M. Hankey, Dışişleri bakanı A. Balfaur'a yazdığı mektupta " Büyük miktarda petrol bulabileceğimiz yer İran ve Mezopotamya'dır. Bu nedenle, petrol kaynağı olan bu iki yer üzerindeki kontrolümüz İngiltere'nin savaştan beklediği birinci hedef olmalıdır" demişti. Bu amacın gerçekleşmesi için İngiliz birlikleri Mondros Ateşkes Antlaşmasına rağmen Musul'u işgal edeceklerdir.[118]

6.4 Musul 'un İngilizler Tarafından İşgali

İngilizler 1 Kasım 1918 günü ahâlîye zulüm yapıldığı iddiasıyla Gayyare'den Musul'a 20 km. mesafedeki Hamamalil'e kadar ilerlemişler ve yapılan protesto üzerine *İngiliz Irak İleri Kıtaları Komutanı General Cassel* harekâtı durdurmuştu. İyi niyetli temennilere ve davranışlara rağmen

---

* Mondros Anlaşması : 1- Osmanlı Devletinin egemenlik haklarını ortadan kaldırmıştır. 2- Devletin gelirleri kontrol altına alınarak, ekonomik baskı kurulmuştur. 3- Ordunun terhisi ve silahların teslimi istenerek, devletin güvenlik sistemleri ortadan kaldırılmıştır.

[118] Mehmet Kocaoğlu, Petrol ve Kuzey Irak, Avrasya Dosyası, s.49, Daniel Yergin (Çev: K. Tuncay), Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, İş Bankası Yay., Ankara 1995, s.214-215; Mim kemal Öke, Musul Kerkük Kronolojisi (1918-19239, İstanbul 1991, s.14

İngilizler, 3 Kasım 1918 günü başlattıkları ileri harekâta, Musul köprüsünün doğu kısmını ve şehrin kuzey ile batı çıkış noktalarını tutmak suretiyle devam ettiler. General Cassel de Musul'daki Alman konsolosluk binasına yerleşerek, Dicle'nin doğusunda ve Musul'da bulunan Türk kıtalarının yerlerinde kalmalarını istedi. İngiliz generalinin bu istekleri mecburî olarak kabul edilmiş, bu suretle 3 Kasım 1918'de Musul şehrinde Türk ve İngiliz birlikleri birlikte bulunmaya başlamışlardı. Aynı gün General Marshall'ın Bağdat'tan yazdığı mektubu getiren General Cabel, General Cassel'in söylediklerini tekrar ederek teslim meselesini konu edince, Ali İhsan Paşa sertleşerek " **Teslim meselesini kesinlikle reddederim, ben intihar eder, kıtaları size teslim etmem** " diyerek konunun önemini ortaya koymuştu.

Ancak İngilizler, 3 Kasım 1918'de "mütarekenin 7. maddesine dayanarak Musul'u işgal ettiklerini" açıklarlar ve Musul vilâyetinin bir çok kazalarının boşaltılmasında iki taraf arasında kararlaştırılan şartlara uymayarak depolardaki silah ve yiyeceklere el koymak ve bir an evvel vilâyeti işgal etmek maksadıyla buradaki Türk kıtalarını çıkarmaya çalışarak, Semil, Zaho, Tel'afer, Hokne ve Üveynat gibi depoları işgal ederler.

8 Kasım 1918 günü İngiliz Irak Ordusu Başkomutanı General Marshall, 1. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18. Tümen Komutanı General Fanshawe, Irak Siyasî Memuru Yarbay Wilson ve 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın da iştirakıyla İngiliz karargâhında uzun tartışmalar yapılır. General Fanshawe, Musul'u işgal için aldığı emrin açık olduğundan bu emri yerine getirmeye mecbur olup, buna itaat edilmediği takdirde Musul'a zorla gireceğini ve bu takdirde mütarekeyi 6. Ordu'nun bozmuş olacağını ve o zaman her türlü harekât ve icraatta serbest kalacağını söylemiş ve Ali İhsan Paşa da durumu İstanbul'a Ahmet İzzet Paşa Hükümetine rapor halinde bildirmişti. Aynı günün akşamı General Marshall yine çok ağır şartları ihtiva eden bir yazıyı Ali İhsan Paşa'ya gönderdi. Ali İhsan Paşa yazıyı okuduktan sonra Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne istifasını verdiğini, yerine başka birisinin tayin edilinceye kadar İngilizlerle müzakerelere ordu kurmay başkanının katılacağını ve en kıdemli yetkili olan 2. Tümen komutanının kendisine vekâlet edeceğini söyledi. Bu davranış karşısında Marshall, Ali İhsan

Paşa'nın 8 Kasım 1918 günü Musul'u terk etmesini, aksi takdirde mütarekenin on altıncı maddesini tatbik edeceğini bildirdi. [119]

Müşterek kararın yürürlüğe gireceği 8 Kasımda İngilizler 6. Ordu'yu güç durumda bırakmak ve çekilmeyi kolaylaştırmak için tecavüzlere başlamışlar, aynı gün bir İngiliz kıtası hükümet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağı çekmiş ve şehirdeki bütün Osmanlı bayrakları da gönderden indirilmişti. Musul'daki uçaklara, telsiz - telgraf istasyonu ile cephaneliklere el konulmuş, sonuçta bütün baskılara rağmen Musul'un boşaltılmasına başlanmış, bir piyade taburu ile iki batarya ve bir kısım ağırlıklar Musul'dan Nusaybin'e doğru yola çıkarılmıştı. 15 Kasım 1918 öğleye kadar da Osmanlı kıtaları Musul'u terk etmişlerdi. Süleymaniye ve Revanduz'daki kıtaların bu tarihten sonra Anadolu'ya geçmelerine izin verilmişti.

İngilizler böylece 7 Mayıs 1918'de Kerkük'ü de rahatlıkla ele geçirmişlerdir. Türk birliklerinin geri çekilmek zorunda kalması ve Rusya'da Bolşevik ihtilali dolayısıyla da gelecek bir tehlike olmadığından İngiliz birlikleri burada hareketsiz kalmayı tercih etti.[120]

Musul'dan çekilen 6. Ordu karargahı Nusaybin'e taşındı. İngilizlerin esas niyetinin Ermenilerin göz koyduğu altı vilayeti işgal etmek ve kendi himayelerinde muhtariyet vermek olduğunu tahmin eden Ali İhsan Paşa, ordunun menzil ambarlarında bulunan silah ve mühimmatı geceleri süratle Cizre'ye nakledilmiş ve yöre valileri ile yazışarak "Müdafa-i Hukuk" cemiyetleriyle milis teşkilatları kurulmasını sağlamıştır.

Ancak İngilizler, Ali İhsan Paşanın bu faaliyetlerinden haberdar olarak merkeze alınması için İstanbul hükümetine baskı yapmışlar ve İstanbul'a geri çağrılmasını sağlamışlardır. Ali İhsan Paşa, İstanbul'a dönmek üzere bindiği

---

[119] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s. 39

[120] Demirbaş Bülent, Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu, Arba Yay. İstanbul, 1995 s. 27

tren Haydarpaşa'ya girer girmez İngilizlerce tutuklanarak Malta adasına sürgün edilmiştir.[121]

6.5 Halil Paşa ve Şeyh Mahmut

Halil Paşa, Süleymaniye civarında yerleşik Şeyh Mahmut'a bir telgraf çekerek onu Süleymaniye Sancağına " azlolunmaz emiri " olarak atar.[122] Bu bir Kürt aşiretine verilen ilk bağımsızlıktır. Halil Paşanın bu politikası gerçekten başarılı olmuş, Osmanlı askerî kuvvetinin Süleymaniye'den çekilmesinden sonra istiklâliyetini ilân eden Şeyh Mammud, İngilizleri yıllarca uğraştırmıştır.

Mahmud'un devreye girmesi aşiretleri böldü. Bir kısım aşiretler Türklerin yanında mücadeleyi yeğlerken diğer bir kısım aşiretler de mahallî muhtariyet elde etmenin mümkün olabileceği düşüncesiyle Şeyh Mahmud'un himayesini tercih ettiler. İngilizler Şeyh Mahmud'un üstesinden ancak 17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmud'u ahalisinin büyük bir bölümü Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revanduz, Duhok, Nebiyunus, Erbil, Altınköprü ve Sina'yı nüfuz sahası içine alan İngiliz himayesinde bir "Kürt Hâkimliği" kurarak durdurabildi.

İngilizler güvence verdikleri halde, sözlerinde durmayarak Süleymaniye'ye İngiliz bayrağı çekip, üç yüz köyü yakıp - yıkarak Şeyh Mahmud'un nüfûzunu kırma yoluna gitmişler, bu sırada bölgede Türkçe konuşmayı dahi yasaklamışlardır.

Türklerin Süleymaniye'yi boşaltmasından sonra İngiliz desteğinde bağımsızlık ilânına kalkışan Şeyh Mahmud, bir müddet sonra İngilizlerin oyununa geldiğini anlayınca tutumunu değiştirerek İngilizlerle mücadeleye

---

[121] Dursun Gök, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, s.58; Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım; İstiklal Harbi ve Cihetleri , Cilt 5, Ankara 1951 s.7-9-25

girişmiş ve bir çok İngiliz asker ve memurunu esir almıştır. Bu dönemde İngilizlerle işbirliği yapan Arap ve Kürtlerden bazıları Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişmanlık duyarak Osmanlı idaresini istediklerini bildirmişlerdir (Belge 11). Bunun üzerine Şeyh Mahmut İngilizler tarafından tutuklanarak Hindistan'a sürülmüştür.

6.6 Musul Ve Kerkük'ü Kurtarma Çalışmaları ve İngilizlerin Tutumu; Irak Krallığı

İngilizler, anlaşma imzalanmış olmasına rağmen bir oldu bitti ile Musul'a girmişler, fakat bu işgali izleyen bir yıllık zaman diliminde burada nasıl bir idari düzenleme yapacaklarını netleştirememişlerdi. İngilizler, bu konuda çalışmalarını sürdürüyorlardı. Birçok görüş ve varsayım mevcuttu. İngilizler, Musul'da uygulanacak yönetim biçimini oluşturmada yöredeki kabiliyetli, nüfuzlu insanlardan istifade etmeyi ümit etmişler, fakat halkın büyük bir bölümü gerek İngiliz idaresine gerekse İngiliz tahakkümünde kurulacak kukla bir idareye karşı sert bir tavır sergilemişti. İngiliz işbirlikçileri ahâlînin sert tepkisi ile karşılaşmış, gönderilen İngiliz vali öldürülmüş, halk Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek İngilizlere karşı silahlanmak istemiş ve büyük bir hasretle Osmanlı yönetiminin tekrar bölgeye hâkim olmasını beklediklerini belirtmişlerdi (Belge 12).

Süleymaniye, Erbil ve Kerkük' teki Türkmenler, kurulması düşünülen Kürdistan'a bağlanıp bir Kürt yönetimi altına girmek istememişler, Musul'daki Kürtler de Arap idaresini kabullenmemişlerdi. Bu karışıklık içinde, İngilizlere karşı sık sık saldırılar gerçekleştirilmiş ve Yüzbaşı Salmon ve Albay Leachman adlı iki subay öldürülmüştü. Bu arada Mustafa Kemal yöredeki aşiret reisleriyle temasa geçti. Aşiret reisleri içinde müstesna bir mevkiye sahip Şeyh Ajimi el Sadûn, mütemadiyen Ankara hükûmetiyle temas halinde bulunmaktaydı. Araplar içinde muhtelif hiziplerin yanında Türk hâkimiyetine geri dönerek bir "Arap-Türk commonwealth'ı" kurmak isteyenler ile mutlak

---

[122] Sorgun Taylan, a.g.c. s. 215 - 216

bağımsızlıkta ısrar eden gruplar da vardı. Mustafa kemal Paşa 1 Mayıs 1920 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Misak-ı Milli sınırlarıyla ilgili olarak; "Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-u millimiz. İskenderun'un " cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-u millimiz budur dedik!" diyerek Musul konusundaki düşünce ve politikasını beyan etmişti.[123]

Irak'taki İngiliz görevlileri, bilhassa Fransızların Ankara hükümeti ile görüşmelere başlaması üzerine İngiliz yönetimi gözcülüğü altında Büyük Millet Meclisi ile görüşmelerde bulunmayı önerdiler. Bu öneri, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'nca desteklendi. Dışişleri Bakanı Lord Curzon arada sağlam bir esas bulunmadığına değinerek bu görüşmelerin yapılmasına karşı çıktı. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Kral Faysal'ın saygınlığının arttırılması ve tahtının güvence altına alınması gerektiğini savunmuş, ayrıca Ankara Hükümeti ile Fransa arasında yapılan görüşmelerle artan Fransız etkinliğini kırmak için İngiltere'nin de Ankara ile görüşmelere başlamasını gerekli görmüştür.

İngilizler, Fransızların 1920'de Suriye krallığından uzaklaştırdıkları Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak'ta kurulacak olan manda devletin başına geçirmek istiyorlardı. Fransa'nın devreden çıkmasından sonra İngiltere, Mezopotamya'da Irak devletinin kuruluşunu gerçekleştirdi. Sözde yapılan bir halk oylaması sonucu 23 Ağustos 1921'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Irak krallığına getirildi. [124]

İngiliz himmetiyle Irak yönetimine gelen Kral I. Faysal, Musul bölgesindeki petrol arama ve çıkartma imtiyazını İngilizlere vermiş, böylece

---

[123] E. Semih Yalçın, Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi, s.159

[124] Fromkin Davit, Barışa Son Veren Barış, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994

İngilizler, Musul petrollerini garanti altına almışlardır. Fakat İngilizler, bu bölgedeki petrolle yetinmeyerek gözlerini İran petrolüne dikmişlerdir.

Bu amacın kolay gerçekleşmesi ise, ancak yeni bir savaşın sahneye konması ile mümkün olabilecekti. Yunanlıları Anadolu'da Türkler üzerine sevk ettikleri taktirde dünya kamuoyunun dikkatinin buraya çevrilmesi sağlanacak ve bu esnada İran'da başlatacakları petrol harekatını sessizce gerçekleştirebileceklerdi. Bu amaçla İngiltere, Yunanlıların Anadolu'yu işgale kalkışmalarını sadece teşvik etmemiş aynı zamanda her türlü silah ve mühimmat desteğini de sağlamıştır.[125]

6.6.1 Revandiz Harekatı ve Özdemir Paşa

Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin yanı sıra, daha önce İngilizler tarafından Mondros Mütarekesi'ne bile aykırı olarak haksız yere işgal edilen Musul vilâyetini tekrar elde edebilmek için çeşitli planlar tatbik edildi. Zaten bölge ahâlîsinin çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olması, Anadolu Türkleriyle kültürel bağların kurulmasında kolaylık sağlamıştı.

Irak'ın işgaline en sert muhalefet Şiiler ve Türkmenlerden gelmişti.[126] Anadolu'daki gelişmeler, kısa sürede Musul ve Kerkük vilâyetlerinde de bir takım hareketlerin başlamasına yol açtı ve 1920'de seri ayaklanmalar patlak verdi. İngilizler karakollarını Revanduz'dan on sekiz mil güneybatıya kaydırmaya mecbur oldular.

İtilâf kuvvetleri ile görüşme yapılacağını daha önceden gören Ankara Hükümeti, konferans masasında kullanılabilecek kozlar sağlamak için İngilizlerin Ocak 1921 tarihinde Erbil ve Revanduz arsında bulunan ve Türk taraftarı olan "Sürücü Aşireti"ne saldırmaları üzerine, Aralık 1921'de asker sevk edip Revanduz'u ele geçirdi.[127]

---

[125] Karadağ Raif, Petrol Fırtınası, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1979

[126] Özmen Hasan, Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü, A.A.M. Ankara, 1998 s.76

[127] E. Semih Yalçın, Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi, s.159

1 Şubat 1922'de Mustafa Kemal, Türkiye lehine gelişen uygun şartları göz önüne alarak, Musul'a bir miktar kuvvet gönderilmesi için Milli Müdafaa Vekaleti'ne emir verdi. Gönderilecek Türk kuvvetlerinin komutası Suriye ve Antep cephesinde önemli görevler almış olan Kaymakam ve Milis Özdemir Bey'e (Şefik Özdemir) verildi. Özdemir Bey bir binbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen ve bir subay namzedi ile bir hesap memurundan oluşan kadro teşkil etti.[128] Aşiretlerden topladığı milislerle Fransız ordusundan kaçan Tunuslu ve Cezayirli askerlerin oluşturduğu yüz kişilik bir müfreze kuvvetiyle 15 Mayıs'ta Diyarbakır'dan yola çıkan Özdemir Bey, 22 Haziran 1922'de Revandiz'e vardı.

İngilizler, Büyük Millet Meclisi planları ile ilgili bir çok varsayım üzerinde duruyorlar ve Mustafa Kemal'in Irak'taki İngiliz idaresini devirmek için Haziran 1922'de özel bir komite kurduğunu iddia ediyorlardı.

General Townshend'in Ankara'yı ziyaret ederek Türk hükûmet yetkilileriyle görüşmesi diplomatik alanda Ankara'nın başarısı olarak addedilmiş ve İngiltere ile barış umudu doğduğu izlenimi yaratılmıştı. Fakat İngiltere'de Yunan yanlısı siyasetin mimarı Loyd George'un, 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda Ankara Hükûmeti aleyhine yaptığı konuşma ve Londra'ya gönderilen iyi niyet elçisi Dâhiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) Bey'e Lord Curzon'un takındığı tavır İngilizlerle antlaşma umuduna büyük bir darbe indirmişti.

Öte taraftan Özdemir Bey komutasında Türk birliği Musul bölgesindeki harekâtına başarıyla devam edip, 31 Ağustos 1922'de Derbent Muharebesi'nde İngilizleri ciddi şekilde hezimete uğrattı ve Eylül ortasından itibaren Şaklava kazasına gelerek Musul ile irtibatı sağladı. Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele, Musul hattındaki aşiretleri İngilizlere karşı cesaretlendirmişti. Süleymaniye, Kerkük ve Musul bölgesi halkı, bağlılıklarını bildirmek için, vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamışlardı. Bölgede Türkler lehine değişen denge İngilizleri, Süleymaniye'yi terk etmeye mecbur etti, aşiretler halkın sevinç gösterileri arasında şehre girerek duruma hâkim oldular. İngiliz Savaş Bakanlığı hükümete sunduğu bir muhtırada ne Irak

---

[128] Gen. Kur. ATEŞE Bşk.lığı, Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi, Cilt:4, Ankara, 1966,s. 267

ordusunun ne de bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin Türkler tarafından desteklenen aşiretleri durdurabileceğini belirtiyordu.[129]

İngilizler bölgedeki başarısızlığın telafisi için Hindistan'a sürgüne gönderdikleri Şeyh Mahmud'u geri getirerek devreye soktular.[130]

Irak'ta işlerin kötüye gittiğini görünce kendilerine dost görünen aşiretler ile bir toplantı yapmak isteyen İngilizlerin gayesi bu toplantının sonunda aşiretlere bağımsızlıklarını kazandırıp Şeyh Mahmud'u da devletin başına geçirmekti. Fakat Şeyh Mahmud'un Mustafa Kemal ile irtibata geçip anlaşmak üzere olduğunu haber alan İngilizler, bu defa devreye Seyyid Taha'yı sokmaya kalktılar ve Bağdat'a çağırıp yüksek komiser ile görüştürdüler.

Seyyid Taha, Türkleri Revanduz'dan çıkarıp aşiretleri yanına alabileceğini beyan etmişti. Bu sırada Siirt'ten hareket eden Ali Bey, Musul sınırını aşarak başarılı bir şekilde ilerlemekte ve Türkiye'ye taraftar aşiretleri silahlandırmaktaydı. Musul uleması, İngilizlerin bölgede yapacakları seçimin boykot edilmesi gerektiğine dair fetva çıkarmışlar, fakat İngiliz Irak hükümeti karşılık olarak bunların ileri gelenlerini sürgüne göndermişti.

Fevzi Paşa 7 Eylül 1922'de Doğu ve El-Cezîre cepheleri komutanlarına çektiği telgrafta "Musul'u elde etmenin tek yolunun silahlı mücadele" olduğunu belirtmiş ve gerekli hazırlıkların yapılması emrini vermişti.[131] Bunun için de aşiretler ve yerli halktan kuvvet tedarik olunarak Özdemir Bey Müfrezesi takviye edilmiş ve İmâdiye - Süleymaniye hattı üzerinden Musul - Kerkük'e taarruzla görevlendirilmişti. Şeyh Mahmut, İngilizlere karşı birlikte saldırıya geçmeyi önermişti, Fakat bunun gerçekleşebilmesi için bölgeye takviye Türk kuvvetleri sevk etmek gerekiyordu. Bunun üzerine Doğu Cephesi Elcezire Cephesi kuvvetlerinin 10 Kasım 1922'ye kadar Siirt –

---

[129] Gen. Kur. Ateşe Bşk.lığı, Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi, Cilt:4, Ankara, 1966,s. 261-270

[130] Demirbaş Bülent,a.g.e.1995, s.39

[131] Kamuran Gürün, Savaşan Dünya ve Türkiye, Ankara, 1986,s.390-391

Diyarbakır – Mardin – Cizre çevresinde toplanması ve Doğu Cephesinden gönderilecek kuvvetler gelince harekata geçmesi emredildi. 25 Aralık 1922 tarihli bir başka emirle toplanma bölgesi Şırnak, Cizre, Midyat olarak değiştirildi. Bu hazırlıklar yapıldığı sırada Lozan'da devam eden barış görüşmelerinin kesilmesi ihtimali belirdiğinden, Batı Anadolu Boğazlar bölgesinde güçlü bulunulması zarureti doğmuştu. Bu sebeple Elcezire Cephesi emrine gönderilecek uçak bölüğü Genel Kurmay Başkanlığı'nın 23 Aralık tarihli emriyle Batı Cephesi emrine verildi.[132] Genelkurmay Başkanlığı'nın emirlerinden anlaşıldığı gibi Lozan Konferansı başlamadan önce Türkiye, Musul'u savaşarak kurtarmak istiyordu. Fakat, konferansın başlamasıyla bir süre için askeri yöntemlerden vazgeçilip, diplomatik usullerle meselenin çözülmesi, Ankara'da daha uygun görülmüş olmalı ki, tüm hazırlıklar yapılmasına rağmen Musul'a beklenen Türk harekatı yapılmamıştır.

Türk Ordusunun Musul'a girmekten vazgeçmesinden sonra beklediği yardımcı kuvvetlerin gelmemesi; Özdemir Bey'in bölgedeki otoritesini sarsmış, yörenin en büyük aşiretlerinden olan Barzan ve Balik aşiretlerinin İngilizlerle, anlaşmaları da kuvvet dengesinin Türkler aleyhine dönmesine sebep olmuştu.

Cephane sıkıntısına düşen ve kuvvetleri azalan Özdemir Bey, İngilizlerle giriştiği mücadeleyi kaybederek İran'a sığındı. Silahları alınan Özdemir Bey müfrezesi, meşakkatli bir yolculuktan sonra 10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine gelebildiler.

Türkiye'nin etkinliğinin azalması sonucunda İngilizler bölgede daha rahat hareket etme imkanı yakalamış oldular. Musul vilayetindeki ve Türkiye'deki Kürtleri isyan etmeleri için kışkırtarak özellikle Lozan Konferansı esnasında Musul konusunda mevcut durumu kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar.

---

[132] Gen.Kur.ATESE Bşk.lığı, a.g.e. s. 270-278

7. LOZAN ANTLAŞMASI VE MUSUL – KERKÜK'ÜN KAYBEDİLİŞİ

7.1 Lozan'a Kadar Atatürk'ün Musul – Kerkük Politikası :

Atatürk'ün politikalarını iki bölüm halinde incelenebilir. Birici olarak İstiklâl savaşının zaferle sona erdirilmesi ve Lozan'a kadar süren birinci devre dış politika. İkinci bölüm, Lozan müzakereleriyle ve sonrasını kapsamaktadır.

Bilindiği gibi Misâk-ı Millî ile kurulacak millî devletin hudutlarının nasıl olması gerektiği açıklanmamıştır. Mustafa Kemal, mecliste yaptığı bir konuşmada "***Misâk-ı Millî şu hat, bu hat diye hiç bir vakitte hudut çizmedik. O hududu çizen şey milletin menfaati ve heyet-i celilenin isâbet-i hâzırıdır. Yoksa haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde ve yapılması teklif olunan işlerde hiç bir vakitte buna taarruz edilmemiştir. Bilâkis riayet edilmiştir.***" demektedir.[133]

Misâk-ı Millîde, Anadolu coğrafyasının bir devamı olan ve millî varlığımızın ayrılmaz bir parçası kabul edilen Musul, Kerkük, Süleymaniye, Erbil bölgesinde, cereyan eden siyasi şartlar teoride ve pratikte Türk milletinin birliği ile oynama imkânı vermiştir. Atatürk'ün bütün hayatına değişmez gaye yaptığı, son nefesine kadar sarsılmaz bir azimle ve plânlı şekilde sürdürdüğü rasyonel çaba, Misâk-ı Millî çerçevesinde, Türk kültürünü, Türklük değerlerini paylaşan halkı, modern millî devlet yapısına, bütünlüğüne eriştirmek olmuştur.

7.2 Lozan Konferansı :

Yunanlıların Anadoludan atılması ile Misak-ı Milli sınırlarına hemen hemen ulaşılmakla birlikte artık nihâi bir barış yapmak zaruriyeti hasıl

olmuştu. Konferansın İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kabul edilmiş ve heyet başkanı olarak İsmet (İnönü) Paşa görevlendirilmişti. Maliye Vekili Hasan Bey ve Sağlık Vekili Rıza Nur Bey de heyet üyesi olarak Lozan görüşmelerinde Ankara Hükümeti'ni temsil etmişlerdir.

İsmet Paşa Lozan'a gitmek üzere İstanbul'a gelirken ilk demecini yolda vermiştir. Sapanca'dan tren hareket ettikten sonra gazetecileri yanına çağırır. Gazetecilerin barış konferansında Türkiye'nin savunacağı esasların neler olduğu sorusu üzerine İsmet Paşa'nın cevabı :

"Bizim barış şartlarımız dünyaca malûmdur. Bu şartları müteaddit defalar, müteaddit vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda yıllardan beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: Misak-ı Millî..." olmuştur.[134]

20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan müzakerelerde Musul meselesi, 26 Kasım 1922 tarihindeki oturumda gündeme gelmiş, ve üzerinde en sert tartışmaların geçtiği konu olmuştu.[135] Konferansta Lord Curzon'un Türkiye'nin doğu sınırını ele almaktan kaçınarak Türkiye - Irak meselesini gündeme getirmesinin sebebi, Irak'taki durumun belirsiz ve karmaşık bir halde bulunması, buradaki İngiliz menfaatlerinin tehlikeye girmesi ve ABD ile Fransa gibi devletlerin de bölgede menfaat aramaya başlamalarıydı. Ayrıca Lord Curzon, Musul'u İngiltere için gerek zengin "petrol kaynakları" ve gerekse "Hindistan yolunun emniyeti" bakımından ele geçirilmesi zorunlu stratejik ve iktisadi öneme sahip bir bölge olarak görmekteydi.[136]

Aynı günkü oturumda İsmet Paşanın ortaya koyduğu Türk tezi Misak-ı Millî'de belirtilen millet ilkesine, etnik, coğrafî, tarihî, siyasî ve ekonomik

---

[133] Kenan Ziya Taş, Atatürk'ün Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Politikası Ve Bunun Ortaasya Ve Ortadoğu Politikasındaki Yeri, http 2003

[134] Ali Naci Karacan; Lozan, İstanbul, 1971, s. 63

[135] Ali Naci Karacan; a.g.e., s. 242.

[136] Kadir Mısıroğlu; Musul Meselesi ve Irak Türkleri, İstanbul, 1975, s. 83.

sebeplere dayandırılıp İngilizlerin öne sürdüğü tezlerin geçersizliğini ispat ediyordu.[137]

İsmet Paşa Musul'da nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden Türk ve Kürtlerin Arap ve diğer unsurlardan ayrı olarak aynı ırktan geldiği ve Turan kökenli olduklarını İngiliz kaynaklarına dayanarak uzun ifadelerle anlatmış, nüfus bakımından Kürt ve Türklerin bölgede oluşturdukları çoğunluk ilmî verilere dayanılarak ortaya konmuştu. İsmet Paşa'nın bu konuşması incelendiğinde Musul'un bir Türk toprağı olarak telakki edilmesindeki gerekçelerin yanı sıra İngiltere'nin ortaya koymaya çalıştığı iddiaları da çürüttüğü görülür. Esasında Türk tezinin dayandığı temel nokta etnografik sebeplerdir. Musul vilayetinde yerleşik nüfus, 503.000 kişi olarak gösterilmiş ve Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğun Türk olduğu vurgulanmış ve bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağı belirtilmiştir.

İsmet Paşa son resmi Türk istatistiklerine dayanarak Musul'u meydana getiren unsurları şu şekilde gösterilmiştir:[138]

Türk	146.960
Kürt	263.830
Arap	43.210
Gayri Müslim	31.000
TOPLAM	503.000

İngiliz Heyeti'nin verdiği rakamlar ise şu şekildedir:

Türk	65.895
Kürt	452.720
Arap	185.763
Hıristiyan	62.225
Yahudi	16.865
TOPLAM	785.468

---

[137] Demirbaş, a.g.e.,1995, s.52

[138] Seha L. Meray; Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Cilt I, İstanbul, 1993. s. 345.

İsmet Paşa, Musul'un coğrafî özellikleri itibarıyla da Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu, Anadolu ile bir çok yönlerden irtibatının bulunduğunu ve İngilizlerin bölge halkının serbest olarak kaderlerini tayin edecek plebisite karşı çıkmasının da Türk tezinin doğruluğu anlamına geldiğini izah etmişti.

Curzon'un himayecilik ve mandacılık konusundaki iddialarına da açık cevap veren İsmet Paşa; Osmanlı Devleti'ne ait olan Irak hakkında yapılan antlaşmaların hiçbir hükmü olmadığını ve bölgede yapılan oylamanın askerî baskı ve şiddet altında yapıldığını, halkın reyini serbestçe izhar edemediğini, Irak ve Musul'un asker zoruyla alınmasının umumî harpten beri ilan edilen prensiplere aykırı olduğunu, Musul'un mütarekeden sonra işgal olunmasının ise hiçbir şekilde izah edilemeyip herhangi bir sebebe dayandırılamayacağını, Musul'un mukadderatının İzmir'in, İstanbul'un, Trakya'nın, Adana, Urfa ve Antep'in mukadderatıyla aynı olduğunu ve bu şehirlerin mütarekeden sonra ve mevcut antlaşmalar hilafına işgal edildiğini söylemişti.

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın savunmasını dinledikten sonra Misak-ı Millî gibi bir vesikanın harbi kazanmış bir millete takdim edilemeyeceğini belirtmiş ve Ankara Meclisi'ndeki Kürt milletvekillerinin içinde Revanduz ile Süleymaniye'den gelmiş olanların bulunup bulunmadığını, bunların bir seçim neticesinde mi Ankara'ya geldiklerini sorduktan sonra Musul meselesinin bu tür tartışmalarla fazla sürüncemede kalacağını, meselenin biran önce çözüme kavuşması için bir hakeme havale edilmesinin uygun olduğunu ve bu hakeminde Cemiyet-i Akvam olabileceğini söyledikten sonra bu teklife ne zaman cevap verileceğini sormuştu.

İsmet Paşa bu soru ve yapılan teklife, "Mevcudun dörtte biri kadar olan kavme memleketin bağışlanamayacağı, zira meclisteki Kürt mebuslarının millet tarafından seçildiği halde bugüne kadar Musul ahâlîsinin kendi mümessillerini seçip meclise gönderemediklerinden dolayı mecliste yer alamadıkları, bu sebeple söz konusu durumun Türkiye'de Kürtlerin temsil edilmediği şeklinde açıklanmaması gerektiğinden bahisle, hal böyle iken Lord Curzon'un seçimi neden kabul etmediğini anlamadığını; bir milletin kimin tarafından ve ne tarzda idare edilmek istediği anlaşılmak istenirse, usulün

ahâlîye kendi mukadderatı hakkında fikrini sormak olduğu; aynı millete Emir Faysal'ı nasıl seçeceği sorulduğu halde, kimi istediği sorulmadığı; meseleyi hakeme veya Cemiyet-i Akvam'a göndermenin uygun görülmediği ve vatanın Musul gibi mühim bir parçasının bütün kaynaklarıyla bir hakemin fikrine bırakılamayacağı" şeklinde cevap vermişti.

27 Kasım (1922) günü İngiliz temsilcilerinden Tyrrell ile görüşen İsmet Paşa'nın Türkiye'nin fakir bir ülke olduğunu ve Musul petrollerinden pay istediğini ifade etmesi üzerine Tyrrell, tatmin edici bir antlaşma imzalandığı takdirde İngiltere'nin Türkiye'ye her türlü ekonomik yardımı yapacağı, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya malî yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtti. Bu tarihten itibaren de Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyla Musul petrol kaynaklarından veya gelirlerinden hisse verilmesi imkânlarını araştırmak için Türk delegasyonu ile İngiliz petrol uzmanları arasında görüşmeler yapılmaya başlandı.

6 Aralık 1922'de Türk ikinci delegesi Rızâ Nur Bey, Curzon ile özel olarak görüşerek Musul'un Türklere bırakıldığı takdirde her bakımdan İngilizlerin memnun edileceği[139] ve ihtilaf konularında Ankara'nın ılımlı davranarak derhal antlaşma sağlanabileceği, hatta Sovyetlerle olan ilişkileri kesmeye hazır olduklarını beyan ettiyse de Lord Curzon bu teklifleri pek sıcak karşılamadı. Bu görüşmeler sırasında İngilizler, Süleymaniye sancağının Türkiye'ye verilmesini teklif etmişler, fakat bu teklif Türk heyetinde askeri müşavir olarak bulunan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'in karşı çıkması sonucu kabul edilmemiştir.[140]

Musul meselesinin Özel müzakereler yoluyla halledilemeyeceği açığa çıkınca meseleyi 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi Komisyonu'na getiren Curzon,

---

[139] İsmet Paşa 6 Ocak 1923 tarihinde Heyet-i Vekile Risayeti'ne çektiği telgrafta, "Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim. Lord Curzon Musul şehrini vermeyeceklerini söyledi... Londra'ya iki müşavir gönderdim. İngilizler'i petrolde tatmin edip araziyi iade ettirmeye teşebbüs edeceklerdir" demektir. (Bkz.; Bilal Şimşir; Lozan Telgrafları, Cilt I, Ankara, 1990. s.338 - 339) Rıza Nur da, Londra'ya gönderilen iki müşavirin başarılı olamadıklarını belirtmektedir. (Bkz.; Rıza Nur; Hayat ve Hatıratım, Cilt III, İstanbul, 1968, s.1307)

[140] Rıza Nur; Hayatı ve Hatıraları, İstanbul, 1991, s.68

Musul'daki petrol kaynaklarının İngiliz tezi ile ilgili olmadığını ve meselenin bir hakem heyetine havalesinin en uygun yol olduğunda ısrar edip aynı gün de Cemiyet-i Akvam'a müracaat mektubu yazdı. Mektupta, Misak'ın 11. maddesinin işleme konması gerektiğini ve Türklerin uzlaşmaz tutumları sebebiyle bölgede savaş tehlikesi olduğunu bildirerek cemiyetin toplanmasını istemişti. Diğer yandan toplantıya iştirak eden delegelerle görüşerek Türklerle konuşmaya gerek kalmadığı ve konferansa nihayet verildiğini açıkladı.

26 Ocak 1923 tarihli telgrafında İsmet Paşa "Musul'u Cemiyet-i Akvam'a havale etmek, onun âtisini (geleceğini) muhakkak tehlikeye koymak demektir" diyordu.[141]

Musul meselesinin; Lozan Konferansı'nda halledilemeyeceği anlaşıldıktan sonra Lord Curzon, İtalyan ve Fransız delegelerinin ısrarları üzerine bu konunun daha sonraki bir tarihte Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesine dair bir maddenin antlaşma metnine konulmasına razı olmuştu.

4 Şubat'ta yeni bir barış projesi hazırlayan İngilizler ve müttefikleri barış görüşmelerinin kesilmesi tehdidinde bulunarak bunu Türk heyetine kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat İsmet Paşa bu teklifi kabul etmedi ancak 4 Şubat 1923 tarihinde yazılı bir teklif yaparak Musul meselesini Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşmayla çözümlemek üzere konferans programından çıkarılmasını istedi.[142] Görüşmeler aynı gün sona erdi ve İsmet Paşa, Romanya üzerinden Türkiye'ye döndü.[143]

7.2.1 Lozan Görüşmelerine T.B.M.M.'de Oluşan Tepkiler :

T.B.M.M, 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda Lozan Konferansı'nda meydana gelen hadiseleri ve İsmet Paşa'nın müttefiklere teklif ettiği sulh

---

[141] Fahir Armaoğlu, Lozan Konferansı ve Musul Sorunu, s.128; Lozan Telgrafları, I. S.445

[142] Ercüment Kuran; "Musul Meselesi II", Türkeli, 5 şubat 1997, s.78; Suphi Saatçi; Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996, s.16

[143] Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara, 1990, s. 355

projesini görüşmeye başladı. İlk olarak İsmet Paşa söz alarak Musul Meselesi hakkında anlaşma sağlanamazsa durumun Cemiyet-i Akvam'a intikal edeceğini ve Cemiyet-i Akvam'ın meseleyi sonuçlandıracağını söyledi.[144]

İsmet Paşa'nın izahından sonra 27 Şubat'tan itibaren yaklaşık bir hafta süreyle Lozan görüşmeleri milletvekilleri arasında çetin tartışmalara ve karşılıklı atışmalara sebep olmuştur. T.B.M.M.'de muhalefet partisi rolünü üstlenen ikinci gruba mensup milletvekilleri "Musul verilemez, gerekirse bu uğurda savaşırız"[145] anlayışı içindeydiler. Bu heyecan içinde defalarca söz alarak İsmet Paşa'ya ve Vekiller Heyeti'ne çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır. İkinci grubun önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) ve Ali Şükrü beyler başta olmak üzere birçok milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Lozan görüşmelerinde "Misak-ı Milli'den taviz veriliyor" iddiası ile endişelerini dile getirmişlerdir.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, gerek Vekiller Heyeti'nin, gerekse T.B.M.M.'nin "Misak-ı Milli'den zerre kadar fedakarlıkta bulunması halinde, millet ve namus adına bu işten el çekmeli ve çekip gitmelidir"[146] Mustafa Kemal paşaya " Paşa, ordunun başına otur... Başkumandanlık vazifesini ifa et ve hudutlarına bayrağını rekzet; bayrağını süngünü (düşmanın) gırtlağına daya... şeklindeki sert çıkışıyla mevcut hükümeti uyarmış, Bolu milletvekili Nuri efendi cevaben " Pahalı vermek için yüz bin Anadoluluyu daha öldürmek mi lazım?" diye bağırmıştı. [147]

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmalarda sık sık "Mehmetçiğin süngüsüyle kazanılan muazzam zafer, Lozan'da heba edildi" şeklinde sert eleştirilerde bulunmuştur. Musul meselesinin çözümünün

---

[144] Dursun Gök, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, s.62

[145] Feridun Kandemir; Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay, İstanbul, 1965, s. 115

[146] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları;Cilt IV, s.31-35.; M. Kemal Öke; Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, İstanbul, 1987, s. 110

[147] Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.141

ertelenmesi ve bir sene sonraya bırakılması ise heyetin yaptığı büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir.[148]

Siirt Mebusu Necmettin Bey Musul'u terk etmenin bütün doğu vilayetlerini terk etmek anlamına geldiğini, bu meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesinin, Musul'u İngiltere'ye vermek anlamına geldiğini ısrarla ifade etmiştir.[149]

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de bir Kürt olarak, "Bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak ta mümkün değildir"[150] diyerek, bölgede bu tip bir ayrılığın olmadığını savunmuştur.

7.2.2 Lozan ve Sonrası Atatürk'ün Musul - Kerkük Politikası :

M. Kemal Paşa Musul meselesine çok geniş bir perspektifle bakmıştır. 25.12.1922'de Le Journal muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da verdiği beyanatta Musul konusundaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

"Musul vilayetinin hudud-u millimize dahil araziden olduğunu biddefeat ilan ettik. Lozan'da elyevm karşımızda ahz-ı mevki etmiş olanlar bunu pekala bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakarlıklara katlandık... Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna katiyyen muvafakat edemeyiz."[151]

M. Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından ve İngiliz tehditlerinden sonra da bu düşüncelerini aynen muhafaza etmiştir.

---

[148] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları; Cilt IV, s. 131-138.

[149] Dursun Gök, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, s.62; Öke; a.g.e., s. 62

[150] Saatçi; a.g.e., s. 160

[151] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt m, TİTE Yay, Ankara ,1981, s. 56.

Meclis'te Lozan ile ilgili tartışmalar sırasında Musul meselesinin çözümlenmesini sonraya bırakmayı uygun görmüştür. O'nu bu karara sevk eden en önemli sebep ise: "Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu, meydana gelmesi muhtemel bir Türk -İngiliz Savaşı ile tehlikeye düşürmemek düşüncesiyle" izah etmek mümkündür. M. Kemal Paşa'nın bu çekincesi, tartışmalara nihayet vermek ve Meclis'i aydınlatmak için kürsüye gelerek yapmış olduğu Musul meselesini tahlilinde açıkça görülmektedir.

Lozan sonrası kamuoyunda oluşan Musul'un silah zoru ile alınması fikirleri karşısında Atatürk : " ***Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsâli için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamanı intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit, karşımızda yalnız İngiliz değil Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız. Bunda menfaat var mıdır, yok mudur? Bunu meydana çıkarmak gayet kolaydır. Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız demek, bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız.***"[152]

Bu demeçten de anlaşılacağı üzere barışın tesisi asıl hedef olmuştur. Fakat Atatürk, Musul konusunda çok yönlü politika belirlemiş ve uygulamaya koymuştur. İngiltere yalnız bırakılmaya çalışılmış, Fransa ile Musul petrolleri üzerine kullanma imtiyazı önerilmiş ve gizli bir anlaşma yapılmıştır. Diğer yandan Suriye hududunda (Ayntap ve Kilis'te) gerekirse savunma yapmak için mevzi kazdırılarak[153] Fransa'nın Suriye'deki varlığına karşı bir politika izlenilmediği fakat bu cepheden bir saldırı gelirse karşı konulacağı mesajı

---

[152] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları; Cilt IV, s.173 -176.

[153] Orhan Duru, a.g.e. bkz. *Jackson*, ABD Halep Konsolosluğu Raporu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

verilmiştir. Ancak Fransa, Musul petrollerinden %25 pay almakta idi ve Fransız kamuoyu evlatlarını öldüren Türk milliyetçilerine olumsuz bakıyordu.

Diğer yandan İngilizlere Musul karşılığı petrol hakkı önerilirken, Londra'ya gönderilen üç delege ile (Lozan'daki Türk heyetinden Ahmet Rüstem Bey ile iki arkadaşı Muhtar Çilli Bey ve Mustafa Şeref Özkan Bey) Lozan'da Lord Curzon saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. Bu kişiler Londra'da çeşitli temaslarda bulunmuşsalar da başarılı olamamışlar ve Lord Curzon durumdan haberdar olmuştur. Askeri açıdan ise İngiltere'nin gözünü korkutmak ve Musul inadını kırabilmek için Türk – Mezopotamya sınırına askeri yığınak yapılmıştır. Ayrıca Ruslardan alınan otuz bin elbise, Türk askerlerinin giymesi için Irak hududuna gönderilmiştir. Bu Rus askeri üniformalı Türk askerleri, 18 Ocak 1923'te Ankara'da bulunan beş yüksek Sovyet subayı tarafından denetletilmiş böylece Rusya ile ortak bir askeri harekat düzenleneceği imajı çizilmiştir. Fakat bu planların tamamı bir Türk subayı tarafından sızdırılmış ve başarıya ulaşamamıştır. [154]

Ocak 1923'te ortaya çıkan tabloya göre İngilizler ve Fransızlar bir anlaşma istemiyor, fiili durumun devamını arzuluyorlardı. Bu durumda eğer anlaşma olmazsa geride bir seçenek kalıyordu ki oda savaşın devamıydı ve savaşı göze almanın bazı riskleri vardı. Atatürk'ün bu düşünceleri Lozan'daki delegeleri etkileyecektir.[155]

M. Kemal Paşa, 6 Mart 1923 tarihli görüşmelerde mebuslardan Vekiller Heyeti'ne verilecek yetki ile ilgili sınırlar da açık bir şekilde tespit etmektedir:

"Bizim için çok mühim ve hayati olan Musul meselesinin muvakkaten talikini bahis mevzuu etmemek ve fakat idari, siyasi, mali ve iktisadi vesair meselelerde millet ve memleketin hukukunu istiklalini tamam ve emin olarak istihsal etmek ve memleketimizin suret-i

---

[154] Bakınız Ekler; Irak Sınırında Türk Askeri Yığınağı, Jackson Raporları

[155] Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.132

kat'iyyede tahliyesini esas şart telakki eylemek üzere Heyet-i Vekile'ye bir veçhe vermek muvafıkolur."[156]

M. Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra Saruhan Mebusu Reşat Bey'in "Lozan'a giden murahhas heyetine ve vekiller heyetine itimat olunması ve müzakerelerin sona erdirilmesi" yönündeki önergesi oylamaya konuldu. Sonuçta 190 kişinin katıldığı oylamada, 170 mebus olumlu oy, 20 mebus ise olumsuz oy kullandı. İkinci gruba mensup 60 mebus oylamaya katılmadı.

7.2.3 Lozan Antlaşmasının Kabulü :

T.B.M.M. hükümeti 8 Mart 1923'te Müttefikler'in anlaşma tasarısına karşı kendi antlaşma tasarısını Müttefik Devletlere bildirdi: Türk notasına 28 Mart'ta cevap veren Müttefikler Konferans'ın yine Lozan'da 23 Nisan'da toplanmasını teklif ettiler. Konferans'ın ikinci devresinde de anlaşmaya varılamayan bazı noktalar olmuşsa da sonuçta 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması imza edildi. Anlaşma'nın üçüncü maddesinin ikinci paragrafında yer alan Musul konusundaki hüküm şu şekildeydi: "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir antlaşmaya varılmazsa Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir".[157]

İngiltere bu maddelerin geçerliliğinin tespit edilen süre içinde statükoya uyulacağı ve söz konusu arazide hiç bir değişiklik yapılmayacağının taahhüt edilmesine bağlı olduğunu hatırlatmış ve bu konular Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde kayıt altına alınmıştır. Böylece Musul meselesinin görüşülmesi Lozan Antlaşması'ndan sonraya bırakılmış oluyordu.

---

[156] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları; Cilt IV, s. 173-176.

[157] Ercüment Kuran; "Musul Meselesi II", Türkeli, 5 şubat 1997; Suphi Saatçi; Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996, s.161

Lozan Anlaşmasının, ilk T.B.M.M.'nde Misak-ı Milliden taviz verildiği gerekçesiyle onaylanmayacağı aşikardı. İkinci meclis çalışmalarına başladığında, ilk meclisin muhalif grubuna mensup milletvekillerinin (İkinci Grup) büyük ölçüde Meclis'te yer almamalarına rağmen Lozan Anlaşması'na karşı aynı tepkiyi gösterdiklerini görmekteyiz. İkinci Meclis'teki bu muhalefete dayanarak anlaşmayı imzalamak istemeyen Rauf (Orbay) Bey, M. Kemal Paşa'nın İsmet Paşa lehinde tavır koyması üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. M. Kemal Paşa'nın, anlaşmanın imzalanması istikametindeki tavrı, Lozan Barış Anlaşması'nın 23 Ağustos 1924 tarihinde onaylamasıyla sonuçlanmıştır.[158]

7.3 Halifeliğin Kaldırılması ve Şeyh Sait İsyanı

Türkiye, Lozan'ı imzalamasına rağmen uluslararası aileye kabul edilmediği gibi, İngilizlerin manevraları sonucu ciddi bir yalnızlığa itilmişti. Üstelik, Milletler Cemiyeti ile, Musul Sorunu'nda, kavgalıydılar. İngiltere ise sadece Milletler Cemiyeti'ni dış politikasında uluslararası levye olarak kullanılmıyor; aynı zamanda Ankara'nın önüne dünyaya entegre olabilmesi için bazı içsel şartları da sürüyordu. Telkinleri arasında Ankara'nın imparatorluktan, saltanattan ve hilafetten vazgeçmesi -zımmi olarak- 1920'lerden beri vardı. M.Kemal'in Milli Mücadele sırasında Güney Asya Müslümanları ve Ortadoğu'daki Arap milliyetçileriyle teması; bu doğrultuda Kuva-yı Milliye'ye verilen İslami hava ve global manada mücadelenin anti - sömürgeci mahiyeti, Enver Paşa'nın Orta Asya maceralarıyla birlikte Dışişleri'ne ulaştıkça, Londra hayli tedirgin olmuştu. Britanya, nasıl komünizmi tek ülkede sınırlandırmayı Sovyetlerle anlaşmaya bağlamışsa, Türkleri de benzeri bir hedef daraltmasına tabi tutmak azmindeydi. Bu kalıp, Ankara için, dahilde düzenlemeleri gerektiriyorsa; Türkiye'nin yeni idarecileri, eğer uluslararası camia tarafından "kucaklanmak" istiyorlarsa buna uymak zorundaydılar. Nitekim, Linsday, İsmet Paşa'ya **"Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne alınmasının laikleşmesiyle paralel gideceğini"** aleni olarak

---

[158] E. Semih YALÇIN, Misak-I Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi, 2001, s. 30-37

vurgulamıştı.

Yeni Türkiye'de ise milli kimlik henüz halka mal olmamıştı. O şuurun kökleşmesi devlet eliyle kültür mühendisliği yatırımını gerektiriyordu. Türkler, Milli Mücadele sırasında Kürtlere zaman zaman idari ıslahat teklifleri götürmüşler; ancak savaş şartlarında bu istekler, uygulanmaya konulamamıştı. O ortamda Türkleri Kürtlerle bir arada tutan en güçlü manevi harç İslam'dı. Noel'in Sivas'takinden, Şerif Paşa'nın Paris'teki misyonları çizgisinde Güneydoğu Anadolu'dan Kuva-yı Milliye'ye akan telgrafları ele alınırsa Paris Konferansı sırasında kaleme alınan bir metinde **"Kitle-i muazzama-i Osmaniye'nin en metin ve en layetezelzel bir husn-i ha'şin mukavemeti olan Kürtler her şeyden evvel İslam'dır. Ve saniyen Osmanlıdır ve en sonra Kürt'tür"** denmektedir.

3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılır. Ankara'nın ikilem içinde kalması, kendine hedef koştuğu müessir medeniyet olma yolunda adımlar atma gereksinimi ve İngiltere'ye –zamanlaması yanlış- jest yapılmış olunması durumu bu ikilemi ortaya koymaktadır. Fakat Musul bölgesi henüz denetim altına alınmamıştır ve Kürtlere – Türk halkı da dahil- ne yapılmak istendiğini iyice anlatılmadan harekete geçilmesi İngiltere'nin adeta ekmeğine yağ sürmüştür. Haliç Konferansı'nın başarısızlıkla sona ermesinde İngilizlere büyük cesaret veren ve Şeyh Said İsyanının çıkmasında etkili olan bu zamanlama hatasını 1919-1926 yılları arasında İngiliz İlişkileri'ni inceleyen Kürkçüoğlu şöyle değerlendirmektedir;[159]

"Halifeliğin kaldırılmış olması, Kürtler'in ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflatmıştır... Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada Halifeliğin kaldırılması...Sonuçta Türkiye'nin Musul tezine manevi bir darbe indirmişti."

Gerçekten de İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, Halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberi hayretle karşılayıp, inanmakta güçlük

çektiklerini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi; **"O zamana kadar, Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin Halife'ye kesin bağlılıklarına dayandırıldığını; Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu"** belirtmektedir. Aynı şahıs, **"Tabi, bu yeni durumdan kendimiz için yararlanmayı ihmal etmedik"** diye eklemektedir.

Kürkçüoğlu'nun yorumu ise Ankara'nın tercih ikilemindeki istikametini göstermektedir.[160]

"Halifeliği, Musul sorununun henüz çözümlenmediği bir sırada kaldırırken, ya bu kararın Musul sorunu bakımından sonuçlarını kestiremeyerek bir zaman seçimi yanlışı yapmıştır; ya da, tersine, bundan yararlanmayı düşünmüş de olabilir. Bu son noktayı şöyle açabiliriz: Türkiye, Musul'u almakla, yeniden Arap dünyasına uzanmış olacaktı. Musul'un stratejik önemi göz önünde tutulduğunda, böyle bir gelişmenin İngiltere bakımından endişe doğuracağı açıktır. Fakat Hilafetin kaldırılması ile İngiltere, Ankara'ya karşılık olarak bir jestte bulunmayacak, Musul Sorunu'nda taviz vermeyecektir.

Ankara'nın barışçı dış politikası engellerle karşılaşmış ve "Milli Mücadele'de Türkiye'yi anlamayan devletler Lozan'dan sonra da anlamakta devam etmişler ve bu devlete karşı davranışlarını değiştirmemişlerdir.

---

[159] Mim Kemal Öke, a.g.e., s.280-282

[160] Ayrıntılı bilgi için Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 1978

7.4 Haliç Konferansı

Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi hakkında Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi çerçevesinde öngörülen ikili temaslar 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezâreti binasında başladı. "Haliç Konferansı" diye isimlendirilen bu toplantılara Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey, Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Hâricîye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbay İshak Avni Bey katılmış, İngiliz heyetine ise Sir Percy Cox başkanlık etmişti.

İlk gün, Türk heyeti sınırın Musul'u Türkiye'ye bırakacak şekilde belirlenmesinin ırkî, coğrafî ve tarihî gerçeklerin gereği olduğu tezi üzerinde durmakla beraber toplantı süresince ortaya konulan fikirler iki tarafın istekleri arasında uçurumlar olduğunu ortaya çıkardı.

İkinci görüşme 21 Mayıs'ta yapıldı ve Fethi Bey Musul'un Osmanlı yönetimi zamanındaki sınırları göz önünde bulundurularak Türkiye'ye devrini istedi. Cox ise buna karşılık Musul şehri dahil olmak üzere Fırat nehrinin iki sahilini de talep etmişti.

24 Mayıs günündeki Üçüncü oturumda; Cox'un Musul'un yanı sıra Hakkâri vilâyetine bağlı Beytüşşebab, Çölemerik ve Revanduz kasabalarını da talep etmesi üzerine Fethi Bey, öne sürülen talepleri kabule şayan bulmayarak İngiliz heyetine yeni bir harita takdim edeceğini belirtti.[161]

3 Haziran tarihli görüşmede; Cox Fırat nehrinin iki yakası ve Musul şehri dahil Hakkâri'ye bağlı söz konusu üç merkezin kendilerine verilmesi gerektiği ve bu yönde Londra'dan talimat geldiği, Türkler eğer bu talepleri kabul etmezse en doğru yolun meseleyi Lozan'da alınan karar gereği Cemiyet-i Akvam'a götürmek olduğunu belirterek bu konunun görüşülmesi için tarafları müzakereye davet etti. Ali Fethi Bey bu davete icabet yetkisi olmadığını

[161] Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz ilişkileri (1919-1926), Ankara 1978,s.129-136.

beyan etmiş, böylece hiç bir netice elde edilemeden Haliç Konferansı 5 Haziran'da tatil edilmişti.[162]

Görüşmelerin kesilmesinden sonra Türkiye, Nesturilerin isyanıyla karşılaştı. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından kullanılan bu Hıristiyan azınlık mütareke sonrası kaçtıkları İran'dan alınarak Irak'a yerleştirilmişlerdi. İngilizler Nesturileri İmadiye'ye yerleştirerek Türkiye'ye karşı bir tampon bölge oluşturmak istiyorlardı. 7 Ağustos 1924'te ayaklanan Nesturiler, Hakkari valisi ile jandarma kumandanını esir aldılar. İsyanda İngilizlerin parmağı olduğu ispatlandı. İsyan kısa sürede bastırıldı. Bu olayın ilgi çekici yönü isyanı bastırmakla görevlendirilen Cafer Tayyar Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Musul vilayet sınırları içerisine uzanan bir askeri harekata girişmeyi göze aldığını ifade etmesidir. Ancak Rauf Orbay'ın anlattığı bu anekdotu doğrulayan bir belge bulunmamaktadır.[163]

7.5 Cemiyet – İ Akvam

İngiltere, Cemiyet-i Akvam'a müracaat ile Musul meselesinin ilk toplantı gündemine alınmasını istedi. Umumî Katiplik bu talebi kabul ederek keyfiyeti Ankara'ya bildirdi. Bunun üzerine hükümet, Cemiyet-i Akvam'daki müzakerelere katılmak için Ali Fethi Bey'le müşavir olarak Münir, Salih, İshak Avni beylerden mürekkep heyeti 10 Eylül 1924'de Cenevre'ye gönderdi.

Ali Fethi Bey, 24 Eylül 1924 günkü genel toplantıda Musul'un aidiyetini gerektiren coğrafî, ırkî, iktisadî, askerî, siyasî ve demografik sebepleri çeşitli İngiliz ve Fransız kaynaklarından deliller getirerek izah ettikten sonra buranın kaderinin tayini için en kestirme yolun halkoyuna başvurmak olduğunu belirtti.

İngiliz delegesi Lord Palmur, Türk heyetinin savunduğu fikirlerin aslında İngilizlerin görüşlerini teyit ettiğini, bu durumda kendilerinin ortaya koyduğu

---

[162] Mim Kemal Öke, a.g.e., s.240, B.D.A.G.M. Yay., a.g.e., s.44

[163] Kamuran Gürün "Savaşan Dünya ve Türkiye", İstanbul 1986, S.398-401; Öke, age., S.136-140.

taleplerin pratiğe geçirilmesinden başka yol olmadığını söylemiş, bunun üzerine Ali Fethi Bey de tekrar söz alarak sınır meselesinin Musul'un mukadderatından ayrılamayacağı ve Türk tarafı için asıl meselenin sınırın Musul'un güneyinden mi kuzeyinden mi çekileceği meselesi olduğunu ifade etmişti.

27 Eylül 1924 tarihli ikinci genel kurulda, yine aynı mevzular müzakere edilmiş ve ertesi günkü oturumda, Cemiyet-i Akvam Irak üzerinde İngiliz mandasını kabul etmişti. Cemiyet, iki devletin iddialarını dinledikten sonra durumu hem İngiliz ve Türk hükümetleriyle hem de Musul'da halk temsilcileri ile görüşmek ve durumu yerinde tahkik etmekle görevli bir "soruşturma komisyonu" kurulmasını 30 Eylül 1924'te karara bağlandı ve komisyon başkanlığına da Kont Teleki getirildi. Komisyonun Irak'taki incelemelerine İngiliz ve Türk uzmanlar yardımda bulunabilecekti.

Komisyon çalışmaları devam ederken İngilizler, Irak'ta entrikalar çevirmeye başlayarak komisyona zorluk çıkardıkları gibi kuzeye doğru yeni topraklar işgal ediyorlardı. İngilizlerin saldırgan tavırları ve kuzeye doğru yeni toprakları işgal etmesi, kanlı olayların meydana gelmesine neden olmuştur[164]. Musul'da halkın Türkiye lehine yaptığı nümayişler İngilizleri hayli kuşkulandırmış, sınırda statüko tehlikeye maruz kalınca konsey, Brüksel'de yaptığı toplantıda 29 Ekim 1924 günü aldığı kararla geçici olarak bir sınır tanımı ortaya koymuş, statükoya uygun olup "Brüksel Sınırı" diye anılan bu sınır geçici olmasından dolayı Türkiye tarafından da kabul edilmişti. Konsey ayrıca meseleyi izlemek ve önerilerde bulunmak üzere İsveç, İspanya ve Uruguay temsilcilerinden meydana gelen özel bir komite kurdu. Soruşturma Komisyonu plebisitin, tarafların oy birliği ile olabileceği gibi hususlarda hazırladığı raporunu 16 Temmuz 1925'te Konseye sunmuştu, ancak İngilizler bu rapora da pek itibar etmediler. Raporda yer alan temel görüşler ana hatlarıyla şöyleydi:[165]

---

[164] Öke. age.,s. 76.

[165] Mısıroğlu. age s.38-151.

- Brüksel Hattı'nın coğrafi sınır olarak tespit edilmesi.
- Musul vilayetinde çoğunluğun, sayıları 500 bini bulan Kürtler'den meydana geldiği.
- Kürtler'in Türk ve Arap nüfustan fazla olduğu.
- 1928 yılında sona erecek olan Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması,
- Bölgedeki Kürtler'e yönetim ve kültürel haklarının verilmesi kaydıyla Musul'un Irak yönetimine bırakılması,

Özel komitenin tavsiyesi üzerine konsey, 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Dîvânı'ndan bu raporun Lozan Antlaşması'nın 3/2. maddesine istinaden hukukî dayanağı hakkında görüş istedi.

Doktor Tevfik Rüştü 8 Ekim'de Dîvân baş kitâbetine gönderdiği telgrafta; meselenin siyasî olup, Lozan'ın 3/2. maddesinin "hakemlik" niteliğindeki bir kararı gerektirmediği, bu durumda Türkiye'nin Dîvâna temsilci göndermeyeceğini beyan etti.

Dîvân, 21 Kasım 1925 günü aldığı kararda konseye şu görüşleri bildirdi:

1- Cemiyet-i Akvam'ın Lozan'ın 3/2. fıkrası uyarınca alacağı karara tarafların uyması mecburî olacak ve bu karar Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle tespit olunduğunu gösterecektir.

2- Kararın oybirliği ile alınması gerekecek, tarafların delegeleri oylamaya katılacak, ancak onların oyları oybirliğinin hesabından sayılmayacaktır.

Konseyin, 8 Aralık 1925 tarihli oturumunda Türkiye böyle bir tefsire karşı çıkmıştı.

Konsey, özel komitenin raporunda ileri sürülen gerekçeler ve tavsiyeleri benimseyerek "Türkiye'nin Lozan'ın 16. maddesiyle sınırlarının ötesindeki topraklardan vazgeçtiği" şeklinde bir yorumla 16 Aralık 1925'te son kararını vermişti. Bunun üzerine Tevfik Rüştü alınan kararın hükümetinden aldığı yetkilere de son verdiğini açıklamıştı.

Konsey kararının ilk maddesinde, konseyin Brüksel'de kabul ettiği statükonun Türkiye - Irak arasındaki sınır olarak kabul edildiği beyan edilmekteydi.

2. ve. 4. maddelerinde ise, İngiliz Hükûmeti'nin manda yönetimini 25 yıl daha sürdürmek üzere Irak ile yeni bir antlaşma yapıp konseye sunması; Türkiye ile bu sınırın işaretlenmesi; İngiliz Hükümetince Türkler lehinde idarî düzenlemelere gidilmesi ve soruşturma komisyonunun tavsiyelerinden hareketle halkı yatıştırıcı ve koruyucu, ayrıca bölgede ticarete canlılık getirici tedbirlerin alınması istenmekteydi. Bu kararın oylanmasına Türkiye iştirak etmemiş, Dr. Tevfik Rüştü konsey başkanına gönderdiği yazıda; konseyin uzlaştırıcı rol oynamadığını, bir devletin hâkimiyet haklarının söz konusu olduğu bir meselede o devletin rızası alınmadan verilen bir kararın onun haklarını ortadan kaldırmayacağını bildirmişti. [166]

7.6 Ankara Antlaşması

Türkiye defalarca Musul konusundaki İngiliz oyunlarını kabul etmeyeceğini açıklamasına rağmen bu tutumunda direnemeyecek ve Cemiyet Meclisi kararına uyarak 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması ile Musul'u Irak'a terk etmeyi kabul edecektir. [167]

Ankara Antlaşması, "sınır, iyi komşuluk ilişkileri ve genel hükümler" adı ile üç kesim ve toplam 18 maddeden meydana gelmektedir. Antlaşmanın bir ve ikinci maddesi Türk-Irak sınırını tespit etmiş, 14. madde ise bölgedeki petrol gelirinin 10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmasını öngörmüştür.[168]

---

[166] B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993, s.46

[167] Andlaşma, TBMM tarafından 7 Haziran 1926 tarihinde onaylanmıştır. Oylamaya 145 milletvekili katılmış, bunlardan 142'si kabul, 2'si red oyu kullanmış, 1 milletvekili ise çekimser kalmıştır. Oylamaya katılmayan milletvekili sayısı ise 141'dir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Devre II, Cilt 26, s. 164-195)

Tam metni için bkz belgeler.

[168] Durmuş Yılmaz; Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya, 1995, s. 125

Ancak Türkiye daha sonra 500 bin İngiliz lirası karşılığı bu hakkından vazgeçecektir.[169]

Bu ara da Mustafa Kemal'in Ankara Antlaşması'ndan sonra 11/1/1926'da TBMM'nin II.Devre 4'üncü toplantı yılını açış konuşmasında şöyle diyordu:

"Suriye ve Irak hudutlarında tahdit muamelesi başlamak üzeredir. Muahedat, bu hudutlar üzerinde tarafeyn için bilhassa emniyet ve hüsnü mücaverat maksatlarını istihdaf ederek yapılmıştır. Ümid ediyorum ki bu maksatların tahakkuku; muahedatın müpteni olduğu samimiyeti, fiiliyat sahasında göstermiş olacaktır. Bu halin Fransa ve İngiltere'yle münasebatımız üzerinde hüsnü tesir icra etmesi tabiidir. Görüyorsunuz ki şark komşularımızla münasebatımızda takip ettiğimiz ve aradığımız hattı hareket, her türlü muzmirattan azade olarak yekdiğere emniyet ve yekdiğere huzur ve musalemet içinde inkişaf veren açık ve samimi bir işarettir."

Anlaşma yapılmış olmasına ve Mustafa Kemal'in bu konuşmasındaki ikazlarına rağmen İngilizlerin, Irak'taki durumlarını sağlamlaştırmak amacıyla Irak sınırlarında Türkiye karşıtı faaliyetleri ve propagandaları devam etmekteydi.[170]

---

[169] *Yaşar Kalafat; Şark Meselesi ışığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemindeki iç ve Dış Olaylar, Ankara,1992, s.179-211; Kürkçüoğlu; age., S.309-315*

[170] Ersal Yavi, Hedefteki Adam Saddam, Yazıcı Yay.,İzmir, 2002, s.477

8. TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ VE IRAK'IN GENEL GÖRÜNÜMÜ

8.1 Günümüze Kadar Türk - Irak Münasebetleri :

Türkiye, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşması ile Irak'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etmiştir. Fakat Türkiye – Irak ilişkileri, 1932 yılında Irak'ın Milletler Cemiyetine kabul edilişine kadar 10 Ekim 1922 ve 13 Ocak 1926 Irak – İngiliz antlaşmaları gereği; Türk – İngiliz ve Irak Münasebetleri şeklinde gelişme göstermiştir.[171]

Türk dış politikasını yönlendiren ana etkenler ise 1932 yılına kadar Misak –ı Milli, Lozan Antlaşması ve Musul Meselesi olmuştur. 1930'lu yıllardan sonra hızla değişen uluslararası şartlar karşısında yeni bir dünya savaşının çıkabileceğini önceden gören Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sınırlarıyla ilgili yeni tedbirler almaya yönelmiş, batısında " Balkan Antantı " ile Türkiye, İtalya ile arasına tampon bölge oluşturduktan sonra tüm dikkatini doğu hudutlarına çevirmiştir.

İngiltere bir süre yeni krallığa yardımcı olduktan sonra, kendi çıkarlarını güvence altına alarak manda yönetimine son vermek istiyordu. Ancak Irak milliyetçileri İngiliz çıkarlarına karşı çıktıkları için bir türlü bu paralelde bir antlaşma imzalanamıyordu.[172] Yirmi beş yıl süre ile İngiltere'ye askeri kolaylıklar sağlayan bir antlaşma, Irak'ın 1932'de Milliyetler Cemiyeti'ne üye[173] olmasından sonra yürürlüğe girdi ve bu ülke de bağımsız devletler arasına girdi.[174] I. Faysal'ın 1933'te ölmesi üzerine yerine oğlu Gazi tahta oturdu.

---

[171] Canatan Yaşar, Türk – Irak Münasebetleri (1932 – 1959) Reyhan Baskı , Ankara, 1994, s. I

[172] Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s.98

[173] Nuri Said'in yayınladığı Irak krallığı deklarasyonunun tam metni için bkz. Belgeler bölümü

[174] Anıl Çeçen,Güney Komşumuz Irak, Avrasya Dosyası cIII;6 Sayı.3 Sonbahar 2000 13-28

İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a asker çıkarması[175] ve Yemen ile bir anlaşma imza ederek Kızıldeniz'in girişini kontrol altına alması üzerine karşıt önlem olarak Türkiye, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye, İran, Irak arasında bir saldırmazlık anlaşması parafe etmiştir.

Irak'ta Bekir Sıtkı Paşa'nın 29 Ekim 1936 tarihinde askeri bir darbeyle Irak Hükümetini ele geçirmesi, Atatürk'e ve yaptığı reformlara ilgi duyan Bekir Sıtkı Hükümetinin, Türkiye ile Irak arasındaki mevcut münasebetlerin gelişmesinde önemli bir payı olmuş, 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında " Sadabat Paktı " imzalanmıştır. İngilizler ise Nuri Said[176] vasıtasıyla Irak'taki çıkarlarını korumaya devam ettiler. 1939'da Irak tahtına II. Faysal oturmuştur.

İtalya'nın Kuzey Afrika'dan sonra Ortadoğu'ya yönelmesi Türkiye için büyük tehlike gösteriyordu. İtalya'nın saldırganlığı Türkiye'nin politikasını İngiltere'ye yaklaştırırken, Sadabad Paktı'nın imzalanmasına da İngiltere karşı çıkmıyordu. Sadabad Paktı, Türkiye ve Irak açısından İkinci Dünya Savaşı'nın saldırganları olan Almanya ve İtalya'ya karşı imzalanmıştı. Pakt İngiltere'ye karşı yapılsa idi, Irak İngiliz baskısı altında olduğu için buna katılamazdı.[177] Paktın imzalanmasından sonra Türkiye bölgede prestij kazanmış ve öne geçmiştir. Sadabad Paktı, bölge ülkelerinin her türlü emperyalist saldırıya karşı kendi kendilerini savunabileceklerinin açık bir göstergesidir. Pakt'ın imzalanmasından sonra ortaya çıkan politik gelişmeler Irak üzerinde bir İngiltere-Almanya çekişmesini gündeme getirmiştir. Irak da ordunun İngiltere etkisinde olmasına karşılık Almanya'da bazı eğitimcilerin öncülüğünde bu ülkede bir eğitim yönlendirmesi yaparak, Nazi prensiplerinin benimsenebileceği elverişli bir ortam yaratabilmenin arayışı içinde olmuşlardır.

---

[175] Oral Sander, Siyasi Tarih, İmge Yay. Ankara, 1998, s.47 vd.

[176] Osmanlı ordusunda yüzbaşı iken İngiliz casusu olduğu fark edilmiş fakat kaçarak İngiliz hatlarının gerisine sığınmayı başarmıştı.

[177] Şevket Koçsoy, Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991 s. 28

II.Dünya Savaşı sonrası, 1945 yılında Arap ülkeleri biraraya gelerek bir Arap Birliği örgütü kurdular. Arap Birliği hareketi Arap dünyasında milliyetçilik cereyanlarını hızlandırdı ve Irak, Suriye, Ürdün ile Lübnan'ın tek bir Arap devleti olması fikri gündeme geldi. Ne var ki, Arap dünyasının en büyük ülkesi olan Mısır, kendi üstün konumunu koruyabilmek için bu tür öneriye karşı çıktı. Arap Birliği hareketi Arap ülkeleri arasında yeni bir yakınlaşmayı gündeme getirirken, Irak'ın yönünü de Arap dünyasına doğru çevirdi. Bu örgütlenme İngiltere'nin Ortadoğu'daki etkinliğinin zayıflamasına neden olmuş ve bu boşluğu İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda yavaş yavaş Amerika Birleşik Devletleri doldurmağa başlamıştır. Aynı zamanda yeni büyük güç Sovyetler Birliği de Ortadoğu'ya girmeye çaba göstermiş ve böylece iki süper gücün çekişmesine dayanan Soğuk Savaş dönemine sürüklenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, NATO'ya üye olduğu için daha çok ABD ve Batı etkisi altında bir dış politikaya yönelmiş ve bu nedenle, Atatürk döneminde başlatılan 'bağımsız Ortadoğu politikası' devre dışı kalmıştır.

Türkiye'nin laik devlet olmasını bir türlü içlerine sindiremeyen Müslüman Arap ülkeleri, bir de NATO ittifakına giren Türkiye'ye karşı daha soğuk davranmaya başlamışlardır. Türkiye'yi Batı ittifakının Ortadoğu'daki bölge jandarması olarak gören Arap ülkeleri bu duruma karşı çıkarlarken, Türkiye'nin hem Irak ile hem de diğer Arap ülkeleri ile ilişkileri gerilemiştir. Irak böylesine bir ortamda Türkiye'den daha da uzaklaşarak hareket etmiştir. Türkiye'nin İsrail'i tanıması da araya giren soğukluğun artmasına yardımcı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, Sadabad Paktı'nı Ortadoğu'da geçersiz bir duruma getirmiştir. Ortaya çıkan yeni koşullar bu eski antlaşmanın yürürlükte kalmasını engellemiştir. Savaşın hemen sonrasında Türkiye yeni bir ittifak için Irak ile temasa geçmiştir. 1946 yılında Türkiye ile Irak arasında dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Filistin sorununda Arap ülkeleri ile beraber hareket eden Türkiye, sonradan İsrail'i Amerikan baskısı ile tanımak zorunda kalınca, Türkiye'nin yeni dönemde Arap ülkeleri ile ilişkileri sarsılmıştır. Türkiye ile Irak arasında bir askeri ittifak olarak Ortadoğu

komutanlığı kurulması tartışılmış ama Mısır'ın bu projeye karşı çıkması ile böyle bir komutanlık kurulamamıştır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında donuk bir dış politika takibinden sonra yeni bir ittifak arayış çabaları 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak aralarında bir işbirliği antlaşması gündeme getirmiştir. Bu antlaşmanın hedefi, iki ülke arsındaki dostluğun arttırılmasının yanı sıra bölgeye komünizmin girmesine engel olmaktı. Bu antlaşmaya daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'da katılmıştır. Böylece " Bağdat Paktı " kurulmuştur. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de aktif katılımı ile imzalanan Bağdat Paktı'na Irak'ın haricinde hiçbir Arap devleti katılmamış ve karşı kampanyalar başlatarak Arap ülkelerinin sömürülmesinden başka hiçbir amacının olmadığını iddia etmişlerdir.

Buna karşıt faaliyete geçen Moskova, Türkiye ile bozuk olan ilişkileri düzeltme niyetinde olan Kral II. Faysal'ı, Türkiye'ye geleceği gün General Abdülkerim Kasım'ın başkanlığında kanlı bir ihtilal ile devirmiş, batılı devletlerin hışmından kurtulmak için ise " Cumhuriyet " ilan edildiğini açıklatmıştır. 1958 ihtilalinden bir yıl sonra Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesiyle pakt çökmüş, yerine " CENTO " kurulmuştur.

Darbe ile Irak'ta Sovyet etkisinin artması, Türkiye üzerinde Batı etkisini artırmış, ABD, İngiltere ve İsrail gibi ülkeler Türkiye'de bir askeri rejim arayışı içine girmişler ve böylece Türkiye'yi Sovyetlerin yayılmasına karşı, kendi taraflarında stabilize etme politikasını izlemişlerdir.

Yeni Irak yönetimi, Türkiye'nin tepkisini çekmemek için ilk etapta Irak Türklerine, günde yarım saatlik Türkçe radyo programı yapma ve "Kardaşlık" adında bir dergi çıkartma izni vermiştir. Türklerin elde ettiği kültürel haklar, sadece bunlarla sınırlı kalmıştır.

Türkmenlerin, azınlıklara verilen haklardan tam olarak faydalanması bir yana dursun, ihtilalin birinci yıl dönümünde yaşama hakları bile ciddi tehlikelere maruz kalmıştır. 14 - 17 Temmuz 1959'da korkunç bir katliama uğramışlar,[178] (bu ilk değildi; 1924, 1926, 1939, 1941 ve 1946 yıllarında da

---

[178] Hidayet Kemal Beyatlı,"Irak Türklerinin Tarih, Dil ve kültürleri Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara, 1998,s.32

vahşet ve kin dolu yüzlerini Türkmenlere göstermişlerdi[179]) bu katliamda masum ve silahsız 33 Türk, Türkiye'nin gözü önünde ve burnunun dibinde öldürülmüştür. Bu dönemdeki Türk Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu, Irak'ın Ankara Büyükelçisini makamına çağırarak benzer olayların tekerrür etmemesi hususunda teminat almış; 25 Temmuz 1959'da yaptığı basın toplantısıyla da Kerkük katliamı müsebbiplerini şiddetle kınamıştır.

1963 yılında Irak'ta bir iktidar değişikliği daha meydana geldi. General Abdülselam Arif, General Kasım'ı devirerek yönetime el koydu. 1963 ile 1968 yılları arası süreçte Türkler, rahat bir nefes aldılar. Siyasi baskılar azaldı ve Türkiye'yi ziyaretleri kolaylaştı. Bu arada Temmuz 1968'de, Abdülselam Arif'in kardeşi Abdurrahman, bir askeri darbe ile yönetime el koydu. Baas Partisi, azınlıkların desteğini kazanabilmek amacıyla onlara 24 Ocak 1970'de bazı haklar tanıdı. Bu durumdan faydalanarak Türkler, çoğunlukta bulundukları bazı yörelerde Türkçe eğitim veren 48 ilkokul açtılar. Bu gelişmeler Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılandı ve Irak hükümeti ile varılan bir anlaşma ile Ankara'da Irak ve Kerkük'te ise Türk Kültür merkezleri açıldı. Böylece binlerce Kerküklü Türk'ün Türkiye Türkçesi ve alfabesini öğrenmeleri mümkün olabildi.[180] Ömer Turan, tanınan bu hakların tam uygulanmadığını belirtikten sonra 1970 anayasası ile durumda çok fazla bir değişiklik olmadığını, bunun sebeplerini de hem Irak yönetimlerinden ve hem de Irak Türklerinin sahipsiz ve birlik halinde hareket etmediklerinden kaynaklandığını belirtmiştir.[181]

24 Ocak 1970 tarihli devrim komuta konseyi, Irak Türklerinin varlığını ve haklarını tanımasına rağmen İlkokullarda Türkçe eğitim, edebi yayın ve edebiyatçılar birliği kurulması gibi imtiyazlar bir yıl geçmeden uygulamadan kaldırılmıştır.[182] 1971 yılından itibaren Irak'taki Türklere uygulanan sindirme ve asimilasyon politikaları hız kazanmıştır. Hiçbir savunma hakkı verilmeden

---

[179] Aydın Beyatlı, dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi, Ankara, 1998,s.41

[180] Nakip Mahir, Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.38

[181] Turan, 1996

[182] Hasan Özmen, "Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü", Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul,Ankara, 1998

yüzlerce Türkmen devrim mahkemeleri tarafından idama mahkum edilmiş veya tutuklanmışlardır. Bugün bile Irak Türkleri en basit insan haklarından yoksun olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.[183]

1974 yılında Ahmet Hasan Elbekir Cumhurbaşkanı olmasına rağmen kansız bir darbeyle yönetimi Saddam Hüseyin ele geçirdi ve Türkmenler aleyhine birçok değişiklikler yapıldı. Bunlardan ilki Kerkük'ün isminin "El-Tamim" olarak değiştirilmesidir. Bu bölgede yaşayan Türklerin sadece Araplara gayrimenkul satabilmesine izin verildi. Sayıları on binlerle ifade edilebilecek Bedevi ve Arap, bölgeye getirilerek iskan edildi. Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit (bir Arap şehri), il yapılarak Kerkük'ün iki önemli ilçesi Tuzhurmatı ve Kirfi buraya bağlandı. Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerleşim birimlerinin Araplaştırılması ivme kazandı. Açık yerlerde ve telefonla bile Türkçe konuşulması yasaklandı. [184]

1978 ile 1980 yılları arası dönemde Irak Türklerine karşı baskı ve asimilasyon politikasını uygulama görevini üstlenen Saddam, Türklerin bölgeden uzaklaştırılması ve Türkiye'ye göç ettirilmesinde oldukça başarılı olmuştur. Arkasından Irak Türkleri, 1980'li yılarda da artarak devam eden baskı ve zulümlere maruz kaldılar. Irak yönetiminin Türklere yönelik asimilasyon politikasının sonucu Ocak 1980'de Irak Türklerinin önde gelenlerinden Emekli Albay Abdurrahman, Doç. Dr. Necdet Koçak, Binbaşı Halit Akkoyunlu ve İşadamı Adil Şerif, Türkiye'ye casusluk yaptıkları iddiası ile idam edildiler.[185] 1959'dan beri Bağdat hükümeti Irak Türklerinden hiç kimseyi idam etmemişti. Mahir Nakip, Saddam'ın üç Kerkük'lü Türkü idam ettirmedeki amacının Türkiye'nin soydaşları konusunda tepkisini ölçmek olduğunu ve Türkiye tepki göstermemesi üzerine bu idamların 8 yıl süren İran - Irak savaşı esnasında sıkça tekerrür ettiğini belirtmektedir. Binlerce Türk cephede bir hiç uğruna can verirken, yüzlerce Türk de Bağdat zindanlarında

---

[183] Aslan Avrasya Dosyası, Cilt 3, sayı:1,1996

[184] Akkoyunlu,a.g.c. 1977

[185] Ziyat Köprülü, Irak'ta Türk Varlığı, Ankara, 1996

işkence altında öldürülmüştür.[186] 1980 – 1988, Irak – İran Savaşı sırasında her iki ülkede Türk ve Kürt nüfusu ön cepheye sürmüş, soydaşı soydaşa kırdırtma politikası uygulamıştır.

8.2 Irak'ın Genel Görünümü

Kanıtlanmış petrol rezervlerinin %65 ile dünyanın petrol merkezi Orta Doğu'da, yirminci yüzyıl boyunca siyah altın krallıkları oluşturulmuştur. Özellikle Basra Körfezi civarındaki tüm Arap bölgeleri şeyhlikler yada krallıklar olarak örgütlenmiş ve büyük petrol tekellerinin denetimi altına sokulmuştur.[187]

Tablo 8.1 1993'teki Petrol Rezervleri ve Petrol Üretimi*

Bölge	Bilinen rezervleri 1993 (milyon ton)	Üretim 1993 (milyon ton)	Üretim rezervleri (yıllık)
Ortadoğu	89.600	945	95
Kuzey Afrika	5.300	171	31
Orta Asya+*	1.100	45	24
Ara toplam	96.000	1.161	83
Diğer ülkeler	40.700	2.004	20
Dünya toplamı	136.700	3.165	43
Pay (%)	70	37	-

+Azerbaycan dahil.

* Orta Asya için verilen rakamlar, kısıtlı araştırmalar yüzünden ihtiyatlı bir şekilde ele alınmalıdır.[188]

Bir diğer deyişle İngiliz İmparatorluğu çatısı altında Anglosakson emperyalizmi körfezin petrolüne el koyarken, petrol bölgelerini kendi çıkarları açısından uygun ölçülerde paylaşmışlar, yapay olarak oluşturdukları siyah altın krallıklarını kendi himayeleri altında korumuşlardır.

---

[186] Nakip Mahir, Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.40

[187] Charles Zorgbibe, Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 37, vd.

[188] BP Statistical Review of World Energy. Haziran 1994, s. 24

Bu paylaşım sonucunda Basra Körfezi'nde kıyısı bulunan tüm şeyhlikler bağımsız devlet haline gelmiş, Irak ise Suudi Arabistan'dan sonra en büyük ikinci petrol krallığı olmuştur. İngiliz koruması altında yedi kız kardeş denilen petrol şirketleri Irak ve körfez petrollerini istedikleri gibi ellerine geçirmişlerdir. Kuveyt'in ayrılması ile tarihi dönemlerin Mezopotamya'sı parçalanmış ve Irak daha küçük bir devlet olma konumuna sürüklenmiştir. Irak, körfez çıkışının kesilmesine rağmen, toprak varlığıyla bölge koşullarına göre büyük denebilecek bir ülke özelliğini korumuştur.[189]

Tablo 8.2 Ham Petrol Üretimi ve Bilinen Rezervleri : Ortadoğu ve Kuzey Afrika (1974-1993)

	Ham petrol üretimi(milyon ton)					Bilinen ham petrol rezervleri (milyon ton)				
	1974	1980	1985	1990	1993	1974	1980	1985	1990	1993
Cezayir	50	50	33	39	37	1.042	1.110	1.194	1.245	1.245
İran	297	72	108	158	169	8.931	7.781	7.984	12.566	12.566
Irak	97	131	69	104	33	4.736	4.060	8.796	13.532	13.532
Kuveyt	126	82	46	58	93	11.022	9.192	12.512	13.129	13.058
Libya	75	90	51	69	67	3.599	3.112	2.882	3.104	3.085
S. Arabistan	419	489	157	317	397	23.430	22.737	23.206	35.229	35.345
BAE	84	84	53	102	107	4.590	4.115	4.464	13.275	13.275
Toplam (ortalama)	1.148	999	517	847	903	57.350	52.107	61.037	92.079	92.106

	Üretim için kullanılan rezervler (yıl)					Üretimin rezervlere oranı				
	1974	1980	1985	1990	1993	1974	1980	1985	1990	1993
Cezayir	21	22	36	32	34	Nis.78	4,54	2,78	3,13	2,96
İran	30	107	74	80	74	3,33	0,93	1,36	1,26	1,35
Irak	49	31	127	130	415	2,06	3,22	0,79	0,77	0,24
Kuveyt	88	112	271	227	141	1,14	0,89	0,37	0,44	0,71
Libya	48	34	57	45	46	2,09	2,91	1,77	2,22	2,18
S. Arabistan	56	46	148	111	89	1,79	2,15	0,68	0,9	1,12
BAE	55	49	85	130	124	1,83	2,04	1,18	0,77	0,8
Toplam (ortalama)	(50ton)	-52	-118	-109	-102	-2	(1,92ton)	-0,85	(0,92ton)	-0,98

Kaynak: Dünya Bankası, World Tables 1993 ve OPEC Annual Statistical Bulletin, 1993.

---

[189] Anıl Çeçen, Güney Komşumuz Irak, Avrasya Dosyası, c III;6 sayı 3 Sonbahar 2000, Ankara, s.14

Tablo 8.3 Akaryakıt ihracatı: Ortadoğu (1970-1992)

Akaryakıt ihracatı (milyon 1992 ABD $)							Yıllık büyüme oranları (%)		
Ülke	1970	1975	1980	1985	1990	1992	1970-80	1980-92	1970-92
Cezayir	2.407	9.359	25.592	13.022	11.355	8.167	96,32	-5,67	10,88
Mısır	124	313	3.256	1.607	812	1.334	253,59	-4,92	44,54
iran	7.360	46.082	19.636	15.250	14.600	16.376	16,68	-1,38	5,57
Irak	2.676	19.422	43.421	13.710	7.895	326	152,24	-8,27	-3,99
Kuveyt	6.070	19.849	30.211	10.417	7.429	5.184	39,77	-6,9	-0,66
Libya	7.999	16.133	36.456	14.001	8.304	8.100	35,58	-6,48	0,06
Umman	697	3.343	5.997	6.004	5.542	5.229	76	-1,07	29,54
Katar	792	4.150	9.144	5.225	6.198	6.500	105,48	-2,41	32,76
S.Arabistan	8.031	69.564	180.077	34.833	46.901	41.330	214,23	-6,42	18,85
BAE	1.807	15.449	32.738	16.839	20.234	17.140	171,14	-3,97	38,56
Toplam	38.559	206.160	391.453	133.473	134.378	112.965	91,52	-5,93	8,77

Kaynak: Dünya Bankası, World Tables 1993 ve OPEC Annual Statistical Bulletin, 1993.

8.3 Irak'ın Coğrafyası ve Jeo- Stratejik Konumu

Körfez ülkeleri arasında Irak, Suudi Arabistan ve İran'dan sonra 437.072 km² ile en büyük yüzölçümüne sahip ülkedir. Arap olmayan dünya ile komşu tek Arap körfez devleti Irak'tır.

Irak'ın komşuları ile olan toplam sınır uzunluğu 3.631 km'dir. Kürdistan dağlık bölgesi ile kuzeyde Türkiye (331 km), batıda Suriye (605 km) ve Ürdün (181 km), doğuda İran (1.458 km), güneyde Suudi Arabistan (814 km) ve Kuveyt (242 km) ile çevrilidir.

Çoğunlukla geniş düzlüklerden oluşan (çöl) bir arazi yapısı vardır. Soğuk ve kurak kışlar, sıcak, bulutsuz yazlar yaşanmaktadır. İran sınırında büyük bataklıklar görülür. İran ve Türkiye sınırı ise dağlıktır. Bu kuzeydeki dağlık bölgeler, baharda eriyen ağır kar yağışı sorunu yaşamaktadır. Bazen Orta ve Güney Irak'ta sel görülür. Toz ve kum fırtınaları da diğer doğal afetler arasında yer alır. Irak'ın Körfez ile ilgisi denize çok kısa olan cephesinden kaynaklanır: 924 km² su alanına (kara suları) sahiptir. Denize ulaşımı yetersizdir. Bu görünümü ile tipik bir kara devleti olarak Irak, sınırlı bir

stratejik derinliğe sahip olan Kuzey Irak'taki dağlık arazi dışında her taraftan savunmasız sınırlarla çevrilidir.

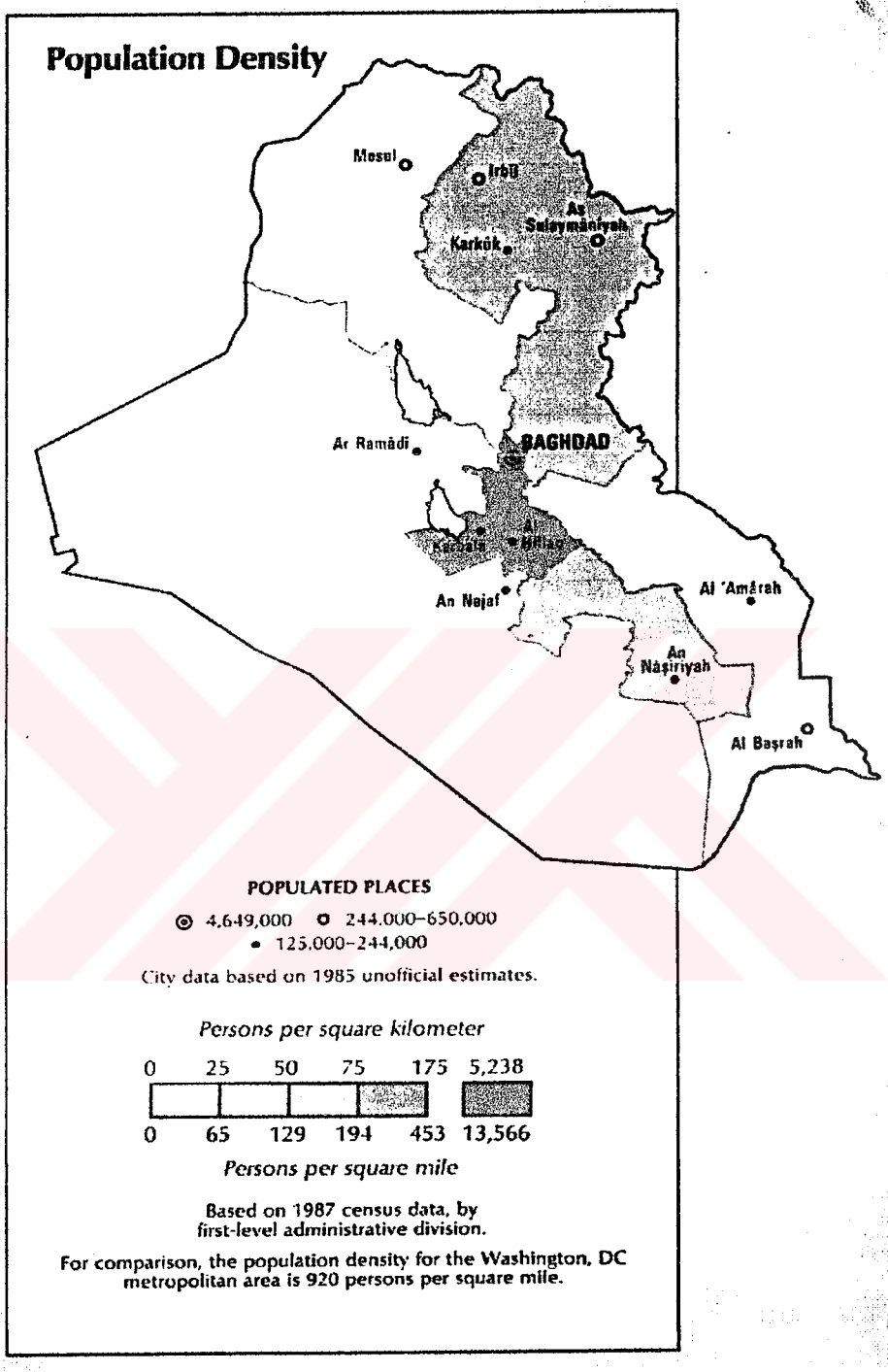
Harita 8.1 : Irak

Kaynak : www.utexas.edu

Siyasi haritasından da görülebileceği gibi altı komşusuyla Irak, gerek sahip olduğu petrol rezervleri ve tarıma açık verimli alanları ile ve gerekse de ABD politikaları ile Orta Doğu ve Körfez' in stratejik hassasiyete ve öneme sahip önemli bir ülkesi durumundadır.

Harita 8.2 : Nüfus Yoğunluk Dağılımı

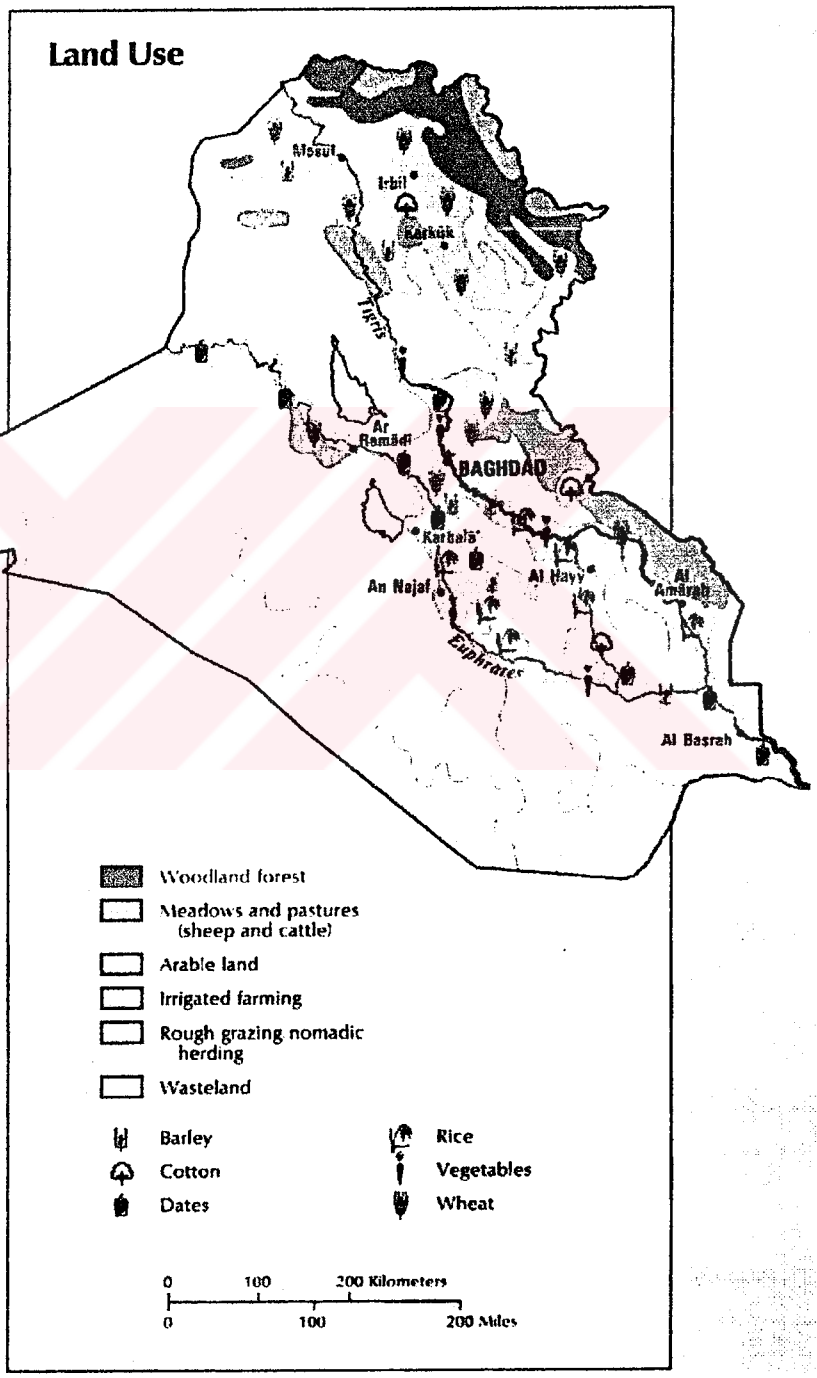

Kaynak: www.utexas.edu

Irak topraklarının yüzde 12'si ekilebilir arazi durumundadır. Bu topraklarda buğday, arpa, pirinç, pamuk, hurma ve çeşitli sebze üretimi yapılmaktadır. Uygulanan ambargo nedeniyle, tarım üretiminde hayati öneme haiz gübre, tarımsal ilaçlar ve çeşitli tarım aletleri ithalatı

gerçekleştirilemediği için, üretim olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle gıda ihtiyacının büyük bir bölümü ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülke topraklarının yüzde 9'u mera konumundadır. Meralarda sığır ve koyun besiciliği yapılmaktadır.

Harita 8.3 : Irak Toprak Kullanımı

Kaynak: www.utexas.edu.

8.4 Demografik Yapısı

2000 yılı nüfus tahminlerine göre Irak, 22.7 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun % 75-80'i Arap, % 15 Kürt, % 10'u Türkmen ve geri kalanlar ise Asuri ve diğer etnik gruplara mensuptur.

Harita 8.4 : Irak'ta Etnik Gruplar

Kaynak : www.utexas.edu.

% 97'si Müslüman olan halkın geri kalanı diğer dinlere mensuptur. Irak'ın nüfusunda dini grupların dağılımı ise, % 65'i Şii mezhebine müntesip Müslümanlar, % 35'i Sünni mezhebine müntesip Müslümanlardan oluşmaktadır.

Irak oldukça genç bir nüfusa sahip olup nüfusun % 55'i 15-64 yaş grubuna, % 42'si 0-14 yaş grubuna, % 3'ü 65 yaş ve üzeri gruba dahildir. Ortalama ömrün yaklaşık 66.5 yıl olduğu Irak'ta bebek ölüm oranlarının yüksekliği (% 6,2) önemli bir sorundur.

Irak nüfusunun % 58 'i okuma yazma bilmektedir. Bu oran erkeklerde % 70.7'ye çıkarken, kadınlarda % 45'e inmektedir.

2000 yılı nüfus artış hızı % 2.86 olarak tahmin edilmiştir. Bu itibarla günümüzde Irak'ın nüfusu verilen nüfus artış hızını dikkate alırsak 23 milyonun üzerinde seyrettiği muhtemeldir.

Irak'ın diğer Arap ülkeleri ile karşılaştırıldığında geniş bir kentli orta sınıfa ve göreceli bir kalifiye işgücüne sahip olması dikkatleri çeker. Irak'ın askeri açıdan halen devam eden konvansiyonel olmayan silah potansiyeli de gösteriyor ki Irak, Mısır dışında diğer bütün Arap ülkeleri arasında en fazla bilgiye sahip olan ülke konumundadır.

Resmi dili Arapça olan ülkenin diğer konuşulan dilleri: Kürtçe (Kürt Bölgelerinde resmi dil),Türkçe, Asurice, Ermenice'dir.

8.4.1 Irak'ta Şiiler:

Irak'ta halkın çoğunluğunu mezhep açısından Şiiler teşkil eder, Araplar arasında Şiiler çoğunluktadır. Türkmenlerin ise yarıya yakını Şii'dir. Kürtler ise tamamen Sünni'dirler. Irak'ta nüfusun % 60,65'ini Şiiler, % 32,37'sini Sünniler oluşturur.

En büyük grup olan Şii Araplar ülkenin güneyinde yaşamakta ve toplam nüfusun küçük bir kısmını oluşturan ve Bağdat civarında yaşayan Sünni Araplar tarafından yönetilmektedirler. Ülkenin kuzeyinde ise Kürt ve Türkmen gruplar yoğunluktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan

Şiilerin hükümette temsili her zaman sınırlı oranda kalmıştır. 1921 ile 1958 arasında kabine üyelerinin yüzde 24'ü Şiilerden oluşmuştur.[190] Bu nedenle Irak, tarihi boyunca pek çok defa Şii ayaklanmalarına sahne olmuştur.

Şiiler, nüfuslarının yanı sıra yerleşim bölgeleri açısından da son derece önemlidirler. Büyük bir çoğunluğu zengin petrol bölgelerinde yaşamaktadır. Bu jeopolitik unsur genel olarak Körfez Bölgesi'nde Şiilerin önemini daha da artırmaktadır. Bir başka deyişle, petrolün güvenliği Şiilerin istikrarıyla yakından ilgilidir.

Irak'ın güneyinde bulunan ve Bağdat'a çok yakın bir mesafede bulunan Kerbela ve Necef gibi şehirler Şii teolojisi ve tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Günümüzde de bu yerler Şii öğretisinin tüm dünyaya yayıldığı önemli hac merkezleridir.[191] Şiilerin Bağdat yönetimi ile sorunları çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yönetimin Sünni ağırlıklı olmasının yanı sıra, hükümetlerin uyguladıkları politikalar da Şiilerin muhalefetine yol açmıştır. 1968 sonrasında iktidarda olan Baas Partisi'nin sahip olduğu ideolojik formasyon, dini liderlerin etkili olduğu Şii toplumunda rahatsızlıklara yol açmıştır Şii nüfusun ve özellikle dini liderlerin Iran la olan ilişkisi Irak hükümetleri için ayrı bir endişe kaynağı olmuştur Özellikle 1979 İran Devrimi sonrasında bu endişe iyice artmış ve iki ülke arasındaki gerginlikler Şii nüfusu doğrudan etkilemiştir Bu çerçevede daha önce benzerleri görülen kitlesel sürgünlerin en büyüğü 1980 yılının yazında yaşanmış, 20 bin Şii Irak'tan kovulmuştur. [192]

I. Körfez Savaşı sonrasında Irak'taki Şiiler, Muhammed Bakır el-Hakim yönetiminde ayaklanmışlardır. Mart 1991'de başlayan ayaklanma ayni dönemlerde kuzeyde Kürtlerin de ayaklanması nedeniyle Irak yönetimini zor durumda bırakmıştır Ama merkezi yönetim, önce güneydeki sonra da kuzeydeki ayaklanmaları bastırmıştır. Irak yönetimi Kürtlerden farklı olarak Şii ayaklanmasını daha kolay bastırmıştır. Burada, Irak'ın kimyasal silah kullandığı da iddia edilmiştir. Fakat Şii ayaklanmasının bastırılmasında, dış

---

[190] Yapp, 1996,s.73

[191] Sczai, 2000, s.112

[192] Bağırova, 2000, s.99

güçlerin, Kürtlerin aksine Şiilere destek olmamasının önemli bir payı vardır. Şii ayaklanmasının destek görmemesinin en önemli sebebi, Irak'ın bölünmesi ve güneydeki Şii nüfusun yoğun olduğu bölgenin İran'la birleşmesi korkusudur. Böylesi bir senaryo ise bölgede güçlü bir devlet istemeyen büyük güçler için kabul edilemez bir durumdur.[193] Ayaklanmanın başarılı olamamasındaki diğer faktörler ise Şiilerin büyük bir kısmının Irak devletine entegre olması, ciddi muhalefet organizasyonlarının dağıtılmış olması, Irak rejiminin bu ayaklanmaya karşı gösterdiği tepkinin sertliği sayılabilir.[194]

8.4.2 Kuzey Irak'ta Kürtler

Kürtler, Türkiye ile İran, Irak, Kuzey Suriye ve Sovyet Trans Kafkasya'nın kesiştiği bölgelerde yaşamaktadırlar. Ancak yaşadıkları alanın bölgesel kapsamı yüzyıllar boyunca değişiklikler gösterdiğinden; siyasi, etnik. antropolojik ve kültürel kapsamıyla uyum içinde olmamışlardır.

Türk, İran, Kafkas ve Arap halklarıyla iç içe yaşayan ve bunların büyük bölümüyle çok yakın ilişkiler kurmuş olan Kürt halkının, Ön Asya ve Ortadoğu'da, Antik Çağ'dan günümüze kadar da tarihsel varlığı konusunda çok çeşitli görüş ve araştırmalar mevcuttur.

19. yüzyılda birçok Kürt isyanı patlak vermiştir. 1908 yılı ihtilali Kürtleri politik hayatın içine çekmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) bağımsız bir Kürdistan fikri ilk kez ortaya atılmış; ancak bu plan, eski Musul Vilayeti'nin bir parçasının yeni kurulan Irak Devleti'ne bağlanıncaya kadar, geçici olarak söz konusu edilmiştir.

Osmanlı-İran arasında Irak sınırları ile ilgili ilk anlaşma IV.Sultan Murad'ın Bağdat'ı İranlılardan geri almasıyla 1639 senesinde yapılmıştı. Bu antlaşmaya göre Bedre, Cessan, Mendeli, Dertenek şehirleri ile Caf aşiretinin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Ancak yine de bu anlaşma, kesin olarak sınırları çizemediğinden bölgedeki Kürt aşiretlerinin tabiiyetleri de iki ülke arasında bölünmüştür. Zira iki ülke arasında sınır bölgesinde göçebe

---

[193] Özcan Mesut,"Sorunlu Miras Irak" , Küre Yay., İstanbul, 2003 s.23

[194] Sezai, 2000, s.117

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

aşiretlerinin konumu da detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Son sınır tespit çalışmaları Bağdat valisi Necib Paşa döneminde başlamış ve bu komisyonda Osmanlı Devletini Derviş Paşa ile Hurşid Paşa temsil etmişlerdi. Bu çalışmalar, Osmanlı-İran devletlerinin Irak sınırlarını çizmek, bölgedeki yarı yerleşik ve göçebe aşiretlerin tabiiyetlerini kesinleştirmek için yapılmıştır.

Bu çalışmaların sonucunda, 1847 yılında Erzurum'da, Osmanlı Devleti ile İran arasında, Doğu Anadolu ile Irak sınırları ve göçebe aşiretler hakkında kapsamlı bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma gereğince, uzun süreden beri iki ülke arasında sorun olan göçebe aşiretler, iki ülkeden birisinde istikrar etmek konusunda seçim yapmak zorunda bırakılmışlardır. Yine bu anlaşma uyarınca İran, Süleymaniye Sancağı'ndan vazgeçmesine karşın, güneyde Muhammara kazasını almıştır. 1847 yılında, İran Şahinşahı Muhammed Şah'ın ölümü üzerine, İran sınır bölgesinde bulunan Zuhab aşiretlerinin sınırı geçerek, Osmanlı Devletinden yerlerine gelip, kendilerini İranlılardan kurtarmalarını talep etmişlerdi. Osmanlılar, bu yüzyıldan itibaren bölgeye hakim olmalarından sonra da, Kürtlerin kurmuş oldukları aşiret Emirliklerine dokunmamışlardır.

Kürt halkı arasında Hıristiyanlığın yayılışı ise Roma İmparatorluklarının siyasi etkinlikleri sonucu gerçekleşmiştir. İslamiyet'in Kürt halkı tarafından kabulü ise 642 yılında ikinci Halife Ömer bin Hattab döneminde, Iyaz bin Ganam komutanlığında bölgeye gelen İslam ordusunun bölgeyi fetih etmesiyle gerçekleşmiştir. Müslüman Kürtlerin çoğu Sünni olup, tümü Şafi'i mezhebine mensupturlar. Kürtler arasında en yaygın ve etkin tarikat Nakşibendiliktir. Bölgede bulunan tarikat şeyhleri, Osmanlı Devleti nezrinde saygın bir yere sahiptiler. Zira bunların üstlenmiş oldukları eğitim ve birleştirici sosyal faaliyetlerini sürdürmek için zaviyelerine ve ibadethanelerine, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, vakıflar tahsis edilmiş, erzak, taamiye ve maaş bağlanmıştır. Ayrıca Kürt kökenli tarikat şeyhlerinin gönüllerini Osmanlı Devletine bağlı tutmak ve İran'a yönelmemeleri için, sınır bölgesinde bulunan tarikat şeyhlerine hediyeler verilmekteydi. Kürtleşmiş Türkmen oldukları tahmin edilen Kakailer ise Alevi mezhebinin Hz.Ali'yi tanrılaştıran bir inanca sahiplerdir. Bunlar, 1905 yılında yapılan mahalli sayıma göre iki ayrı bölgede bulunmaktaydılar. Birincisi 30

haneli, 220 nüfuslu bir grup, Büyük Zap Suyu'nun Erbil'e yakın Kelek bölgesinde yerleşmişlerdir. 120 haneli, 850 nüfuslu ikinci grubun ise Kerkük'ün Dakuk bölgesinde yaşadıkları tespit edilmiştir.

Kürtleşmiş Araplar oldukları tahmin edilen Sincar dağının eteğinde, aynı adı taşıyan kazada yaşayan Yezidiler ise içeriği tam olarak bilinmeyen Şeytanperestlik olarak nitelenen bir inancı benimsemişlerdir. 1905 yılı sayımına göre bunların 38 fırka, 8435'i kadın ve 10.505'i erkek olmak üzere toplam 18.980 kişiden oluştukları; evlerinin sayısı 4.325, güçlerinin 1.960 süvari, 7.960 piyade ve ellerindeki silah sayısının da 7.960 adet olduğu bildirilmiştir.

Irak'ta gelmiş geçmiş bütün yönetimler için "Kürdistan" sorunu, gündemlerinin önemli maddesini teşkil ede gelmiştir. Bu oluşum doğrudan doğruya ülkenin kazandığı yeni beklenmedik yapıyla ilgili olarak değerlendirilmelidir. Irak'ta İngiltere'nin mandası altında bir rejim kurulmasıyla birlikte, "Kürdistan" diye bir sorunun ortaya çıkışı düşündürücü bir sonuç olarak görülmelidir. Asırlardan beri aynı topraklar üzerinde birlikte ve kardeşçe yaşaya gelmiş toplulukların birbirine düşmesi, işin içinde kimliği meçhul olmayan "yabancı bir el"in var olduğunu göstermektedir.

Irak Krallığı'nın ilk yıllarında, Krallık toprakları Vahabi saldırılarına uğramış, bunun hemen ardından kuzeydoğu dağlarında yaşamakta olan Kürt aşiretleri ayaklanmaya başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda bu ayaklanmalar kimi zaman önemli boyutlara ulaşarak Irak yönetimlerini tedirgin edici boyutlara gelmiştir. Yönetimler, zaman zaman uzlaşma yolları arayarak ve daha çok sindirme yöntemlerini uygulayarak "Kürt" sorununu çözümlemeye çalışmışlardır. General Kasım Rejimi sırasında 1958'de Haşimi Monarşisi'nin devrilişinin ardından komünistler önemli mevkileri ele geçirmişler, bu sırada Musul yöresinde Kürtlerin ve komünistlerin etkili oldukları kanlı olaylar meydana gelmiştir. General Kasım aşırı solu, Kerkük Türklerini ve Kürtlerini kışkırtmakla suçlamış, rejim açısından sakıncalı bulunan Kürt Partisi kapatılmıştır.

General Arif dönemindeki hükümet darbesi sırasında gösterdikleri "olumlu tarafsızlık" durumundan dolayı 1963 senesinde Kürtlere muhtariyet verildiği açıklanmış, ancak bu muhtariyet kağıt üzerinde kalmıştır.

Arap milliyetçiliği doğrultusundaki devlet politikası, Kürtlerin mevcut tepkilerini daha da artırmış, kanlı çarpışmalar meydana gelmiştir. Nasır'ın devreye girmesiyle Kürtlerle ateşkes imzalanmış. fakat bu kısa sürmüştür. Kürtlerin talepleri, yönetim açısından kabul görmemekte ve Irak ordusu sık sık "duruma müdahale" etmek zorunda kalmıştır.

Kürt önderi Molla Mustafa Barzani 1968 Şubatı'nda De Gaulle'e gönderdiği mektupta, Irak ordusunun Kürtlere karşı yeni bir katliamından korktuğunu ifade etmiş, ayrıca Kürt meselesi çözüme kavuşuncaya kadar Fransa'nın Irak'a silah vermemesini istemiştir.

Yakın geçmişte olup bitenlere bir göz attığımızda, Kürtlerin çeşitli emperyalist odaklarca kendi amaçları için kullanılmak istendiği gerçeği ile karşılaşırız. Nitekim Kürt meselesi, Amerika ile Sovyetler Birliği arasında hep bir denge (hesabı) unsuru gözüyle görülmüştür. Kürtlere "milliyetçi" olmaları hatırlatılırken asıl amaçlanan onları bölgede caydırıcı bir güç pozisyonuna getirmek olmuştur.

Mısırlı politikacı ve yazar M. Heykel, Kürt halkına ABD tarafından oynanan oyunların tarihçesini gizli belgelere dayanarak açıklamakta ve ABD Kongresi Özel Komitesi Üyesi Otter Baig'in açıklamalarına göre kısaca şu şekilde anlatmaktadır:

"1971 yılından 1973 yılına kadar Mustafa Barzani'yle İran Hükümeti ve CIA Örgütü arasında Tahran'da Amerika yardımlarını almaya ve Irak'la savaşmaya ilişkin görüşmelerde bulunulmuştur."

Tahran'daki CIA Şefi Washington'a gönderdiği raporda: "Bu savaş (Irak ile Mustafa Barzani Savaşı) ABD yararınadır" demekteydi. O dönemlerde Irak yönetimi Rusya ile işbirliği yapmaktaydı. CIA Şefi sonraki açıklamalarında ısrarla Barzani'ye yapılan yardımların sürdürülmesini istemiştir.[195] Devrik İran Şahı da Nixon ve Kissinger'in Tahran'a gelişlerinde

---

[195] Ersal Yavi, hedefteki Adam Saddam, Yazıcı Yay., İzmir, 2002, s.515

bu yardımların gerekliliği üzerinde ısrarla durmuş ve Barzani'nin ihtiyaç duyduğu silahların listesini vermiştir. Nitekim Irak'ın petrolü millileştirme siyasetinin ardından ABD, Kürtlere silah göndermek için 16 milyon dolar ayırmıştır. Özel Komite'nin bu konudaki açıklamaları konuya açıklık getirmektedir;

"Amerika Irak'taki Kürtlere bu yardımları zafere ulaşmaları için yapmamaktadır; çünkü bu iş İran Kürtlerine de etki edip Şah'ı güç durumda bırakabilecektir. Bu nedenle yardım miktarı belli bir sınırda kalmalı, böylece Irak Ordusu yıpratılmalı, öte yandan Kürtlerin zafere kavuşmalarına yetecek kadar da olmamalıdır."

1973 yılında İsrail, Mustafa Barzani'yle ilişki kurup kendisinden, Ekim Savaşı'nda Suriye'ye yardıma giden Irak askerlerinin yokluğundan yararlanarak Irak'ın kuzeyine saldırıya geçmesini istemiştir. 1974 yılında Kissinger'in konuya ilişkin kanısı: "Kürtlerin Irak'a karşı giriştikleri eylemleri güçlendirmek, Irak'ın iç sorunlarla uğraşmasını sağlayıp Amerika siyasetine karşı çıkma (Ortadoğu Anlaşmalarını Çözümleme Sözleşmeleri) fırsatını bulamaması amacını taşımaktadır."

Bu gün Körfez Savaşları ile birlikte Kürtler bölgede elde etmeyi arzuladıkları etkin güce ulaşmışlardır.

8.4.3 Irak'ta Türkmenler :

Irak'taki Türk nüfusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Irak'la sınır teşkil ettiği Hakkari, Siirt illeri hattından başlar, Musul şehrinin kuzey doğusunda bulunan Irak'ın en büyük ilçesi konumunda olan Telafer Şehri'ni (Irak'ın Türk yerleşim bölgesinin kuzey ucudur) içine alır. Telafer şehri bir Türk şehri olmakla birlikte nüfusu bir milyona yakındır. Telafer'den itibaren şerit halinde devam eden Türk yerleşim bölgesi Musul'u içine alarak doğuya ve güneye doğru ilerler. Doğuda diğer bir Türk şehri olan Erbil şehri bulunmaktadır. Erbil'in güneyinde Altunköprü ilçesi, güneye doğru ayni uzaklıkta da Irak Türklüğünün en büyük şehri ve Irak Türklüğünün merkezi olan Kerkük bulunmaktadır. Kerkük şehri civarında Türk yerleşim bölgesi genişler. Kerkük'ün güneyine doğru inildikçe

Türk yerleşim bölgeleri Dakuk (Tavuk), Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Kifri gibi büyük ve önemli Türk ilçesi ve yüzlerce köyden oluşan Bayat köyleri bulunmaktadır. Ayrıca kuzeyden güneye doğru inildikçe bu tür köylere sürekli rastlamak mümkündür. Bu şerit, çoğunluğunu Türkmen yerleşim bölgelerinin oluşturduğu pek çok kasaba ve yüzlerce köyü de içine alarak Bağdat'ın 120 km doğusuna kadar ilerler diğer Türk kasabaları olan Bedre ve Mendeli'yi de içine alarak uzanır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1918 yılına kadar) Musul Vilayeti ile Kerkük Müstakil Mutasarrıflığı halinde idare ediliyordu. Erbil şehri Kerkük'e, Hanekin şehri de Bağdat'a bağlı birer kara merkezi konumunda idi. 1957 yılından günümüze kadar gelen süreç içerisinde Irak iktidarları tarafından Türklerin yerleşim bölgelerinin idari şekilleri değiştirilerek, bölgenin demografik yapısının bozulmasına çalışılmıştır. 1957'de Türkmenlerin yerleştiği iller Musul, Kerkük, Erbil ve Diyale şehirleridir. Bağdat'ta da neredeyse Erbil şehri kadar bir Türk nüfusu yaşamaktadır.[196]

1976'dan sonra Irak'taki idari yapı yeniden değiştirilmiş, yeni vilayetler ortaya çıkartılarak, Irak'ın il sayısı 18'e çıkartılmıştır. Bu yapılanmada Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin parçalanması özellikle yapılmıştır. Bu arada Türkmenlerin bas şehri olan Kerkük'ün adı, daha öncede belirtildiği gibi, Al-Tamim olarak değiştirilmiştir.

Kerkük'e bağlı yüzlerce Türk köyü ekim topraklarıyla birlikte Kerkük'ten kopartılarak başka illere bağlanmak suretiyle Kerkük'teki Türk nüfusunun azalmasını, ayrıca diğer illere bağlanan Türk köy ve kasabalarının bu illerde azınlık halinde kalmaları sağlanılmıştır. Ayrıca Kerkük ve diğer Türk yerleşim bölgelerinde Araplaştırma politikası gereğince güneyden Bedevi Araplar getirilerek, özellikle de Kerkük'te yapılan bu uygulama ile bu yerleşim bölgelerindeki Türk nüfusu yoğunluğunu azaltma gayretleri devam ettirilmiştir. Türklerin toprak alma, dernek kurma ve hatta anadillerinde konuşma hakları bile bulunmamaktadır. Türk yerleşim alanları;

---

[196] Ersal Yavi, hedefteki Adam Saddam, Yazıcı Yay., İzmir, 2002, s.509

a) Musul Vilayeti; Bu ilimizden Dicle nehri geçmektedir. Musul ilinin %60'indan fazlası Türk'tür. Merkez Musul'dur. Telafer, Sincar, Hazar, Tilkef, Ba'aj, Hamadiye, Sihkhan ve Akra olmak üzere 9 ilçesi vardır. Türkler ağırlıklı olarak Telafer, Efkini, Neyneva, Yunus Peygamber, Faysaliye, Reşadiye, Kaziye, Sirahan, Karakoyunlu, Selamiye ve Muhallebiye'de yaşamaktadırlar.

b) Kerkük Vilayeti; Irak Türklerinin Merkezi'dir. Merkez Kerkük'tür. Tavuk, Havice, Tazehurmatu, Tisin, Altunköprü ilçeleri vardır. Ayrıca Yayçi, Leylan, Kara Hasan, Kara İncir gibi bucakları vardır.

c) Erbil Vilayeti; Çok eski bir Türk yerleşim bölgesidir. 1168 yılında Muzaffereddin Gökbörü'nün hakimiyetine geçmiştir. Merkez Erbil'dir. Saklava, Sadık ve Mahmur'dan oluşan toplam dört ilçesi vardır. Erbil'in Türklerle yerleşik kasabalar arasında Köysancak, Revandız, Kuştepe, Mahmur, Ranya, Yatak sayılabilir.

d) Selahattin Vilayeti; İçinde Türk yerleşim bölgelerinin bulunduğu bir ildir. Saddam Hüseyin'in doğum yeri bu ilin sınırları içindedir. 1976 yılında Kerkük'ün adı değiştirilmiş ve Tazehurmatu ve Kifri ilçeleri Kerkük'ten koparılmıştır. Ayrıca yüzlerce Bayat köyü de bu ilin sınırları içinde kalmıştır. Daha sonra Kifri ilçesi Süleymaniye iline bağlanmıştır. Merkez Tikrit'tir. Tuzhurmatu, Samarra, Beled, El-Faris, Baj, Al-Dor ve Sarkat'tan oluşan 8 ilçesi vardır.

e) Diyale Vilayeti; Bu bölge Türkmen bölgesinin merkezlerinden birisidir. Merkezi Bakuba'dır. Ayrıca, Belderuz, Halis, Hanekin, Mendeli, Kızılarbat ve Karahan gibi Türklük kokan ilçeleri bulunmaktadır.[197]

Bu vilayetlerin hepsinde Türk yerleşim bölgeleri ve Türk ilçeleri bulunmaktadır. Küçük yerleşim bölgeleri hariç yerleşim bölgelerinin tamamına yakını burada belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Irak Türkleri, daha çok ülkenin kuzey ve orta bölgelerinde yerleşmekte olup yukarıda belirtilen şehirler ile Bağdat kentine yayılmış durumdadırlar. Bağdat şehrinde 200.000'den fazla Irak Türkü bulunmaktadır.

---

[197] Fazıl Demirci, "Irak Türkmenleri-Kuzey Irak Türkiye İlişkileri", Yeni Türkiye, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, Mart-Nisan, Sayı:3, ,Ankara, 1995, s. 353; Enver Yakuboğlu, "Irak Türkleri", Boğaziçi Yay., İstanbul, 1976. s. 55-63; Necmettin Esin, "Irak Türkleri", Türk Kültürü Dergisi, Kasım, Sayı:1, Ankara,1962, s.48-53; M. Akif Ünverdi, Kuzey Irak Türkmenleri, s. 97

Irak'taki nüfus projeksiyonu 1921, 1926, 1947, 1957 ve 1965 yapılan sayımlarındaki oranlarla 1976 sayımında 11.505.000 iken 1988'de 18.100.000 olmuştur. Bu sayımlardaki Irak etnik yapısı aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır.

Arap	%62	Türk	%15
Kürt	%20	Hıristiyan	%3

Bu oranlara göre, Irak nüfusunu 20.000.000 (yirmi milyon) olarak alırsak ve Irak'ta bugüne kadar yapılan bütün sayımlar, yıllık büyüme oranı ve buradaki etnik nüfus dağılımını da göz önüne alırsak tahmini nüfus etnik yapıya göre şöyledir;

Arap	12.400.000	Türk	3.000.000
Kürt	4.000.000	Hıristiyan	600.000

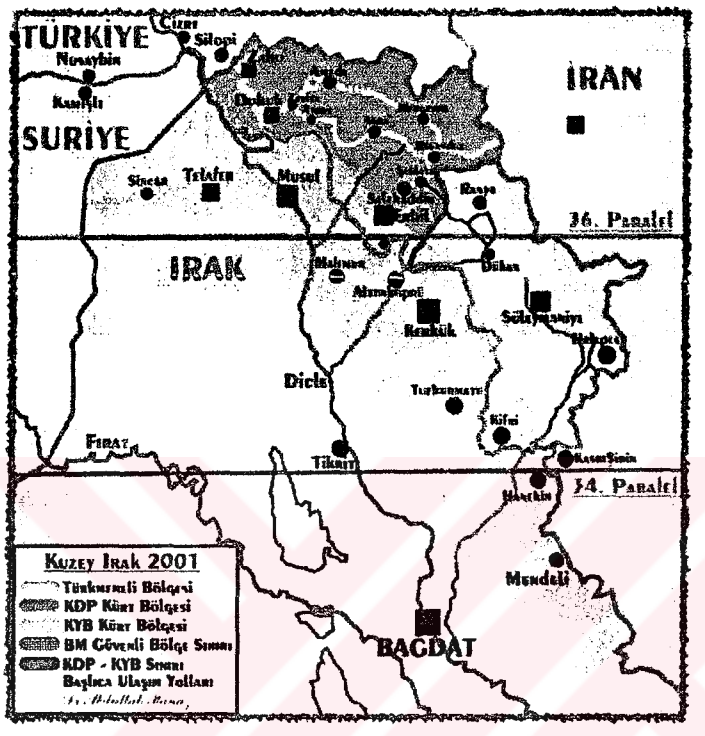
Ancak yine de Irak'taki Türk varlığının sayısını kesin olarak bilmek çok güçtür. Irak yönetimi Türkmenlerin nüfusunu, devletin asimilasyon politikası doğrultusunda diğer etnik gruplar gibi gerçek ve tarafsız bir sayımla ortaya koymamıştır. Bu nedenle toplumdaki yaş-cinsiyet dağılımını, doğurganlığı, ölüm oranını ve büyüme hızını hesaplayacak bir istatistik yoktur.

Buna rağmen 1988 sayımından sonra Irak'ta yaşayan Türkler, yetkililerin kasıtlı tutumları gereği %2'lik bir oranla gösterilmiştir. En basit bir şekilde bölge gezildiği zaman bu rakamın gerçeklerden ne kadar uzak olduğu hemen göze çarpmaktadır. 1960 yılına kadar Kerkük nüfusunun %95'ini Türklerin oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Simdi ise Kerkük'ün yaklaşık olarak %60'tan fazlası yine Türk tür geriye kalan %40'tan az bir nüfus Hıristiyan, Arap ve Kürtlerden oluşmaktadır.

Irak'ta gelmiş geçmiş bütün iktidarlar ve halen iktidarda bulunan rejim, her ne kadar Türk nüfusunu gizlemiş ve az göstermiş olsa bile Musul, Kerkük

ve Erbil illeri, Diyale ve Selahattin'in bazı ilçe ve köyleri ile Bağdat'ta yaşayan 200.000'den fazla Türk nüfusunun toplamı bize Irak'taki Türk varlığının en düşük rakamla iki buçuk milyonun üzerine olduğunu ispatlamaktadır.

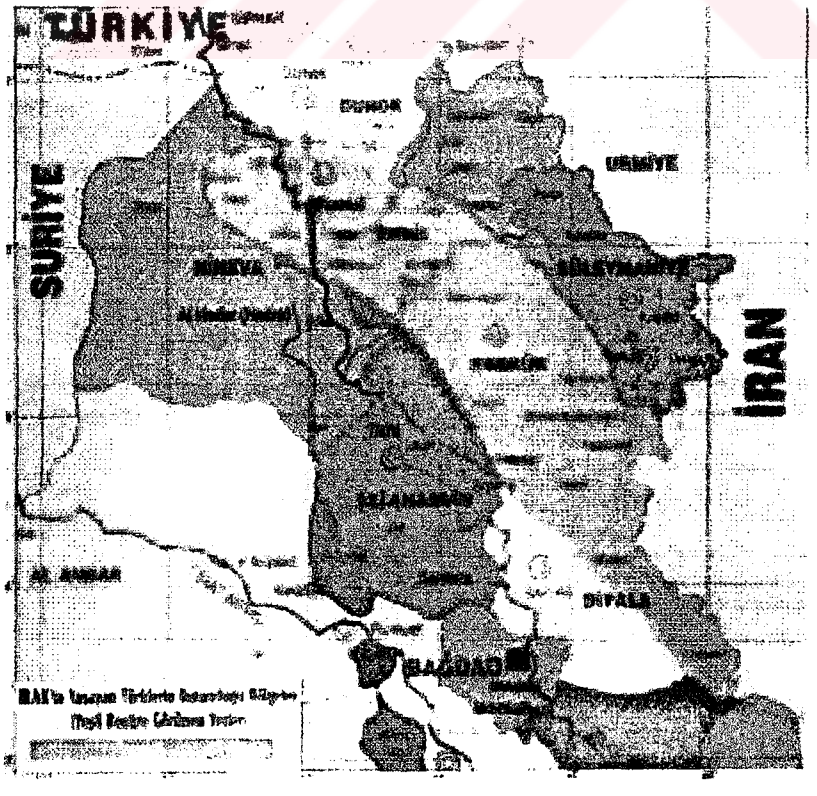
Harita 8.5: Irak'ta Türkmen yerleşim Alanları ve Kürt Bölgeleri

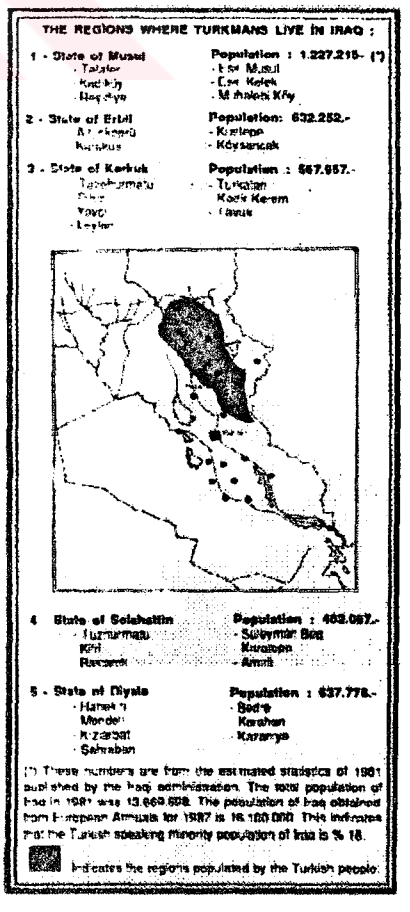

Irak Türkmenlerinin tarihten bugüne yerleşim bölgesini, hala kamuoyu tarafından

36 Paralel boyunca düz bir hat sanılan Birleşmiş Milletler Kuzey Irak Güvenlik Sınırı'nı (ki bu sınır aynı zamanda Irak Kürt Federasyon sınırlarıyla da çakışır) ve KDP (Mezut Barzani) ile KYB (Celal Talabani) güçlerinin hakimiyeti altında bulunan toprakları gösterir.

Kaynak: Abdullah Manaz - 2001

8.4.3.1 Irak'ın Irak Türklerine Karşı Uyguladığı Politikaya Genel Bakış :

Birleşmiş Milletler teşkilatına üye olan devletlerden biri olan Irak, teşkilat ile işbirliği yapmayı, insan Haklarına ve hürriyetlerine saygı göstermeyi taahhüt etmiş olmasana rağmen, Irak Türkleri, Irak devletinin değişik dönemlerinde insanlık dışı muameleler ve asimilasyon hareketlerine maruz kalmıştır. Uygulamaların şiddet derecesi, bunların bir devlet politikasının ürünü olduğunu gösterir gibidir. 1921 Levy askerleri, 1924 tarihli Ermeni, 1946 Gavurbaşı, 1959 Kerkük katliamları ve 1980 Türkmen Liderlerinin idamı, Türklere duyulan kinin hunharca dışa vurulmuş örnekleridir. Bu acı olaylarda Irak Türkleri yüzlerce değerli evladını yitirmiştir. Uygulanan zulümler - sadece toplu katliamlarla kalmayıp bazen fertler teker teker soruşturmalarla, işkencelerle öldürülmüşlerdir. Aynı şekilde son dönem iktidarları da şiddet yanlısı tutumlarını sürdürmüş, ferdi katliamlar devam etmiştir.. Hatta Saddam rejimi zulüm hareketlerini Irak sınırlarının dışına da çıkartmıştır. 5 Nisan 1991'de Irak'ın İstanbul Başkonsolosluğu önünde protesto eylemi yapan gençlere konsolosluk binasından ateş edilmesi bile göze alınmış ve iki Irak Türk genci öldürülmüştür. 16 Ocak 1980'de Türkmen Liderlerin idamı ve o zamana kadar oluşturulan kadrolar ve teşkilatların ele geçirilmeleri yönetimin izlediği politikayı göz önüne sermektedir. Saddam rejimi Nisan 1991'de Kuzey Irak'ta yaşayan Türkmen ve Kürtleri toplu halde ülkenin kuzeyine doğru ve Türkmenleri de hem kuzeye hem de güneye sürmüştür. Kerkük ve civar kasabaları top ateşine tutmuştur. Tuzhurmatu ile Altunköprü kasabalarına saldırılmış ve evlerde bulunan insanları kurşuna dizmiştir. Uzun yıllar ülkeye hakim olan İngilizler, bir yandan Türkleri, Arap ve Kürtler içerisinde eritilmesi politikasını güderken diğer yandan da Türklerin sayısını olduğundan daha az göstermeye çalışmıştır. Okuma – yazma oranı %90'larda olan Türk ailelerinin çocukları evde Türkçe konuşurken, okulda Arapça ile eğitim görmek zorunda bırakılarak bir asimile programına tabi tutulmuşlardır. Halen üniversitenin bazı bölümlerine gidebilmek için Baas Partisi'ne üye olma şartı aranmakta ve Türk olmayanlara üniversiteye giriş sınavlarında ek puanlar verilmek suretiyle haksız bir rekabet ortamı oluşturulmaktadır. Türk bölgelerine Arapların yerleştirilmesi için Araplar teşvik

edilmekte, hatta maddi yardım dahi yapılmaktadır. Türkmenler, doğal olan en basit haklarını alabilmek için 1960 yılında "Türkmen Kardaşlık Ocağı'nı kurmuşlar ve uzun bir mücadele sonucu 1970'te Kültürel Haklarını elde etmişlerdir. Bir yıl içerisinde Türkmen bölgelerinde yaklaşık olarak 120 Türk okulu açılmış ve eğitime başlamıştır. Bu haklar özetle; Türk ilkokullarının olabileceği, buralarda eğitimin Türkçe yapılabileceği, Türkçe gazete ve dergiler çıkarılabileceğini kapsamaktaydı. Ancak bu kararlar ve ne yazık ki bir yıl devam etmiştir. Bir yıl sonra bu kararlar uygulamadan çıkarak kağıt üzerinde kalmıştır. Üstüne üstlük Baas Partisini 1971'deki kurultayında " Kerkük'ün 10 yılda Araplaştırılması " kararı alınmış ve bu doğrultuda Türk okullarının eğitim dili Arapça'ya çevrilmiştir. Yani Irak yönetimi, " Türk " kelimesine peşin hükümlü olarak cephe almıştır. Irak'ta hala haksızlıklar ile zulüm ve işkencelerin devam ettiği dünya kamuoyunca bilinen bir gerçektir. Irak'ta insan hakları temeline dayalı çoğulcu parlamenter bir sistem gerçekleşmedikçe, Irak Türklerinin maruz kaldığı insan hakları ihlalleri uygulamalarının devam edeceğini söylemek doğru olur.

8.5 Irak'ın Siyasal Yapısı :

I. Dünya Savaşı sonucunda yenik Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması sırasında Irak, büyük ölçüde İngiltere'nin suni bir devleti olarak ortaya çıkmıştır.[198] Basra'nın alınması Hindistan yolunu güvenceye alsa da Mezopotamya'daki Musul petrolü zafer ganimetleri arasında en büyük olanıydı.[199] İngiliz adalarından Ortadoğu'ya bakılınca, İmparatorluk çıkarları için bölgede yapay bir devlet kurulması zorunluydu.[200] Dolayısıyla İngilizler Musul bölgesini Arapça konuşulan Basra ve Bağdat bölgelerine bağlayıp yeni bir devleti, Irak'ı yarattı. Farklı ulus ve kültürleri tek bir siyasal yapı içinde

---

[198] Mustafa Özel, Irak'ı kim icat etti?, Yenişafak, 10,4,1995

[199] D. Fromkin, A peace to End All Peace, Avon books, New York, 1989, s. 375

[200] Anıl Çeçen, Güney Komşumuz Irak, Avrasya Dosyası, c III;6 sayı 3 Sonbahar 2000, Ankara, s.13-28

birleştirmenin doğrudan tek nedeni petroldü.[201]

Ülke, Kürtçe ve Türkçe konuşulan Sünni Müslümanların yaşadığı kuzey bölgesi, Arapça konuşan Sünni Müslümanların yaşadığı orta bölge ve son olarak ta Arapça konuşan Şii Müslümanların yaşadığı güney bölgesinden oluşmuştur[202]. Irak liderleri kozmopolit yapıdan bir ulus ve istikrarlı bir devlet kurmaya çalışmışlar bunun sonucunda da Irak ulusunun gelişimi etnik ve dini bölünmelerden zarar görmüştür. Irak nüfusunun çoğunluğunu Şiiler oluşturur; ancak modern zamanlardaki siyasal iktidar her zaman Sünnilerin elinde olmuştur.[203] Bernard Lewis bu iki mezhep arasında farkı şu şekilde ortaya koymaktadır: "Sünniler statüs quo taraftarları, Şiilerse çoğu zaman değiştirmek istemeseler de statüs qou karşıtı."[204] Buna sebep iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim olduğu aşikardır.

1958'ten 1963'e kadar iktidarda kalan Şii lider Kasım bir istisnadır. İngilizler Sünni yönetimini desteklemişlerdir. 1958'e kadar süren monarşi dönemindeki ortak ekonomik çıkarlar Şii ve Sünni toprak sahiplerini birleştirmiştir. Bu durum etnik ve dini çelişkilerin toplumsal çelişkilerin gölgesinde kalmasına yol açmıştır. Ülkenin laik geleneği de dini ayrılıkların önemini azaltmıştır. 1958 devriminden sonra, etnik, dini ve toplumsal çelişkiler, denenmekte olan demokratik kurumları zayıflatmış, sürekli bir siyasal istikrarsızlığa yol açıp askeri darbeleri Irak siyasal yaşamının değişmez unsurlarına dönüştürmüştür.[205]

1968 yılındaki darbe Sosyalist Baas Rejimini Irak'taki mevcut rejim haline getirmiş, 1978'deki kansız darbe ise Saddam Hüseyin'in doğrudan iktidara geçmesini sağlamıştır. O zamandan bu yana Irak'taki siyasal iktidar giderek daha kişisel ve askeri olmuştur. Baskı doruk noktalarına ulaşmış ve

---

[201] Qystein Noreng, Petrol ve İslam, Sabah Yay., İstanbul, 1998, s.254

[202] Noreng, s.254 Aslı için Xavier de Planbol, Les Nations du prophéte, Fayard, Paris, 1994, s. 238

[203] Bengio, Iraq's Shi'a and Kurdish Communities: From Resentment to Revolt, Martin's Press, New York, 1993, s. 51-66 'Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında', Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı 1

[204] Bernard Lewis, 1996, s.178

[205] E. Penrose ve E.F. Penrose, Iraq, International Relations and National Development,Ernest Benn press, Londra, 197, s. 87

uygulanan şiddetin benzerine tüm Ortadoğu'da bile pek rastlanmamaktadır.

Rejim tamamen Sünni hakimiyetindedir ve Irak'ı oluşturan üç unsurdan yalnızca biri siyasal yapıyı denetlemektedir. Bunun karşılığı, hem kuzeydeki Kürt muhaliflere hem de güneydeki Şii Müslümanlara karşı yürütülen acımasız savaş olmuştur. Dolayısıyla Irak'ın ulusal bütünlüğü hem Kürt hem de Şii Müslüman ayrılıkçılar tarafından tehdit altındadır. [206]

Saddam yönetiminin dört sac ayağı bulunmaktaydı. Birincisi tek başına karar veren başkan, ikincisi güvenlik örgütleri üçüncüsü ise ordu'dur.

Saddam sosyalist ülkelerin yönetim, sistem ve deneyimlerinden yararlanarak, istihbarat ve parti teşkilatlarını yeniden örgütlemiştir. Personeli Doğu Almanya, Romanya ve Bulgaristan'da eğitmiş, bu ülkelerin kamuya ve bireye baskı deneyiminden daha çok yararlanmak için, uzmanlarından Irak istihbarat teşkilatları ve diğer güvenlik birimlerinde yararlanmıştır. Bu sayede bir taraftan birey, kamu ve devlet arasındaki köprüleri yıkmış, diğer taraftan her üç zeminde de kendine yabancılaşmayı körükleyerek, geriye dönüşü imkansız kılmıştır. Dolayısıyla Irak'ta başka partilerin kurulması, sivil toplumun oluşması, lider gelişimi ve muhalif hareketlerin taban bulması olanaksız hale gelmiştir.

Dördüncü olarak ta başkanın devamlılığını sağlayan parti, istihbarat ağı ve orduyu besleyen aşiretler. Aşiretleri destekleyen ise yine başkandır. Bilhassa Saddam Hüseyin'in mensup olduğu aşiret daima en ön planda tutulmaktaydı.[207]

8.6 Irak'ta Muhalif Güçler

Siyasi partiler ve bunların faaliyetleri büyük oranda sınırlandırılmıştır. Rejime muhalif olanlar arasında Baas Partisi'nden atılan/ayrılan üyeler, ordu yetkilileri, aşiretler, Şii dinciler ve Kürt gruplar en önemli baskı gruplarıdır.

---

[206] Sluglett P. ve Farouk-Sluglett, Iraq. The Middle East, the Arab World and its Neighbours içinde, Time Books, Londra, 1991, s. 84-107

[207] Inaf, Irak Araştırması, Şubat 2002, s.2-3

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Kürt grupların arasında KDP ve KYP, Şii grupların arasında da El-Dava, İslami Çalışma Örgütü ve İslami Devrim Yüksek Konseyi önemlidir. Bir de hükümet kontrolünde Yeşiller Partisi vardır.

8.6.1. Şii Gruplar

8.6.1.1. El Dava (İslami Dava Partisi)

1958 Darbesi'nden sonra Necef kentinde Cemiyet-ül Ulem-ül Din (Din Alimleri Cemiyeti) öncülüğünde kurulmuştur. Öncelikli amacı bir İslam Cumhuriyeti kurmaktır. Dava'nın ilk güç denemesi 1974 yılında Hüseyini törenlerinin öfkeli protestolara dönüşmesiyle gerçekleşmiş ve 1977 yılında da örgüt Necef-Kerbela arasında yürüyüşler düzenlemiştir. İran Devrimi'yle birlikte daha da radikalleşen El-Dava 1982 yılında İran' a taşınmak zorunda kalmış ve Bahreyn, Kuveyt, Lübnan, Irak gibi ülkelerdeki bir çok sabotaj ve şiddet eylemine karışmıştır. 1984 yılından itibaren İran'dan uzaklaşarak İngiltere ile Suriye-Suudi Arabistan eksenine kayan parti eylemlerine Londra'da devam etmektedir.

8.6.1.2. İslami Devrim Yüksek Konseyi

1982 yılında bir çok örgütün birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Liderliğini El-Hakim ailesinin yürütmekte olduğu örgüt tamamen İran'ın siyaset anlayışını benimsemektedir.

Bu gün Irak'ta Şii hareketini yürüten İslam Devrim Yüksek Konseyi ve El-Dava hareketi hâlâ etkili olmakla beraber aralarında ihtilaflar da mevcuttur. Her iki örgüt de Irak'ın güneyinde rejime karşı faaliyetlerde bulunmaktadır. Şiiler, ABD tarafından sunulan projelere sıcak bakmamakta ve Irak'taki dikta rejimin değişmesinin Iraklılar tarafından yapılmasından yana olduklarını her fırsatta tavır ve söylem düzeyinde dile getirmektedirler.

8.6.2 Kürt Gruplar

8.6.2.1 Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)

Süleymaniye merkezli Kürt milliyetçi subay ve aydınlar tarafından Molla Mustafa Barzani' nin teşvikiyle kurulmuştur. 1958 Darbesi sonrası KDP Irak'ta yasal kimliğe bürünmüştür. 1961'de Irak'tan özerklik talebi reddedilmiş ve bunun üzerine peşmerge (ölüm öncüsü) kuvvetlerine dayanan ayaklanma başlamış ve kısa sürede Kuzey Irak'a KDP güçleri hakim olmuştur. 1970 Mart'ında özerklik de dahil çoğu Kürt talebini kabul eden Bağdat, Barzani ile barış antlaşması imzalamıştır. KDP; Irak Komünist Partisi ve Irak Kürdistan Sosyalist Partisi ile birlikte 1980 Kasım ayından bu yana demokratik cephe üyesi olarak Irak meclisinde temsil edilmektedir.

8.6.2.2. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)

Önceleri KDP içinde yer alan Celal Talabani'nin, Molla Mustafa Barzani'nin hareketinin 1975'te çökmesi sonrası farklı grupları bir araya getirerek oluşturduğu siyasi örgütlenmedir. 1976 yılında Şam'da kurulmuştur. KYB daha çok Batılı güçlere ve hususen ABD'ye dayanma eğilimi içinde olan , bölge ülkelerinden de İran ve Suriye'ye yaklaşım sergileyen bir örgüt görünümündedir.

Bu iki siyasi örgütün başını çektiği de facto Kürt Devleti Kuzey Irak'ta 17 Mayıs 1992'de yapılan seçimlerle ortaya çıkmıştır. 16 Aralık 1991'de Celal Talabani'nin liderliğindeki KYB ile Mesut Barzani'nin önderliğindeki KDP'nin de aralarında bulunduğu sekiz Kürt grubunu bir araya getiren Irak Kürdistan Cephesi'nin toplantısında Temsilciler Meclisi oluşturulması yönünde görüş birliğine varılmıştır. Yapılan 1992 seçimlerinde KDP, KYB, Kürdistan Sosyalist Demokrat Partisi (KSDP), Kürdistan Sosyalist Parti (seçimlere bu iki parti tek liste ile katılmıştır), Irak Kürdistan İslam Hareketi (IKİH), Kürdistan Demokrat Halk Partisi (KDHP), Kürdistan Komünist Partisi ile Hristiyan Süryani Partisi katılmıştır. 105 sandalyeden, 50'sini Mesut Barzani ve diğer 50'sini Celal Talabani'nin aldığı seçimlerde hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayamamıştır.

Kürtlerin parlamento seçimlerinin ardından 7 Temmuz'da Bakanlar Kurulu'nu da oluşturarak devletleşme sürecinde önemli bir adım atmışlardır. Devlet; kurum ve kuruluşlar, yasama, yürütme, yargı, güvenlik, kolluk kuvvetleri gibi teşkilatları açısından bölge yönetimine baktığımızda, resmen (de jure) olmasa da fiilen (de facto) bir devlet kurulmuştur. Bugün vergi toplanmaktadır. Polis, iç güvenlik teşkilatı, istihbarat teşkilatı ve en önemlisi 100.000 kişinin üzerinde Kürdistan Ordusu kurulmuştur. Her iki Kürt grubunun da liderleri, her ne kadar Irakla federasyondan yana olduklarını açıklasalar da diğer partiler ve özellikle KDHP, KSP ve KSDP bağımsız bir Kürt Devleti'ni savunmaktadırlar.

8.6.3. Irak'ta Muhalif Gruplar ile ABD İlişkileri

ABD Körfez Savaşı sonrasında Saddam yönetimini düşürmeye yönelik dış politikası gereği, Irak'ta kendisine yakın bir grubu işbaşına getirmek için çeşitli muhalif grupları desteklemiştir. Bu muhalif grupları üç kısımda ele alabiliriz: Kürtler, Irak Ulusal Konseyi (INC) ve Şiiler. Muhalif önde gelen Kürt ve Şii gruplara yukarıda kısmen de olsa değinilmiştir. Burada genel olarak şunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Kürtler ve Şiiler, Irak'a yönelik ABD politikasına pek sıcak bakmamakla beraber, Irak'ın diktatör yönetiminin değişmesinin Iraklılar tarafından sağlanması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu bağlamda zaman zaman Saddam'ın ABD tarafından devrilerek yerine ABD yanlısı (kuklası) bir iktidar gelmesine hoş bakmaktadırlar.

INC, Irak muhalefet gruplarını 16-19 Haziran 1992 Viyana'da yaptıkları kongrede kurulmuştur. Yeni oluşan INC yönetiminin özel durumları dikkate alındığında (Kürtler istisna tutulursa) tabanı ve gücü olmayan kişi ve gruplardan oluştuğu görülmektedir. Ancak yeni yönetim, ABD açısından son derece güvenilir ve ona bağlı unsurlardan meydana gelmiştir. Buradan da ABD'nin Irak'ta yapmayı vaat ettiği değişimde ve gelecekteki Irak yönetiminde bölge ülkelerini ortak yapmak istediği anlaşılmaktadır. Fakat değişim sürecinde bu yönetim etkin rol oynamayıp, sadece ABD'nin politikaları doğrultusunda siyasi faaliyetlerde bulunacaktır.

8.7 Irak'ın Ekonomik Yapısı

Irak ekonomisi petrole dayanmaktadır. Ülkenin döviz gelirlerinin yüzde 95'i petrolden sağlanmaktadır. Irak'ın, endüstriyel gelişim ve büyük petrol kaynakları potansiyelinin yanı sıra tarımsal yenilikler ve kendi nüfusunu doyurma potansiyeli vardır. Dolayısıyla Irak politikalarını düzeltebilmesi koşuluyla, potansiyel olarak zengin bir ülkedir. 1932 yılından bu yana ülke kentli bir tüccar sınıfı geliştirmiştir.[208]

1958 devrimi sonucu yönetim, küçük tüccar sınıf tarafından desteklenen radikal teknokratlar ile genç subaylar arasındaki ittifaka geçmiştir. Bu dönemde ki ekonomik fazlalığın neredeyse tamamı petrol endüstrisinden gelmekteydi. 1960'lar ve 1970'lerde giderek artan yüksek petrol gelirleri, kamu yönetimdeki büyümeyi finanse etti. Bu, eğitim ve sağlık alanında kapsamlı bir girişime ek olarak silahlı güçlerin büyümesini içeriyordu. Nispeten yüksek eğitim seviyesi, ülkenin kendi petrol endüstrisine personel yetiştirmesini sağlıyordu.

Birbirini takip eden milliyetçi ve askeri rejimler temel endüstrileri ulusallaştırmayı amaçlıyordu. 1970'lerin başına gelindiğinde sanayi üretimi ve istihdamının çoğu büyük ulusal teşebbüsler içersindeydi. Sermaye yoğunluğunun olduğu büyük endüstriler devlet malıydı ve genellikle tekel konumundaydı. İşgücü yoğunluğunun olduğu küçük sanayi fabrikaları özeldi ve yerli pazara çalışıyorlardı. Bu küçük özel şirketlerin daha verimli ve enerjik olduğu kısa sürede anlaşıldı.[209]

Irak ekonomik politikasının 1960'lar ve 1970'lerdeki uzun vadeli hedefi endüstriyi geliştirmek, çeşitlendirmek ve petrole olan bağımlılığı azaltmaktı.[210] Bu hedefe esasen petrolün tüm üretim içindeki payını artıran ilk petrol fiyatı artışı yüzünden ulaşılamamıştır. Bununla beraber Irak yıllar

---

[208] Qystein Noreng, Petrol ve İslam, Sabah Yay., İstanbul, 1998, s.256

[209] Richards ve Waterbury, 1990: 225

[210] Marr, 1985: 247

boyunca petrol üretimini kapasitesinin altında tutmuş ve ilk petrol fiyatı artışını izleyen yıllarda randıman artırılmamıştır. Irak ayrıca petrol üretimi ve onun gelirlerini ülkenin kaldırabileceği bir düzeyde tutmaya, tercihen makul bir getirisi olan yatırım projelerinde değerlendirmeye çalışmıştır.[211]

Irak, 1958'deki devrimden bu yana asla tek bir yabancı ülkeye bağımlı olmamıştır. Monarşinin yıkılmasından en büyük zararı İngiltere görmüştür. Yeni cumhuriyet ilk başta Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş, daha sonra Fransa tercih edilen ortak olmuştur. Hem Sovyetler Birliği hem de Fransa, Irak'ta büyük silah pazarları oluşturmuşlardır. Irak'ın ABD ile olan ilişkiler 1960'lar ve 1970'lerde çok düşük bir düzeydeydi.

Devrimin Irak halkı için en büyük getirisi 1961 yılında 80 nolu kanun ile Irak petrolünün devletleştirilmesi adımı oldu. 1 Haziran 1972 tarihinde İngilizlerin kontrolündeki IPC şirketinin varlığını ulusallaştıran tarihi karar alınmış ve ülkeden İngilizler uzaklaştırılmıştır.[212]

1979'daki İran devrimi ve İran'daki ABD etkisinin sona erdirilmesi, Irak rejiminin hem ABD hem de tutucu Körfez ülkeleri nezrindeki siyasal değerini aniden yükseltti. İran devrimi Ortadoğu'nun siyasal istikrarı için ideolojik bir tehdit olarak görüldü. Dolayısıyla, yeni İran rejiminin devrilmesi hem ABD hem de tutucu Arap rejimlerinin çıkarına olacaktı. 1980 Eylülünde Irak'ın ne dereceye kadar kendi inisiyatifiyle İran'a savaş açtığı ya da bu konuda ABD ile muhtemelen Arap ülkelerinden teşvik görüp görmediği cevapsız bir sorudur. Her ne olursa olsun, birtakım müzakerelerin yürütülmesine yol açmış çıkarlar ittifakının olduğu ortadadır. Kazanan ya da kaybedenin kim olduğu pek belli olmasa da savaş Irak için bir felaket oldu. Petrolden elde edilen gelirler 1980'li yıllarda savaş harcamalarının finansmanı için kullanıldı.

---

[211] Marr, 1985: 248

[212] Ersal Yavi, a.g.e., s.485

Tablo 8.5 Irak Harcamalar (1992 ABD $)

	1970	1975	1980	1985	1990	1992
Toplam Devlet Harcamaları (Milyon $)	2,558	11,686	13,826	18,284	21,092	19,164
Akaryakıt İhracatı Eksi Hükümet Harcamaları (Milyon$)	976	7.737	29.596	-2.788	-13.197	-18.838
Kişi Başına Düşen Toplam Hükümet Harcamaları	273	1.060	1.063	1.194	1.167	998
Askeri Harcamalar 1970-1992 (Milyon $)•	1.061	3.739	3.874	12.070	10.618	8.610
Kişi Başına Düşen Askeri Harcamalar (1992 ABD$)	113	339	298	788	587	453

Kaynak: BM Yayınları. National Accounts 1974-1993. (1992 ABD$).

•Kaynak: Middle East Economic Survey 36:46, Ağustos 1993, Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI). Yearbook of World Disarmament.

	1970	1975	1980	1985	1990	1992
Askeri Harcamaların Toplam Hükümet Harcamalarına Or.	41	32	28	66	50	45
Askeri Harcamaların Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı	11,2		6,3		20	
Askeri Harcamaların Akaryakıt ihracatlarına Oranı	30	19	9	78	134	2.641
Askeri Harcamaların Sivil Harcamalara Oranı	71	47	39	194	101	82

Kaynak: Middle East Eeonomic Survey 36:46, Ağustos 1993; Birleşik Devletler Silah Denetimi ve Silahsızlanma Teşkilatı, SIPRI ve BM Yayınları, National Accounts 1993.

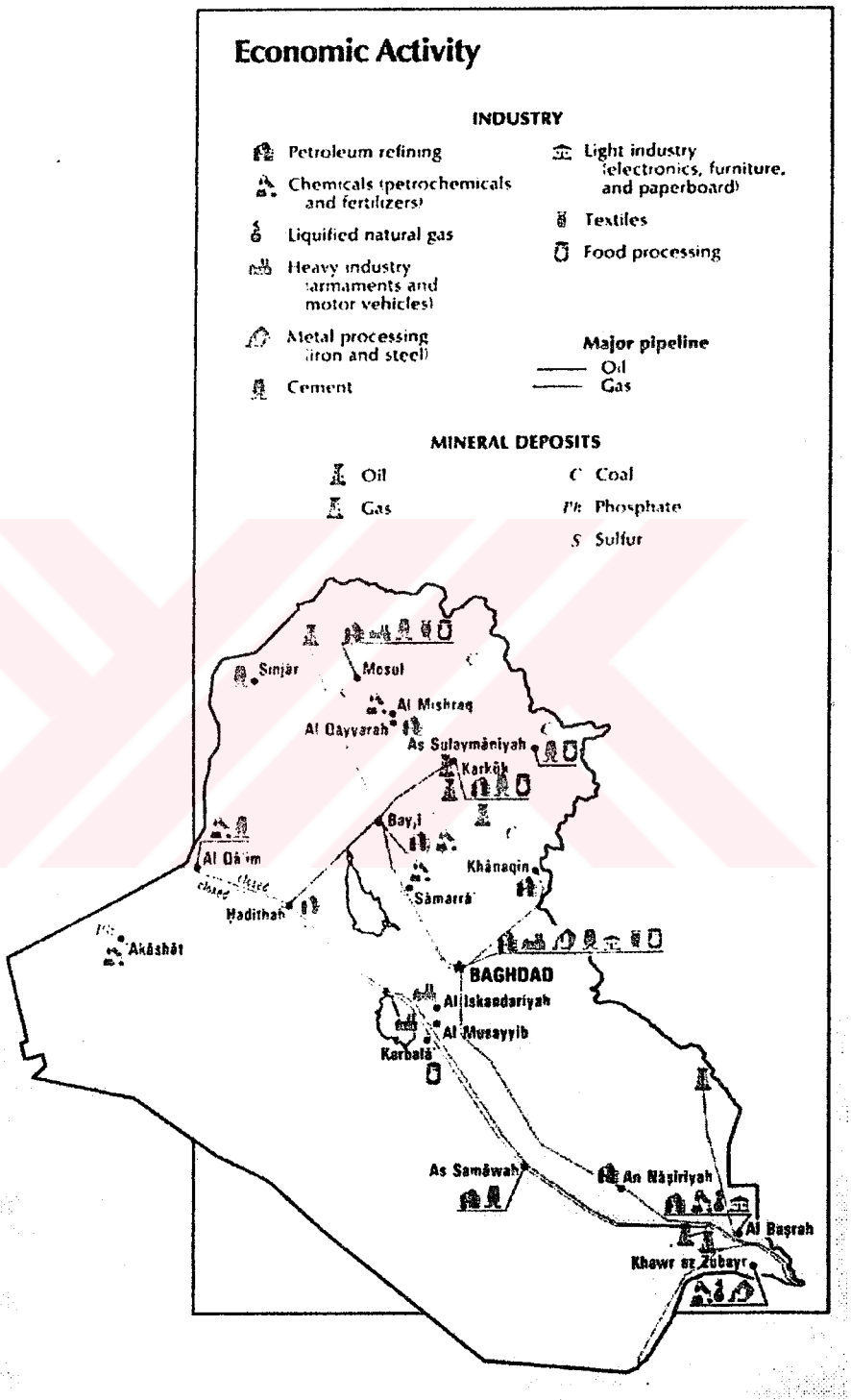
	1970	1975	1980	1985	1990	1992
Kişi Başına Düşen Sivil Bakiye: Petrol ihracatı Eksi Askeri Harcamalar	264	1.423	3.040	224	-151	-436
Harcamalar (1992 ABD $)						
Sivil Bakiye: Akaryakıt ihracatı Eksi Askeri Harcamalar (milyon 1992 ABD $)	2,473	15,684	39,548	3,426	-2,723	-8,284
Akaryakıt ihracatı Eksi Hükümetlerin Sivil Harcamaları (milyon 1992 ABD $)	2,037	11,476	33,469	9,282	-2,58	-10,228

Not: Artı rakamlar askeri harcamaların akaryakıt ihracatından daha az olduğunu; eksi rakamlar askeri harcamaların akaryakıt ihracatının üstünde olduğunu göstermektedir.

İran ile yapılan savaş Irak ekonomisine çok ağır darbe vurmuştur. 1978'de Saddam iktidara geldiğinde ülkenin askeri harcamaları zaten yüksekti. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında Irak, İran'a karşı yapılan savaşı finanse edebilmek ve sivil yaşamın mümkün olduğunca bozulmadan devam etmesini sağlamak için petrol üretimini büyük ölçüde artırdı. Buda 1980'lerde Irak'ın büyük bir dış borç yükü oluşturmasına sebep oldu. Tahmini olarak savaşın ülke ekonomisine faturası 100 milyar dolar civarında olmuştur. Dolayısıyla Kuveyt'e yapılan saldırı, Irak'ın ekonomik ve askeri başarı elde ederek bir telafi etme girişiminde bulunması olarak görülebilir.

Kuveyt'in işgal edilmesi sonrasında BM müdahalesi ve ambargo kararı ise Irak ekonomisini felç etmiştir.

Harita 8.6 : Irak'ta Ekonomik Aktiviteler

Kaynak: www.utexas.edu

Tablo 8.6 Temel Ekonomik Göstergeler

	1998	1999	2000*
GSYİH (Milyar $)	10,9	12,8	15,4
GSYİH (Satınalma gücü paritesi-Tahmin-Milyar $)		59,9	
GSYİH Artış Oranı (Tahmin, %)	13	17	20
Kişi Başına GSYİH (S. gücü paritesi-Tahmin-Milyar $)		2.700	
Petrol Üretimi (Milyon varil/Gün)	2,2	2,8	3,4
Elektrik Üretimi (Milyar kWh)	28,4		
Enflasyon Oranı (%)	140	135	120
Ödemeler Dengesi (Milyar $)		0,3	0,5
Dış Borç Stoku (Tahmin-Milyar $)		130	
Dolar Kuru (Serbest piyasa, 2000 yılı 7 Eylül itibariyledir)		1.800	1.970

Kaynak: The World Factbook 2000-CIA, Energy Information Administration, DTM

Irak ekonomisi uygulanan ambargonun 1997 yılında BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı (MOU) kapsamında hafifletilmesi sayesinde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Sağlıklı verilere ulaşılamamakla birlikte, ekonomik büyüme 1998 yılında yüzde 13, 1999 yılında yüzde 17 civarında olmuştur. Kişi başına gelir, cari ABD doları cinsinden 653 dolarla savaş öncesi seviyenin çok altındadır. Satın alma gücü paritesine göre Irak'ın 1999 yılı GSYİH'sının 59,9 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Kişi başına milli gelir satın alma gücü paritesine göre 2.700 dolar seviyesindedir.

Ekonomide yaşanan yüksek oranlı büyümeye paralel olarak, enflasyon oranı da oldukça yüksek seyretmektedir. 1998 yılında yüzde 140 olan enflasyon oranı, 1999 yılında yüzde 135 olarak gerçekleşmiştir. Savaş ortamı Irak'ın savunma harcamalarını artırmıştır. Askeri harcamaların milli gelire oranı 1991 yılında yüzde 75'e kadar yükselmiştir. Savaş yılları boyunca, Irak savunma harcamalarını karşılamak için yoğun bir şekilde dış borçlanmaya gitmiştir. Ülkenin dış borç stoku 2000 yılı itibariyle 130 milyar dolar civarındadır. Irak'ta petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda sanayileri bulunmaktadır. Körfez krizi sonrası sanayi tesisleri büyük ölçüde zarar görmuştür. Bu tesislerin bir kısmı hammadde sıkıntısı nedeniyle kapatılmıştır.

Irak'ın elektrik şebekesinin yüzde 90'ı Körfez Savaşı sırasında yok edilmiştir. 20 adet olan güç istasyonlarının yaklaşık yüzde 85'i ya yok edilmiş ya da ağır hasara uğratılmıştır. 1992 yılı başlarında şebekenin yüzde 75'i tekrar işler hale getirilmiştir. 1998 yılı rakamlarına göre Irak 28,4 milyar kwh elektrik üretmiştir. Aynı yılın tüketimi ise 26,4 milyar kwh olarak gerçekleşmiştir.

8.7.3 Irak'ın Petrol Endüstrisi

Orta Doğu'da Suudi Arabistan'dan sonra en çok petrol rezervine sahip olan Irak'ın ekonomisi petrol ve doğalgaz satışından elde edilen gelirlere dayanmaktadır. Bu nedenle ülke için bu kaynaklar hayati bir önem arzetmektedir.[213]

Irak, 112 milyar varil kanıtlanmış ve 215 milyar varil tahmini rezerve sahiptir. Ancak Irakta petrol çıkması olası bölgelerin, özellikle Batı Çölü'nün henüz yeterince araştırılmamış olması gelecekte Irak'ın daha çok petrole sahip olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Irak petrolü gravite açısından geniş biryelpazeye sahiptir. Petrolün kalitesinin belirlenmesinde en önemli ölçüt olan gravite açısından Irak'ta çıkan patroller 24^0 ile 42^0 arasında değişmektedir. Irak'ın ihraç ettiği petrol esas olarak iki alandan gelmektedir:

---

[213] Serhat Erkmen - Gökçe Dalgıç; İran –Irak – Suriye Üçgeninde Enerji İlişkileri, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı 14, Haziran 2001, s.95

Ülkenin kuzeyindeki Kerkük ve güneyde Kuveyt sınırındaki Rumeyla. Petrol rezervlerinin asıl güçlü olduğu yer olan Güney Rumeyla bölgesi uluslararası piyasalarda Basra petrolü olarak bilinen petrolü üretmektedir. Kendi içinde üç cins olan bu petrolün en kalitelisi 34^0 API ve %2.1 oranında sülfür içeren Basra Light tipi petroldür. Kerkük alanından gelen petrol ise 37^0 API ve %2 sülfür oranıyla daha kaliteli bir petrol çeşididir.

Körfez Savaşı'ndan önce günde yaklaşik 3.5 milyon varil petrol üreten Irak, işgalden sonra uygulanan ambargo nedeniyle üretimini günde 300.000 varile kadar düşürmek zorunda kalmıştır. Savaş sırasında gerek üretim tesisleri gerekse rafinerileri büyük zarar gören Irak, savaş sonrasında üretimini büyük oranda kaybetmiştir.[214]

Bu noktada Körfez Savaşı'ndan sonra oluşan özel durumu nedeniyle Irak'ın petrol satış rejimini biraz daha ayrıntılı incelemek gerekmektedir. Kuveyt'i işgal etmesinden sonra BM kontrolünde büyük bir uluslararası ambargo altına alınan Irak'a insani nedenlerden ötürü ilk kez 1995 yılının Nisan ayında BM Güvenlik Konseyi'nin 985 nolu kararıyla Altı aylık dönemler halinde petrol satışına izin verilmeye başlanmıştır. Irak, gıda karşılığı petrol programı çerçevesinde asıl olarak iki hattan satış yapmaktadır: Bunlar Kerkük-Yumurtalık boru hattı üzerinden Ceyhan limanı yolu ve Irak'ın Mina El Bekr limanı yoludur. Kerkük-Ceyhan boru hattı daha önce de bahsettiğimiz gibi Irak'ın petrol sevkiyatında en önemli hattıdır. Birbirine paralel ancak farklı ebatlardaki iki hattan oluşan bu güzergahın toplam uzunluğu 600 mil ve toplam taşıma kapasitesi 1.6 milyon varil/gündür.[215]

Irak MUO karşılığı kazancından yıllık 600 milyon ecu'luk bir kısmı boru hatları va techizatın bakımı için harcamaktadır.[216] Irak, her ne kadar hedefinin günde 6 milyon varil petrol üretmek olduğunu açıklasa da mevcut koşullarda günde ortalama 2.8 - 3 milyon varil petrol üretebilmekte ve bunun 450-500

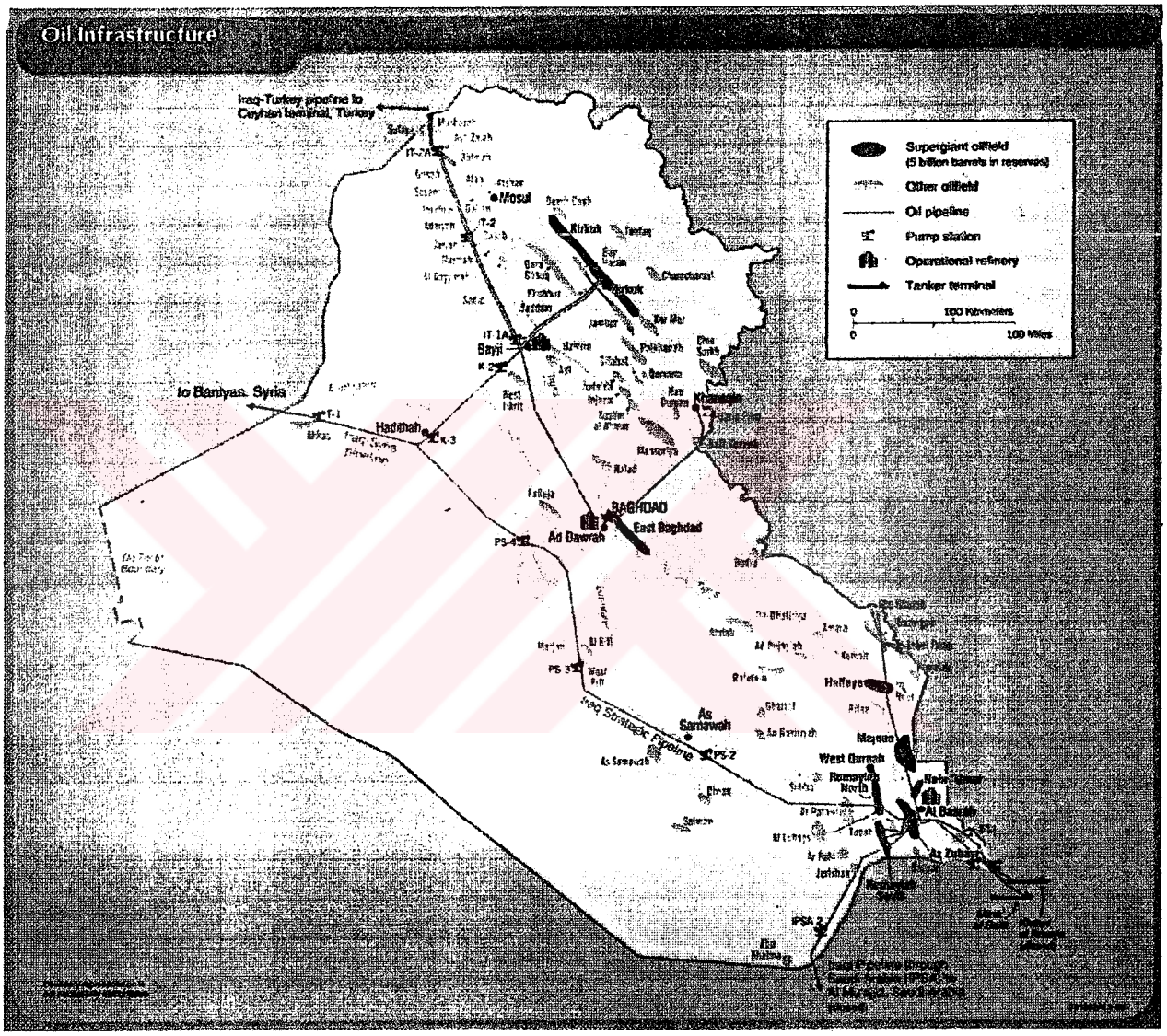
---

[215] Iraq, General Background, http://www.cia.doc.gov/cmeu/cabs/iraq.html

[216] Bu konudaki BM kararı için bkz. www.un.org/Depts/oip/scrs/scr1330.pdf

bin varilini iç tüketimde harcamakta ve 70.000-90.000 varilini Ürdün'e özel bir anlaşma çerçevesinde bir kısmı hibe bir kısmı ise düşük fiyattan olmak üzere verdikten sonra ortalama 2.5 milyonunu ihraç etmektedir.

Harita 8.7 : Irak Petrol Yatakları ve Boru Hatları

Kaynak : www.utexas.edu

Irakta petrol yatakları esas olarak ülkenin kuzey ve güneyinde iki ayrı bölgede bulunmaktadır. Kuzeydeki bölgenin esas üretim sahası Kerkük'tür. Bunun yanısıra Cambur, Bai Hassan ve Habbaz alanlarından da petrol çıkarılmaktadır. Bu dört bölgenin tamamından çıkan toplam petrol 2000 yılında ortalama 900.000 varil/gün olmuştur. Güneydeki bölgede ise yalnızca

Güney ve Kuzey Rumeyla alanlarından 1.300.000 varil/gün olmak üzere yaklaşik 1.800.000 varil/gün petrol ürettmi yapılmaktadır. Ülkedeki bir diğer önemli petrol alanı Bağdat'ın doğusundaki bölgededir. Bu bölgede 11 milyar varil rezervi ile Doğu Bağdat sahası ve 3 milyar varil rezervli Saddam sahası bulunmaktadır. Ancak bunların içerdiği petrol kalitesi özellikle Kerkük petrolü kadar iyi olmayıp aynı zamanda bugünkü koşullar altında üretime çok da önemli bir katkıda bulunmamaktadır.

Irak'ın doğalgaz sanayi göreli olarak daha zayıftır. Ülkede, 110 trilyon kübik feet kanıtlanmış, 150 trilyon ise olası rezervleri bulunmaktadır. Irak 1998 yılında 104 milyar kübik feet doğal gaz üretiminde bulunmuştur. Ancak şu anda Irak'ın doğalgaz üretimi önemli miktarda değildir. Esas birleşik gaz alanları Kerkük, Ayn Zaleh, Butma, Bai Hassan, Kuzey ve Güney Rumeyla ve Zubeir'dir.

8.7.4 Dış Ticaret

1997 yılında, uygulanan ambargonun hafifletilmesinden sonra Irak'ın dış ticaret hacmi hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi 1998 yılında 12,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin, 1999 yılında 21,6 milyar dolar, 2000 yılında da 27,3 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 8.7 Dış Ticaret (Milyar $)

	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	Hacim	Denge
1998	6,9	5,8	12,7	1,1
1999 (Tahmin)	12,7	8,9	21,6	3,8
2000 (Tahmin)	16,3	11	27,3	5,3

Kaynak: The World Factbook 2000-CIA, Energy Information Administration, DTM.

Dış ticaret dengesi sürekli Irak lehine gelişmektedir. 1998 yılında 1,1 milyar dolar olan dış ticaret fazlasının, 1999 yılında 3,8 milyar dolar olarak, 2000 yılında da 5,3 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1998 yılında yüzde 119, 1999 yılında yüzde 142,7, 2000 yılında da yüzde 148,2 olmuştur.[217]

İhracattaki artış hızı ithalattan daha yüksek seyretmektedir. İhracat 1998 yılında 6,9 milyar dolar olurken, 1999 yılında yüzde 84,1 artarak 12,7 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılındaki ihracat artış oranının yüzde 28,3 olacağı tahmin edilmektedir. Irak'ın ihracatının büyük bir bölümü (tahminen yüzde 95'i) ham petrolden oluşmaktadır. Petrol ihracatından elde edilen gelirlerin yüzde 33'ü Birleşmiş Milletler Tazminatlar fonu ve idari giderleri için kesilmektedir. Irak'ın ihracat yaptığı ülkelerin başında Rusya, Fransa ve Çin gelmektedir. Bu ülkelere ait firmalar Irak'tan ham petrolü alıp, petrol ithal eden ülkelere satmaktadırlar.

İthalat 1998 yılında 5,8 milyar dolarken, 1999 yılında yüzde 53,4 artarak 8,9 milyar dolara yükselmiştir. İthalatın, 2000 yılında da yükselişine devam etmesi ve yüzde 23,6 artarak 11 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Irak'ın ithal ettiği başlıca ürünler temel gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaç ve tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, demiryolu malzemeleri, makineler, elektrik malzemeleri ve teçhizat, içme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesinde kullanılan malzeme ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler, iş makineleri, telekomünikasyon malzemeleri, eğitim araç, gereç ve malzemeleri, petrol üretiminde kullanılan malzeme ve teçhizattır. İthalatta ilk sıraları alan ülkeler Rusya, Fransa, Mısır, Vietnam'dır.

8.8 Türkiye-Irak Ticari İlişkileri

1980 -1988 İran - Irak Savaşı, Türkiye'ye savaşan her iki ülkenin ana ulaşım rotasında olması ve fiyat cazibesiyle mallarını ihraç edebilme olanağını sağlamıştır.

Bu savaş her iki ülkenin de değerli kaynaklarını yok etmekteydi ve bu daha ucuz Türk mallarını giderek daha çekici kılmaktaydı. 1985 yılı itibariyle Türkiye'nin Irak'a ihracatı 961 milyon dolara ulaştı ki bu tüm ihracat gelirlerinin %12'sini oluşturuyordu. Savaş öncesi 1980 yılında bu rakam 135 milyon dolardı ve toplam ihracat içindeki oranı %4,6'ydı.[218] Savaşın şiddeti azaldıkça bu rakamlar da önemli oranda düştü. Savaş sırasında, petrol zengini bölge olan Kerkük'ü Türkiye'nin Akdeniz limanı Yumurtalık'a bağlayan ikinci bir boru hattının yapımı tamamlandı ve Türkiye bu hatların kendisi için hayati ekonomik çıkara sahip olduğu gerekçesiyle İran'ı bu hatlara saldırı düzenlememesi konusunda sık sık uyardı. Savaşın sona ermesiyle beraber Saddam Hüseyin rejimi Türkiye'nin Irak'a fahiş fiyat uyguladığı yönündeki algısının ve Ankara'nın Bağdat'a verdiği kredileri artırmada isteksiz davranışının yarattığı kızgınlıkla Türkiye'den yaptığı alımları aniden azalttı. Bunun sonucu olarak, İkinci Körfez Savaşı öncesi dönemde Türkiye'nin ihracatı önemli ölçüde azaldı.

Ancak savaşın Türkiye açısından bazı maliyetleri de olmuştur. Irak yönetiminin kuzey illerindeki kontrolünün azalması, 1980'lerin sonlarında PKK'nın bu bölgede üs kurmasını ve sınırın öteki tarafında Türk kuvvetleriyle mücadelenin yoğunlaştığı dönemlerde bölgenin stratejik derinliğini kullanmasını sağladı. Türkiye, PKK'ya karşı operasyon düzenlemek amacıyla izin verilmesi konusunu Irak'la görüşmüştür. Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğu savaşın merkezi hükümetle daha iyi şartlarla görüşme masasına oturmasını sağlamıştır.

Körfez Savaşı sonrası Irak'a uygulanan yaptırımlardan en fazla etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan Irak ihracatı uygulanan ambargo sonucu yok denecek kadar azalmış ve ciddi olumsuzluklar yaşanmasına sebep olmuş, yaptırımlar nedeniyle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması sonucu da

---

[217] Ahmet Yüksel, Hüseyin Baran, Muzaffer Akdoğan, Irak http.

[218] Türkiye'nin İran'a ihracatı çok daha büyük ölçüde kazanç sağladı; 1980'de 85 milyon dolar olan ihracatı 1985'te 1079 milyon dolara çıkardılar. Bu dönem için daha fazla bilgi için bkz. Henri J. Barkey, "The Silent Victor. Turkey's Role in the Iran-Iraq War," ed. Efraim Karsh, The Iran Iraq War: Strategic and Political Implications, (London: Macmillan, 1989), s. 133-153

zarar oluşmuştur. Son yıllarda Irak'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesi, bu ülke ile olan ticaretin tekrar artışa geçmesini sağlamaktadır.

Tablo 8.8 Türkiye-Irak Dış Ticareti (Bin $)

	İhracat		İthalat			
	Değer	Pay(%)	Değer	Pay(%)	Hacim	Denge
1985	961.374	12,08	1.136.753	10,02	2.098.127	-175.379
1986	553.273	7,42	768.703	6,92	1.321.976	-215.430
1987	945.262	9,28	1.154.016	8,15	2.099.278	-208.754
1988	986.118	8,46	1.436.502	10,02	2.422.620	-450.384
1989	445.301	3,83	1.649.750	10,45	2.095.051	-1.204.449
1990	214.501	1,66	1.046.532	4,69	1.261.033	-832.031
1991	122.398	0,90	492	0,00	122.890	121.906
1992	212.097	1,44	908	0,00	213.005	211.189
1993	160.024	1,04	1	0,00	160.025	160.023
1994	140.972	0,78	0	0,00	140.972	140.972
1995	122.999	0,57	0	0,00	122.999	122.999
1996	187.986	0,81	31.788	0,07	219.774	156.198
1997	53.932	0,21	76.164	0,16	130.096	-22.232

Kaynak: DİE

Türkiye'nin Irak ile olan dış ticaret hacmi, Körfez Krizi öncesi 2-2,5 milyar dolar civarında seyrederken, Kriz nedeniyle Birleşmiş Milletler

Güvenlik Konseyinin (BMGK) aldığı 661 sayılı Karar sonrası oldukça alt seviyelere inmiştir. Dış ticaret hacmi 1995 yılında 123 milyon dolara kadar gerilemiştir. 1996 yılında kabul edilip 1997 yılından itibaren yürürlüğe giren 1284 sayılı Kararla Irak'ın gıda karşılığı petrol ihraç etme izni elde etmesi, Türkiye'nin bu ülkeye olan ihracatını artırma imkanı yaratmıştır.

9. YENİ DÜNYA DÜZENİ VE BM MÜDAHALESİ

9.1 Birinci Körfez Savaşı Ve Diplomatik Gelişmeler

Uluslararası sistemin yapısının, özellikle Doğu Bloğunda ortaya çıkan gelişmelerden sonra, ABD'nin G-8'ler arasında göreceli üstün yada lider ülke haline geldiği, bunun yanında az çok klasik güç dengesi sistemlerine benzeyen alt sistemlerin ortaya çıktığı ilginç bir yapıya doğru gittiği görülmektedir. Bu durumda ABD'nin önünde iki alternatif kalmıştı: ABD ya kıtasına dönerek bölgesel çatışmalara karışmayacak yada kendi çıkarlarını da tehlikeye sokan bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına engel olacaktı. Birincisini tercih edemezdi, çünkü böyle bir durumda bölgesel çatışmalar sonucu ortaya çıkan güçler diğer devletleri de egemenliği altına alacağından ABD'nin çıkarları açısından da doğrudan bir tehdit haline gelebilirdi. Dolayısıyla konumunun kendine tanıdığı olanaktan da yararlanarak bu yeni yapı içinde dengeleyici devlet (holder of balance) rolünü yerine getirmeyi amaçlayan ABD ikinci yolu tercih etmiştir. Bu politika hem ABD'yi bölgesel sorunlardan uzak kalmasını hem de gerektiğinde müdahale etmesini sağlamaktadır. Ancak ABD, yeni dönemde doğrudan müdahale yerine BM mekanizmasını bu müdahalenin aracı olarak kullanmanın pek çok bakımdan daha avantajlı olduğunu görmüştür. Çünkü iki kutuplu yapının bozulmasıyla artık BM'de istenilen kararları aldırmak daha kolay hale gelmiştir. ABD, böylece BM aracılığıyla müdahale ederek hem de işin ekonomik, siyasal ve askeri maliyetini tek başına karşılamak zorunda kalmamaktadır. Bush'un Körfez Krizi ile birlikte dile getirdiği "Yeni Dünya Düzeni" nin altında yatan esas mantık da aslında tamamen buydu.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990'da aldığı ve Irak'ın Kuveyt'ten 15 Ocağa kadar çekilmemesi durumunda güç kullanılmasını öngören 678 sayılı kararının ışığında Amerikan Kongresi 12 Ocak 1991'de benimsediği bir karar ile Başkan'a Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için gerekli gördüğü her türlü tedbiri alması için yetki (savaş yetkisi)

vermiştir.[219] Nitekim 16 Ocak'ta general H. Norman Schwarzkopf komutasındaki müttefik güçleri "Çöl Fırtınası Operasyonu"na (Operation Desert Storm) başlamışlardır. Başkan 16 Ocak'ta Temsilciler Meclisi Başkanına (Speaker) ve Senato Başkanına (Pro Tempore of the Senate) gönderdiği mektupta ABD'nin Krize yönelik temel hedefleri şu şekilde özetlenmekteydi: (1) Irak'ın derhal ve koşulsuz olarak Kuveyt'ten çekilmesi; (2) meşru Kuveyt hükümetinin yeniden işbaşına gelmesi; (3) diğer ülkelerdeki Amerikan vatandaşlarının korunması; (4) Amerikan ulusal çıkarları için yaşamsal öneme sahip olan bölgede istikrarın sağlanması[220]

Diplomatik yönde ilk girişim İran Devlet Başkanı Rafsancani tarafından yapılmış, fakat 10 Şubat'taki açıklamada Saddam'ın buna olumlu bir cevap vermediği belirtilmişti. Öte yandan 10-11 Şubat tarihlerinde yapılan bağlantısızlar toplantısında da savaşın sona ermesi ve sorunun çözümlenmesi yolunda bir ilerleme sağlanamadı.

1981'de bir anlamda İran'a karşı kurulmuş olmakla beraber Irak'ın da içinde yer almadığı KİK kriz sırasında birkaç olağanüstü toplantının dışında bir etkinlik göstermemiştir. Başka bir deyişle KİK üyeleri krizin bir işgale yol açmasına veya bu aşamada diplomatik bir çözüm bulunmasına katkıda bulunamamışlardır. Ayrıca ABD'nin tavrı netleşmeden önce Kuveyt'in yanında yer alarak Irak'a karşı bir tavır içinde olamamışlardır.

Aslında bu devletlerin aynı zamanda Arap Birliği'ne üye olması faaliyetlerinin bu örgütün gölgesinde kalmasına yol açmıştır. Bununla beraber, sorunun diplomatik yolla çözülmesine doğrudan bir katkı sağlayamamış olsalar da BM ittifakı sonucu oluşturulan koalisyon güçleriyle birlikte hareket etmişlerdir

---

[219] Senato'nun kabul ettiği S.J.Res. 2, 52-47 oyla kabul edilirken Temsilciler Meclisinin kabul ettiği H.J.Res. 77, 250-183 oyla kabul edilmiştir. Bkz. Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 73.

[220] The President's Letter to Congressional Leaders," Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 68.

Bununla beraber Şubat ayının ortasında Irak Devrim Konseyi tarafından yapılan Kuveyt'ten çekileceklerine ilişkin açıklama, dünya kamuoyunu kısa bir süre için umutlandırmıştır. 15 Şubat 1991 'de Bağdat radyosundan yapılan açıklamada BM'nin 660 sayılı kararı doğrultusunda onurlu ve kabul edilebilir bir çözüme ulaşmak için Kuveyt'ten çekilebileceğini bildiren Irak bazı koşullar ileri sürmekteydi:

1) Havada, karada ve denizde kapsamlı bir barış yapılması, 2) ittifak ülkelerinin Irak'ı yeniden inşa etmeyi üstlenmeleri, tüm borçlarını silmeleri ve bütün BM kararlarının (661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 674, 677, ve 678) ve onların Irak üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması, 3) ABD ve müttefiklerinin bölgeden tüm askeri güçlerini bir ay içinde çekmeleri ve bölgenin yabancı askerlerden ve yabancı üslerden arındırılmış bir bölge haline dönüştürülmesi, 4) İsrail'in işgal ettiği Filistin toprakları ile Golan ve Güney Lübnan'dan çekilmesi veya kendisine konan BM yaptırımlarının onun için de söz konusu olması ve son olarak 5) Kuveyt'in geleceğinin El-Sabah ailesinin yönetim hakkının ortadan kaldırılarak yeni ve demokratik bir yöntemle belirlenmesi.

Beyaz Saray tarafından kötü bir oyun olarak nitelenen Saddam'ın önerisi Krize yönelik gelişmede bir değişiklik yapmadı. Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada Irak'ın önerisinin hiç bir yeni unsur taşımayan sadece yeni taleplerin söz konusu olduğu gayrı ciddi bir teklif olduğu yönündeydi ve BM'nin 2 Ağustos 1990 tarihli 660 sayılı kararı hatırlatılarak "koşulsuz ve derhal çekilmesi" isteniyordu.

Dolayısıyla Irak'ın bu önerisi, ABD ve İngiltere başta olmak üzere ittifak ülkeleri tarafından kabul edilemez bulunarak geri çevrilirken SSCB, ÇHC, İran ve Japonya, Irak'ın açıklamasında olumlu tarafların bulunduğunu belirttiler. Buna karşılık bölge devletlerinden Ürdün, Cezayir, Yemen ve FKO Irak'ı desteklemeye devam ederken, Irak'ın açıklaması Mısır ve Suriye tarafından da reddedildi.

Diğer taraftan, dünya kamuoyunu umutlandıran ancak sonuçsuz kalan bir diğer girişim de Sovyetlerden geldi. Irakla görüşmeler sonucu son şekli verilen Gorbaçov'un barış planı şu noktaları içeriyordu.

1) Irak 1 Ağustos sınırına kadar koşulsuz olarak çekilecek, 2) ateşkesten bir gün sonra çekilme işlemine başlanacak, 3) çekilme işlemi 21 gün içinde tamamlanacak, 4) 72 saat içinde tüm savaş esirleri serbest bırakılacak, 5) BM kararları hükümsüz kalacak ve 6) ateşkes ve çekilme tarafsız gözlemciler tarafından denetlenecekti.

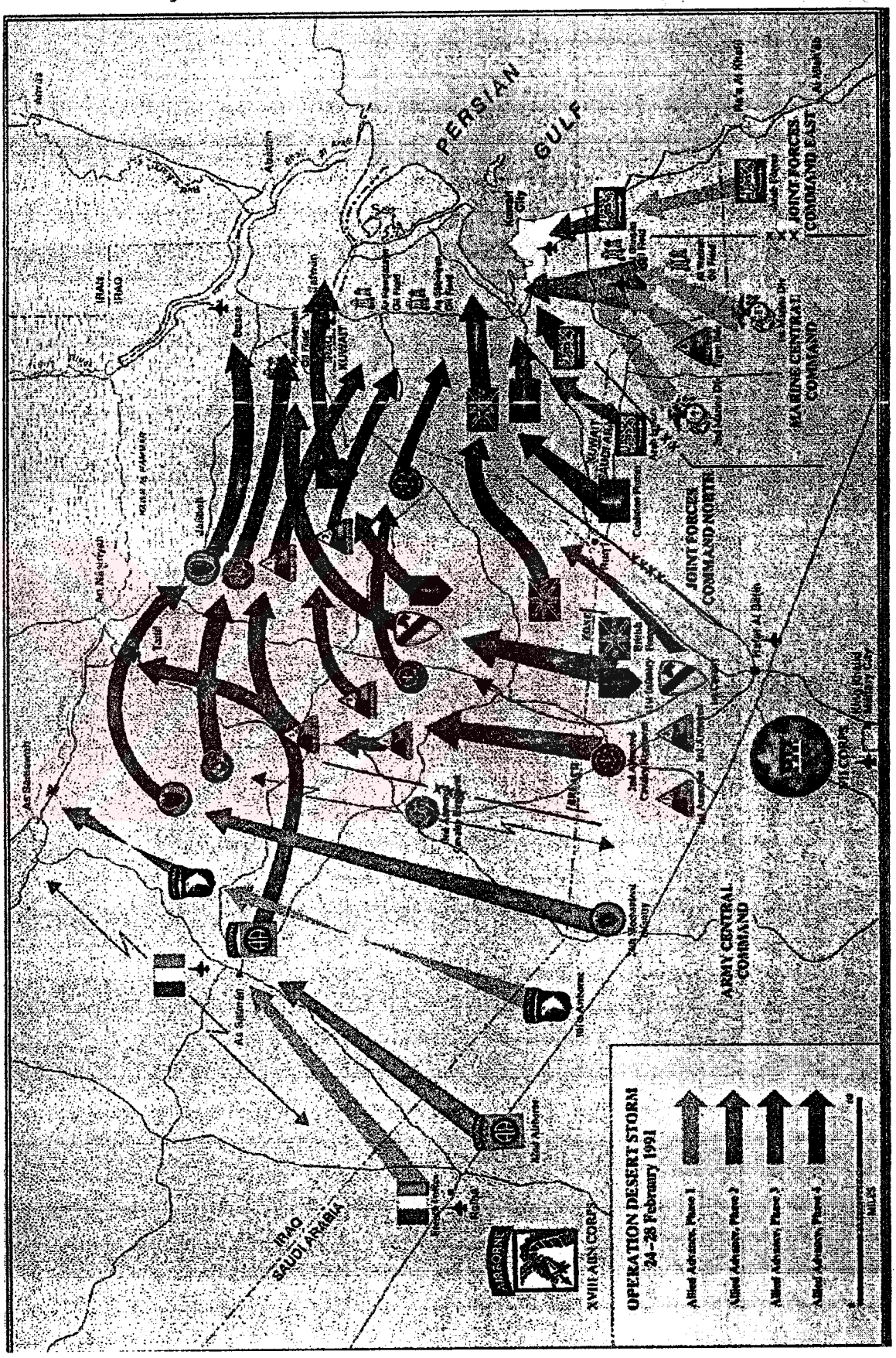
Sovyetler Birliği Irak'ın bağımsız bir güç olarak bölgeyi egemenliği altına almasını istememiştir. Ayrıca bölgenin İran'ın denetimine girmesini de istemediği için Irak'ın tamamıyla güçsüz duruma düşerek bölgedeki güç dengesinin İran'ın lehine bozulmasını önlemeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin girişimi bir an için tüm inisiyatifin Sovyetler'in eline geçecek olması ABD'li yetkilileri bir an endişelendirmiştir. ABD ittifak ülkeleri ile birlikte neredeyse kayıp vermeden savaşı kazanması söz konusu iken böyle bir gelişme Amerika'yı rahatsız etmiştir. Gorbaçov'a teşekkür eden Bush teklifi kibar bir şekilde reddetmiştir.

Diğer taraftan, Başkan Bush'un Irak'ın 23 Şubat'a kadar Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilmediği takdirde kara harekatının başlayacağına dair açıklamasından bir gün sonra (24 Şubat'ta) koalisyon güçlerinin kara harekatı fiilen başlamıştır.

Irak'ın BM temsilcisinin 27 Şubat'ta bir açıklama yaparak 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçtiklerini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini bildirmesi üzerine Başkan Bush'un 28 Şubat'ta savaşın durduğunu açıklamasıyla "Çöl Fırtınası Operasyonu" sona ermiştir.

Harita 9.1: Çöl Fırtınası

Kaynak: www.utexas.edu

Nitekim 3 Mart'ta Irak ve çok uluslu gücün askeri heyetlerinin bir araya geldiği toplantıda üzerinde anlaşmaya varılan ateşkesin askeri şartları şöyleydi:

1) Esirler serbest bırakılacak; bu durum Kızılhaç tarafından denetlenecek ve bu çerçevede ilk etapta bir grup esirin serbest bırakılmasına hemen başlanacaktı. 2) Çok uluslu gücün kayıp olan askerleri hakkında Irak bilgi verecek ve varsa ölüler geri verilecekti. 3) Kuveyt topraklarına ve Körfez'e yerleştirilen mayınların yerleri hakkında Irak gerekli bilgileri verecekti. 4) Ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar çok uluslu güç Irak topraklarından çekilmeyecekti. 5) Kazayla bile olsa Irak çok uluslu gücün askerlerine ateş açmayacaktı.

Bu bir anlamda görüşmeden ve anlaşmadan ziyade çok uluslu gücün şartlarının Irak'a kabul ettirilmesiydi. Böylece kalıcı ateşkesin askeri boyutunda önemli bir adım atılırken aynı gün BM Güvenlik Konseyi'nde geçici ateşkesin hukuki çerçevesini belirleyen 679 sayılı karar tasarısı 11 olumlu oyla kabul edildi. Oylamada Hindistan, Çin ve Yemen'in çekimser, Küba'nın ise olumsuz oy kullandığı karar tasarısı,

1) savaş esirlerinin serbest bırakılması, 2) Irak'ın Kuveyt'ten aldığı malları geri vermesi, 3) Irak'a ekonomik ve askeri ambargonun devam etmesi, 4) Irak'ın tüm BM kararlarını kabul etmesi, 5) çok uluslu gücün ateşkes imzalanıncaya kadar Kuveyt'te kalması ve 6) gerekirse Irak'a karşı tekrar askeri güç kullanılması, konularını düzenliyordu.

Nitekim, BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihinde 2981 oturumunda alınan SIRES/687 (1991) sayılı kararla Irak'la ateşkesin nihai koşulları belirlenmekteydi. Buna göre, Irak'ın Kuveyt'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile 4 Ekim 1963 tarihli Irak ile Kuveyt arasında yapılmış anlaşmada da teyit edilen ve BM Antlaşmasının 102. maddesi gereği BM tarafından da kabul edilen, ayrıca daha önce 21 Temmuz 1932 tarihli Irak Başbakanı tarafından Kuveyt Emirine gönderilen ve 10 Ağustos 1932'de Kuveyt Emin tarafından kabul edilen mektupta da belirtilen sınırları kabul etmesi ve saygı göstermesi istenmekteydi. Ayrıca Irak'ın tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve elinde bulunan menzili 150

kilometreyi geçen balistik füzelerin imha edilmesi üzerinde durulmaktaydı. Irak'ın bu koşulları yerine getirip getirmediğini denetlemek için Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonunun (İAEA) BM tarafından oluşturulacak bir özel komisyon (UNSCOM) ile birlikte çalışması öngörülmekteydi. Irak'ın gereksinimi olan zorunlu gıda ve ilaç için yapacağı harcamaların ve alımların yine oluşturulacak bir özel komisyon tarafından denetlenmesi söz konusu olacaktı. Irak, BM tarafından alınan kararların koşullarını yerine getirdiğine karar verilinceye kadar ambargonun devam etmesi, bu konudan emin olunduğu anda ambargonun kalkması gündeme gelecekti. Irak'ın zorunlu alımlarını karşılamak için yapacağı petrol dış satımlarına BM karar verecek ve bunların bir kısmı Irak'ta görev yapan BM görevlilerinin, bir kısmı ise Irak'ın ödemesi gereken savaş tazminatının karşılanması için harcanacaktı. Yine kararda tüm üye devletleri bu ve bundan önceki tüm BM kararlarına eksiksiz uymaya davet edilmekteydi.

9.1.1 BM Müdahalesinin Sonuçları :

BM Müdahalesi sonunda Irak'ın bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş askeri gücü neredeyse sıfırlanmış, ekonomik gücü ise önemli bir darbe yemiştir. 46 tümeni etkisiz hale getirilmiş olan Irak, 85,000 ile 100,000 dolayında ölü veya yaralı (bazı tahminlere göre ise 100,000'in üzerinde ölü) ayrıca 175,000 esir vermişti. Dolayısıyla yaklaşık 200,000 askerini şu veya bu şekilde kaybeden Irak'a karşılık koalisyon ülkeleri 148 asker kaybetmişlerdir. Savaş öncesinde dünyada dördüncü savaş makinesi olarak tanımlanan Irak silahlı kuvvetlerinin böylece tamamına yakını ortadan kaldırılmıştı. Bazı rakamlar vermek gerekirse 4,200 tankın 4,000'i, 2,700 personel taşıyıcının 2,000'i ve 3,100 ağır silahın üçte ikisi, bunların dışında 2,000 topu, 1,000 tankı, 4,000 savaş aracı en az 100 scud füzesi tahrip edilmiş ve savaş öncesinde 800 dolayında olan uçağından elinde 200 adet kalmıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991'de kabul ettiği 687 sayılı kararı ile belirlenen ateşkes koşulları uyarınca Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar devam edecek ve Irak'ın sahip olduğu nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahları tamamen ortadan kaldırılacaktı. Irak'ın bundan sonra bu tür silahları geliştirip geliştirmediği BM Özel Komisyonu (United Nations Special Commission: UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (İnternational Atomic Energy Agency: IAEA) tarafından sürekli denetlenecek ve bu tür silahlara rastlanırsa imha edilecekti.

Savaşın Irak'a maliyeti 200 milyar doları bulurken Kuveyt'e verdiği zararın da 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmekteydi. Pentagon yetkililerine göre savaşın askeri maliyeti 75 milyar dolar dolayında olmuştur. Bunun 50-55 milyar dolarlık bölümü müttefikler (33 milyar doları Suudi Arabistan ve Kuveyt, 10 milyar doları Japonya ve 3 milyar doları BAE vermiştir) 20-25 milyar dolarlık bölümü ise Amerika tarafından karşılanmıştı. Müttefik ülkelerin yaptıkları katkıların harcanması Amerikan yönetiminin idaresine verilmekteydi

Savaş öncesinde Olduğu gibi savaş sırasında da Irak çok sayıda hata yapmıştır. Askeri açıdan yapılan değerlendirmeler, Irak'ın böyle bir savaşta emir komutanın felce uğrayacağını düşünerek önceden tedbir almadığı, Amerika'nın üstün teknolojisini, tank avcı birliklerini ve Apaçi helikopterlerini hesap etmediği, kendi birliklerinin niteliğine fazla güvendiği ve böyle bir savaşı yürütecek kapasitede olmadıklarını düşünmediği şeklindeydi. Bunun dışında Irak, gücünü daha çok Kuveyt ve Basra'da yoğunlaştırıp Fırat ve Şaft-ül Arap bölgesinden yapılan kuşatmaya ortam hazırlayarak da hata yapmıştı.

Diğer taraftan, Saddam İsrail'e fırlattığı SCUD füzeleri ile İsrail'i savaşın içine çekerek kendi karşısında özellikle Arap devletlerinden oluşmuş olan ittifakı bozabileceğini düşünmüş, fakat bu devletin karşılık vermemesi üzerine amacına ulaşamamıştı. Irak bu saldırılara İsrail'in karşılık vermesi

durumunda Arap ülkelerinin kendi yanında yer almak zorunda kalacaklarını beklemekteydi. İsrail'e fırlatılan Scud füzeleri sadece Saddam'a olan Filistin desteğinin biraz daha artmasından başka bir işe yaramadığı gibi bu özellikle işgal ettiği bölgelerden çekilmeye henüz niyetli görünmeyen İsrail'in işine yaramıştır.

Sonuç olarak BM Müdahalesi ile birlikte Irak'ın güç dengesini bozması önlenmiş, ancak Irak'ın askeri, ekonomik ve siyasal kapasitesinin yok edilmesiyle bölgede yeniden dengesiz bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni durumda İran bölgenin en güçlü devleti durumuna gelmiştir. Kriz boyunca sürdürdüğü politika ile siyasal etkinliğini arttırmış olan İran, fiyatların yükselmesinden yararlanarak petrol gelirlerini de önemli ölçüde arttırarak ekonomik kapasitesini geliştirmiştir.

9.2 Yeni Dünya Düzeni :

20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası sisteme, büyük endüstriyel ve tarımsal potansiyeli ile A.B.D, üstün askeri gücü ve yayılmacı politikasıyla Sovyetler Birliği egemen oldu. Washington-Moskova güç mihverinin katı cenderesi içinde yeryüzünün büyük bir bölümü Doğu ve Batı bloklarına ayrıldı. Bu güç mihverinin çevresinde bulunan ve yakın güvenliklerini tehdit altında gören kimi ülkeler dünyanın bu bölüntüsü içindeki yerlerini aldılar. Türkiye, 40-50 yıldır bu öykünün içinde önemli bir "aktör" durumuna geldi.[221]

Günümüzde 'Yeni Dünya Düzeni" denildiğinde, genellikle, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çökmesi ve federasyonun dağılmasından sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan durum anlaşılmaktadır. Bu olgu, uluslararası sistemin gelişme sürecinde kırılma şeklindeki bir değişikliği göstermektedir. Bu değişiklik nispeten çok ani olup, kısa bir zaman sürecinde

---

[221] Oral SANDER Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye, , Bağlam Yay., 1994, s. 23

ortaya çıktığından, diğer değişikliklere oranla daha etkileyici (daha sansasyonel bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle uluslararası kamuoyunun büyük ilgisini çekmiş, Körfez Krizi ile birlikte Dünya kamuoyunun gündemine girmekle birlikte, birçoklarına göre XX. yüzyılın II. Yarısına damgasını vurmuştur.

1985 yılında Mikhael Gorbaçov'un[222] Sovyetler Birliği'nde yönetime gelmesiyle başlayan sürecin iki temel sonucu ortaya çıktı: Sosyalizm modelinin çöküşü ve etnik temele dayalı federatif yönetim biçimlerinde dağılma yada ciddi krizlerin belirginleşmesi.

İlkin, Doğu Avrupa, ardından Sovyetler Birliği'nde meydana gelen gelişmelerle, 1913 Rus Devrimi ile başlayan ve çeşitli yön değiştirmelerle birlikte "Sovyet Modeli olarak 70 yılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüş olan toplumsal örgütlenme biçimi ortadan kalkmış, belki daha doğru bir ifade ile "model olma' özelliğini kaybetmiştir.

İkinci olarak da Sovyetler Birliği ve Yugoslavya örneklerinde kendisini gösteren, etnik temele dayalı federasyonlar, bu tür yapıların "harcı" durumunda olan ideolojilerin ve/veya liderliklerin zayıflaması, ortadan kalkması ile dağılmışlardır.[223]

---

[222] Gorbaçov'un amacı komünist sistemi değiştirmek değildi. Sovyetler Birliği'ni parçalayıp dağıtmak hiç değildi. Ama buna rağmen komünizmin de Sovyetler Birliği'nin de çöküşünün mimarı, Gorbaçov'dur. (Bakınız: Michael Mandelbaum, "The End Of The Soviet Union, "Foreign Affairs, Vol. 71, No.1, 1992, SH.169) Mandelbaum'un da söylediği gibi Gorbaçov'un amacı, komünist sistemi kitlelerin ekonomik beklentilerine yanıt verecek, Sovyetler Birliği'ni ileri sanayi toplumlarının düzeyine çıkaracak, Komünist Partisi'ni de kitlelerin istek ve beklentilerini daha iyi yansıtacak, onları yönetime katacak biçimde yeniden yapılandırmaktı. Kendi başlarına bırakılınca Doğu Avrupa ülkelerinin de aynı yolu seçeceklerini umuyordu. Silahsızlanma konusunda istediği ise tam bir silahsızlanma değildi; Sovyet ekonomisini büyük savunma harcamalarından kurtarmak için çekirdekli ve konvansiyonel silahlanmayı yeterli bir düzeyde tutmaktı. Sovyet Ordusu'nu dağıtmak değil, büyük ve hantal olmayan, çağdaş ve etkin bir savaş makinesi haline dönüştürmeyi düşlüyordu. (Haluk Ülman, Dünya Nereye Gidiyor, Y.D.D.ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994, s. 31)

[223] Faruk Sönmezoğlu, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994, s. 11

Bütün bu olaylar, uluslararası sistemde de önemli gelişmelere neden olmuştur. Aslında bu değişikliklerin bazı yönleri çok yeni olmayıp, uzunca bir süreçte kademe kademe ortaya çıkmışlardır. Gerçekten de "gevşek iki kutuplu sistem"in iki kutupluluğu giderek tek bir düzeyde ele alınamaz olmuş askeri-stratejik anlamda iki kutuplu bir uluslararası sistemin yanında, siyasi ve ekonomik düzeyde çok kutuplu bir yapı oluşmuştur. Başta AB.nin genişleme süreci olmak üzere, 1992 yılı ortalarında ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması (NAFTA) bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası sistemde ortaya çıkmakta olan önemli değişikliklerden birisi de Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yeni konumu ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler birliği'nin ortadan kalkması ile birlikte, örgütün hareket yeteneğini oldukça sınırlayan "ABD ve SSCB vetoları" engeli önemli ölçüde azalmıştır. Bu durum, Körfez Krizi'nde görüldüğü gibi, Batılı ülkelerin "barış ve güvenliğin korunması ve sağlanması" konusunda aralarında anlaşabilmeleri halinde, örgütün duruma müdahale edebilme imkanını arttırıcı bir sonuç doğurmuştur. Örgütün bu türden bir duruma doğrudan müdahale edebilmesi için Güvenlik Konseyi'nin devreye girmesi şarttır. Dolayısıyla örgütün bu organının yapısı ve karar alma biçimi, örgütün uluslararası politikadaki yeri ve geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

9.2.1 Tek Süper Devletli Dünya :

Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra, son yıllar da ortaya çıkan yeni güç odaklarına rağmen, dünyadaki en büyük askeri gücü ve bu gücü kullanma iradesini elinde tutan en büyük devlet olarak, Birleşik Amerika'nın kaldığı görülüyor.

Washington'un, Sovyet vetosundan kurtulduktan sonra Birleşmiş Milletler içinde büyük bir etkinlik kazanması, o sayede Irak ve Libya karşısında uluslararası toplumu peşinden sürüklemeyi başarması, bu yeni oyunun sağladığı başarıdır.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün desteğini arkasına alarak Rus vetosunu göz önüne almaması ve bu savaşın parasını başka devletlere, özellikle Almanya ve Japonya'ya ödetmeyi başarması, müttefik devletlerin B.M. kararları doğrultusunda hareketle kendilerini önemli bir karar verici olarak görmelerinin sağlanması ile mümkün olmuştur. Eğer 54 milyar dolarlık destek olmasaydı, 1992 yılında öngörülen 400 milyar dolarlık açıkla Bush böyle bir savaşın altından kalkamazdı. Kısacası Washington'un Birleşmiş Milletler Örgütünü kullanmaya başlaması , hem dış politikalarına uluslararası yasallık kazandırarak kendi kamuoyunu etkilemek, hem de uluslararası toplumdan destek arayabilmek içindir.

ABD, yeni dönemde doğrudan müdahale yerine BM mekanizmasını bu müdahalenin aracı olarak kullanmanın pek çok bakımdan daha avantajlı olduğunu görmüştür. ABD, böylece BM aracılığıyla müdahale ederek hem de işin ekonomik, siyasal ve askeri maliyetini tek başına karşılamak zorunda kalmamıştır. Bush'un Körfez Krizi ile birlikte dile getirdiği "Yeni Dünya Düzeni" nin altında yatan esas mantık da aslında tamamen bu olmuştur.[224]

Bush'un yeni bir dünya düzeni ümidini klasik Wilsoncu terimlerle ilan etmesine şaşmamak gerekir:

"Soğuk Savaş'ı aşan bir yeni uluslar ortaklığı düşünüyoruz:

Uluslararası ve bölgesel organizasyonlar aracılığıyla danışma, işbirliği ve ortak harekete dayanan bir ortaklık; ilkelerin ve hukukun üstünlüğünün birleştirdiği, maliyetlerin ve yükümlülüğün eşit şekilde paylaşılmasıyla desteklenen bir ortaklık; demokrasiyi, refahı, barışı yaygınlaştırmak ve silahları azaltmak amacında olan bir ortaklık."[225]

---

[224] Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yay.İstanbul,4. baskı,s.236

[225] Henry Kissinger, Diplomasi, çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay, İstanbul, 2002, s. 781

Gerçekte Bush yönetiminin amacı, Birleşik Amerika'nın "Tek süper devlet" olmasını sağlamak ve dünyaya ona göre bir düzen vermek olduğuna artık hiç kuşku bulunmamaktadır. Bush yönetimi buna "Yeni Düzen" adını da vermiştir.

Bu konuda dikkati çeken bir belge, Amerikan Savunma Bakanlığı'nda (Pentagon) hazırlanan bir rapordur. Bu rapor, dünya barış ve güvenliğini korumak için hiçbir devlet yada kuruluşla yetki ve güç paylaşımına gitmeden, Birleşik Amerika'nın kolları sıvamasını istemektedir (Bu raporun geniş bir özeti için bakınız: The New York Times 8 Mart 1992).[226]

Dışarıya sızdığı günden başlayarak Amerikan basınında "Tek Süper Devletli Dünya Raporu" adıyla anılmaya başlanan ve büyük tartışmalara neden olan bu rapora göre, Amerikan dış ve savunma politikasının bundan böyle tek amacı olmalı: Batı Avrupa'daki, Asya'daki yada eski Sovyetler Birliği'ndeki devletlerden hiçbirinin Birleşik Amerika karşısına dikilecek, ona kafa tutacak güce ulaşmasına izin vermemek; Birleşik Amerika'nın bekçiliğinde, tek süper devletli bir dünya kurmak ve onun devamını sağlamak...

Raporu hazırlayanlara göre, bu amaçla Birleşik Amerika kendisine karşıt olabilecek devletleri[227] uluslararası alanda daha büyük roller yüklenmeye heveslenmekten, kendisinin dostlarının çıkarlarını korumak için, onları saldırgan politikalar izlemeye, nükleer silahlar edinmeye kalkışmaktan caydıracak kadar büyük bir gücü, her zaman elinde tutmalıdır.[228]

---

[226] Haluk Ülman, Dünya Nereye Gidiyor?, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994, s. 41

[227] "Olası karşıtlar" deyiminden, Avrupa'da Almanya ve Rusya'yı, Uzakdoğu'da Japonya ve Çin'i, üçüncü dünyada Irak ve Libya'yı ve de yeryüzünde soyu tükenmekte olan komünist devletleri, bu arada Küba ve Kuzey Koreyi anlayınız.

[228] Haluk Ülman, Dünya Nereye Gidiyor?, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994, s. 42

Bush'un Demokrat halefi Başkan Bill Clinton "demokrasiyi yaygınlaştırma" temasını açıklarken, Amerika'nın amaçlarını benzer terimlerle dile getirmiştir:

"Yeni bir tehlike ve fırsat döneminde, başlıca amacımız, pazar ekonomisine dayalı demokrasilerin dünya topluluğunu genişletmek ve kuvvetlendirmek olmalıdır. Soğuk Savaş sırasında, öz gür kurumların yaşamasına yönelen bir tehdidi sınırlandırmak peşinde olduk. Şimdi, o özgür kurumlar altında yaşayan ulusların içinde bulunduğu çemberi genişletmek istiyoruz. Çünkü bizim düşümüz, dünyadaki her kişinin fikir ve enerjisini, birbiriyle işbirliği yapan ve barış içinde yaşayan başarılı demokrasiler dünyasında ifade edebileceği bir gündür."[229]

9.2.2 Gücün Sınırları ve Yeni Güç Odakları :

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bir süper güç olarak uluslararası politikadan silinmesi Avrupa'daki askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünmeyi ortadan kaldırıyordu. Bunun simgesi ise, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki Almanya'nın birleşmesidir.[230]

Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte NATO da, büyük ölçüde, varlık nedenini yitirmiş bulunmaktadır. Bugün NATO'nun tek varlık sebebi Avrupa'yı Amerika'nın güdümünde tutmaktır.

Avrupa Topluluğu'nu Fransa ve öteki devletler, başlangıçta, Almanya'yı güdümleri altında tutabilmek için kurmuşlardır, fakat artık Almanya topluluğu istediği yöne götürmektedir. Yine ileriye dönük

---

[229] Henry Kissinger, Diplomasi, çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay, İstanbul, 2002, s. 782

[230] Gerçi bu güç odakları olan Avrupa Topluluğu da, Avrupa Topluluğu'nu peşine takmış olan Almanya da, Uzakdoğu'da, Japonya da, askeri güç açısından Birleşik Amerika'ya kafa tutmaktan çok uzaktalar. Ama ne var ki bazı yazarlar geleceğin dünyasında gücün yeniden tanımlanacağını ve bir devletin uluslararası etkinliğini askeri güç kadar, ekonomik gücün de belirleyeceğini savunmaktadırlar (Örneğin bakınız: Stanley Hoffmann, "A New World and its Troubles" Foreign Affairs, Vol. 69. No.4, 1990. SH. 115).

genişlemeci amaçlarla "Self determination" ilkesini savunan Almanya'nın, zaten altüst olmuş dengeleri büsbütün bozmamak için "Ülkelerin toprak bütünlüğü"nü savunan Birleşik Amerika'ya baskın çıkması, Almanya'nın uluslararası politikada giderek artan ağırlığının bir başka kanıtıdır.

Avrupa Topluluğu, Almanya ve Japonya ile Birleşik Amerika'nın yolları ayrılmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu, Birleşik Amerika'yı kapsayacak türden askeri, ekonomik ve siyasal politikalar geliştirirken[231], bir ölçüde Fransa ve özellikle Almanya, Körfez Savaşı sırasındaki ve yeni Yugoslav devletlerinin bağımsızlığı konusundaki tutumlarının açıkça gösterdiği gibi, bağımsız dış politikalar geliştirmek eğilimi içine girmiş durumdadırlar.

Japonya da, Körfez savaşı sırasında, Birleşik Amerika'nın peşinde sürüklenmemeye özen gösterdiği gibi şimdi, eğer Birleşmiş Milletler çerçevesinde yapılan girişimlerde katkısı isteniyorsa, Güvenlik Konseyi'nde kendisine sürekli bir koltuk verilmesi gerektiğini açıkça söylemektedir.

Körfez bunalımı ve savaşı sırasında, dünya barış ve güvenliğinin korunması açısından, Birleşmiş Milletler'e büyük umutlar bağlanmıştı. Dünya örgütü çerçevesinde İrak'a karşı yapılan iş birliğine bakılarak, onun bundan sonra da bu açıdan etkin bir rol oynayacağı sanılmıştı. Bu iyimserlik havası içinde barış ve güvenlikle ilgili önemli kararlar alınmış ve Yugoslavya ile Kamboçya'ya barış güçleri gönderilmişti. Ancak özellikle Libya'ya karşı alınan önlemlerden sonra, Birleşik Amerika'nın örgütü kendi politikaları doğrultusunda yönlendirip kullanmaya başladığı açıkça ortaya çıkınca, Almanya ve Japonya gibi bazı üçüncü dünya ülkeleri de hoşnutsuzluklarını

[231] Gerçekten Amerikan ekonomisi, Japonya'nın sanayi, Avrupa'nın tarım ürünleri karşısında Amerikan malları iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü hızla yitirdiği için, bir durgunluk dönemi geçirmektedir. İşsizliğe ve pahalılığa neden olan bu durgunluk karşısında Amerikan kamuoyunda "Kendi içine dönmek", "Dış yükümlülükleri en azına indirmek", hiç değilse "Yeni yükümlülükler altına girmemek" eğilimleri güç kazanmış, kamuoyundaki bu gelişme Amerikan yönetiminin güç kullanma iradesini önemli biçimde kısıtlamaya başlamıştır.

ortaya koymaya başlamış bulunmaktadırlar. Bir İngiliz gazetesinin de Söylediği gibi, "Körfez Savaşı sırasında yaşanan uluslararası işbirliği balayı, artık geride kalmıştır.[232]

9.2.3 11 Eylül ve Değişen Amerikan Dış Politikası

11 Eylül 2001 ABD'de yaşanan terörist saldırılar sonucunda tarihe kara harflerle yazıldı. Dünyanın tek süper güçlü devletinin önlemekte aciz kaldığı bu terörist saldırılar, 'güvenlik' ve 'terörizmle mücadele' kavramlarının ön plana çıkmasına sebep oldu. Ayrıca ABD terör korkusuyla her müslümanı 'potansiyel terörist' olarak algılamaya başladı.

ABD başkanı George Ulusal Güvenlik Stratejisinde düşman devletlere ve kitle imha silahlarına sahip olmak isteyen teröristlere karşı askeri müdahalede bulunulacağı, ABD stratejisine göre çok taraflı uluslararası işbirliğine taraf olunmakla birlikte kendi güvenliği ve ulusal çıkarlarını korumak için tek taraflı hareket etmekte tereddüt etmeyeceğini, ayrıca Amerika'nın özellikle Müslüman ülkeler başta olmak üzere demokrasi ve insan haklarını dünyaya yayma girişiminde bulunacağını açıklamıştır. Bu sunumdan anlaşılacağı üzere G. Bush aktif politika ile düşman veya engel ülkeleri hedef alan bir politika çizmektedir.

Fakat Columbia Üniversitesinde "Gulf 2000" (Körfez 2000) adlı projenin başkanı Mr. Sick; " Bush Doktrini " diye adlandırılan Ulusal Güvenlik Doktrinini aslında 11 Eylül saldırısından çok önce baba Bush döneminde Savunma Bakanlığında görev yapan bir grup bürokrat tarafından hazırlandığını, ayrıca doktrin'in aslında "Yeni Dünya Düzeni" nin temellerini oluşturmayı hedeflediğini belirtmiştir.

Mr Sick, aslında Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılmasının doktrinde açık olarak yer almayan, aslında gizli olarak bulunan bir husus olduğuna

---

[232] The Independent, "Libyan Embargo Shatters the un Consensus", Londra, 18 Nisan 1992

işaret etmektedir. Irak'ın bölgesinde tek sorun olarak görülmediği, ancak doktrinin geçerlilik testini oluşturacağını belirmekle birlikte, Irak'ta elde edilecek sonuca göre İran, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde de değişiklik yaşanacağını söylemektedir. Buradaki anafikir, yeni ve daha demokrat bir Ortadoğu oluşturmaktır.[233]

ABD'nin uğradığı saldırı karşısında yarattığı terör karşıtı kampanyalar sonucunda Afganistan'a müdahale etmiş ve bunun bir son olmadığını, sıranın terörü barındıran veya destek veren diğer ülkelere de geleceğini, bunun uzun süreli bir mücadele olacağını da ilan etmiştir. Fakat ABD'nin Afganistan da yürüttüğü terör mücadelesi kısa sürede Mc Dünya – Cihat savaşına dönüşmüştür.

11 Eylül saldırıları yaşanmadan çok önce konuya dikkat çekmiş olan Benjamin R. Barber, ik ayrı senarya üzerinde durmuştur. Bunların birincisi, insanlığın geniş kesimlerinin savaş ve kanla yeniden kabile dönemlerine döneceğini ve ulusal devletlerin Lübnanlaşacağıdır. Dar açılı İnanç kavramının toplumsal işbirliğini ve uygar dayanışmanın her biçimine karşı bir Cihat açılması tehlikesidir. İkincisi ise küreselleşen dünya çerçevesinde insanların her bakımdan birbirine bağlı yaşayacağı bir Mc Dünya oluşmasıdır. Bunun sakıncası ise bireyin ve politikanın önüne geçmesidir.[234]

Barber'a göre birincisi savaşı körükleyici, ikincisi ise barışı sağlayıcı yöndedir. Barış için, "siyasal açıdan aşağıda katılımcı ve karar alıcı, yukarıda temsili ve aşağıya karşı sorumlu bir iyasal yapı içerinde, ekonomik açıdan ise bölgesel işbirliklerine ve pazarlara dayalı, ulusal devletlerden küçük yarı özerk topluluklardan oluşan konfederal birlikler " kurulmalıdır.[235]

---

[233] Başyurt, 2002

[234] Barker, B.R., Jihad Vs. Mcorld. "The Atlantic Monthly", Mart 1992, s.53-63

[235] Haluk Ülman Dünya Nereye Gidiyor? , "Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", Bağlam Yay., 1992, s.49

T.C. 167

ABD 11 Eylül saldırıları arkasından uluslararası toplumu harekete geçirmeyi başarmış ve Afganistan BM tarafından kontrol altına alınmıştır. Türkiye gibi terörü yaşamış ülkeler, yeni bir dönem açılacağı ve teröre karşı ortak mücadele edileceği umuduyla bu koalisyonda yerlerini en önde almışlardır. Fakt Rusya gibi ülkeler de bu durumdan kendilerine pay çıkartmayı ihmal etmemişlerdir (Çeçenistan).

Bu gelişmeler kısa sürede Bush doktini çerçevesinde cerayan ederken Irak'ın söylendiği gibi ikinci hedef olacağı doğrulanmıştır. Başkan Bush açık bir şekilde tehdit olarak algıladığı hedefleri hiçbir saldırı beklemeksizin vurma hakkının olduğunu ve özgürlüklerin dünya üzerindeki koruyucusu olacağını ifade etmiştir.[236] Bush, ayrıca Kuzey Kore ve Çin gibi ülkeleri de Müslüman ülkelerle işbirliği yaptıkları ve silah sattıkları gerekçesiyle düşman ilan etmiştir.

[236] Dedeoğlu, 2002, s.28-29

T.C. 68

10. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI DÖNEM

10.1 Kürt Ayaklanması ve Türk Katliamı

Körfez savaşından sonra ABD'nin baskısıyla BM, Irak'a gıda ve diğer bütün konularda ambargo uygulamaya başlamıştır. Uygulanan ambargo, zaten zor durumda olan Irak halkını büsbütün sefalete sürüklemiş, kuzeyde Kürtlerin ayaklanması ile kabusun boyutları daha da artmıştır. Açlık ve sefalete anarşi ve panik korkusu da eklenmiştir.

Kuzey Irak'ta (Amerika'nın da kışkırtmalarıyla) başlayan ayaklanma, 18 Mart 1991'de kuzey bölgelerini (Duhok, Erbil ve Süleymaniye şehirlerini) içine almış, daha sonra Kerkük de bu ayaklanmaya katılmıştır. Bu gelişmeler bölgenin daha da bilinmez bir hal almasını sağlamıştır.

Ancak bütün bu ayaklanmaların başladığı günden Kerkük'ün alınmasına kadar geçen zaman ve ele geçen bölgenin büyüklüğüne rağmen çok az olmakla birlikte hiç bir şekilde Saddam yönetimi tarafından ve o bölgelerde bulunan askeri birlikler tarafından herhangi bir şekilde karşı konulmamış, herhangi bir büyük çatışma olmamıştır. Orada bulunan askeri birlikler karşı koyabilecek durumda olmalarına rağmen herhangi bir şekilde karşı koymamış, silahlarını bırakarak geri çekilmişleridir.

Kerkük'e kadar ulaşan ayaklanma Kerkük'ün güney sınırında durdurulmuştur. Bağdat'tan yola çıkan ordu birlikleri ve İran muhalefet birlikleri " Mücahidi Halk " birlikte Türklerin önemli bir ilçesi olan Tuzhurmatu'ya ulaşmış ve burada hiçbir suçu olmayan birçok Türk'ü kurşuna dizmişlerdir. Buradaki eski Türk eserlerini de özellikle yıkmışlardır. Güneyden Kerkük'e yaklaşan Saddam'a bağlı Irak birlikleri şehri ilk önce helikopterlerle taramışlar daha sonra şehirde herhangi bir mukavemetle karsılaşmadıkları halde şehri top ateşine tutmuşlardır.

Bu kuvvetlerle başa çıkamayacağını anlayan Kürtler, kuzey bölgelerine doğru kaçmaya başlamalamışlar, kaçarken önlerine gelen

masum Türk halkına rasgele ateş etmişler, ölümlere yol açmışlardır. Böylece Türkler hiç bir suçları olmamasına rağmen hem Bağdat yönetimi tarafından yapılan bombardıman sonucu ağır can ve maddi kayba uğrarken, hem de kuzeye doğru kaçan Kürtler tarafından açılan ateş sonucu yine ağır kayıplara uğramışlardır.[237]

Kerkük halkı, Irak kuvvetleri karşısında çareyi Kuzey'de bulunan Altunköprü, Erbil ve Süleymaniye'ye kaçmakta bulmuş ve arkalarında bulunan Irak ordusu tarafından adeta kovalamaya başlamışlardır.

Askeri güçler ve destekçileri hızlı bir şekilde kuzeye doğru ilerlemeye devam etmişler ve Kerkük ile Erbil şehirleri arasında bulunan, büyük bir Türk kasabası olan, Altınköprü'ye girmişleridir. Burada da Tuzhurmatu'da yaptıkları gibi, yüzlerce masum Türk'ü, kadın - çocuk, yaşlı - genç, erkek, özürlü, hamile demeden " ayaklandılar " gerekçesiyle kurşuna dizerek, eşi görülmemiş cinayetler işlemişlerdir.

Bütün bu gelişmeler, ne kadar kuzeye kaçılırsa kaçılsın askerlerin mutlaka oralara da geleceği psikolojisiyle insanlar komşu ülkeler olan Türkiye ve İran'a göçle sonuçlanmıştır. İnsanlar her şeylerini geride bırakarak, dağlardan kaçarak o kış aylarında bu komşu ülkelere sığınmışlardır. Özellikle de açlık ve sefalet içinde bulunan Türk-Kürt insanlarına Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı çok az yerde görülen, ancak Türklüğün karakteristik bir özelliği olan bir samimiyetle kucak açmış ve yardım etmiştir. Fakat BM nezrinde açılan Atruş Kampı daha sonra Türkiye'nin başına dert olmuştur.

Birleşmiş Milletler 36.paralelin kuzeyini "güvenli bölge" olarak ilan etmiştir. Bu komşu ülkelere göç eden Kürtlerin büyük bir kısmı geri dönmüşlerdir. 36. Paralel aslında sadece Kürtlerin korunmaları için yapılmış bir uygulamadır. O yüzden geri dönenlerin neredeyse hepsi Kürt kökenli insanlardan oluşmuştur. Türkiye'de kalanların büyük bir kısmını Türkmenler oluşturuyordu. Çünkü onların dönecekleri yerler "güvenli bölgenin altında

---

[237] Demirci Nefi , Dünden Bu Güne Kerkük, İstanbul , 1990s.43

kalan yerler idi. Ne Altunköprü ne Kerkük ne de Musul (36.paralelin üzerinde olmasına rağmen güvenli bölge içerisinde değildir) bu güvenli bölge içerisine girmiştir. Bu bölgeler Saddam rejimi eli altındadır. A.B.D. bunun sebebinin Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Musul ve Kerkük bölgesinin güvenli kuşağa dahil edilmesi ile Kuzey Irak 'ta etkin durumda bulunan Kürtlerin bağımsız devlet kurmak için gerekli ekonomik güce ulaşacaklarını ifade etmiştir. Aslında A.B.D. Kürtler üzerindeki kontrolünü kaybedeceğini düşünmektedir.

II. Körfez Krizinin Irak Türklerine getirdiği ikinci bir değişiklik de, 36. paralelin kuzeyinde kalanlar, 36. paraleli güneyinde kalanlar olarak Irak Türklerinin ikiye ayrılmasıdır. Aslında 36. paralelin üstünde kalanlar Irak Türklerinin sadece %10 civarındaki nüfusunun bir kısmıdır. Yani geriye kalan %90 Türkmen halkı Irak rejimi altında bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin kuzey kesiminde kalan Türkler de bölgenin geleceği belirsizlik içinde olduğundan dolayı, bu bölgede yasayan Türkler huzursuz ve tedirgindirler. Güney taraf ise " Saddam rejiminin " insafına terk edilmiş olup, buradaki Türkler de can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

10.2 ABD'nin Irak Politikası

Amerikan yönetimleri biraz da Türkiye'nin endişelerini yatıştırmak amacı ile sürekli olarak Irak'ın toprak bütünlüğünü savunduklarını ileri sürmüşlerdir. Konu ile ilgili bilimsel literatürde de Irak'ın toprak bütünlüğünü açıkça reddeden çalışma sayısı çok azdır ve bunların başında aşağıda ele alacağımız RAND Cooperation uzmanlarından Daniel Byman'ın "Let Iraq Collapse" adlı çalışması gelmektedir. Ancak resmi Amerikan söylemi ne olursa olsun, ABD'nin Irak politikasının Irak'ın toprak bütünüğünü ortadan kaldırmaya başladığı bizzat ABD'li yetkililerin çalışmalarının satır aralarında ifade edilmeye başlanmıştır.[238]

---

[238] Özdağ Ümit, a.g.e., s.118

Bu konuya en erken değinen ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Morton I. Abramowitz'dir. Abramowitz, Foreign Policy adlı derginin Yaz 1993 sayısında yazdığı "Dateline Ankara: Turkey After Özal" başlıklı makalesinde şöyle demektedir: "ABD'nin bölgedeki uzun vadeli stratejik çıkarı İran'ın kuşatılması; şu andaki çıkarı ise Kuzey Irak'taki Kürtleri korumak ile ilgili Amerikan yükümlülüğünden dolayı Irak'ın kuşatılmasıdır. ABD, görünürde birbirine taban tabana zıt olan, 'Kürtleri korumak' ile 'Irak'ın toprak bütünlüğünü muhafaza etmek' gibi amaçlardan hangisine ve ne kadar bağlı olduğu konusunda bir gün karar vermek durumunda kalabilir."

Keza bir başka Amerikan üniversite kökenli diplomatı Henry J. Barkey de Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda çok emin değildir. Barkey'e göre, "Yaklaşık altı yıl süren 'de facto' otonomiden sonra, Kuzey Irak'taki Kürt sorunu artık basit bir mesele değildir; zira Irak'ın geleceği (toprak bütünlüğü de dahil olmak üzere) bir dizi cezai önlem ile aşındırılmıştır."

Daniel Byman ise Irak'ın parçalanması savunucularındandır. Irak'ın neden parçalanması gerektiğini ise, "ABD'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleme politikası yanlıştı ve halen de iyi düşünülmüş bir politikadan söz etmek mümkün değildir. Irak'ın parçalanmasına karşı olanlar, parçalanmamış bir Irak'ın, İran'ı dengelemek için gerekli olduğunu, bağımsız bir Kürt devletinin Irak'ın komşularını istikrarsızlığa sürükleyeceğini ve yeni bir Şii varlığının İran'a yöneleceğini ileri sürüyorlar. Ancak gerçekte Irak'ın parçalanması büyük bir Kürt nüfusa sahip olan Türkiye'de dahil olmak üzere ABD'nin müttefikleri için büyük bir tehlike oluşturmaz. Irak Şiası üzerinde İran'ın çekiciliği azdır ve bölgesel dengelerde konvansiyonel güçler açısından İran lehine bir kayışa Amerikan gücü kolaylıkla karşı koyar. Meseleye olumlu açıdan bakıldığında, Irak'ın üçe bölünmesi, Basra Körfezi'ndeki petrol zengini ülkelere yönelik Irak tehdidini ortadan kaldırır, nükleer silah üretme çabalarına son verir, Şiileri ve Kürtleri ezilmekten kurtarır ve Bağdat'ı revizyonist ülkeler listesinden çıkarır. Bundan dolayı, eğer Irak'ta merkezi hükümet çöker ise, ABD, Bağdat'taki rejimin bütün Irak'ta otoritesini tesis

etmesine yardımcı olmaktansa, Irak'ın Kürt, Sünni ve Şii devletlere bölünmesine destek vermelidir." Byman'a göre, "Saddam'ın ve Baas'ın iktidardan uzaklaşması durumunda bile Irak bölünmelidir. İran'ı dengeleyecek kadar güçlü bir Irak, çevresini tehdit edecek kadar da güçlü olacaktır. Bundan dolayı İran'ı dengeleyecek bir Irak arzu edilen bir şey olmamalıdır. Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması Türkiye'nin işine gelecektir. Çünkü Kuzey Irak'ta merkezi bir otorite olunca, Türkiye'ye yönelik saldırıları bu otorite kendisi durdurmaya çalışacaktır." Şeklinde açıklamaktadır. Fakat Byman açısından Kürt devletinin kurulmasını gerektiren esas nokta, İsrail ile doğal müttefik olacak olan Kürt devletinin yaşamak için ABD'nin desteğine muhtaç bulunacağı ve ABD'nin bölgedeki üssü olacağı hususudur.

10.2.1 ABD'nin Kuzey Irak Politikası :

ABD'nin Kuzey Irak politikasının temelinde "Petrol" ve "Ortadoğu'nun Kontrolü" ve bunun aracı "Kürtler" yatmaktadır. [239] Irak'ın Ortadoğu'yu kontrol eden iki noktadan biri olan Kuveyt'i işgal etmesine verdiği sert tepkinin nedeni Kuveyt'in Ortadoğu'ya açılan kapı olması yani stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu petrolü ile ihraç ve ulaşım yolları korunmalıdır. Bu korumanın bölgede yaşayan destekçiler olmadan devam etmesi mümkün değildir.

Bunun yanı sıra Irak, hür dünyanın enerji ihtiyacını karşılayan hayati bölgelerden birisidir. Dolayısıyla ABD'nin hayati menfaatleri bakımından bu bölgedeki gelişmeleri kontrol altına almak zorundadır.

Ayrıca Kuzey Irak, Çifte Muhasara politikasına güç kazandıracak bir alan olarak görülmektedir. Çünkü Kuzey Irak ABD'nin İran'ı kontrol altında tutacağı bir üs olarak değerlendirilmektedir.

---

[239] Mehmet Kocaoğlu, Petrolün Kuzey Irak'ın Oluşumunda Oynadığı Rol, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.50

10.2.2 ABD'nin Kürt Meselesine Yaklaşımı :

Körfez Savaşının ortaya çıkardığı bir diğer hususta A.B.D.'nin yıllardır Kuzey Irak Kürtleriyle işbirliği içinde olduğu gerçeğidir.1992 yılında A.B.D. yanlısı Ahmet Çelebi liderliğinde Kuzey Irak'ta CIA'nin kurduğu, Irak Ulusal Kongresi (INC) mensubu peşmergeler Saddam'dan kaçıp Türkiye'ye sığınmışlardı. Aradan dört yıl geçmesine rağmen Kürt muhalif gurupların içinden CIA ajanı oldukları açıklanan ve Saddam'dan kaçıp Türkiye'ye gelen, buradan da A.B.D.' ye iki uçakla gönderilen peşmergeler aslında A.B.D.'nin bölgedeki oyunlarını gözler önüne sermektedir. [240]

ABD'nin Ortadoğu genelinde Kürtlere yönelik ilgisi 1950'li yıllarda yoğunlaşmaya başlamıştır. 1960'le ve 70'li yıllarda ise özellikle Irak Kürtleri iki kutuplu dünya düzeninin Ortadoğu'ya yansıyan mücadelesinde Batı ve Doğu blokları tarafından kullanılmaya başlanmışlardır. Ancak 1970'li yılların ortasında Batı tarafından terk edilen Kürtler, Saddam tarafından siyasal ve askeri bir güç olmaktan kısa bir süre içinde çıkarılmışlardır.

Körfez Savaşı ve sonrasında Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürt Devleti Embriyosu, Türkiye tarafından istenmemesine karşın ABD tarafından "Besle-Büyüt" politikasıyla desteklenmiştir.[241]

10.2.3 Çifte Muhasara Politikası :

Çifte Muhasara Politikası teorik temelleri 18 Mayıs 1993'de Clinton yönetiminin Ulusal Güvenlik Komitesi Dışişleri Sorumlusu Martin Indyk tarafından " Washington Institut for Near East Policy "de yapılan bir toplantıda ortaya konulmuştur. İngiltere'nin Ortadoğu bölgesinden 1971 'de tamamen çekilmesinden sonra bu bölgenin sorumluluğunu Batı dünyası adına alan ABD'ni Basra Körfezi ve politikasının temelini, Irak ve İran'ı

---

[240] http :// kurtulus.com/ eski sayılar / h-için 03 26 10 96/3-14 htm

[241] Özdağ Ümit, a.g.e. s.117

birbirlerine karşı kullanma ve bir tür fren - denge sistemini uygulamak oluşturuyordu. 1970 ve 80'lere hakim olan bu politika, Saddam'ın Kuveyt'i işgali ile artık uygulanamaz hale gelmiştir.[242]

Bu ortamda 1992 ve 1993 senelerinde Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmaması ve Irak'ta ne Saddam'ın nede Baas'ın iktidardan uzaklaşmaması, Martin Indyk'in sözcülüğünü yaptığı, teorik temellerini Kennan'ın 1947'de yazdığı ve ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı, uyguladığı " Containtment-Muhasara " politikasından ödünç alan bu politikanın temel hedefi, Irak ve İran'ın dünya ekonomisinden ve siyasetinden soyutlanarak yalnızlığa mahkum edilmesi ve içten çökmeye sürüklenmesidir. Diğer bir ifade ile bu politikanın amacı İran'da teokratik rejimin yıkılması, Irak'ta ise Saddam'ın ve hatta Baas iktidarının çökertilmesidir. Indyk, Irak ile ilgili olarak;

"Amerikan yönetiminin hedefi, çok açık ve kesin bir şekilde Irak'taki mevcut rejimi, ki bu rejim uluslararası, toplumun sınırlarının ötesinde ve kanaatimizce ıslah olmaz, suçlu bir rejimdir, yıkılmalıdır." demektedir. [243]

Ancak, Çifte Muhasara politikasının uygulamaya konmasından sonra da Amerikan yönetimleri büyük bir ısrar ile Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklemeye devam ettikleri doğrultusunda açıklama yapmışlardır. Fakat, Çifte Muhasara'nın en azından Irak ayağı, Irak'ın parçalanmasını öngörmekte ve hedeflemektedir. Keza, İran'a yönelik politikanın da başarılı olması durumunda, İran'ın da parçalanması söz konusu olacaktır. Kennan'in SSCB'ye yönelik muhasara politikasını temel alan Indyk, tabii ki çok etnik yapılı devletlerin içten çökmesinde en önemli faktörün, ekonomik tatminsizlikle kışkırtılmış etnik yapılar olduğunu bilmektedir. SSCB'ye yönelik muhasara politikası nasıl SSCB'de sadece komünist rejimin yıkılmasına değil, devletin de dağılmasına neden oldu ise, Çifte Muhasara'nın da hedeflediği, " Mollalar ve Baas " rejimlerinin yıkılması ile birlikte Irak ve İran'ın devlet olarak çözülmesini sağlamaktır. Ancak bu çözülme ve yıkılmaların eş

---

[242] Özdağ Ümit, Türkiye, Kuzey Irak ve PKK, ASAM yayınları,Ankara 1999, s.109

[243] Özdağ Ümit, a.g.e, s.110

zamanlı olması kolay olmadığı gibi, gerekli de değildir. Bu amaçla gözlemci sıfatıyla bölgeye giden BM yetkilileri Kürt devletinin altyapısını hazırlamaktadırlar. [244]

Martin Indyk'in, Irak'ın toprak bütünlüğüne inanmadığını ve bunu net bir şekilde ifade ettiğini belirtmekte de fayda vardır. Politikanın savunucularından biride Yahudi olan Samuel Lewis'dir.

Martin Indyk'in Çifte Muhasara politikasını destekleyen en önemli kuruluşların başında Washington Institut for Near East Policy gelmektedir. Bu enstitü bünyesinde göze çarpan isimlerin başında Amerikan tarihinin en İsrail yanlısı dışişleri bakanı olarak anılan George Schultz, emekli general Alexander Haig, ABD'nin eski BM temsilcisi Jeane Kirkpatrick, Robert McFarlane, Lawrence Eagleburger, Richard Perle, Edward Luttwak, Alan Makovsky gelmektedir ve bu isimlerin ortak özelliği İsrail bağlantılı olmalarıdır. Alan Makovsky aynı zamanda, Huzur Operasyonu'nda görev almış bir yetkilidir. Bu kişilerin diğer bir özelliği ise Washington'daki Türkiye dostları olarak bilinmeleridir.

Washington Institut for Near East Policy, Çifte Muhasara politikasına destek vermenin ötesinde Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin teorik temelleri üzerinde çalışmıştır.

10.3 Güvenli Bölge :

A.B.D.'li bilim adamları gelecek 50 yıl içerisinde Türkiye'de olası bir rejim değişikliğine karşılık Irak topraklarında bir tampon devlet oluşturma hedefini gerçekleştirmenin yollarını aramaktadır.[245] Böylece İran ve Suriye gibi ülkeleri, kontrolü altında bulunan Kürtler vasıtasıyla baskı altına alabileceği gibi, olası bir rejim değişikliği karşısında Türkiye'yi de aynı oyunla

---

[244] Backdoor Procekt, www.kurd. oil. com

karşı karşıya bırakabilecektir. Kuzey Irak'ın stratejik mevkisi sonucunda bir yandan Ortadoğu'yu kontrol ederken bir yandan da Kafkaslara gidebilecek veya yeni bir Rus yayılımının önüne set çekebilecektir. A.B.D. bu politikayı " 36. Paralel " veya " Güvenli Bölge " adıyla kurduğu " Otonom " bölgeyle sağlamış durumdadır. Kontrolünü de Türkiye / Adana / İncirlikte konuşlu bulunan " Kalkık Horoz " veya Türkçe'ye yanlış tercüme edilmiş hali ile " Çekiç Güç " ile yapmaktadır.[246]

Saddam'ın zulümlerinin önüne geçmek amacıyla 36. paralel ile Irak'ı bölme fikri ortaya atılmıştır. Türkiye de bu kararı kabul etmiştir. Bu durum, hem bir Kürt devleti kurulmasına zemin hazırlamaktadır hem de Irak Türklerini 36. paralelin altında ve üstünde olmak üzere ikiye bölmektedir.

10.3.1 36 Paralel'in Üstü :

Bu çok önemli bir bölümdür ve iki ayrı şekilde ele alınmalıdır. Halbuki bu durum bazı nedenlerden dolayı kamufle edilmektedir! 36. Paralelin üstünü "güvenli bölge" ve "güvenli bölge dışı (güvenli olmayan bölge)" olarak ayırmalıyız.[247]

1- Güvenli Bölge (Çekiç Gücün himayesindeki Bölge); Duhok, Zaho, Amadiye, Akra, Erbil, Diyana, Köysancak belli başlı yerleşim bölgeleri bulunmaktadır. Bu yerleşim bölgelerinin içinde en çok Erbil kenti ve çevresinde Türk bulunmaktadır. Buradaki Türk nüfusu yaklaşık olarak 300.000 civarındadır. Erbil'de Enkava bölgesinde, Duhok'un içinde ve çok az sayıda, hatta bir kaç köyle ifade edilebilecek Hıristiyan bulunmaktadır. Bu bölgedeki Hıristiyan nüfus sayısı çok azdır. Arap bulunmamaktadır. Geri kalan nüfus Kürt'tür. Nüfus dağılımında ise Hristiyanlar %10, Türk %15, Kürt %75'tir.

---

[245] Atlas Of The Future

[246] Ferruh Sezgin, Kürt Devletinin Hamisi, Çekiç Güç, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.143

2- Güvenli Bölge Dışı (Saddam rejimi kontrolündeki bölge); Musul, Telafer belli başlı yerleşim bölgeleridir. Bu bölgede Kürt nüfusu çok azdır (100.000'in altında). Buna karşılık Irak Türklerinin en yoğun olduğu ve nüfusu 1.000.000 (bir milyon)'a yakın olan Telafer ilçesi ve Türklerin diğer yoğun olarak yaşadıkları bir yer olan Musul ilidir. Ayrıca burada yoğun bir Arap yerleşim alanı da bulunmaktadır. Bu bölgede Hıristiyan nüfus sayısı Irak'ın en yoğun olduğu yerdir. Hatta bütün Irak'taki Hıristiyan nüfusundan daha fazlası bu bölgede bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu Kürt %10, Türk %40, Arap ve Diğer %50'dir.[248]

10.3.2 36. Paralelin Altı:

Bu bölüm de iki ayrı şekilde ele alınmalıdır. Çünkü bu bölümün etnik olarak nüfus dağılımı incelendiğinde güvenli bölgenin niçin, neden ve kimler için oluşturulduğu ortaya çıkacaktır.

a- Güvenli Bölge; En büyük yerleşim bölgesi Süleymaniye'dir. Bu ilin nüfusunun neredeyse tamamı Kürt'tür (Kifri ilçesi hariç). 36. Paralelin altında olmasına rağmen Güvenli Bölgeye dahil edilmiştir. Süleymaniye'ye bağlı diğer bir yerleşim bölgesi de Kifri ilçesidir. Kifri ilçesi çok eski bir Türk yerleşim merkezidir.
Ancak özellikle de 1991 yılından sonraki süreçte Kürt nüfusunda bir artış olmuştur ve ilçenin nüfusunun yarısı Kürt yarısı da Türk olmuştur. Bu ilçe sadece 36. Paralelin altında değil, Kerkük kentinin de daha güneyinde bulunmaktadır.[249]

b- Güvenli Bölge Dışı (Saddam rejimi kontrolündeki bölge); Bu bölge Irak'ın güneye kadar olan bütün kısmını ihtiva etmektedir. Ancak burada sadece Türk yerleşim bölgeleri açısından ele alınacak olursa şunlar ortaya çıkacaktır. Bu bölge dışında Irak Türklerinin merkezi olan Kerkük kenti

---

[247] Fazıl Demirci, Irak Türkmenleri – Kuzey Irak ve Türkiye İlişkileri, Yeni Türkiye 95/3

[248] Demirci Nefi , a.g.e.,s.54

[249] İnternette Türkmenler

bulunmaktadır. Kerkük'ün yani sıra 35.paralel boyunca uzanan ve 34. Paralele kadar inen Türk yerleşim bölgeleri bulunmaktadır.

Bu bölgenin nüfusunun % 65'i Türk, % 25'i Arap, ve % 10'u Kürt'tür. Bunun dışında Kerkük'te çok az olmakla birlikte Hıristiyan ve diğer etnik kökenliler de yaşamaktadır. Bu bölgenin önemi Saddam rejimi altında olan bölgeler içinde en çok insan hakları ihlallerinin olduğu, en çok soykırım ve katliamların olduğu bir bölge olmasıdır. Burasının bir Türk bölgesi olmasıdır.

Görülüyor ki, yapılan 36. Paralelin üstü güvenlik bölgesi, 36. Paralel güvenlik bölgesi gibi tanımlar tam anlamıyla doğru değildir. Eğer 36. Paralel üstünde kalacak bölge Güvenli Bölge olarak kabul ediliyorsa, bu bir yanlıştır. Çünkü 36. Paralelin üstünde bulunan Musul ve Telafer Güvenli Bölgenin içinde bulunması gerekirken dışındadırlar. Kürt nüfusunun çoğunlukta bulunduğu Süleymaniye ili ve ilçelerinin 36. Paralelin altında iken güvenli bölge içine alınması, ister istemez bu güvenli bölge adındaki oluşumun aslında başka amaçlar için kurulduğunu düşündürmektedir. Bu bölgenin yapısını göz önüne aldığımız taktirde,ortaya çıkan gerçek bölgede aslında bir Kürt Devleti çekirdeği zemini oluşturulmak istenildiği ve başarıldığıdır.

10.4 Kuzey Irak Kürtleri'nde Ayrılık :

1990 nüfus sayımına göre Irak'ta 3.4 milyon Kürt yaşamakta idi.[250] Körfez Savaşı'nın arkasından Kuzey Irak'ta yeni oluşum izlendi. Savaşta başta A.B.D. olmak üzere batının Kuzey Irak'taki Kürtlere koruma ve özerklik sözü vermeleri ve 1992 yılında da yapılan yerel seçimlerle Kürt Parlamentosunun kurulmasının ardından bölgedeki Kürt varlığı daha resmi ve özerk bir nitelik kazandı.

Celal Talabani *(KYB - Kürdistan Yurtseverler Birliği)* ve Mesut Barzani *(KDP - Kürdistan Demokratik Partisi)* önderliğinde iki grup olarak birleşen

---

[250] İrfan Kaya Ülger. Kuzey Irak'taki Düşman Kardeşler: IKDP ve KYB, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.207

Kuzey Irak Kürtleri, Kürt Parlamentosu'nu eşit üye sayısı ile kurdular. Fakat bu iki şahsiyet etrafında gelişen olaylar ve Kürt Otonom Bölgesi'nin gün geçtikçe de daha resmi ve de uluslararası nitelik kazanmasıyla bu iki lider arasındaki koltuk kavgası ve ayrılıklar da çoğaldı. Özellikle ambargoya karşı Türkiye ile yapılan kaçak ticaretten alınan vergilerin paylaştırılması ve korunması konusunda büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır.[251] Karşılıklı yolsuzluk iddiaları ile başlayan sorunlar, iki partinin Irak dışında Washington'da ayrı ayrı ofislerini (temsilciliğe benzer bir yapıda) açmaları ile dış politikaya da yansımıştır. Sonunda 1994 yılında KDP ve KYB arasında sıcak bir çatışmaya dönüşen anlaşmazlık iki yıl sürmüş ve binlerce kişinin ölümüne yol açmıştır.

KDP ile KYB, Amerika'nın desteğiyle Londra'da yeni bir ateşkes anlaşmasını görüşmek üzere bir araya getirilmiş, fakat bu iki grup arasındaki siyasi çekişmeye son verebilme amaçlı anlaşma çabaları bir sonuç vermemiştir. KYB adına görüşmelere gelen Adnan Müftü, anlaşmaya vardıklarını söylese de ertesi gün KYB tankları Erbil'e girmiştir.

KYB'nin lideri Talabani'nin İran tarafından desteklendiğini ve İran kuvvetlerinin de Kuzey Irak topraklarına girdiğini açıklayan KDP lideri Barzani, Bağdat'tan yardım istemiştir. (Talabani, Barzani'ye karşı İran'ı arkasına alarak kendisini korumaya alırken Barzani de bu duruma kendisini Bağdat'ın, Saddam'ın tarafına yerleştirerek cevap vermiştir.) Bir hayli zayıflamış olan ve uluslararası gücünü aktüel bir duruma getirmek isteyen Saddam Hüseyin bu durumdan yararlandı ve BM'in kararlarını hiçe sayarak hemen askeri güçlerini Kuzey Irak'a gönderdi. Talabani'yi neredeyse tüm Kuzey Irak'tan temizleyerek, Kuzey Irak'ın İran sınırına kadar itti. Böylelikle Kuzey Irak'ta uzun zamandır süregelen liderlik savaşı Barzani'nin zaferiyle sonuçlandı.

---

[251] Hasan Özmen, Kuzey Irak'ta Kürt Partileri Arasındaki İhtilafların Nedenleri, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.59 - 60

Fakat Barzani, Bağdat desteğinde Kuzey Irak'taki liderliğini kanıtlamış dahi olsa Talabani'nin varlığı ve popülaritesi halen devam etmektedir.

Batı Avrupa ve Amerika *(ki Türkiye de bu oyundadır)* Ortadoğu'da yerel liderlerin fazla güçlenmesini ve diktatörlüğe varan bir yönetim kurmalarını istememektedirler.[252]

10.5 Türkiye'nin Kuzey Irak ve Irak Türkleri Politikası :

Türkiye'nin Kuzey Irak politikası iki parçadan oluşmaktadır:

1.- Askeri operasyonlarla PKK'yı vurmak.[253]

2.- Bölgedeki otorite boşluğunu doldurarak PKK'yı dışlamak.[254]

Bu politikada izlenen "hedefler" ise;

1.- Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması,

2.- Türkiye'nin "meşru güvenlik endişesinin" gözetilmesi,

3.- Türkmenlerin ezilmesinin önlenmesidir.

BM Kuvvetleri karşısında tutunamayan Irak, Kuzey Irak'la birlikte belirsizlik ve kaos içine sürüklenmiş, Kürtlerin başarısız isyanı ve Saddam'ın hışmına karşı duyulan korku Türkiye'yi bir sığınma kampına dönüştürmüştü. 1988 ve 1991 arasında 60 bin Kürt mültecinin mevcudiyeti, Türkiye ve Batı Avrupa arasında önemli bir sorun kaynağı halini almıştı. Türk yetkililer aynı zamanda, Türkiye'nin, mültecilerin Avrupa'ya ulaşmasını engelleyecek bir tampon bölgeye dönüşmesinden de bir hayli endişe duyuyorlardı. [255]

---

[252] Mehmet Binay,22 Eylül 1996 İstanbul/Frankfurt .M.

[253] Bakınız Haritalar

[254] Baskın Oral, Kalkık Horoz, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.171

[255] Kemal kirişçi, Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.10

Türkiye'nin güvenlik kaygıları sebebiyle düzenlediği ve amaçlarına ancak çok sınırlı bir biçimde ulaşan askeri operasyonlar, bazen ABD'nin örtülü desteğini alırken, Arap ülkeleri ve bölgede 6 milyar $/yıl ticaret hacimli Almanya başta olmak üzere tüm AB ülkelerinin yoğun tepkisini çekmiştir.

1991'de Müttefik Kuvvetlerin düzenlediği " Huzur Harekatı "nda Türkiye'nin öncelikli amaçları şu şekilde sıralanabilir :

- Uluslar arası insani yardımı harekete geçirmek,
- Sığınmacıların hızla kendi sınırlarına dönmelerini sağlamak,
- Irak'ı, Kürtleri bir kez daha Türkiye'den sığınma istemek zorunda bırakacak başka bir krize sebep olmaktan caydırmak.

Türkiye'nin Kuzey Irak'ta izlediği politika ana hatları ile bilhassa da Kuzey Irak'ta bir Kürt güvenlik bölgesi kurulmasını müteakip, başarılı olmakla birlikte, negatif politika olmak sınırını aşamamıştır. Yani bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirerek bölgedeki statükoyu Irak'ın egemenliğini tekrar tesis edici tarzda politikalar geliştirmek yerine statükonun Kürt devletine doğru evirilmesini engelleyici politikalar oluşturmuştur.[256] Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yanadır. Zira Türk Cumhurbaşkanının 1994 Haziranında sarf ettiği şu sözler Türkiye'nin konuya yaklaşımını açıkça ifade etmektedir: " **Irak dağılırsa ortaya çıkacak problemleri çözmeye elli yıl yetmez!** "[257]

Türkiye'nin ABD politikalarına gösterdiği bir özveri sembolüne dönüşen, Irak'a Birleşmiş Milletler ambargosunun uygulanması ile Türkiye büyük ölçüde maddi zarara uğramıştır. Türk ve BM yetkililerin uzun süre göz yummalarına rağmen petrol şirketlerinin uzun süren baskıları sonucunda Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattı kapalı tutulamamış ve 1996 yılı Mayıs ayında Irak ile BM (Birleşmiş Milletler) arasında başlayan görüşmeler sonucunda Irak'ın dış pazarlara petrol satışının belirli bir miktarda (senelik 2 milyar dolar) serbest bırakılma kararı alınması ve Irak petrolünün büyük bir

[256] Özdağ Ümit, Türkiye, Kuzey Irak ve Pkk, ASAM Yay. Ankara, 1999, s. 238

[257] Hürriyet, 4 Haziran 1994

kısmının Türkiye'nin Yumurtalık limanına taşındığı boru hattı ile sevk ediliyor olması Türkiye'nin sıkıntılarını azaltmamıştır (Bu gelirin bir kısmı Kuzey Irak Kürtleri'ne BM tarafından yardım olarak verilmiştir).

Türkiye, ABD yönetimindeki Körfez Savaşı Koalisyonunun ardına ağırlığını koymanın bedelini ekonomik olarak ödemiştir. 1991 yılı öncesinde Irak, Türkiye'nin başlıca ticari ortağıydı. Ayrıca Irak petrolünün büyük bir kısmı Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattı ile Türkiye üzerinden Akdeniz'e taşınıyordu ve Türkiye ile Irak ticaretinin büyük kısmını oluşturuyordu. BM yaptırımlarının uygulanması ile bu ticaret büyük ölçüde durdu.

Körfez savaşı sonucunda Türkiye ayrıca siyasi ve askeri bir bedel de ödemek zorunda kalmıştır. Kuzey Irak Kürtlerinin Saddam Yönetimine karşı yaptıkları ayaklanma ile Başlayan uçuş yasağı sebebiyle Kuzey Irak ta oluşan Güç boşluğundan PKK'nın yararlandığı açıktır. Ayrıca Ankara Washington, Londra ve Paris hükümetlerinin Kuzeyde ayrı bir Kürt Devleti kurarak Irak'ı parçalamaya yönelik planlar yaptığından kuşkulanmaktadır ki bu kuşkular yersiz değildir.

Türkiye'yi uluslararası arenada zayıf düşürmek ve Irak'ın parçalanmasına ses çıkarmasın engellemek için "Ermeni Soykırımı"nı Kurucular meclisinde gündeme getirerek "Kamuoyu" oluşturmaya çalışmakta iken Fransa'nın atağına karşı Ankara'nın sert tutumlu karşılık vermesinin yanı sıra Rus ve Fransız uçaklarından hemen sonra Türkiye'nin de ambargoyu delmesi ABD yönetimini bölgedeki kontrol gücü açısından bir daha düşünmeye itmiştir. Cole savaş gemisinin vurulması ise işin tuzu – biberi oldu. ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Dennis Hastret, Ermeni tasarısının görüşüldüğü 20 Ekim 2000 tarihinde " Bu tasarının Ortadoğu'daki durum üzerinde olumsuz etki yapacağına işaret etmiş ve Amerikalıların yaşamlarının tehlikeye gireceğini ifade edince tasarı derhal geri çekilmiştir.[258] Böylece Türkiye üzerine oynanan büyük bir oyundan şansının da yardımıyla kurtulmuş oldu. Fakat ABD ve Batılı devletler bölgede bir Kürt Devletini

[258] Jon Gorvett, The Middle East, Londra , Ocak 2001,

kurmak için gerekli Kamuoyu Gücü'nü arkalarında toplayabilmek için Ermeni Soykırımı iddialarını ortam ve zaman müsait oldukça karşımıza çıkaracaklardır.

Gelişen olaylar karşısında Türkiye ve ırak hükümetleri arasında bir yakınlaşma meydana gelmiş, Türkiye, 1982'den buyana kapalı olan Nusaybin - Bağdat Demiryolu seferlerini 2001 baharında başlatırken, Irak yönetimi buna karşılık olarak Bağdat'ta ilk kez "Türk Günü " kutlamıştır.

10.5.1 Türkiye'nin Irak Türkleri Meselesine Yaklaşımı :

Türkiye'nin Irak Türklerine yönelik çok somut bir politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir. 5 Haziran 1926'da Türkiye ile Irak arasında yapılan Ankara antlaşması dışında uzun yıllar Türk dış politikasında bu ülkede yaşayan Türklerin problemleri ve hatta varlıklarından bile adeta bir " tabu " gibi hiç söz edilmemiştir.[259] 1959 yılında Irak Türkünün yaşadığı büyük katliamdan sonra dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu ve bazı siyasi parti sözcüleri dışında konuyla hiç kimse ilgilenmemiştir. Bu ilgisizliğin sebebi olarak Irak'la, bu ülkede yaşayan Türklerin siyasi ve kültürel haklarını teminat altına alacak bir anlaşmanın yapılmamış olması gösterilmektedir. Ancak neden böyle bir anlaşmanın olmadığının cevabı da verilebilmiş değildir.

Irak'taki Türklere yapılan baskının temelinde iki ülkenin sınır komşusu olması ve Irak yönetiminin Türkiye'nin bir gün buraları alacağı endişesine dayanmaktadır. Bu nedenledir ki Türklere yaptıkları baskılar aralıksız sürmekte ve burada yaşayan Türkler, Türkiye'ye casusluk yapmakla suçlanmaktadır. Türkiye Irak Türkleriyle ilgilense de ilgilenmese de Bağdat yönetimi onları asimile etmeye ve kısa bir zaman zarfında onları güneye sürmeye kararlı gözükmektedir.

Körfez Savaşından sonra bütün dünyanın gözü bu bölgeye çevrilmiş ve Kuzey Iraklılarla ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu gün "Kuzey Iraklılar" deyince sadece Kürtler anlaşılmaktadır. Maalesef Türk yetkilileri de bilinçsiz olarak bu ifadeyi kullanmaktadırlar. ABD Dışişleri Bakanı Irak muhalefet gruplarının hepsini Amerika'ya davet ettiği halde 2.5 milyon Türkün temsilcilerini çağırmamıştır. Fransa ve İngiltere, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma planı yaparken Türklerin varlığını hiç göz önüne almamaktadırlar. Türkiye maalesef Türkmenlere yeterince önem verememiş ve yaşadıkları acıları dünyaya anlatmada geç kalmıştır.

Türkiye, her ne kadar mesafeli durmaya çalışsa da, Kuzey Irak dengesinin yine tam ortasına oturmaktadır.[260]

Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Pelletrau'nun 1996'da Türkmenlerle görüşmesi ile (Amerikalılar'ın Türkmenlerle daha önce de bir araya geldi ama) Türkmenlerin temsilcisi ilk kez " Kuzey Irak'taki toplum liderleri resmi " içinde yer aldığı kabul edilmiştir.

Kuzey Irak'ta hayat öylesine kaygan bir zemin üzerinde ki, dengeler sürekli değişmekte ve görüntü karışmaktadır. Bu kaosu netleştirecek dekoderin Türkiye olduğu artık iyice ortaya çıkmıştır. Kuzey Irak'ın rayına oturması için, kendi Kürt sorununu çözmüş ve terörü bir avuç marjinalle sınırlayabilmiş Türkiye'nin, bölgeye ağırlığını koyması gerekmektedir. [261]

10.5.2 Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Kürt Politikası, Kuzey Irak Gerçeği ve Türkiye'nin Terörle Mücadelesi :

Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmak istenilmektedir. Burada kurulacak bağımsız bir Kürt devleti Türkiye'nin ulusal güvenliğini çok değişik şekillerde tehdit edebilme potansiyeline sahiptir. Kurulacak bir Kürt

---

[259] Mahir Nakip, Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.40

[260] Ferai Tinç-Hürriyet-21 Ekim 1996

[261] www.turkey.org/news/selected/211096s2.htm

devleti, her şeyden önce, bölgedeki mevcut ulusal sınırların değiştirilmesinin pekala mümkün olduğunu gösterecek ve benzer bir oluşumu Türkiye sınırları içinde gerçekleştirme amacında olan PKK için bir örnek teşkil edecektir. Böylesi bir devletin kuracağı muhtemel ittifaklar yada himayesi altına gireceği güçlü bir devlet aracılığıyla Türkiye'yi tehdit etmesi, PKK ile işbirliği yaparak veya onun güdümünde kalarak Türkiye'den toprak talebinde bulunması çok kuvvetli ihtimallerdir. Mevcut ve kurulması düşünülen petrol - doğal gaz boru hatlarıyla, gelecekte daha da önem kazanacak olan su kaynaklarının üzerinde kurulması düşünülen bir Kürt devleti müttefik bulmakta hiçte zorluk çekmeyecektir. İşte bu ve daha saymadığımız bir çok stratejik açılımlar Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının çok yönlü ve gelişmiş olmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin uzun bir süredir Kuzey Irak'taki Kürt varlığına karşı net bir politikası bulunmamaktaydı. Türkiye, Kuzey Irak'ı, içinde bulunduğu 'Güç Boşluğu' sebebiyle ve Çekiç Güç'ün kendi topraklarından Irak'taki operasyonlarına devam etme iznini elinde bulundurması avantajı dolayısıyla PKK gerillalarını kolayca takip edebileceği ve gerektiğinde de girip çıkacağı bir avuç toprak olarak görüyordu.

Türkiye'nin siyaset çizgisini oluşturan bürokratların Kuzey Irak'ı ve Türkiye'deki 'Kürt Sorunu'nu sadece bir *"İç Güvenlik"* ve *"PKK Terörü"* meselesi olarak algılamalarından dolayı, Kuzey Irak'ta bulunan Kürt liderler önemsememekle birlikte Kuzey Irak'ta ABD yardımıyla oluşturulan *" Kürt Otonom Bölgesi "* de dikkate alınmamıştır.

PKK, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ne karşı operasyonlarını Suriye dışında Kuzey Irak ve İran'dan sürdürüyordu. Bu nedenle de Türk Ordusu Körfez Savaşı sona erdiğinden beri zaman zaman Kuzey Irak'a giriyor ve gerektiğinde de uzun süre bu topraklarda kalıp PKK gerillâlarına ve PKK kamplarına karşı savaşıyordu.[262] Türkiye'nin isteği Kuzey Irak'ta on

---

[262] www.turkiye.net/mbinay/news/analiz11.htm, İstanbul, 16 Eylül 1996

kilometrelik bir emniyet şeridi yaratmak ve istediği anda sınır ötesine geçerek, PKK ile savaşmaktı.

Türkiye Kuzey Irak Kürtlerini, bölgede otorite boşluğu olmasın diye güçlendirmekte ve zaman zaman uzlaştırmaya çalıştırmaktadır. Oysa aynı Kürtler " fazla yakınlaşınca " Türkiye derhal alarma geçmekte ve engellemeye çalışmaktadır. Bu büyük çelişkinin nedeni Türkiye'nin tüm enerjisinin ve politikasının PKK'yı Irak'tan temizlemek yani Kürtler karşı Askeri çözüm dışında bir politikasının olmaması " Güvenli Bölge" nin kendi Kürtleri için kötü emsal olmasıdır. [263]

Terörist örgütün bölgenin ekonomik kalkınmasına darbe vurması, despotizmin her türlü yöntemlerini uygulaması, ideolojisinin komünizme yakın olması, Türkiyeli ve Kuzey Iraklı Kürtleri sindirmeye çalışması, ilk etapta KDP'li ve KYP'li Kürt grupların Türkiye'nin yanında yer almasına sebep olmuştu.

Türkiye'nin teröre karşı en büyük zaferi Apo'nun yakalanışı oldu. Ayrıca Apo'nun canını kurtarabilmek için Türkıye'ye hizmet etmek istediğini söylemesi, Güneydoğu'da hesabı olan bütün ülkeler beklenmedik sonuçlar doğurdu. Hatta Türkiye ile yakın olmaktan Arap ülkeleri nezdinde çıkar uman İsrail, Suriye'nin sıkıştırılması ve Apo'nun Türkiye'ye getirilmesi ile açıkça dile getirmese bile büyük bir hesap hatası yaptığını anladı. Zira Türkiye - Suriye ilişkileri düzelme yoluna girdiği gibi Arap ülkeleri nezdinde de Suriye'ye karşı takındığımız tavrın haklı bir sebebi olduğu anlaşılmış oldu. Üstelik Apo hadisesinde satıldığını düşünen Kürtlerin İsrail elçiliklerine saldırması, bölgeye ve Kürtlere özel önem veren bu ülke için istenmeyen neticelerdi.[264]

Askeri alanda yediği darbelerle gerilla kademesinden ileri gidemeyen PKK, siyasallaşarak varlığını sürdürmeye çalıştı. 10 aralık 1995'de PKK-KDP ateşkesi ardından umutlanan PKK, Bölgede kurulacağını ve Federal

---

[263] Baskın oral , a.g.c. .s. 172

[264] www.hakikat.com/dergi/83/sevr.html

görünümde olacağını iddia ettiği Kürt Devletinin içine sızarak faaliyetlerine diğer Kürt Gruplar içinde devam etme çabasına girişti. Bunda da kısmen başarı sağladı. Kuzey Irak'taki bazı Kürt grupları yanına alarak Kürdistan Demokratik Birliği adlı şemsiye örgüt kurdu. Böylece Kuzey Irak'ta fiili bir güç haline geleceğini ve Dublin sürecine katıla bileceğini planlıyordu.[265]

[265] Koray düzgören, Türkiye Kürtleri ve Kuzey Irak, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.301

11. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ:

1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin izlediği tarafsız tutum ve Suriye'nin İran ile işbirliği yapması ile iki ülke ilişkileri tekrar düzelme aşamasına girmiştir. 1982'de Kerkük-Banyas petrol boru hattının Suriye tarafından kapatılması ile petrol ihracatında sorun yaşayan Irak Türkiye ile bu boru hattına paralel ikinci bir hat ile daha çok petrol ihraç etmeye başlamıştır. Böylece Türkiye, Irak'ın en önemli ticari partnerlerinden birisi haline gelmiştir. Ancak aynı dönemde, yani 1980'lerden sonra daha çok göze çarpan iki faktör bugünkü temel uyuşmazlık faktörleri olmuştur. Bunlar su sorunu ve Irak'ın PKK' ya verdiği destektir.

11.1 Su Sorunu

Türkiye'nin doğusundan doğan Dicle Nehri sınırı geçip Irak'a akmaktadır. Fırat Nehri de yine Türkiye'nin doğusundan çıkıp Suriye'den geçiyor ve ardından da Irak'ı kat etmektedir. İki nehir Şatt'ül Arap'ta birleşip Basra Körfezine akmaktadır. Söz konusu nehirler coğrafik özellikleri nedeniyle sınır aşan nehir konumunda bulunurlar. Bu itibarla kaynağı her ne kadar Türkiye'de de olsa sınır aşan özellikleri ile Suriye ve Irak'ı da bu nehirler ziyadesi ile ilgilendiriyor. Irak, sulama alanlarını 2010 yılında 4 milyar hektara, Suriye 400 bin hektara, Türkiye ise Güneydoğu'daki sulanabilen topraklarını 1.6 milyar hektara çıkarmayı planlıyor.[266]

Türkiye ile komşuları arasındaki mücadelenin kaynağı, Türkiye'nin güneydoğusunu cennete çevirecek büyük gelişim projesidir. Bu proje 1970'lerin sonunda başlayan Güneydoğu Anadolu Projesi'dir (GAP). Su sorunundaki kritik nokta su sıkıntısı değil, GAP'ın tamamlanmasından sonra - özellikle de sulama projelerinde - Irak ve Suriye'ye tahsis edilen su miktarında yapılması muhtemel kesintidir. Suriye ve Irak'ı en çok tedirgin eden şey, su üzerindeki hakimiyeti ve GAP bölgesindeki büyük ekonomi ve

---

[266] Ayrıntılı Bilgi için Sabahattin Şen, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yay., İstanbul, 1993- Konuralp Pamukçu, Su Politikası, Bağlam Yay., İstanbul, 2000

enerji potansiyelinin yaratacağı gelişme ile Türkiye'nin bölgede bir güç haline gelmesidir. Konumuz Irak olması hasebiyle Suriye'nin su sorunu üzerinde daha fazla durmadan Irak'ın su sorununa eğilmeyi konu bütünlüğü açısından uygun görüyoruz.

Irak'ın temel sorunu; Su miktarı değil, Türkiye ve Suriye'den kullanıldıktan sonra gelen/gelecek olan suyun çeşitli kimyasal maddelerle kirlenmesi ve tuzluluk oranının artmasıdır. Kirlenme ve tuzluluk oranları hariç Irak'ın ihtiyacından fazla suya sahip olduğu, Körfez Savaşı öncesi uyguladığı politikalardan da anlaşılmaktadır.

Irak su konusunda tamamen Dicle ve Fırat Nehirlerine bağlıdır. Yıllık toplam 31 milyar m^3 Fırat'tan, 50 milyar m^3 de Dicle'den olmak üzere 81 milyar m^3 / yıl yer üstü su rezervlerine sahiptir. Görüldüğü gibi bu ülkenin su açığı değil su fazlası vardır.

Orta Doğu üzerindeki yoğun nüfus artışı ve buna bağlı olarak tarım alanlarının genişletilmesi, yer altı ve yer üstü su kaynakları bakımından oldukça fakir olan bu bölgede artık en değerli sıvı petrol değil su olmuştur. Bu durum, su sorunun en yoğun olarak bu bölgede hissedileceğinin; eğer bir işbirliği unsuru olarak kullanılmaması halinde, bölge ülkeleri arasında önemli bir çatışma kaynağı olacağının somut bir belirtisidir. BM sabık genel sekreteri Butros Gali'nin "Orta Doğu'da bundan sonraki savaşların sebebi su olacaktır" şeklindeki beyanatı ile Ürdün kralı Hüseyin'in "Su dışında bir daha İsrail ile savaşacağımızı zannetmiyorum" demesi yukarıdaki endişeleri artırmaktadır. Meselenin halli noktasında geliştirilen/getirilen çözüm projelerinin hemen hemen hepsinde Türkiye'nin yer aldığını görürüz. Sorunun bu denli önemli olması ve Türkiye'yi çok yakından ilgilendirmesi, Türkiye tarafından meselenin çok detaylı incelenmesini ve alternatif dış politika seçeneklerini geliştirmesi gerekmektedir.

11.2. PKK ve Kürt Meselesi

Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlerin kamuoyu gündemine Körfez Krizi sonrasında girmesi ve onların uluslar arası kamuoyu tarafından BM kararları ile korunmaya alınması (36. paralelin kuzeyinde Kürtleri Saddam'ın zulmünden korumak için oluşturulan güvenlikli bölge) Kürt sorunun küreselleşmesine neden olmuştur. Bu durumu en çok istismar eden de dünyanın en kanlı terörist gruplarından olan PKK olmuştur.

Kürt sorunun başlangıcından bu yana Türkiye PKK'yı kontrol altına almak için hem KDP'nin hem de KYB'nin yardımını almaya çalışmıştır. 1992'de iki örgütte bölgenin temizlenmesinde Türk ordusu ile işbirliğine gitmiştir. Çoğu PKK militanı, KDP'nin kontrolünde olan dağlarda saklanma eğilimindedir; bu da sınır ötesi harekatlarda Türkiye'nin İran sınırında yer alan KYB'den ziyade KDP'ye daha fazla ihtiyaç duyması anlamına gelmektedir. İki grup arasında Aralık 1994'de başlayan ve 1995'de de devam eden 700-800 kişinin öldüğü haber verilen, önemli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalarda 1995 Mart ayı içerisinde sona erdi. Barzani ve KDP, Türkiye sınırı da dahil olmak üzere bölgenin kuzeybatı kısmını kontrolüne aldı. Erbil'in başkenti ve İran sınırını içine alan güney ve doğu bölgeleri ise KYB kontrolüne geçti. İki büyük Kürt örgütünün çatışması ve bunlardan birinin zayıflaması ve zayıf olanın PKK ile daha yakın işbirliğine girmesi tehdidini oluşturmuştur. Türkiye, KYB lideri Celal Talabini'yi bu suçla itham etmiştir. Talabani bu suçlamayı her ne kadar reddetmiş olsa da KYB'nin PKK ile yakın ilişkiler arayışı içinde olduğu açıktı. KYB'nin PKK ile olan yakın ilişkileri ve KDP'ye karşı düşmanlıkları KDP'yi Türkiye'ye yakınlaştırmış ve hatta bağımlı kılmıştır.

Aralık 1994'ten itibaren başlayarak 1995 baharında da devam eden Kürtler arası savaş Kuzey Irak'a askeri bir harekat için Türkiye'ye bulunmaz bir fırsat sağlamıştır. Mart 1995'te Türkiye KDP ve KYB arasındaki savaş durumundan faydalanarak Kuzey Irak'ın 25-35 mil içerisine kadar 35.000 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Bu, Türkiye'nin PKK'ya karşı düzenlenen benzer nitelikte 1992'den bu yana yapılan en büyük saldırılarından biri olmuştur. Kohen, Türkiye'nin PKK isyanıyla mücadele için yıllık 7 milyar

dolara yakın harcama yaptığını bunun da ihracat gelirlerinin üçte birine eşit olduğunu ifade etmiştir. 1994-1995'de Türkiye'nin geçirmiş olduğu bir dizi ekonomik krizin başlıca nedenlerinden birisi PKK'ya karşı yaptığı savaş harcamalarıdır.

Körfez Savaşı'nın Irak'ta yarattığı otorite boşluğunu fırsat bilip Kuzey Irak'a yerleşen PKK, bugün halâ Türkiye'nin bölgeden tehdit algılama sebebinin en öneli nedenidir. Yıllarca Irak sınırından geçerek Türkiye'ye saldıran PKK militanları bugün de Kuzey Irak'ın özellikle İran sınırındaki bölgelerinde varlıklarını devam ettirmektedir.

Bu gün gelinen noktada, kısaca özetlemek gerekirse Türkiye-Irak ilişkilerini belirleyen en önemli öğeleri iç ve dış dinamikler, yapısal ve konjonktürel faktörler veya çatışma ve işbirliği alanları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. İlişkilerin iç dinamiklerini , iki ülkenin ticari ve ekonomik çıkarları, su sorunu, Kuzey Irak'taki Kürtler ve PKK sorunu ve Irak'ta yaşayan Türkmenlerin durumu oluşturmaktadır. Dış dinamikleri ise, bölgede belirleyici güç olan ABD'nin Irak politikası, Irak' a uygulanan uluslar arası ambargo ve Irak'ın diğer devletlerle ilişkilerinin yarattığı uluslar arası ortamdır.

Yukarda yer alan iç dinamiklere paralel olarak Heinz Kramer, Değişen Türkiye adlı kitabında Türkiye'nin 90 sonrası Orta Doğu politikasında dört temel handikap görür. Bunlar kısaca, sevimsiz ama kaçınılmaz olan Kuzey Irak meselesi, İsrail ile zorunlu olarak geliştirilen özel ilişki, su problemi ve son olarak enerji ithalatıyla ilgili ekonomik girişimler sebebiyle Türkiye'nin İran'la olan ilişkilerinde bir denge kurmaya zorlanması. Yine Kramer'e göre bu sorunlar, Ankara'nın ABD ile bir nebze de Avrupa ile olan ilişkilerini etkilemektedir. Bu yüzden Türkiye, Orta Doğu politikasıyla Batı'ya yönelik dış politikasını dengelemek zorundadır.

12. II. IRAK SAVAŞI ÖNCESİ ALTERNATİF STRATEJİLER

a- A.B.D. ve İngiltere'nin Hedeflerinin Saptanması ve Ortak Çıkarlar – Ters Çıkarlar :

Sovyet Rusya'nın yıkılması ile (Bunun bir yıkılmamı yoksa bilinçli bir merkeze çekilme mi olduğu hala netleşmemiştir) oluşan Yeni Dünya Düzeninde A.B.D. dengelerin korunmasını amaçladı. Çünkü Soğuk savaş sonrasında artık Dünyanın tek "Süper Gücü" kendisi idi ve rakipsizdi. (11 Eylül'e kadar belki tüm dünya böyle düşünüyordu.) 11 Eylül'e kadar sorun olmadan devam eden bu süreçte A.B.D. dışında A.B.D. ye karşı güç oluşturan en önemli unsur ise Avrupa Birliği idi.

Başını Almanya ve II. Dünya savaşından sonra AB.nin kurulması ile dostluğunu kazanmayı başardığı ve Avrupa dışına taşan gücü ile Almanya'nın en keskin kılıcı olan Fransa'nın çektiği AB ülkelerinin "Euro" kullanımına geçmesi ile Dünyada "Dolar Egemenliğine" en büyük darbe indirilmiş oldu.

Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte birleşen iki Almanya Avrupa'da yeni bir Alman merkezli güç oluşumunun öncülüğünü üstlenme ve Rusya ile II. Dünya savaşında Hitler'in yaptığı büyük hatanın (Hitler Rusya ile ittifak önerilerini reddetmiş ve Rus kaynaklarını ortaklık değil üstünlük ilkesi ile elde etmeyi hedeflemişti.) telafi edilir şekilde yakınlaşmasını sağladı.

Ayrıca NATO'ya karşı AGSK'nın oluşturulması ile Ortak Avrupa Ordusu'na ilk adım atılırken, Türkiye'nin çekincelerine rağmen Ankara uzlaşması ile NATO imkanlarından da kullanma hakkına kavuştu.

Giderek güç kazanan AB, Amerika ve en yakın müttefiki İngiltere'nin kendi ekonomi ve güç merkezlerini yeniden yapılandırması ihtiyacını zorunlu hale getirdi. Bir yandan fazla veren Amerikan ekonomisi yüzyılda yaşadığı en

büyük ekonomik durgunluğa yönelerek işsizlik oranın yükselmesine sebep olurken öte yandan Euro'nun kullanıma girmesi ile kullanım alanı sınırlanan Dolar, Euro karşısında hızla gerilemeye başladı.

Bu durumun aşılması için A.B.D. yeni yatırım alanları ve daha fazla devlet harcaması ile bu ülke içi ekonomik durgunluğu aşmaya çalışırken diğer yandan AB karşısında kaybetmeye başladığı siyasi üstünlüğü tekrar geri kazanabilmek için bilhassa "Enerjiyi kontrol eden dünyayı kontrol eder" felsefesi ile enerji koridor ve petrol yataklarına sahip ülkeler üzerindeki etkinliğini arttırma faaliyetlerine başladı.

Bir yandan Venezüella'da başarısız bir darbe girişimi ile Güney Amerika kıtasının tek büyük petrol ülkesini kontrol altına almaya çalışırken diğer yandan on yıldan fazla bir süre destek verdiği Taliban rejimini Afganistan'da sonlandırdı. Bu yeni politikaların başlangıcını 11 Eylül saldırısı teşkil etti.

Türkiye'nin de içinde yer aldığı bu yeni politikalar "Teröre Karşı Ortak Cephe" olarak nitelendirildi ve belki de ilk kez A.B.D., Orta Asya'nın içlerine kadar kendi hegomanyasını sokabilme fırsatını da elde etti. Aynı zamanda Taliban rejiminin devrilmesi ile Afganistan'da kurulan kukla yönetim, Pakistan da sağlanan üstünlük ile Kazakistan – Afganistan – Pakistan petrol ve doğalgaz boru hattının kullanıma girmesi için gerekli güvenliğin sağlanması gibi büyük bir fırsatın!? A.B.D. tarafından yakalanmasını da sağlamıştır.

A.B.D. nin kontrol ettiği fakat kullanamadığı (Irak'a uygulanan petrol yaptırımı) Irak petrolü ile; kesin düşman olarak bu güne kadar algılanmış olan İran ve sahip olduğu petrol kontrol altına alınarak dünya petrol kullanımına kazandırılırsa maliyet ucuzlaması ile hem girdi fiyatlarını minimum düzeye çekmek mümkün olacak hem de AB karşı kaybedilen siyasi hegemonya Almanya'nın petrol yataklarından uzaklaştırılarak denetim dışı faaliyetlerini kısıtlamasını zaruri hale getirecektir.

Son olarak Rusya ile sağlanan yakınlaşmanın devamı, Putin ile yeniden Çarlık Rusya'sı ütopyasına başlayan ve A.B.D. ile ilişkilerini Çarlık

Rusya'sı döneminde olduğu gibi sıcak tutma gayretindeki Rusya'nın Almanya'nın baskılarına boyun eğmeyecek şekilde güçlendirilmesi (Türkiye'nin aleyhine olsa da) ve politikalarına sessiz kalınması (Çeçenistan – Tiyatro Baskını vs.) hep bu yeni politikaların ortaya çıkardığı gerçeklerdir.

Bu genel olarak yaptığımız A.B.D.nin YDD politikalarından özele doğru inersek yakın problemimiz olan Irak ve A.B.D. nin 11 yıl sonra Bush yönetiminde değişen yaklaşımının sebebinin yukarıda belirttiğimiz esaslar doğrultusunda değerlendirilmesi bize gerçekçi bir strateji kurma imkanı sağlayacaktır. Unutmamalı ki Yüce Önder Atatürk'ün bize açtığı yolda en doğru yaklaşımları yakalamak ve geliştirmek, onun kurduğu Cumhuriyetin sonsuza dek yaşamasının tek ve en geçerli yolu olacaktır.

O halde oluşturacağımız strateji ve politikalar olası güncel olaylar karşısında atılan adımlardan öteye geçme zorunluluğu ve akıl – mantık ilişkisi içinde önceden planlanmış olmalıdır. Bizim geleceği tahmin eden falcı, müneccim veya medyumlarla politikalar oluşturmayacağımıza göre ve yine geleceği bilme şansımız olmadığına göre bu politikaları nasıl belirleyeceğimiz ve ilkelerini nasıl belirleyeceğimiz karmaşık bir durum gibi önümüzde duruyor olabilir.

Gerçek ise hiçte karmaşık değildir. Hedeflere ulaşmada politikalar basit iseler de yoğun bir senaryo ve alternatif ağı ile örülmedikçe, geçerlilik ve uygulama alanlarında hayat bulmaları mümkün değildir. Çünkü her vakit politikalarımızın ve hayati çıkarlarımızın çakıştığı veya örtüştüğü devletlerle bu alanlarda karşılaşacağımız aşikardır. Bu sebepledir ki düşmanlarımızın kafasını alternatifler karşısında karıştırmadıkça ve onları bu sonsuz senaryo içinde fikir karmaşasına sürükleyip boğmadıkça politikalarımız engellenecek ve hedeflere ulaşmada istenilen noktaya varılamayacaktır.

Büyük önder Atatürk yol göstericimizdir. Onun " Ben bir işin olmasını istiyorsam engelleri ortadan kaldırırım." Sözü politikalarımızın temelini teşkil etmelidir. Zira devletlerin politikalarının temelinde hayati çıkar ve gelecek

temin etme zaruriyetleri vardır. Buda bize onların politikalarını sayısız senaryo içinden çözümleyebilme imkanı verirken aynı zamanda kendi senaryolarımızı kuracağımız temeli teşkil edecektir.

Bir diğer deyişle bizim için önemli olan ne olacağı değil ne olmaması gerektiğidir. Ne olacağını tespit edemiyor olabiliriz. Fakat ne olmaması gerektiğini tespit etmek şimdiden mümkündür. Eğer bunu kendi hedefler ve hayati çıkarlarımızla birleştirirsek işte o zaman geleceğe yönelik politikalarımız yeşermeye başlayacaktır.

- Irak denetim altına alınınca A.B.D. hangi çıkarlara kavuşacaktır?
- Türkiye için sakıncalı olabilecek durumlar nelerdir?
- Bu durumda Türkiye ne tür hayati çıkarlar elde edebilir?
- Türkiye ne tür harekat ve politikalarla başarıya ulaşabilir?

Sırasıyla bu soruları yanıtladığımızda gerçek bir strateji ile sorunun üzerine gitmiş olur ve kazançlı bir çözüm yolu üretmiş oluruz. Sorundan kaçmak veya onu görmezden gelmek bize hiçbir fayda sağlamadığı gibi sorunun bitmesine de yardımcı olmayacaktır.

b- AB (Almanya – Fransa) Politika ve Hedeflerinin saptanması :

Almanya II. Dünya savaşına girerken Fransa'nın dostluğunu kazanamamış ve o dönemde İngiltere'nin Avrupa'da ki keskin kılıcına karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Yine Hitler Rusya ile ittifak yapılması önerisine kurşuna dizme ile cevap vererek ertesi gün ordularına Rusya üzerine harekat emri vermiştir.

II. Dünya savaşına A.B.D.nin katılması Batı cephesini bitirirken asıl Almanya'nın sonunu getiren Rusya olmuş, fakat batı bloğunun emperyalist politikası karşısında dışlanan Rusya cevabını Almanya'yı ikiye bölerek ve batılı müttefiklerin kontrolüne geçen Batı Almanya'ya karşı yiyecek ve kömür ambargosu uygulayarak vermiştir.

Batı bloğunun cevabi ise Batı Almanya'ya "Hava Koridoru" açarak gelmiş, düşman Nazi hakimiyetinin sonrasında Almanlar tarafından bu durum sevinç gösterileriyle kutlanırken dünün düşmanı şimdinin kurtarıcısı ve yakın dostu olmayı başarmıştır.

Aradan geçen zamanda Almanya güçlendi ve eski gücüne kavuştu. Bu gücün temelini sanayi ve ekonomi oluşturdu. En önemlisi ise iki dünya savaşında başaramadığı bir hedefi gerçekleştirmiş olmasıdır. Fransa'nın dostluğu...

AB nin temelini "kömür anlaşması" teşkil etse de Alman – Fransız dostluğunun temelini "Elize Anlaşması" teşkil etmiştir. Günümüzde bu dostluk o kadar pekişmiştir ki Alman ve Fransız liderler dünya ve AB politikalarıyla her açıklamayı ortak yapar olmuşlardır. Bu gün Alman – Fransız birleşmesi telaffuz edilir hale gelmiştir.

- Almanya'nın isteği ve hedefleri nedir? Sorusuna yanıt vermeye çalışırsak yeni bir soru ile karşılaşırız.

- Almanya; Fransa ve Rusya'nın dostluğunu elde eder, bunu körfezde İran ile birleştirirse nasıl bir tablo ile karşılaşırız? Hindistan ve Çin'in bu birlikteliğe dahil olma olasılığı nedir?

- Heartland Teorisinde temel teşkil eden ülkeler nelerdir ve İran'la bağlantı kurulmasının amacı ne olabilir? Kıyı kuşak ve deniz – hava hakimiyeti teorileri ile karşılaştırıldığında ne tür bir sonuç elde edilir?

Görüldüğü üzere Alman politikaları oldukça geniş bir coğrafya üzerinde dünya hakimiyetini ele geçirme ve Alman halkına sunma idealinden hiçbir şey kaybetmemiş, aksine bu politikalarını daha derin politikalarla örerek zamana (ve insan unutkanlığına) yaymış durumdadır.

Ayrıca Almanya'nın AB üzerindeki hakimiyeti kesindir ve A.B.D. – İngiltere bloğunun baskısı fayda vermemektedir. Bunun en kanıtı Türkiye'nin AB müzakere tarihinin belirlenmesinde yaşanmıştır.

c- Türkiye'nin Çelişkisi:

Kimse kendi çıkarları doğrultusu dışında hareket etmemektedir. O halde birilerinin sihirli bir değnek dokunuşuyla Türkiye'nin bölgesinin hakimi olmasını ve geleceğinin garantisini sağlamasını beklemek doğru değildir.

Bize düşen görev kendi geleceğimizi kendimizin belirleyeceğini iyice kavramak ve bu doğrultuda politikalar üretmektir.

Osmanlı İmp. Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar geçen dönemde hep ğüç unsuruna dayanan politikalar üretmiş ve bu onu dünyanın en güçlü ve yine en modern devleti haline getirmişti. Öyle ki hedefleri doğrultusunda kimsenin göze alamadığı mesafeler hatta çöller bile ona engel teşkil edememişti. Bunun nedeni " Güç hakimiyeti getirir ve itaati sağlar " politikasında yatıyordu.

Yavuz'un tek oğlu olan Kanuni Sultan Süleyman; devletin en ihtişamlı devrinde başa geçmiş olmasına karşın o güne kadar süregelen devlet politikasını değiştirmiş ve denge politikasının ilk temelini atmıştır. Fransa'ya tanınan Kapitülasyonlar her ne kadar Haçlı birliğini bölmeyi amaçlasa da " Güç " Politikası'nı uygulamadan kaldırmıştır. Bunun diğer bir örneğini ise I. Viyana kuşatması teşkil eder. Büyük toplar böyle önemli bir şehrin kuşatmasında getirilmemiştir.

Kanuni sonrası dönemde de bu politika aynen devam ettirilmiştir. Bu sebepledir ki gerek uçma denemeleri, gerek ilk roket planları ve yine ilk Denizaltı'nın yapılması önemi kavranamayan unsurlar olarak kalmış ve kullanıma sokulamamıştır. Çünkü Osmanlı İmp. artık yeni politikası "Denge " ve onun uygulamalarıyla hayati çıkarlarını devam ettirmektedir.

Bu politika sonucu bir çok ödünler verilmiş, devlet ve ordu mekanizmaları yenilenememiş, güçlenen devletler ödün kopardıkça Osmanlı zayıflamış " Hasta Adam " durumuna düşerek yıkılışın eşiğine gelmiştir.

Hasta Adamın paylaşılma savaşı olarak ta kabul edebileceğimiz I. Dünya savaşında Loyd George'un ifadesi ile "yüzyılda bir gelen bir dahi" İngiliz planlarını sekteye uğratmış ve yarım bırakmıştır. Yarım kalan mesele ise Ermeni devleti ve Kürt devleti olmuştur. Yine de İngilizler hedeflerinin büyük bir bölümünü başarmış, Almanya'yı bölgeden uzaklaştırırken müttefiki Fransa'yı da petrol konusunda eli boş bırakmasını bilmiştir.

Fakat A.B.D. nin bölgeden uzak tutulması mümkün olmamış, öne sürdüğü Vilson prensipleri ve "Açık Kapı" ilkesi ile (her devletin eşit bir şekilde hak kullanımına sahip olması) bölgeye girmeyi başarmıştır. II. Dünya savaşı sonrasında İngiliz İmparatorluğunun müthiş bir yıkıma uğraması A.B.D. nin ekmeğine yağ sürmüş ve bölgede oluşan boşluk A.B.D. tarafından doldurulurken bu seferde "Soğuk Savaş"ın başlaması ile bölge ülkeleri oluşan kutuplara itilirken, iç huzursuzlukta eksik olmamıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti uzun süren savaştan bitkin ve yorgun olmasına rağmen adeta kuruyan çınar ağacından yeşeren bir filiz verdirmeyi başarmıştır. Fakat en önemli saydığı Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul – Kerkük bölgesini yaptığı hatalar dizini sonucu sınırları içine bağlayamamıştır. Bunda o ana kadar kullanılan hedefe ulaşama da kullanılan "Güç" politikasından ödün verilmesi yatmaktadır. "Ya İstiklal, Ya Ölüm!" parolası bu güce dayalı politikanın en can alıcı ifadesidir.

Oysa Lozan barışına gelindiğinde bu politikanın yerini " Denge " politikasının aldığı görülür. Halifeliğin kaldırılması ile uzlaşmacı bir tavrın

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İngilizlere yansıtılması işe yaramamıştır. Çünkü İngiliz politikaları "Güç" politikasına dayanmaktadır ve uzlaşma ancak hedefe ulaşıldıktan sonra mümkündür. Bu sebepledir ki İngilizlerin uykularını kaçırmaya yeten Asya Müslümanları Birliği kurulamamış, Hindistan'da bir Müslüman ayaklanması tertip edilememiş, İngiltere içinde aç gözlü İngilizler hükümetleri aleyhine kullanılamamıştır. (Bunlar düşünülmüş fakat politika değişikliği sebebiyle - güç, denge - tatbik edilememişlerdir.) İngiliz İmparatorluğu yıkılan domino taşları gibi dağıtılabilirdi...

Atatürk sonrası dönemde, Komünist Rusya tehdidi ve Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla, yine güçlü devletler karşısında Türkiye " Denge " politikası izlemeye başlamış, yerini katıldığı Kore Savaşı ile "NATO" olarak belirlemiştir.

Denge politikasını getiresi olarak bir türlü Atatürk döneminde ki kadar hızlı bir gelişme kaydedemeyen Türkiye, çevre ülkelerde sıkışıp kalan soydaşlarına yapılan eziyet ve işkencelere kulaklarını tıkamış, bunu yine Atatürk'ü maske olarak kullanarak yapmıştır. Zira onun " Yurtta Sulh, Cihanda Sulh " sözü bu kulak tıkamaya araç ve alet edilmiştir. Oysa soydaşlarımız işkenceye, sürgünlere hatta haksız yere sadece Türk oldukları için kurşuna dizilmelerine karşın neyin " Cihanda Barış " olduğunu çözmek mümkün değildir.

Yine bu belirsizlik ortamı ülke içinde farklı akımların doğmasına, halkın kamplaşmasına, Sağ – Sol çatışmalarının doğmasına, ülke içi huzursuzlukların son haddine varmasına ve nihayetinde Askeri Darbelere sebep olmuş hatta bunun sonucunda bir Türk Başbakanı idam edilmiştir.

Yine denge politikasının getiresi sonucu Türkiye, hayaller peşinde I. Körfez savaşı ile önünü görmeden, gerekli hesapları yapmadan (Zamanın azlığı da bir etkendir) boyutları ve manevi kayıplarıyla ölçülemez zararlar içine sokulmuştur. Bununla birlikte Irak'ta yaşayan soydaşlarımız Türkmenler üzerindeki baskılar I. Körfez Savaşı sonrasında şiddetlenmiş ve bir çok Türkmen'in hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Türkiye ise yine olanları duymazdan gelmiş, kulak tıkamış, adeta Irak'tan elde edilecek para için soydaşlarını feda etmiştir.

Kerkük'te ve diğer çoğunlukta yaşadıkları bölgelerde azınlık durumuna düşürülen Türkmenler, çektikleri acıların yanı sıra önümüzdeki Irak Savaşı esnasında canlı kalkan olarak kullanılmak üzerelerdir.

d- Savaş Sonrası Irak Yapılanmasında Türkiye'nin Çıkar ve Hedeflerinin Saptanması :

Türkiye üzerinde kurulduğu ve yaşadığı coğrafya sebebiyle çok büyük bir öneme haizdir. Şu an Irak krizi ile de Ortadoğu petrollerine yakın olmasının sancısını çekmektedir. Sorulması gereken bu bir fayda unsurumudur yoksa sürekliliğe haiz bir sakınca mıdır?

Bu sorunun cevabı, coğrafyanın kullanılması ile ilgili ve bilhassa jeopolitik uzmanlığı gerektiren ince ve hassas bir konudur. Çünkü uygun strateji ile (Stratejinin başarıya ulaşması güç unsurlarının doğru, yerinde ve zamanında kullanılmasıyla mümkün kılınır.) ulaşılamayacak hiçbir hedef mümkün değildir. Yeter ki bu strateji "Gerçeklik" tabanına oturtturulsun.

Irak Savaşının gündeme gelmesi ile birlikte bir çok senaryo ortaya atıldı. Washington Post gazetesi Musul – Kerkük Bölgesinin Türkiye verileceğini yazdı. Türkiye yanaşmadı. Özal döneminde de aynı senaryo gündeme gelmiş, Kürt liderler Türkiye'yi bölgeyi almaya davet etmişti. Fakat Genelkurmayın zamanında, yerinde ve doğru karar vermesi ile Türkiye bu hataya düşmemişti. Sütten ağzı yanmıştı ve bölgeyi almanın Türkiye'yi bölünmeye götürecek başlangıç olacağını kestirmeyi başarmıştı. Çünkü bölgenin hakimiyet altına alınması durumunda, bölgede yaşayan Kürtlere özerklik tanınması gerekecekti ki Türkiye Kürtleriyle birleştiğinde durum Türkiye açısından vahim sonuçlara neden olacak, pirince giderken arpadan

olunacak ve dünya tarımın elde edilmesi yerine bölge elden çıkacaktı. Tükenebilir petrol için dünyanın en eski ve bereketli tarım toprakları elden çıkacaktı...

Sonra yeni senaryolar, bitip tükenmek bilmeyen...

A.B.D. Irak'ta Saddam sonrası için müstakbel bir vali ismi bile ortaya attı ama tutmamıştır. Zira başlangıç kontrolü kendisine verilse de gölge bir isim Irak halkı ve ABD yönetimi arasında ortak bir zemin ve dostluk ilişkisini devam ettirecektir. Çünkü Irak halkı böyle bir isme sıcak bakmayacaktır. Bu da Irak içinden güçlü birinin yönetime getirileceğinin sinyalidir. Türkiye bu ismi tespit etmeli ve kontrol etmelidir. Zira beklenmedik sürprizler tarih boyunca alışagelmiş olduğumuz olaylardır.

A.B.D. Türkiye'yi yanına alabilmek için bir yandan AB üyeliği için destek artırımında bulunurken öte yandan Türkiye'yi köşeye sıkıştırabilmek için Kürt kartını oynamaya başladı. Türkiye'nin sert tepkisi ve Irak'ın toprak bütünlüğünü korumadaki kararlılığı karşısında Bush yönetimi geri adım atmak zorunda kaldı. Zira Kuzey Irak'ta ki en büyük destekçisi Kürtlerin A.B.D. politikaları doğrultusu dışında Türkiye tarafından bertaraf edilmesi ve Türkiye gibi sağlam bir müttefiki kaybetme riski doğdu. Türkiye Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumuna sessiz kalmak şöyle dursun savaş sebebi sayacağını ilan etmiştir.

Kürt kartını elinde gizleyen A.B.D. bu seferde Rusya ile anlaşarak bölgede Saddam'ın sürgüne gönderilmesi blöfünü oynadı. Fakat bu da tutmadı. 11 yıldır bir türlü sözünü dinletemediği Saddam hiçte öyle kolay gitmeyeceğini Bush yönetimine tekrar hatırlatmıştır.

A.B.D.nin bir yandan bölgede CIA ajanları cirit atmaya devam ederken diğer yandan "Savaş Karşıtı" olduğunu iddia eden ünlü kişiler Irak'ta dolaşarak tarihi eserlerin vurulmaması için gerekli fotoğrafları çektiler. Tabii olarak başka nelerin fotoğraflarını çektiklerini ancak savaş sonrasında öğrenebileceğiz.

Açıkça sorulması gereken ABD'nin Türkiye olmaksızın bu savaşı niçin başlatamıyor olmasıdır.

Türkiye'nin bu denli önemli konumda olması:

1- Kuzey Irak yolu ile Irak yönetiminin sıkıştırılması
2- Kuzey Yiyecek koridorunun kapatılması! (En önemli unsur)
3- Türkiye'nin katılımı ile Kürt Aşiretlerin ABD tarafında mücadeleye sokulması

Görünen o ki Türkiye öyle veya böyle bu savaşa katılacaktır. O halde bunu savaştan en az kayıp en yüksek kazançla çıkabileceği şekilde kurgulayacağı bir strateji ile mümkün kılacaktır.

12.1 Savaş Öncesi Hazırlıklar:

a- Türkiye A.B.D.nin Neresinde

Türkiye - A.B.D. ilişkileri tarihi incelenecek olursa Türkiye'nin Amerika için ne denli hassas bir noktada olduğu iyi kavranır. Zira bir benzetme yapacak olursak Kırım Hanlığı Osmanlı İmp.nun neresinde ise Türkiye A.B.D.nin tam orasındadır.

Böyle görmemde ki sebepleri şöyle sıralayabilirim;

Karadeniz'in bir Türk gölü haline gelmesi ve yüzyıllar süren Türk Hakimiyetinin esenlikle devam etmesi, Kırım Hanlığının, Rusları Karadeniz'den uzak tuttuğu dönemlerde mümkün oldu. II. Viyana kuşatmasında başlayan ayrılık (Devlet Giray'ın emre itaatsizliği yüzünden bozguna uğranması) ve Kırım'ın kaybı ile Osmanlı Devletinin çözülmeye başlaması bir rastlantı değildir. Zira Osmanlı'nın koruyucu zırhı artık delinmiştir. Çünkü Kırım Hanlığı Osmanlı'nın Kuzeyindeki Rusya'ya karşı doğal bir kalkanı idi.

Osmanlı Devleti kendi hatasının kurbanı oldu. Çünkü Kırım Hanlığını daha da güçlendirmek ve "Kuzeyin Lideri" yapmak yerine kendine bağıl ve ancak müsaade ettiği ölçüde bir güçte tutma yolunu benimsemiştir.

Yine Kartal Bozgununda Kırım Hanlığının büyük bir payı bulunmaktadır. Zira 18 bin kişilik Rus birliğine arkadan saldırmak yerine izlemeyi tercih etmişlerdir.

Bugün, Kırım Hanlığı için Osmanlı Devleti ne öneme haiz ise, Türkiye için A.B.D. de aynı öneme haizdir. Zira Türkiye bu gün için "Güce Dayalı Politika" yapmaktan ve uygulamaktan uzaktır.

Türkiye A.B.D. için önemi tam olarak kavramamakla birlikte jeopolitik olarak öneminin farkındadır ve bunu zaman zaman kullanmaktadır. Fakat bunu kendi gücünü artırmak için değil, başı sıkıştığında içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için kullanmaktadır.

A.B.D.nin Türkiye'ye yaklaşımı da bu yanlış denge üzerine kurulmakta, zamanı geldiğinde kullanabileceği fakat tam anlamıyla güçlenmesine müsaade etmediği sadık bir müttefik olmaktan ileri gidememektedir. Öyle ki Amerikan Senatosu sorun olmadığı dönemlerde Türkiye'ye silah satışına çıkardığı güçlükleri, sorun olan ve Türkiye'ye ihtiyaç duyulan dönemlerde bir anda unutmakta hatta Ermeni ve Rum lobileri barış zamanında Türkiye'yi karalama kampanyalarını Senatonun önünde yaparken, sorunlu dönemlerde adeta hiç olmamışlar gibi ortadan kaybolmaktadırlar. Sorun ortadan kalkınca A.B.D. bir anda o güçlü müttefik kimliğini unutmakta ve eski problemler Türkiye'nin yeniden başını ağrıtmaya başlamaktadır.

Asıl olarak bu değişimin altında yatan sebep Türkiye'nin önünü göremeyen politikalarından kaynaklanmaktadır. Zira sorunlu dönemler aynı zamanda en büyük kazançlı yatırımların yapılacağı dönemleri teşkil etmektedir.

b- Türkiye Önderliğinde Bölge Liderleriyle Barış Yanlısı Toplantılar Hazırlanması:

Türkiye, A.B.D. ye ayak diredikçe, bu yanlış yüzey üzerine kurulan ilişkiler zincirinde kazançlarını sorunlu dönem için artırmakta fakat sorun bitince kazançlı durumun tersine döndüğünü görmektedir. Zira zorla elde edilen kazançlar zorunlu bir ilişkinin verdiği kırgınlıkla birlikte kızgınlığa sebep olmakta bu da zorunlu dönem sonrasında verilen sözlerin tutulmamasına sebep olmaktadır.

Türkiye'nin artık Güce dayanan ve Sınır aşan politikalar yapmasının zamanı gelmiştir.

Bunun ilk ayağını bölge devletlerini bir araya getiren ve barış için ortaklık felsefesi oluşturan toplantıların düzenlenmesi oluşturmalıdır. Komşu ülkelerin duruma yaklaşımı ve politikalarının birinci elden öğrenilmesi, bağlayıcı ve ileride kullanılabilecek unsurların tespiti, böylece Türkiye'nin bilgisi ve isteği dışında hareket edilmesinin önüne geçilmesi sağlanmalıdır.

Unutulmamalıdır ki önemli olan Türkiye'nin çıkarlarıdır ve bu uğurda atılan her adım dikkatli, ölçülü ve makul olmalıdır. Her faaliyetten ülke çıkarları için en üst fayda temin edilmelidir.

c- Kuzey Irak Kürt Liderleriyle Anlaşılması :

Osmanlı Devleti bölgeye asıl olarak Kanuni döneminde girmiştir. Barış yoluyla Kürt liderler elde edilmiş, İdris-i Bitlisi gibi bir çok alim ve yönetici buna ön ayak olmuştur.

Şimdi ise Türkiye'nin önünde temel olarak Kuzey Irak'ı denetimi altında bulunduran iki Kürt lider Talabani ve Barzani bulunmaktadır. Evet her ikisinin de sicili bozuktur ve güvenilmezdir. Fakat Türkiye'nin bölgeye girişinde bu zatların kazanılması gereklidir. Çünkü daha az kayıpla ve daha yüksek denetim olanağıyla hareket etmesinin önüne geçmemelidir.

Irak'ın bölünmesi ne Türkiye'nin nede A.B.D. nin işine yarar. Çünkü Güçsüz bir Irak, İran'a karşı bölgede bir denge unsuru teşkil etmez. (Tabi bu Amerika'nın İran'ı düşman görmesi durumunda mümkündür.) Yine Türkiye'nin Kürt korkusu! buna müsaade etmez.

Fakat Türkiye Güç politikası uygulamaya başlarsa ve bölgedeki Kürt varlığını düşman olarak görmekten vazgeçerse birçok kazanç elde edebilmesi de olasıdır. Bu ancak bölgenin tam kontrolü ile mümkündür. Bu da Kürt liderlerin denetim altına alınması ile mümkündür.

Türkiye bölge liderleriyle anlaşarak bölgeyi PKK ve silahtan arındırabilir. Bu ise Kürt liderlerin istek ve beklentilerinin dinlenerek uygun bir anlaşma zeminine kavuşulması ile mümkün kılınabilir.

Böylece Türkiye'nin petrol ötesinde bölgenin tamamında tarım ve sulama denetimi sağlamasını ve geleceğin en büyük sorunu olarak gösterilen "Su" konusunda geleceğe büyük yatırım yapmasını sağlayabilir ki bu Türkiye'ye bir yandan tarımını AB seviyesine hızla çekme fırsatı verirken öte yandan en büyük terör yatağını kurutma fırsatını da sunacaktır.

Türkiye o halde bölgede: 1- Tarım alanında 2- Terörün sonlandırılmasında 3 – Petrolün ucuza mal edilmesinde 4- İnşaat sektöründe (alt – üst yapı dahil) büyük kazançlar sağlayabilir. Bu unsurlar Türkiye'yi 21.yy.a taşımaya yetecek ölçüdedir.

d- Savaş Sonrası Irak'ın Toprak Bütünlüğünün Korunacağına dair Türk – İsrail Dostluk Antlaşmasının benzerinin Yeni Irak Hükümeti ile yapılacağının ilan edilmesi,

e-Türk Kızılay'ı ve Ordusunun Bölgeye Girmesi:

I. Körfez Savaşı'nın aksine, Irak'ın içinde Türk ordusunun denetimi altına alınması zorunlu olan stratejik noktalar, Kızılay'ın yeniden

yapılandırılması ve bu noktalarda konuşlandırılması yoluyla denetim altına alınmalıdır.

İkinci olarak Saddam Hüseyin'in savunma planında Musul ve Kerkük bölgesinin ana hatlar olarak yapılandırıldığını biliyoruz. O halde Türkiye, savaş noktalarında yaşayan Türkmenler'in, savaş sırasında zarar görmelerini ve canlı kalkan olarak kullanılmalarını önleyebilmeli, bunun için bölgede güvenli noktalar oluşturarak (Kızılay kamplarını kullanmalı) Türk askerinin bölgeye girişini meşrulaştırmalıdır.

Üçüncü olarak ta ABD'nin en büyük oyununu bozacak olan Irak Halkına yiyecek sağlanması konusudur. Hatırlanacak olursa Körfez Savaşı sırasında Irak askerleri "Bir Tas Sıcak Çorba" için teslim olmayı kabul etmişlerdi. ABD, Türkiye'yi savaşa sokarak Irak'ın en önemli yiyecek koridorunu kapatacak, böylece Irak askerinin yiyecek sıkıntısına düşmesini sağlarken, Irak halkına gereken noktalarda (Afganistan örneği) havadan yiyecek temini ile dostluk pekiştirecektir. Türkiye ise Kuzey'in acımasız komşusu ve çocukların açlıktan ölmesinin tek sorumlusu ilan edilecektir. (II. Dünya savaşında Rusların düştüğü oyun)

Türkiye, yine Kızılay kamplarını kullanarak, Iraklı sivillere elden yiyecek dağıtımı yaparak bu duruma düşmekten kurtulabilir. Akla gelen soru, Türkiye'nin bu yüksek maliyetlerin altından nasıl kalkacağıdır. Türkiye bu yardımların savaş sonrası yeni Irak hükümeti tarafından karşılanacağını ilan ederse sorun çözülür. Aslında bu yardım, savaş sonrası Irak Hükümeti ile yapılacak petrol alımı anlaşmasında da önemli rol olacaktır.

f- Devlet Su İşleri ve Tarım Yetkilileri içinden "Bölgenin Sulanması ve Tarım", konusunda uzman kişilerce araştırmalar yapılması:

Atlas of the Future ve daha birçok eser bölgemizde geleceğin en büyük sorununu "Su" ya bağlamakta hatta daha ileri götürerek "Su Savaşları" senaryoları bile yazmaktadırlar.

Türkiye, Irak coğrafyasını, Kürtlerle anlaşarak kendi tarım ve su politikalarına eklemeli, böylece hem bölgeyi siyasi hem de askeri olarak kontrol edebilme şansına ulaşmalıdır. Unutulmamalıdır ki siyasi hakimiyet ancak ticaretle elde edilebilir!

Böylece Türkiye açısından en geleceğin büyük sıkıntısı olarak gösterilen konu bir anda Türkiye'nin en büyük kozu haline dönüşecek, Türkiye tarımını AB standartlarına çekerken diğer yandan Dünya tarımında en önde giden ülke olacaktır.

Sanayi ürünlerinin tarıma karşı son on yıllık fiyat karşılaştırması yapılırsa tarım konusunun neden bu kadar önemli olduğu daha net anlaşılır. Tabii olarak gelecek hesaplaması da eklenmelidir.

Ayrıca tarım ve altyapı harcamaları Irak petrolünden karşılanınca Türkiye için ucuz Irak petrolü devamlılık arz edecek (Türkiye harcama kalemini elinde tuttuğu için petrol fiyatına denk fiyat ayarlaması yapabilecektir) ve yapılan anlaşmalarla " Arazi kullanımına karşı petrol " elde edilmiş olacaktır.

12.2 Savaş Esnası:

a- Türkiye'nin Kuzey Irak'ta, Kerkük ve Musul bölgesine kadar bir "Bahar Temizliği Operasyonu" ile bölgede bulunan teröristleri temizlemesi :

Kürt liderle anlaşmaya varıldıktan sonra, Irak operasyonu başlamadan önce (Türkiye'ye bölgeye konuşlanma için yeterli vakit sağlamalı) bölgede peşmerge desteği ile PKK militanları **"Kalkandelen Operasyonu"** ile temizlenmeli veya teslim olmaya zorlanmalıdır. Aksi taktirde Türkiye bölgeye yerleşmekte geç kalacak ve gerekli konumuna ulaşamayacaktır. (Rusya'nın Kosova müdahalesi sırasında Belgrat'a girişi)

b- Kürt Liderlerle bölgede "Yeni Yapılanma ve Silahsızlanma" politikası hayata geçirilmesi :

Daha öncede belirtildiği üzere Türkiye, siyasi hegomanya kurabilmek için Kuzey Irak ta yeni bir yapılanmaya gitmelidir.

Kürt liderlerle anlaşılarak Irak Kuzey Konfederasyonu oluşturulmalı kendi içinde Türkmen ve Kürt federasyonu olmak üzere ikiye ayrılmalıdır.

Ordu ve ağır silah bulundurma yetkisi olmadığı gibi kendi polis teşkilatına sahip olmalı böylece Türkmenlerin kendilerini koruyabilme gücü elde etmelerini sağlarken Kürtlerin ağır silahlara sahip olmaları engellenmeli ve silah denetimi getirilerek bölgede 'Güç'e dayalı üstünlüklerine son verilmelidir.

c- Oluşturulan kampların ("Sindirme Politikaları" ile dağıtılan) Türkmenler'in evlerine geri dönmesi için yapılandırılması :

Bilindiği üzere Irak Türkmenleri, Saddam Hüseyin rejimi altında sindirme politikalarına maruz kalmış, asimile edilebilmek için Irak'ın çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdir.

Yeniden Türkmenleri bir araya toplayabilmek için Türkiye savaş sonrasını da kapsayan bir perspektifle Türkmenleri azınlık durumundan kurtaracak politikalar yaparak Türkmenleri bir araya toplayabilmelidir.

d- A.B.D. ile bölgede hızlı harekat yapılarak Saddam Hüseyin'in komuta merkezleri tahrip edilmesi ve Türk Hakimiyetine engel teşkil edebilecek tüm unsurlar etkisizleştirilmesi

e- İngiltere ile anlaşılarak bölgede denetim için I. Dünya savaşında Türklerden alınan Bayrak'ın Türkiye'ye geri tesliminin sağlanması

Türkiye, müttefiki İngiltere ile ortak harekat etmelidir. Eskinin defterleri kapanmıştır. Ama unutulmadığı hatırlatılmalı eğer İngiltere ödeşmek için hareket etmese sonuçlarına katlanmak zorunda kalacağı ifade edilmeli, böylece duygusallıktan uzak, katı mantıkla yoğrulmuş politikalar uygulanmalıdır.

f- Irak'ın Geleceğinin Masaya yatırılması ve diğer büyük devletlerin bölgeden ihracının sağlanması

Şimdiden Irak'ın üç devlet arasında paylaştırılacağı konuşulmaktadır. Türkiye yukarıda belirtilen önlemlerini almalı ve günü gelecekle yoğuran bir vizyon oluşturmalıdır. Bir anlık dalgınlık tüm hedeflerin hayal olmasına sebep olacaktır.

Kesinlikle savaş sonrasında AB ülkeleri barış masasından uzak tutulmalı ve BM işin içine girmeden neticelendirilmelidir. Hız ancak hedefler saptanmışsa mümkündür.

12.3 Savaş Sonrası :

a- Bölgenin Tam Hakimiyet Altına Alınması

Başlangıçta askeri güçle elde edilecek hakimiyet eğer ticaret ve tarım kontrolü ile devam ettirilmezse uzun süreli olmayacaktır.

b- Bölge Devletleriyle Barış Konferanslarının Devamı ve Dünya Kamuoyuna Deklarasyon

Belirtildiği üzere Türkiye komşu ülkelerle işbirliğini koparmamalı, böylece kendi isteği dışında herhangi bir gelişmenin olmasına yani kontrolü kaybetmesine sebep olabilecek gelişmelere karşı önceden tetikte olmalıdır.

c- A.B.D. – İran Yakınlaşması" zemin hazırlıklarına karşı politikaların uygulanması

ABD kamuoyu uzun zamandır İran Şahının devrilmesinde ABD'nin taraf tutmasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Kaldı ki İran, Irak'tan sonra sıranın kendisine geleceğini düşünmekte ve Rusya'ya yanaşmaktadır. Bu haliyle daha öncede söylediğimiz gibi gelişmeler bir Almanya – Fransa – Rusya – İran ortak cephesinin oluşumuna doğru gitmektedir.

ABD, Irak'tan sonra bölgedeki en sağlam müttefiki İsrail'in ikinci baş düşmanı İran'ı devre dışı bırakmak isteyecektir. Fakat bunu iki yolla halledebileceği unutulmamalıdır.

1- İran'ın baskı yoluyla denetim altına alınması (Yeni savaştan çıkılmışken bu ihtimal yüksek kamuoyu sağlanmasını gerekli kılar ki bu zaman ve ekonomi açısından zor gözüküyor)
2- İran ile yeni bir dönem başlatarak dostluk bağını geliştirmek ve bu yolla İran'ı teröre verdiği destekten vazgeçirmek, ayrıca İran petrolünü

tekrar kullanıma sokarak petrol fiyatlarını düşürmek (Bu daha olasıdır.)

d- İsrail ve Ortadoğu Barış Sürecinde Denge Sağlanması ve Türkiye'nin Rolü :

Eğer İsrail ile Irak Toprakları tarımı - Manavgat projesi ile Kıbrıs konularında anlaşılabilirse Ortadoğu'da yeni bir barış sürecinin kapısı açılabilir.

Çünkü (Irak ve İran'ın devre dışı kalması ile terör yönünden rahatlayan) İsrail'in artık Golan Tepelerine ihtiyacı kalmayacaktır. Böylece Suriye ile arasında ki sorunu çözecek ve Filistin'i desteksiz bırakarak isteklerini kabul ettirecek baskıyı kuracaktır.

Arafat'ın vefatı ile rahatlayacak ve sorunun çözümünde kendi taraftarı bir lider seçtirmek için gerekli uygulamaları yaparak Filistinlileri kendi içinde bölmeyi başaracaktır.

Ayrıca Suudi Arabistan'da da bir iktidar değişikliğinin olası olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye, bu gelişmelere seyirci kalmamalı, bir barış olacaksa bu barışın İsrail lehine olduğu kadar Arapların ezilmesine de müsaade etmeyerek, Arap dünyası ile kopmuş bağları ticaret ve siyaset terazisi üzerinde şekillendirmelidir.

13. II. IRAK SAVAŞI

ABD başkanı George Bush'un 20 Eylül 2002 tarihinde Amerikan Kongresi'ne sunduğu Ulusal Güvenlik Stratejisinde düşman devletlere ve kitle imha silahlarına sahip olmak isteyen teröristlere karşı askeri müdahalede bulunulacağı açıklanmıştır. İkinci temada stratejik olarak Amerika kendi askeri gücüne başka her hangi bir yabancı güç tarafından rekabet yapılamayacağını belirtmiştir. Üçüncü olarak ABD stratejisine göre çok taraflı uluslararası işbirliğine taraf olunmakla birlikte kendi güvenliği ve ulusal çıkarlarını korumak için tek taraflı hareket etmekte tereddüt etmeyeceğini açıklamıştır. Amerika'nın dördüncü stratejisinin amacı özellikle Müslüman ülkeler başta olmak üzere demokrasi ve insan haklarını dünyaya yaymaktır.[267] Bu sunumdan anlaşılacağı üzere G. Bush aktif politika ile düşman veya engel ülkeleri hedef alan bir politika çizmektedir.

13.1 Savaş Öncesi Türkiye - Amerika Arasındaki Gelişmeler :

Türkiye ile Amerika arasında iniş çıkışlı görüşme trafiği Birleşmiş Milletler'in Irak ile ilgili aldığı 1441 sayılı kararın ardından hızlı bir ivme kazandı. Irak operasyonu için Amerika'nın Türkiye'nin desteğini almak için ikna turları özellikle 2002'nin Aralık ayında yoğunlaştı. 4 Aralık 2002'de Başbakan Abdullah Gül, Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz'le Ankara'da görüştü. Wolfovitz, görüşmede 120 bine yakın Amerikan askerini Türkiye'de konuşlandırmak istediklerini belirtti. Ayrıca,Washington, Türkiye'nin operasyona destek konusunda bir an önce cevap vermesini bekliyordu. Ama beklenen cevap bu görüşmeden çıkmadı. Ardından sıra, AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'daydı. Erdoğan, 11 Aralık'ta Beyaz Saray'da Başkan Bush'la biraraya geldi. Ancak bu görüşmeden de kesin bir sonuç çıkmadı. Bush, ısrarla Ankara'yı yanında istiyor. Ankara'ysa Amerika'ya genel anlamda destek mesajları vermekle yetiniyordu. Ocak ayı

[267] Hasan Köni,Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi, Stratejik Analiz,cilt IV, s:3,Ankara, sf. 81

başındaysa, Türkiye yeni bir atağa geçti. Başbakan Abdullah Gül, Irak sorununun barışçı yollardan çözümü konusunda bir Ortadoğu gezisi başlattı. Gül'ün Suriye, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve İran'a yaptığı ziyaretlerden ortaya çıkan karar bir bildiri haline getirilerek bu 5 ülkeye gönderildi. Bildiri taslağında Saddam Hüseyin'in savaşsız bir çözüm için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını bir an önce ve eksiksiz bir şekilde uygulaması gerektiği vurgulandı. Ortadoğu gezisinden sonra Amerikan Başkanı Bush'a da bir mektup gönderen Başbakan Abdullah Gül, Türkiye'nin Irak'ta barışçı bir çözüm için uğraştığını anlattı. Silah denetçilerinin Irak konusunda Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapor ve Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine sunduğu kanıtların ardından Türkiye ile Amerika arasında görüşme trafiği de hız kazandı. Amerika Irak'a operasyon konusunda kararlılığını sık sık gündeme getirirken kuzey cephesinin açılması için Türkiye'nin desteği olmazsa olmaz koşullar arasında gündeme getiriliyordu. Pazarlıklar hem siyasi hem ekonomik hemde askeri açıdan devam ediyordu. Türkiye Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasına karşı çıkıyor ve olası mülteci akının önlemek için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a girişini talep ediyordu. Görüşmeler kilitlendi. Ekonomik konularda ise uzun çalışmaların ardından pazarlıklar belli bir noktaya ulaştı. Amerika vereceği kredinin IMF aracılığı ile kullandırılmasını istedi. Ve sonuçta anlaşma sağlandı. Ankara siyasi açıdan da savaşın ardından Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda talepleri olduğunu belirtti ve görüşlerinin dikkate alınmasın istedi. Türkiye ile ABD arasındaki pazarlıklar özellikle ABD basınında çizilen karikatürler ile eleştiriliyor, Kuzey Irak'ta Kürt grupların gösterisinde Türk bayrakları yakılıyordu. Amaç Türkiye üzerindeki baskıyı artırmaktı.[268]

Bu arada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri Fransa ve Rusya konseye gelecek ve kabul edilecek savaş kararını veto edeceklerini açıklıyordu. Dünyada saflar giderek belirginleşirken, Türkiye'nin kuzey cephesini açacak olan yetki tezkeresi gündeme geldi. Bundan sonra bütün gözler, Milli Güvenlik Kurulu toplantısına çevrildi. Ancak, toplantıdan net bir

---

[268] NTV

sonuç çıkmadı. MGK, "Irak sorunu, Birleşmiş Milletler kararı ve uluslararası hukukun meşrutiyeti temelinde barışçı yollarla çözülmeli" diyerek, Türkiye'nin bekle-gör politikasını sürdürüyordu. 1 Mart'ta Meclisin kapalı oturumunda tezkere tartışılırken dışarıda da binlerce insan savaşa hayır sloganları ile tezkerenin kabul edilmemesini istedi. 62 bin yabancı askerin Türkiye gelişine ve 255 uçağı ve 65 helikopteri aşmayacak şekilde yabancı ülke araçlarının Türkiye'de konuşlanmasına olanak tanınan tezkere meclisteki oylamanın ardından kabul edilmedi. Amerika ve İngiltere gelişmeyi beklenmeyen bir sonuç olarak nitelendirdi. Görüşmeler yeniden başladı ancak bu kez gündemde AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı meclise taşıyacak Siirt seçimleri vardı. Seçimlerin sonucunda hükümet değişikliği gündemdeydi. Ankara yeni hükümetin güvenoyu almasından önce yeni bir tezkerenin gündeme gelmeyeceği konusundaki ısrarını devam ettiriyordu.

13.2 Savaşın Başlaması :

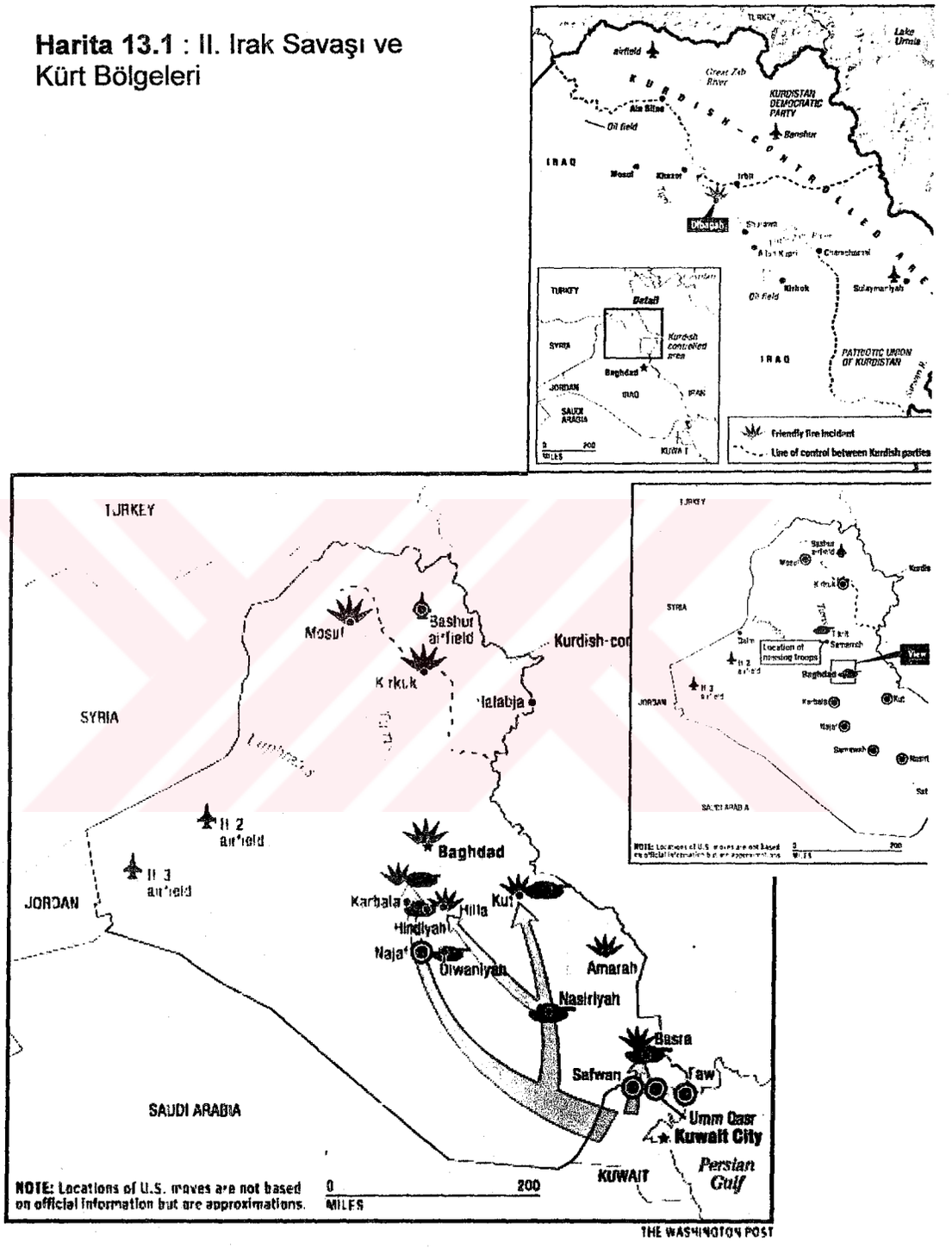
20 Mart sabaha karşı 4.32'de Amerikan uçakları Irak'ı bombalamaya başladı. Savaşın başlamasının ardından Amerika bir kez daha Türkiye'den hava sahasını açmasını istedi. Yeni bir tezkere hazırlandı ve Türkiye Amerikan ve İngiliz uçaklarına hava sahasını açtı. Savaşın beklendiği gibi gelişmemesi üzerine bir kez daha kuzey cephesi tartışmaları başladı.[269]

Savaşın 21. gününde ABD, büyük bir direnişle karşılamadan Bağdat'ın merkezine girdi. Kent merkezindeki ABD askerlerini bir grup Iraklı sevinç gösterileriyle karşıladı. Irak Savaşı bir çok sürprizlere sahne oldu. Her şeyden önce Saddam'ın beklenen direnişi olmadı ve Saddam'ın akıbeti hakkında da kesin bilgi edinilemedi. Son on yıldır bütün savunma sistemini kendini kurtarmak adına Bağdat'ın etrafına kurduğu söylendi ama Bagdat'taki direniş Umm-u Kasr'daki direnişin yarısı kadar bile olamadı. Firdevs Meydanı'ndaki Saddam Hüseyin heykeli halk ve ABD askerleri tarafından

[269] Bakınız Haritalar

yıkıldı. Geride bir çok cevaplanması gereken soru bırakarak Saddam Hüseyin'in rejimi son buldu.[270]

Harita 13.1 : II. Irak Savaşı ve Kürt Bölgeleri

Kaynak: www.utexas.edu

[270] 09.04.2003 Hürriyet

Geride cevaplanmamış sorular kaldı;

• 9 Nisan Çarşamba sabahı Iraklı güçler, ABD deniz kuvvetlerine Diyala Nehrindeki köprülerde direnişe başladı. Saat sabah 11:00'i gösterirken Iraklı askerler bir anda gözden kayboldular. Giderken köprüleri de havaya uçurmamış, ABD birliklerinin Bağdat'a girişini engelleyecek hiçbir müdahalede bulunmamışlardı. Açıkça görüldüğü gibi yukarıdan biri geri çekilin emri vermiş ve ABD Deniz Kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bağdat şehir merkezine girmişti.

• Benzer durumlar sadece Diyala Nehrinde değil savaşın başından beri birçok defa meydana geldi. Irak'ın 25. Bölük'ü nerede? Saddam'ın bakanları ve generalleri nerede? Nasıl oluyor da 21 günlük savaşta koca Irak ordusundan tek bir komutan bile yakalanmadı?

• Kimyasal silahlar neden hala bulunamadı?

• Neden kitle imha silahlarından sorumlu tek bir üst düzey Iraklı subay bile yakalanamadı yada teslim olmadı. Neden Irak bir kez bile Amerikan birliklerine karşı uzun menzilli silahlarla saldırmadı?

13.3 II. Irak Savaşı'nın Sonu ve Kerkük'te Yaşanan Gelişmeler:

Savaş öncesinde Iraklı Kürt gruplar, Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmesi durumuna açık bir şekilde karşı çıkarak, silahla karşılık vereceklerini açıklayarak durumun aleyhlerine gelişmesini engellemişlerdir. Bu amaçla çeşitli gösteriler düzenlenmişti ve bu gösteriler Türk bayrağının yakılması boyutlarına ulaşmıştı.[1]

[1] Milliyet,04 Mart 2003

ABD ve bilhassa İngiltere ve AB ülkelerinin baskısına boyun eğen Türk Silahlı Kuvvetleri, savaş öncesinde belirli şartlar dahilinde, Kuzey Irak'a girmeyeceğini bildirmişti. Bu şartlar;

1. Kuzey'den sınırlarımıza yönelik bir göç hareketinin oluşması.
2. Kuzey'deki gruplardan birinin diğerine saldırması.
3. Irak Türkmenleri'ne yönelik bir saldırının gerçekleşmesi.
4. Peşmerge gruplarının Musul ve Kerkük'e girmesi.

Bu gelişmelerinin olduğu sıralarda TBMM hükümete gerektiğinde sınırlarımız dışına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gönderilmesi konusunda yetki vermişti.

Fakat tüm bu gelişmelere rağmen savaşın 18. günü Kuzey Irak'taki Peşmergeler bölgedeki ABD askerinin azlığından ve otorite boşluğundan yararlanarak önce Kerkük'e daha sonra Musul'a girdi. Türkiye'nin baştan beri büyük bir hassasiyetle Peşmergelerin girmemesini istediği bu iki Türk şehrine girmekle kalmadılar şehirdeki resmi binaları yağma ve talan ettiler. Her iki şehirde de ilk yağmalanan yerlerin tapu ve nüfus dairelerinin olması Peşmergelerin bu iki şehirdeki Türk (Türkmen) nüfusunun kayıtlarının yok ederek onları azınlık durumuna düşürmek olduğu açıktır. Peşmergeler Türkiye'nin hassasiyeti ve dolaylı olarak ABD'nin baskısıyla Amerikan askerleri gelir gelmez bu iki şehirden çıkacaklarını ve şehirlerin kontrolünü ABD askerlerine devredeceklerini açıklamışlar, ancak olayın üstünden günler geçmesine rağmen iki şehirden de çıkmamışlardır.

Kerkük'teki Türkmen bürolarının boşaltılması için Peşmergeler'in Irak Türklerine baskı yaptığı ve belli bir süre içerisinde yerlerini boşaltmalarını istedikleri de alınan haberler arasındadır.[2]

Türkiye'nin ön uyarıları hiçbir işe yaramadığı gibi Musul ve Kerkük'te öldürülen Türkmenler olmuştur. Türkiye 11 Nisan 2003'te bölgeye onbeş kişilik gözlemci heyeti göndereceğini açıklamış, gönderilen heyet ABD

[2] Cemalettin TAŞKIRAN, Türkiye, Türkmenler ve Kuzey Irak, Haberanaliz, 14 Nisan 2003

yetkilileri ile buluşmaktan öte bir faaliyette bulunamamıştır.[3] 12 Nisan'da Musul'da Arap ve Kürtler arasında çıkan çatışmalarda ise 25 kişi hayatını kaybetmiştir.[4] Kuzey Iraklı Kürt grupların ele geçirdiği Kerkük ve Musul'daki yağma olayları üzerine ABD, 13 Nisan'da Türkmenleri de çağırdığı bir toplantıda güvenlik önlemlerini ele almış, toplantı sonucu bölgedeki asayişin yerel birimlerle sağlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.[5]

Bu durumla ilgili olarak KDP lideri Mesut Barzani, Lübnan televizyonuna verdiği röpörtajda, Kuzey Irak'taki son durum hakkında açıklamalarda ;

"Bence, Türkiye, Kerkük'ü bir ekonomik üs olarak düşünüyor ve Kerkük'ün Kürtlerin eline geçmesiyle ileride kurulacak olan bağımsız Kürt devletinin kurulmasına yardımcı olacağını ve Kerkük'süz Kürtlerin bağımsız Kürt devletini kuramayacağını düşünüyorlar. Tabii ki bu tamamen hayal ürünü, anlaşmalar var, Kerkük, Kürtlerin denetiminde bile olsa, petrol merkezi hükümete bırakılacak, ayrıca, "Kerkük'te kargaşa yaşanmasaydı, Türkiye'nin irtibat subayları göndermek için gerekçesi olmayacaktı" demiştir.

Mesut Barzani, bağımsız Kürt devleti hayallerinin hala sürüp sürmediği sorusunaysa "Bu meşru haktır, ama biz gerçekçiyiz. Bu hak için savaş sürdürülecektir. Fakat her durumun ayrı koşulu var" yanıtını vermiştir.[6]Ayrıca Türkiye'nin bölgeye girmemesi ile ilgili olarak bunun kendileri için bir zafer olduğunu belirtmiştir."

Bir diğer kötü haber 23 Nisan'da alınmış, Musul ve Kerkük'e giren peşmergelerin, Iraklı askerlerden kalan 61 tank, 64 top, 55 zırhlı araç ile çok sayıda silah, roket ve mühimmata el koyarak kendi bölgelerine götürdükleri açıklanmıştır.[7]

---

[3] 11 Nisan 2003 NTV

[4] 12 Nisan 2003 Zaman

[5] Milliyet, 13 Nisan 2003

[6] 17 Nisan 2003 NTV

[7] 23 Nisan Hürriyet

Ayrıca Irak'ın yeni başkanı olması beklenen emekli general James Garner'ın Talabani ve Barzani ile görüşürken 'Kerkük Kürt kentidir' şeklindeki açıklaması gelişmelerin hiçte olumlu olmadığını göstermektedir.

13.4 Irak'ın İşgal Süresinde ABD'nin Karşılaşabileceği Olası Sorunlar :

ABD Irak'ta işgali süre since bir çok sorunla karşı karşıya gelecektir. ABD'nin karşılaşabileceği ve iç etkenlerden kaynaklanabilecek sorunları şu şekilde sıralaya biliriz:

Başlangıçta ABD askerlerine yönelik tepkiler çok olmasa da ileri deki safhalarda bu tepkinin artması beklenebilir. Savaş öncesinde yapılan yorumlarda ABD askerlerinin Irak'ta çiçeklerle karşılanacağı ve savaşın başlamasıyla çeşitli bölgelerde isyanlar çıkacağı ileri sürülüyordu. Ancak bunlar meydana gelmedi. Her ne kadar Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından büyük sorunlar çıkmasının önüne geçilebilmişse de uzun birkaç ay sonra Irak halkının ABD'nin amaçları konusundaki şüpheleri artacaktır. Yapılan çalışmalara göre çatışma sonrası Irak'ta mevcut ABD askerlerine ek olarak 65 - 80 bin civarında askere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu rakam Eric Shinoseki'ye göre toplamda 200 bini bulmaktadır. Her ne kadar bugün dahi kurtarıcı olarak görülmeseler de bir süre sonra bunların işgalci askerler olarak görülmesi büyük bir olasılıktır.

Irakta siyasal yapılanma süreci devam ederken özellikle, çoğulcu yönetime ilişkin bir direnişin çıkması ihtimali yüksektir. Bunun içinde es ki rejimde hak ve imtiyazlara sahip Sünni gruplarla ABD tarafından sistemin dışında tutulmuş diğer grupların (örneğin radikal İslamcılar) yer alması mümkündür.

Ülkede yeni yapılacak seçimler sırasında ciddi sorunlar çıkabilir. Baas Partisi'nin dağıtılmasından sonra seçimlerde nasıl bir parti yapısının ortaya çıkacağı kesin değildir. Etnik, dini yada aşiret partileri çatışmayı daha da körükleyecektir. Bu durumda KDP ve KYB'nin durumu diğer gruplara da örnek teşkil etmektedir. Söylemsel olarak Irak'ın çıkarlarına hizmet ettiklerini belirtseler de gerçekte Kürtlerin çıkarlarının temsilcisi olarak görülecek bu

partiler diğer etnik grupların yada dini grupların hatta en önemlisi aşiretlerin kendi partilerini kurmasına yol açabilir. Bu durumda ülkedeki çoğulculuk düşüncesinin siyasal parçalanmanın yada çatışma ortamının önünü açması mümkün olacaktır.

Irak'ta demokratik bir seçim yapılabilir. Fakat bu seçimlerin kaçınılmaz olarak ABD yanlısı bir hükümet yaratması beklenemez. Ortadoğu'da yapılan seçimlerde genellikle ABD'ye hiç de sempatiyle bakmayan oluşumların başarılı oldukları bilinen ve ispatlanmış bir gerçektir.

Kürtler ile Araplar arasındaki sorunların artması halinde çatışma çıkabilir. Bugüne kadar sınırlı sayıda olayda görülen Kürt-Arap çatışmalarının büyümesi ülkede son derece gergin bir ortam yaratabilir. Özellikle Meclis'in toplanması öncesinde böyle bir siyasal havaya girilmesi ayrılıkçı fikirleri destekleyebilir ve bu fikirlere uluslararası alanda meşruiyet sağlayacak bir ortam yaratabilir.

Ülke içinde yeni örgütlenme kurulurken, yeni örgütler kendilerini güçlü kılabilmek için eski rejimden kalmış ve sisteme entegre edilememiş silahlı güçleri yanlarına almaya çalışabilirler (Özel Cumhuriyet Muhafızları, Saddam'ın Fedayileri gibi örgütlerden). Bir yandan İDYK, diğer yandan KDP ve KYB'nin elinde silahlı güçler bulunurken diğer muhalif grupların da pazarlık unsuru olmak üzere silahlı güce ihtiyaç duyması olası lığı yüksektir. Başta Türkmenler olmak üzere Irak'ta temsili sis temin gerçekten uygulanmaması birçok çevreyi rahatsız edecektir. Bazı gruplar sahip oldukları güçten yada dengeler içindeki yerlerinden çok daha fazla hak elde ederken bazılarının sistemden dışlanması, uzun vadede kurulacak sistemin yapısına zarar verebilir.

Irak'ta ABD karşıtı grupların güçlenmesi gündeme gelebilir. Özellikle, radikal İslamcı akımlar, genel itibarıyla ülkede azınlığı oluşturmalarına rağmen son dönemlerde izledikleri aktif tu tüm sayesinde ülkedeki bu kriz döneminde daha da güçlenebilirler. Özellikle, ABD'nin gerek Sünni gerek Şii gerekse bunların ortak hareket ettikleri platformlarla kuracağı ilişkilerde doğacak sorunlar Irak'ın geleceğine ilişkin olumlu bir tablo çizilmesine engel olacaktır.

14. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ortadoğu'nun ve Irak'ın (heartland'ında) önemli bir mevkisinde bulunan Kerkük şehri, tarihin her döneminde önemli uygarlıkların doğup yayıldığı, çeşitli devletlerin kurulduğu bir coğrafya olmuştur.

İlk kez Emeviler zamanında bölgeye getirilen Türkler, uygun coğrafya ve iklim özellikleri ayrıca stratejik yollar üzerinde bulunması sebebiyle bölgeyi kendilerine yurt edinmişlerdir.

Abbasi Devleti hakimiyeti sırasında bölgeye birçok kere Türk yöneticiler tayin edilmiş ve birçok Türkmen oymağı bölgeye kalabalık olarak yerleşmeye devam etmiştir. Bölge, Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine girdikten sonra tamamen Türk kültürünün nüfûz sahasına dahil olmuş, Selçuklulardan sonra da bölgede ki Türk hakimiyeti devam etmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi Osmanlı Devleti hakimiyeti altına alması Safevi Devletiyle birçok mücadelenin yaşanmasına sebep olmuştur. Bölge İran sınırında yer almasından dolayı askeri açıdan stratejik öneme sahip olmasının yanı sıra tabii kaynaklarının zenginliği ilê de Osmanlı Devletinin hassas bölgelerinden birini teşkil etmiştir. Bu kaynaklardan Petrol 20. yüzyıl da bölgenin kaderinde önemli rol oynamıştır.

Türkler bölgeyi idareleri altına aldıklarında bölgede değişik ırk ve dinlere mensup insanlara hoşgörülü yönetimlerini göstermişler, düşünce ve inançlarını yaşamada serbest bırakmışlardır. Ayrıca Osmanlı devleti tarafından himaye edilmişler ve tüm vatandaşlık haklarından eşit olarak istifade etmişlerdir.

Zamanla Musul ve Basra'nın vilayet haline gelmesi ile Bağdat'ın mülki ve idari yapısı zayıflamış, bunun sonucunda aşiretlerin takibinde güçlükler çıkmaya başlamıştır. Çözüm olarak Musul ve Basra mutasarrıflık haline dönüştürülerek Bağdat'a bağlanmıştır.

20. yüzyılın başlarında bölgede zengin petrol yataklarının olduğunun tespit edilmesi ile bölge dış güçlerin ilgi alanı olmuştur. Avrupa ve Amerikan emperyalizminin ilgi odağı haline gelen Mezopotamya bölgesi için sermaye çevreleri ve bunların yönlendirdiği devletler arasında kıyasıya süren bir mücadele başlamıştır. Bu mücadelede, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sonrasında İngiltere ile Almanya karşı karşıya gelirken, savaş sırasında Fransa ve ABD de bu mücadeleye dolaylı olarak katılmışlardır.

Bir yandan Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgede adeta Demiryolları Savaşı başlarken diğer yandan kurulan petrol şirketleri vasıtasıyla bölgede kontrolü ele geçirme mücadelesine başlamışlardır.

İngiltere için bölge ayrı bir önem taşımaktaydı. En önemli ve hayati İngiliz sömürgesi Hindistan'a giden en kısa yol bölgeden geçmekteydi. Bu sebeple İngiltere bölgeye daha yakından alaka göstermekte ve denetim altına almaya çalışmaktaydı.

Bölgenin etnik yapısını yakından incelemiş olan İngiltere, Kürt, Arap ve diğer unsurları kışkırtıp Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak, devletin bölgedeki otoritesini sarsmaya çalışmıştır. Bölgedeki ajanları vasıtasıyla yürüttükleri bu İngiliz faaliyetleri, Araplar nezrinde başarılı olurken Türk ve Kürt unsurlar üzerinde bu emellerini gerçekleştirememişlerdir.

Uluslararası bir sorun haline gelen Musul'a sahip olma mücadelesinde, İngiltere bölgede elde ettiği askeri avantajlarını kullanarak diğer devletlere karşı üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca İngiltere sorunu kendi lehine çözümlemeye çalışırken bölgenin petrolü ile ilgilenen büyük sermaye çevrelerine petrolden pay vermek suretiyle karşısına çıkan bir çok engeli de aşmasını bilmiştir.

Aslında Musul'un kaybedilişini hazırlayan gelişmeler silsilesindeki ilk safha, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Kerkük sancağının İngilizler tarafından haksız işgalidir. Bu işgal hareketinde Ali İhsan Paşa'nın direnmeden sancağı İngilizler'e devretmesi ayrıca Mütareke öncesindeki

savaşlarda verdiği yanlış kararlar İngilizler'in işini kolaylaştırmış, bölgenin kolaylıkla elden çıkmasına sebep olmuştur.

Anadolu'da emperyalizme karşı verilen milli bağımsızlık mücadelesinin bir benzeri de Musul bölgesinde yaşayan ve kendilerini Türk vatandaşı olarak gören yöre halkı tarafından İngilizlere karşı verilmiştir.

Musul'da başlayan bağımsızlık mücadelesi, içinde bulunulan tüm olumsuz şartlara rağmen Ankara Hükümeti tarafından desteklenmiş ve bölge Misak –ı Milli sınırları içinde gösterilmiştir. Ayrıca M. Kemal Paşa'da başlangıçtan itibaren Musul'dan vazgeçilmesi yönünde herhangi bir eğilim görülmemiştir. Değişik tarihlerdeki demeçlerinde Musul'un anavatandan ayrılmaz bir Türk yurdu olduğunu defalarca vurgulamıştır.

Anadolu topraklarının düşman işgalinden kurtarılmasını müteakiben Lozan Konferansı sonrasında Musul konusunun çıkmaza girmesi üzerine Türkiye Musul'u kurtarmak amacıyla bir askeri harekatın hazırlıklarına girişmiştir. M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Musul üzerine bir askeri harekatı çeşitli zamanlarda müzakere etmişler, hatta Kazım Karabekir Paşa'ya Musul'un alınması için teklifte dahi bulunmuşlardır. Ancak, Lozan'da görüşmelerin kesilme tehlikesinin belirmesi ve savaşın yeniden başlama ihtimalinin ortaya çıkması üzerine planlanan askeri harekat yapılamamıştır.

Musul sorunu Lozan'da gündeme geldiğinde Türkiye sorunun İngiltere ile Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözümlenmesi fikrini ortaya atarak karşısındaki rakip sayısını azaltmayı düşünmüştür. Bundan sonra iki devlet arasında 5 Haziran 1926 tarihine kadar devam edecek bir diplomasi savaşı başlamıştır. Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorununun ikili görüşmelerde tarafların görüşlerinde ısrarı üzerine Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi İngiltere'nin kozlarını kuvvetlendirmiştir. Nitekim Cemiyetin oluşturduğu İnceleme komisyonunun raporu Musul'u hukuken İngilizlere bırakmıştır. Bu rapor çerçevesinde Milletler Cemiyeti de Musul'u İngiltere'nin 25 yıl süreli mandaterliği kabulü şartıyla Irak'a bırakmıştır.

Türkiye'nin dış politika meselesindeki yalnızlığı, Musul'un kaybedilmesinde öne çıkan önemli bir sebeptir. Bu yalnızlık, Milletler Cemiyeti'nde açıkça görülmüştür. Türkiye, Cemiyet'in üyesi olmamasına rağmen İngiltere, asli ve kurucu üyesidir. Bu yapıdaki bir kurumdan Türkiye lehine bir kararın çıkması oldukça zordur. Bunun yanı sıra İngiltere'nin Irak, Milletler Cemiyeti, Soruşturma Komisyonu ve dünya kamuoyu üzerinde özellikle propaganda alanında üstün bir durumda olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Türkiye, Musul meselesi ile uğraşırken aynı zamanda bir değişim geçirmekteydi. Bu değişimin yönü ise "Batı" olarak tespit edilmiş ve "Batılılaşma" amacıyla bir seri inkılap hareketi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu değişimin en büyük simgesi 3 Mart 1924 tarihli Halifeliğin kaldırılması yasası olmuştur. İngiltere bu fırsatı değerlendirmeyi ihmal etmemiştir.

Halifeliğin kaldırılması sonucu Şubat 1925'de meydana gelen Şeyh Sait İsyanı da Musul'un kaybedilmesine zemin hazırlayan olaylardan biridir. İsyan, Türkiye'nin Musul'daki iddiasını zayıflatmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren İngiltere'nin bölgedeki Kürtleri desteklediği bilinmekle beraber, ayaklanmada İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyan bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak Toynbee'nin belirttiği gibi, "İngilizler Musul'u işgal ettikleri andan itibaren Kürt milliyetçiliğini teşvik etmişler" ve Şeyh Sait İsyanı'ndan istifade etmek suretiyle birtakım yararlar sağlamışlardır. İsyan ile birlikte, Türk-Kürt ayrılığının ortaya çıkarılması ve çoğunluğu Kürtler'den oluşan Musul'un Türkiye'ye verilmesi tezi zaafa uğratılmıştır. Bununla birlikte isyanla uğraşan bir Türkiye, Musul meselesinde göstermesi gereken direnişi ortaya koyamamıştır.

Yukarıda gösterilen bütün bu sebepler, Musul meselesinden dolayı yeni bir savaşı göze alamayan Türkiye'yi Ankara Antlaşması'nı imzalamaya sevk etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 7 Haziran 1926 tarihli meclis konuşması, söz konusu sebepleri doğrular nitelikte olup, hatta daha da cesaretli bir ifadeyle Türkiye'nin yaptığı "fedakarlıktan" bahsetmektedir.

1932'de İngiltere'nin mandaterliğinin sona ermesi ve Irak'ın bağımsız bir devlet olması üzerine Türkiye, Musul petrolleri üzerindeki haklarını korumak için Irak ile bir protokol imzalar. Varılan anlaşmaya göre Irak devleti, Musul petrol gelirlerinin % 10'unu Türkiye'ye ödemeye devam edecektir. İngiltere resmen Irak'tan çekilmiştir, ama fiilen ülke petrolünün önemi dolayısıyla ülkedeki faaliyetleri ve etkinliği her geçen gün daha da artmıştır. Irak'ta 1937 ile 1941 yılları arasında peş peşe tam yedi darbe olayı yaşanmış, Kralları, Başbakanları, Genelkurmay Başkanlarını ve üst düzey yöneticileri hedef alan suikastlar gerçekleştirilmiştir. Bu istikrarsız dönemde Türkiye, Musul petrollerinden hissesine düşen % 10 payı alamamıştır. 1952 yılında taraflar arasında Irak'ta yapılan görüşmelerde Türkiye, petrolden alacağı pay karşılığı olarak 100 milyon İngiliz lirası alacağı olduğunu ileri sürmüştür. Bu alacağın tahsili hususunda bugüne kadar özel bir çalışma yapılmamakla birlikte eldeki bilgilere göre Türkiye, alacağını, tahsil edememiştir. 1958'de yapılan darbe sonucunda Kral Faysal, ailesi ve üst düzey yöneticilerin yataklarında parçalanması ve yönetimin el değiştirmesinden sonra Türkiye'nin petrol alacağı bir daha gündeme getirilmemiştir.

1958 darbesi komünist bir nitelik taşımakla birlikte Irak halkı için İngiliz mandasından kurtulma ve devletleşme yolunda büyük adımların atılmasını sağlamıştır.

1958 darbesinden sonra işbaşına gelen askerî yönetimler, Irak nüfusu içerisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan Türk nüfusunu, Türkiye'nin Irak üzerinde etkinliğini artıracak tehlikeli bir unsur olarak gördükleri için petrol bölgelerinin üzerinde oturan Türklere karşı yoğun, sistemli ve acımasız bir asimilasyon ve sindirme politikası yürütmüşlerdir. 1958'den günümüze kadar uzanan zaman diliminde binlerce Türk aydını idam edilmiş veya hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Bu durum Baas Rejiminin ve Saddam Hüseyin'in yönetimi sırasında daha da ürkütücü boyutlara ulaşmıştır.

ABD yanlısı İran Şahı'nın Humeyni rejimi tarafından devrilmesi ABD'nin bölgedeki kaygılarını arttırırken bir yandan da Kürtlerle olan ilişkilerini gözler önüne sermiştir. İran da rejim değişikliği meydana gelinceye

kadar Irak iktidarları, ABD tarafından destek gören Kürt gruplarca zayıf tutulmaya çalışılmış ve bu sebeple Kuzey Irak bölgesi başlıca huzursuzluk ortamı haline dönüşmüştür. Bu destek bölgede oluşan duruma göre artmış veya azalmıştır. Fakat ABD politikası, İngiliz politikasıyla aynı çizgide devam ede gelmiştir. I. Körfez Savaşı sonunda bölgeden binlerce Kürt CIA ajanı nakledilmiştir.

İran – Irak Savaşı, ticari açıdan Türkiye'nin işine yaramış, Türkiye'nin ticari hacminin yükselmesini sağlamıştır. Fakat bilhassa Kuzey Irak bölgesinde oluşan otorite boşluğu PKK terörünün bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Bu etki 1991 körfez savaşıyla daha da artmış, Türkiye'nin bölgeye askeri operasyonlar düzenlemesine sebep olmuştur.

1990 yılında Irak'ın, İran savaşının zararlarını telafi etmek amacıyla Kuveyt'e saldırması ve işgal etmesi, Birleşmiş Milletleri harekete geçirerek I. Körfez Savaşına sebep olmuştur. Irak çok ağır kayıplar vererek geri çekilirken, ABD önderliğinde Irak Muhasara politikalarıyla çevrelenmiş ve bir çok yaptırımlara maruz kalmıştır.

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler kararıyla 32 ile 34'üncü paraleller arasında kalan Irak toprakları korumaya alınırken temel matematik kuralları hiçe sayılmış, 34'üncü paralel bir doğru olmaktan çıkarılarak zikzaklar çizen bir eğriye dönüştürülmüştür. Böylece sayıları 3 milyona ulaştığı söylenen Irak Türklerinin % 90'ı koruma sahasının dışına atılırken diğer yandan Türkiye petrol bölgesinden uzak tutulmuştur.

Kuzey Irak olarak adlandırılan bölgenin Irak hükümetinin denetiminin dışına çıkarılması, Türkiye açısından çok büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan bölücü PKK militanları Kuzey Irak'ı üst olarak kullanmaya başlamış ve Türk topraklarında yaşanan terörist eylemlerde de hızlı bir artış gözlenmiştir. 1999 yılına kadar geçen sürede 30 bin Türk insanı bölücü terörün kurbanı olmuştur. Türkiye'nin 1991 Körfez Krizinden dolayı uğradığı ekonomik kaybı konusunda 30 ile 85 milyar dolar arasında rakamlar telaffuz edilmektedir. Bunların yanında Saddam yönetimine karşı korumak gerekçesiyle Kuzey Irak'ta yaşayan Kürt

kabilelerinin başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletler destekleriyle siyasî, ekonomik ve askerî bakımdan örgütlenmesi, bölgede "fiili" bir Kürt devletinin kurulduğu kanısını doğurmuştur.

Bölgede yaşanan gelişmelerin asıl kurgusunda Soğuk Savaş sonrasında dünyada meydana gelen güç dengesinde ki değişiklikler ve oluşan yeni güç odaklarının yeni paylaşım mücadelesinin yattığıdır. Batı dünyası, kendisi için olabildiğince birleşme yolunu ararken, Avrupa'nın doğusu ve Batı Asya'yı bölme çabası içindedir. Türkiye bu iki zıt gelişme alanının odağında bulunmaktadır.

ABD başkanı Bush'un ortaya attığı "Yeni Dünya Düzeni" kavramının altında yatan gerçek aslında bu yeni paylaşım mücadelesinden başak bir şey değildir. Dünya, güç merkezlerinin **sermaye, teknik ve silah** gücüne göre yeniden anlaşmalı olarak paylaşılmaktadır. İnsan Hakları söylemleri ve Özgürlük kavramları ise bu emperyalizmin soğuk maskesini oluşturmaktadır.

ABD, 21. yüzyılda Amerikan tek-kutupluluğu ve hegemonyasının devamını sağlamak amacı ile bütün dünyayı kapsayan ve merkezini Avrupa - Asya kıta bloğunun oluşturduğu coğrafyada yeni bir politik yapılanma ve askeri konuşlanma politikası izlemektedir. Merkez eksenleri, Orta Asya - Güney Kafkasya ile Orta Doğu olan bu jeopolitik düzenlemeleri de içeren yaklaşımın iki amacı vardır. Birinci hedef dünya sanayi sistemini ayakta tutan petrolün denetimini Washington'un mutlaka yakın kontrolü altına almaktır. Irak, 112 milyar varil kanıtlanmış ve 215 milyar varil tahmini rezerve sahiptir. Ancak Irakta petrol çıkması olası bölgelerin, özellikle Batı Çölü'nün henüz yeterince araştırılmamış olması gelecekte Irak'ın daha çok petrole sahip olabileceği düşüncesini doğurmaktadır.

Böylelikle, ABD önümüzdeki 25 yıl içinde bir sıçrama yaparak artacak olan petrol tüketimini güvence altına almanın ötesinde muhtemel rakipleri olan, Çin, Hindistan ve Avrupa Birliği'nin de enerji ihtiyaçlarını denetim altına almayı hedeflemektedir. Washington'un ikinci hedefi enerji kaynaklarının bulundukları merkezlerin yanı sıra enerji nakil hatlarının geçtiği coğrafyaların çevresinde de askeri yapılanmalar oluşturmak ve bir yandan Orta Asya ve

Kafkasya'da diğer yandan da Orta Doğu'da güç projeksiyonu yapabileceği politik-askeri yapılanmalar oluşturmaktadır. Böylece, ABD 21. yüzyılda Amerikan tek kutupluluğuna meydan okuyabilecek güçlere karşı jeopolitik bir avantaj sağlamayı hedeflemektedir.

Çünkü ABD'nin günümüz pozisyonunu koruması ancak Avrasya'da kendisine rakip bir gücün ortaya çıkmasını engellemesiyle mümkündür.

Avrupa'da Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler Almanya – Fransa bloğunu ön plana çıkartmıştır. Fakat bu ABD hegomanyasına son vermeye yetecek kadar yeterli bir güç oluşturamamaktadır. Daha güçlü bir müttefik Rusya olmadıkça Avrasya bu blok tarafından kontrol altına alınamayacaktır. Rusya ise bir ayağı İran, diğer ayağı Bulgaristan ve Yunanistan olmak üzere sıcak denizlere ve körfeze inme çabası içine girecektir. Bu durumda Bulgaristan'ın AB üyeliği hızlı bir şekilde gerçekleşecektir. Daima bu gelişmelerin odağında olan Türkiye'nin çevrelenmesinin son ayağı Kıbrıs olacaktır.

Böyle bir senaryo karşısında ABD, AB içinde kendine müttefik karşıt bir blok oluşturma politikası izleyecektir. İtalya'nın yanı sıra birleşme alanına karşıt bir set bloğu olarak Macaristan ve Polonya'yı yeni gözdeleri olarak seçecektir. Öte yandan Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyerek İtalya'ya güçlü bir müttefik kazandıracaktır. Bir yandan da Irak ve Afganistan üzerinden Orta Asya'ya nüfûz edecektir. İtalya için petrol ABD müttefikliğinin devamı için yeterli bir sebeptir. Fakat Türkiye'nin AB üyeliği ancak Almanya'nın kabulüyle mümkündür. Bu demektir ki Kıbrıs'ı bırakmış, Güneydoğu sorununu AB istekleri doğrultusunda çözmüş ve kısacası Alman olmayı kabul etmiş bir Türkiye.

Türkiye çeşitli dönemlerde farklı politikalar izlemektedir. ABD'nin Kürt kartı ve İsrail faktörü bu durum karşısında alınmış bir önlemdir.

Kuzey Irak'ta yeni siyasî oluşumlar ve her türlü bölünmenin doğuracağı tehlikeler Türkiye'nin kaygılarını artırmaktadır. Bu kaygılar yersiz

değildir. Kuzey Irak'ta bağımsız Kürt devletinin kurulması, Türkiye için hiç arzu edilmeyecek bir gelişme olacaktır.

Fakat I. Körfez Savaşı ile bu oluşumun temelleri atılmış, oluşturulan "Güvenlik Kuşağı" ile bu embriyonun gelişmesi sağlanmıştır. II. Körfez Savaşı ise de fakto Kürt Devleti'nin fiili ilanı olmuştur. Bugün Türkiye için seçenekler ve harekat zamanı gittikçe azalmaktadır. Türkiye, her ne kadar Irak'ın bölünmesine karşı olsa da bu bölünme gerçekleşmek üzeredir. Bu tehlikeyi önlemenin yolu, Saddam sonrası Irak'ın kaderi belirlenirken Türkiye'nin söz sahibi olmasıdır.

Türkiye bölgede kesin bir silahsızlanma politikası izlemek mecburiyetindedir. Kürt gruplarının kendilerini savunma dışında ele geçirdikleri ağır silahlar ellerinden mutlaka alınmalıdır. Bu hem Kürt devletinin resmi ilanını geciktirecek hem de bölgede Türkiye için rasyonel politikalar uygulamaya vakit kazandıracaktır. Bu ABD varlığı sebebiyle Kürt Devleti oluşumunun önlenememesi durumunda da geçerlidir. Zira petrolden elde edilecek para bölgeye insan varlığını mıknatıs gibi çekecektir. Bu Türkiye için alternatif olarak kullanılabilir. Önemli olan paranın silaha gitmesinin önlenmesidir.

Ayrıca Türkiye masaya oturduğunda, Irak petrollerinden alamadığı yasal hakkı olan petrol payını ve nüfusları 3 milyonu bulan Irak Türklerinin siyasal, sosyal ve kültürel haklarını birer argüman olarak kullanabilir. Irak Türklerinin güçlü bir grup olarak bir takım haklara sahip olması, bölgeden Türkiye'ye yönelecek her türlü tehlikeyi önlemede önemli bir koz olacaktır.

Görüldüğü üzere Türkiye gelişen olayların, yeni paylaşımın tam odağında bulunmaktadır. Türkiye, BM şemsiyesini aktif olarak kullanmalı ve BM'nin dağılması gibi fikir ve olayların karşısında durmalıdır. Böylece güç odaklarının paylaşım planları ve kutuplaşma rasyonel olarak güç kaybedecektir. Ayrıca Türkiye AB üyeliği durumunda tek dayanağı olan genç nüfusunu kaybetmemek için şimdiden önlemler almalıdır.

Günümüz güç odakları BM karşısında durabilecek kadar güçlü değildir. ABD bugün BM kararları olmadan girdiği Irak denkleminden çıkamamaktadır ve yardıma ihtiyacı bulunmaktadır.

Türkiye bu denklemde önemini II. Irak Savaşı dışında kalmasına rağmen yitirmemiştir. Aksine ABD, Türk desteğine daha da şiddetle ihtiyaç duymaktadır. Her ne olursa olsun Türkiye'nin önemi azalmayacak aksine artarak devam edecektir. Uzlaşan değil uzlaşılan olmak Türkiye'nin avantajlı konumunun daima getiresi olmuştur. Türkiye bunun bilincinde olarak politikalar geliştirmeli, kendisine karşı kapalı kartlar dağıtılan masaya oturmamalıdır.

KAYNAKLAR

1. ARMAOĞLU Fahir, Lozan Konferansı ve Musul Sorunu, A.A.M. Ankara, 1998

2. ARI Tayyar, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yay.İstanbul,4. baskı,1999

3. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TİTE Yay, Ankara ,1981

4.AYBARS Ergün; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara, 1990

5. AYDEMİR Şevket Sürayya, Enver Paşa-Makedonya'dan Ortaasya'ya –Cilt III:1914-1922, 4. Baskı, İstanbul Remzi Kitabevi, 1992

6. B.D.A.G.M. Yay., Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Ankara, 1993

7.BARKEY Henry J., "The Silent Victor. Turkey's Role in the Iran-Iraq War," ed. Efraim Karsh, The Iran Iraq War: Strategic and Political Implications, London: Macmillan, 1989

8. BASKIN Oral, Kalkık Horoz, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

9.BAYUR Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1951

10. BENGIO O., Iraq's Shi'a and Kurdish Communities: From Resentment to Revolt, Martin's Press, New York, 1993, 'Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında', Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı 1

11. BEYATLI Aydın, Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi, Ankara, 1998

12. BEYATLI Hidayet Kemal, Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri , A.A.M. Ankara 1998

13._____Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi A.A.M, Ankara, 1998

14. BİLMEZ Bülent Can, Demiryolundan Petrole Chester projesi (1908 – 1923), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

15. CANATAN Yaşar, Türk – Irak Münasebetleri (1932 – 1959), Reyhan Yay., Ankara, 1995

16. CAVAT Mehdi, Bağdat'ta Kölemen hakimiyeti

17. Cemal Paşa, Hatıralar, Selek Yay., İstanbul, 1959

18. ÇAY Abdulhaluk, Irak Türkleri Sempozyumu, Ankara, 1987

19. ÇEÇEN Anıl,Güney Komşumuz Irak, Avrasva Dosyası cIII;6 Sayı.3 Sonbahar 2000

20. DARKOT Besim, " Katar", İslam Ansiklopedisi

21. DAVUTOĞLU, Ahmet : Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2001

22. DEMİRBAŞ Bülent, Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu, Arba Yay. İstanbul, 1995

23. DEMİRCİ Fazıl, Irak Türkmenleri – Kuzey Irak ve Türkiye İlişkileri, Yeni Türkiye 95/3

24. DEMİRCİ Nefi, Dünden Bu Güne Kerkük, İstanbul 1990

25. DİLAN H. Berke, Siyasi Tarih (1914-1939), Alfa Yay, İstanbul,1998

26. DURMUŞ Yılmaz; Misak-ı Mili'ye Göre Musul, Konya, 1995

27. DURU Orhan, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İş Bankası Yay., '. Baskı, İstanbul, Ocak 2001

28. DÜZGÖREN Koray, Türkiye Kürtleri ve Kuzey Irak, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

29. EARLE Edward Mead, (çev. Kasım Yargıcı) Bağdat Demiryolu Savaşı, İstanbul, 1972

30. ERASLAN Cezmi, Irak'ta Türk- İngiliz Rekabeti

31. ESİN Necmettin, "Irak Türkleri", Türk Kültürü Dergisi, Kasım, Sayı:1, Ankara,1962

32. FERRUH Sezgin, Kürt Devletinin Hamisi, Çekiç Güç, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

33. FERİK Cemal, Yazı Tarihinden, Servet-i Finun Matbaası, İstanbul 1948

34. FROMKİN Davit, (aslı A peace to End All Peace, Avon books, New York, 1989)

35. _____Barışa Son Veren Barış, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994

36. Gen. Kur. ATEŞE Bşk.lığı, Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi, Cilt:4, Ankara, 1966

37. GORVETT John, The Middle East, Londra , Ocak 2001

38. GÖKBİLGİN M. Tayyib, "Mithad Paşa" İ.A.,

39. GÖK Dursun, 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, A.A.M.,Ankara, 1998

40. GÜRÜN Kamuran "Savaşan Dünya ve Türkiye", Ankara, 1986

41. MISIROĞLU Kadir, Musul Meselesi ve Irak Türkleri, Sebil Yayınevi 1985

42. HAMİLTON Ch. W., "Americans and Oil in the Middle East" (Amerikalılar ve Orta Doğu petrolü) Houston, 1962

43. Harp Akademisi Yayınları, Türkiye – Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1994

44. HİÇYILMAZ Ergun, Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri, Kamer Yay. İstanbul, 1996

45. HÜRMÜZLÜ Erşat, Irak Türkleri, İstanbul, 1991

46. _____Irak Türkleri, Ankara, 1994

47. İRTEM Süleyman Kani, Şark Meselesi, Temel Yay., İstanbul, 1999

48. J. de Morgan, Mission Scientifique en Perse, Etudes Démograhiques, C. II, 1985

49. KALAFAT Yaşar; Şark Meselesi ışığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemindeki iç ve Dış Olaylar, Ankara,1992

50. KANDEMİR Feridun; Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay, İstanbul, 1965

51. KARACAN Ali Naci; Lozan, Milliyet Yay., İstanbul, 1971

52. KARADAĞ Raif, Petrol Fırtınası, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1979

53. KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c:VIII, TTK, Ankara, 1962

54. KENT Marian , Osmanlı İmp. Sonu ve Büyük Güçler, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

55. KILIÇ Remzi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferinde (1533 – 1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler, Bilig – 9 (bahar), İstanbul, 1999

56. KİRİŞÇİ Kemal, Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

57. KİSSİNGER Henry, Diplomasi, çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay, İstanbul, 2002

58. KOÇSOY Şevket, Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991

59. KOCAOĞLU Mehmet, Petrolün Kuzey Irak'ın Oluşumunda Oynadığı Rol, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

60. KÖNİ Hasan, I. Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri, Dördüncü Askeri Tarih Semineri- Bildiriler, Ankara, 1989

61. KÖNİ Hasan, Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi, Stratejik Analiz,cilt IV, Ankara, 2003

62. KÖPRÜLÜ Ziyat, Irak'ta Türk Varlığı, Ankara, 1996

63. KURAN Ercüment; "Musul Meselesi İl", Türkeli, 5 şubat 1997

64. KURTULUŞ Baki, Osmanlı Padişahları, Ankara , Balkanoğlu Matbaası ,1962

65. KURUBAŞ Erol, Başlangıçtan 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu, Ümit Yay., Ankara, 1997

66. KÜRKÇÜOĞLU Ömer; Türk-İngiliz ilişkileri (1919-1926), Ankara, 1978

67. KÜTÜKOĞLU Mübahat, Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri I, Ankara, 1974

68. LESSER, Ian O. , FULLER Graham E. , Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu. (çev: Meral Gönenç) Alfa Yayınları, İstanbul, Temmuz 2000

69. LEWIS Bernard, Ortadoğu, Sabah Yay., İstanbul, 1996

70. MANSFİELD Peter, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Sander Yayınları, İstanbul, 1975

71. Marr P., The Modern History of Iraq,Boulder, Westview Press 1985

72. Mehti Cevad Habib al Bustani, Bağdat'taki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ve Ali Rıza Paşanın Valiliği (1749-1842),İstanbul 1979, basılmamış doktora tezi, İ.Ü. Edebiyat Fak. Genel kitaplığı, Nr.55

73. MISIROĞLU Kadir, Musul Meselesi ve Irak Türkleri, Sebil Yayınevi 1985

74. MÜTERCİMLER, Erol . 21. Yüzyıl ve Türkiye, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2000

75. NAKİP Mahir, Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

76. NORENG Qystein, Petrol ve İslam, Sabah Yay., İstanbul, 1998

77. NUR Rıza; Hayatı ve Hatıraları, İstanbul, 1991

78. OLCAS Süleyman, Az İ Ya, T.D.E.A.V.,İstanbul,1992

79. ÖKE Mim Kemal, Musul – Kürdistan Sorunu, İz yayıncılık, İstanbul, 1995

80. ÖZCAN Mesut,"Sorunlu Miras Irak" , Küre Yay., İstanbul, 2003

81. ÖZDAĞ Ümit, Türkiye, Kuzey Irak ve PKK, ASAM yayınları,Ankara 1999

82. ÖZEY Ramazan : Dünya Denkleminde Ortadoğu, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997

83. ÖZFATURA. Mustafa Necatı : Kurtlar Sofrasında Ortadoğu. Adım Yayıncılık, İstanbul, 1991

84. ÖZMEN Hasan, Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü, A.A.M. Ankara, 1998

85. _____ Kuzey Irak'ta Kürt Partileri Arasındaki İhtilafların Nedenleri, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996

86. PAMUKÇU Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yay., İstanbul, 2000

87. PENROSE E. ve PENROSE E.F., Iraq, International Relations and National Development,Ernest Benn press, Londra, 1978

88. REFİK Ahmet, Tarih-i Umumi, İstanbul, 1327

89. RICHARDS A. ve WATERBURY J., A Political Economy of the Middle East: State, Class and Economic Development, Boulder Westview Press, 1990

90. SAATÇİ Suphi; Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996

91. SABİS Ali İhsan, Harp Hatıralarım; İstiklal Harbi ve Cihetleri , Cilt II, III, Nehir Yay, İstanbul, 1990

92. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, 1988

93. SAĞLAM, Kadir : Körfez Savaşı ile Değişen Güç Dengeleri, Elit Kitapları, İstanbul, Mayıs 1999

94. SANDER Oral, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye, Bağlam Yay., 1994

95. _____Siyasi Tarih, İmge Yay., Ankara, 1998

96. SEHA L. Meray; Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Cilt I, İstanbul, 1993

97. SLUGLETT P. ve Farouk-Sluglett, "Iraq." The Middle East, the Arab World and its Neighbours içinde, Time Books, Londra, 1991

98. SORGUN Taylan, İttihat ve Terakkiden Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yay. İstanbul, 1995

99. SOYSAL İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, c.1, TTK, Ankara, 1983

100. SÖNMEZOĞLU Faruk, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994

101. _____Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 2000

102. SÜMER Faruk, Oğuzlar,Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1999

103. Şakir Sabir ez- Zabit, Tarih es-Sadaka beynel- Irak ve Türkiye, Matbaat Dar-ül, Bağdat,1954

104. ŞEN Sabahattin, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yay., İstanbul, 1993

105. ŞİMŞİR Bilal N., Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu, Ankara, 1970

106._____ Lozan Telgrafları, Cilt I, Ankara, 1990

107. TÜMTÜRK İsmet, Fuzuli Dergisi, Sayı : 5, İstanbul, Temmuz 1958

108. TAŞKIRAN Cemalettin, Türkiye, Türkmenler ve Kuzey Irak, Haberanaliz, Nisan 2003

109. UÇAROL Rifat, Tarihte; Dicle – Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler, Bağlam Yay., İstanbul,1993

110. _____ 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı- İngiliz Antlaşması, Ankara, 1988

111. UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara, 1954

112. ÜLGER İrfan Kaya, Kuzey Irak'taki Düşman Kardeşler: IKDP ve KYB, Avrasya Dosyası,Cilt: 3 Sayı: 1 İlkbahar 1996 , s.207

113. ÜLMAN Haluk, Dünya Nereye Gidiyor?, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yay., 1994

114. YAKUBOĞLU Enver, "Irak Türkleri", Boğaziçi Yay., İstanbul, 1976

115. YAPP, M.E: "The Near East since the First World War. A History to1995", Longman, 1996, s.73

116. YAVİ Ersal, Hedefteki Adam Saddam, Yazıcı Yay.,İzmir, 2002

117._____ Türkler, Ermeniler, Kürtler, Yazıcı Yay.,İzmir, 2001

118. YERGİN Daniel (Çev: K. Tuncay), Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, İş Bankası Yay., Ankara, 1995

119. YILMAZ Durmuş; Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya, 1995

120. ZEKİ Salih, Mezopotamya, Irak 1600 – 1914, Bağdat, 1957

121. ZORGBİBE, Charles : Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği, (çev: Yıldırım Büktel) İletişim Yayınları, İstanbul, 1992

İnternet, Dergi ve Gazeteler

122. Ahmet Yüksel. Hüseyin Baran, Muzaffer Akdoğan, Irak http.

123. BİNAY Mehmet,22 Eylül 1996 İstanbul/Frankfurt .M. www._turkiye.net /mbinay/_news/_analiz11.htm

124. Börklüce Meşkure Yılmaz, Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri, 2000 http

125. www.cnn.com

126. www. diplomatikgozlem.com.tr

127. ERKMEN Serhat - DALGIÇ Gökçe; İran –Irak – Suriye Üçgeninde Enerji İlişkileri, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı 14, Haziran 2001

127. ÖZEL Mustafa, Irak'ı kim icat etti?, Yenişafak, 10,4,1995

129. TAŞ Kenan Ziya, Atatürk'ün Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Politikası Ve Bunun Ortaasya Ve Ortadoğu Politikasındaki Yeri, http 2003

130. TİNÇ Ferai -Hürriyet-21 Ekim 1996

131. ÜNVERDI M. Akif, Kuzey Irak Türkmenleri,http

132. Inaf, Irak Araştırması, Şubat 2002

133. Iraq, General Background, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iraq.html

134. Hürriyet, 4 Haziran 1994

135. Hürriyet 09.04.2003

136. Milliyet,04 Mart 2003

137. NTV 11 Nisan 2003

138. Zaman 12 Nisan 2003

139. Milliyet, 13 Nisan 2003

140. NTV 17 Nisan 2003

141. Hürriyet 23 Nisan 2003

142. The Independent, "Libyan Embargo Shatters the un Consensus", Londra, 18 Nisan 1992

143. Hoffmann Stanley, "A New World and its Troubles" Foreign Affairs, Vol. 69. No.4, 1990.

144. "Report of the Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence on the Bagh dod Roilway, Southem Persia, and the Persion Gulf," 26 Ocak 1909, Cab. 16/10.

145. The President's Letter to Congressional Leaders," Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991)

146. www. kurtulus.com/ eski sayılar / h-için 03 26 10 96/3-14 htm

147. www. kurd. oil. com/backdoor procekt,

148. www.turkey.org/news/selected/211096s2.htm

149. www. turkiye.net/mbinay/news/analiz11.htm, İstanbul, 16 Eylül 1996

150. www.hakikat.com/dergi/83/sevr.html

151. www.un.org/Depts/oip/scrs/scr1330.pdf

152. İnternette Irak Türkmenleri, (2001) Kardaşlık, Yıl 1, Sayı 1

153. www.washingtonpost.com

154. www.utexsas.edu

EK-A

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

BELGE 1

ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI ADININ KERKÜK OLARAK DEĞİŞTİRİLMESİ

[Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerindeki benzerlik dolayısıyla çıkan karışıklığın önlenmesi için Zor sancağı adının eski adı olan Deyr'e çevrilmesi, merkez idaresinin Deyr kasabası olması cihetiyle uygun ise de, Zor kasabasının hududu dahilindeki yerlerin birleştirilmesiyle bir vilâyet teşkil edilmesi ve Zor adının bu vilayete verilmesi düşünüldüğünden burasının isminin değiştirilmeyip, Şehr-i Zor sancağına eski adı olan Kerkük adının verilmesine dair Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nin mazbatası üzerine sâdır olan irâde.]

26 Ş. 1310 (15 Mart 1893)

Şûrâ-yı Devlet

Dâhiliye Dâ'iresi

Aded

2886

Dâhiliye Nezâreti'nden takdîm olunup, Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 20 Receb sene [1]310 târîhli tezkire Dâhiliye Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

Me'âlinde Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerinde olan müşâbehet hasebiyle birine â'id olan muharrerât ve mekâtîb ekseriyâ sehven diğerine nakl ve îsâl olunmakda olduğundan ve bu hâlin mahzûr ve mazarratıyla berâber şu iki sancağın merkezlerine öteden berü Deyr ve Kerkük nâmları yerleşmiş bulunduğundan vukû' bulmakda olan yanlışlıkların men' ve izâlesi zımnında iki sancakdan birinin nâm-ı kadîmiyle tevsîmi istîzân olunmuşdur.

Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan Deyr'e tahvîli merkez idâresinin Deyr kasabası olması cihetiyle de münâsib ise de Zor kasabasının hudûd-ı tabî'iyyesi dâhilindeki yerler toplanarak orasının bir vilâyet teşkîli hakkındaki lüzûm ve tasavvurun icrâsı hâlinde nâmının kıt'aya nisbeti iktizâ edeceğine göre şimdilik livâ-i mezkûrun tahvîli nâmından sarf-ı nazarla Şehr-i Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan "Kerkük" ismiyle yâd olunması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî buyurulduğu hâlde devâ'ir-i merkeziyye ile vilâyâta icrâ-yı teblîgât olunarak gazetelerle de i'lân etdirilmesi husûsunun Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkür kılındı. Emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 12 Şa'bân sene [1]310

ve

Fî 17 Şubat sene [1]308

Şûrâ-yı Devlet — Dâhiliye Dâ'iresi Re'îsi

[Mühür] — **Akif**

[Diğer a'zâların mühürleri]

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

2270

Devletlü efendim hazretleri,

Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerinde olan müşâbehet hasebiyle birine â'id olan muharrerât ve mekâtîb ekseriyâ sehven diğerine nakl ve îsâl olunmakda olduğundan bu dürlü mahzûra mahall kalmamak üzre Şehr-i Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan Kerkük ismiyle yâd olunması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı milk-dârî buyurulduğu hâlde mu'âmele-i lâzımesinin îfâsı husûsunun Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi tezekkür kılındığına dâ'ir Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin mazbatası arz u takdîm

BELGE 1

ŞEHR-İ ZOR SANCAĞININ ADININ KERKÜK OLARAK DEĞİŞTİRİLMESİ

شورای دولت
داخلیه قلمی
عدد
۲۸۸۶

داخلیه نظارتنه تقدیم اولنوب شورای دولته حواله بیورلمش اولان ۲۰ رجب ۱۳۳۷ تاریخلی تذکره داخلیه دائره سنده قرائت اولندی

سالنامه نوده و شهرزور سنجاقلرینك احضار نده اولدقه مشارالیهما بیننده حاصل اولان مخابرات اثناسنده ولایت مرکزیه ایله تلغراف مخابراتی وقوعنده تلغراف ادارهسنك مرکز لواسنك ناحیه تجاوز ایتدیکی و بو حالك محذور و مفسدتی بابنده سنجاقلرك مرکز لرینك تلغراف ادارهلرینه و بونلرك دخی مرکز لواسنه بولندیغندن و تلغراف ادارهلرینك کلشتقدرك نفع و فائدهسی مقابلنده بونلرك نام قدیملرینك تبدیلی استدعا اولنمش

نوروسنجاغنك نام قدیمی اولوب ویرهجك تحویلی مرکز اداره سنك ویرهجکی اولمسی جهتله اداره مناسبیله نوروسنجاغنك نام قدیملرینك تبدیلی یولنده کی یرادلو مذاکره سنك بر ده تشکیلی مقتضی اولدیغی حالده نافذ قطعیه بنسبتی انقضا ایتمش اولمغله مذکور سنجاقلرك اسملرینك تحویل نافذه صرف نظر اولنوب شهرزور سنجاغنك نام قدیمی اولوب ۱۱ کرکوك ۱۱ اسمیله باقی قالمسی مقدر اولدیغی حضرت پادشاهی بیورلدیغی حالده وزائر مرکزیه ایله ولایته اجرای تبلیغات اولنمق عجالهٔ اداره اعلیه ایتدیکی معروضات داخلیه نظارتنه حواله سی تذکر قلندی امر و فرمان حضرت پادشاهی

اعضاء داخلیه نظارتی پیسی

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 26/ Ş. 1310

BELGE 2

MUSUL'DA SANÂYİ MEKTEBİ İLE HASTAHANE İNŞASI

BOA. İrâde Husûsî, nr. 104/Ş. 1319

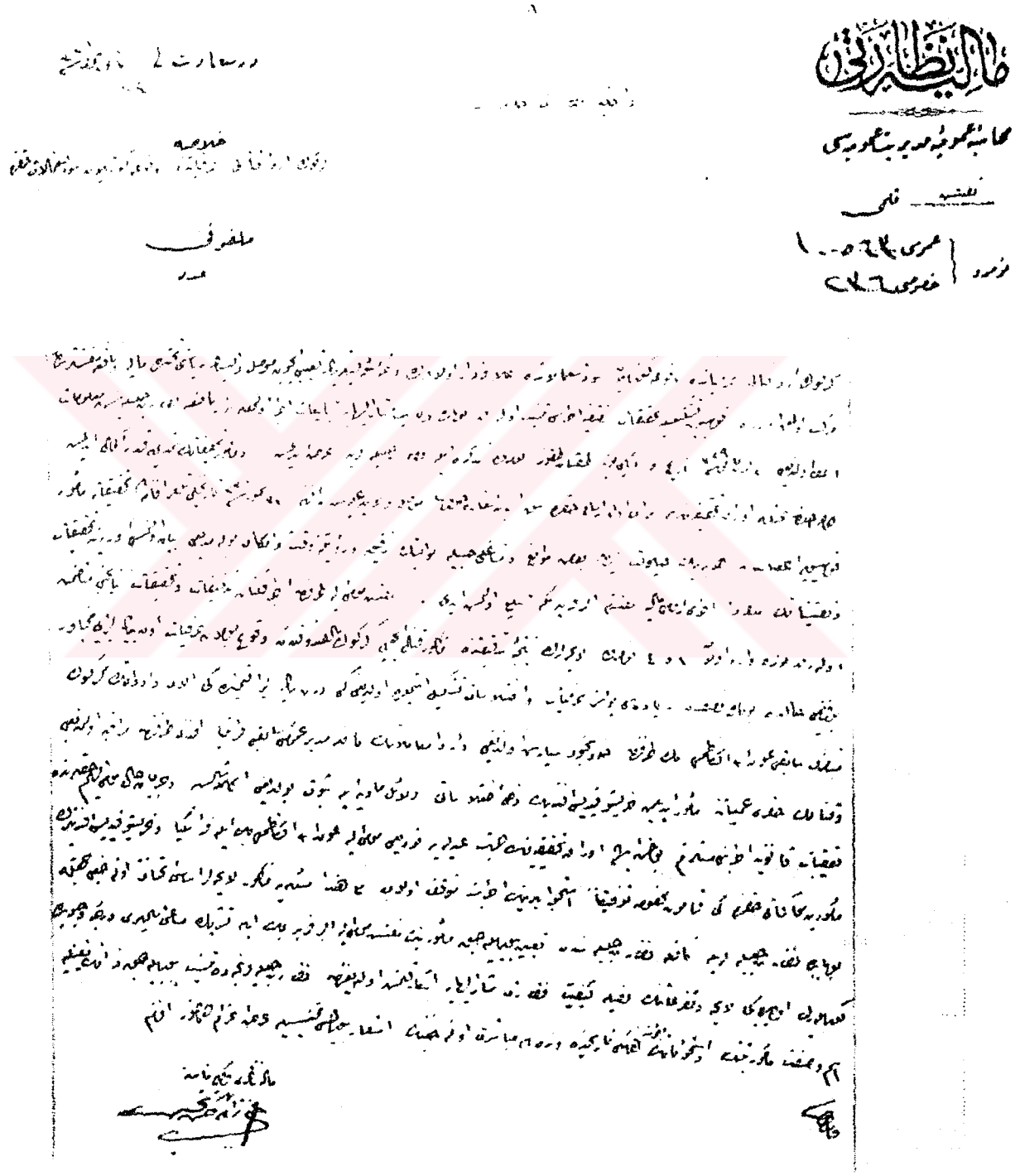
BELGE 3

MUSUL, ŞEHR-İ ZOR VE SÜLEYMANİYE'DE MAARİFİN İLERLEMESİ İÇİN ALINACAK TEDBİRLER

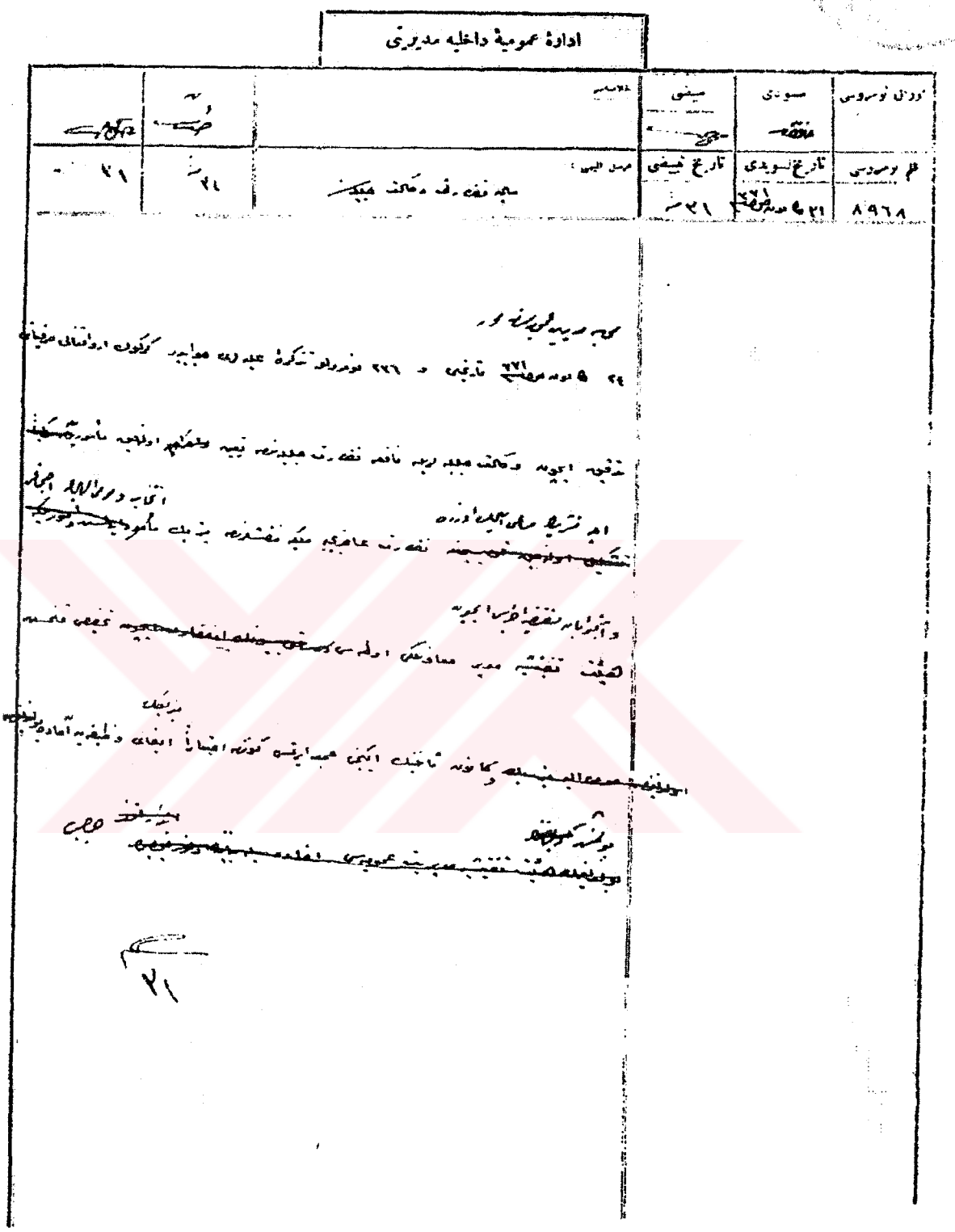
BOA. Y. MTV, nr. 72/43

BELGE 4

KERKÜK SULAMA KANALI HARCAMALARINDA YOLSUZLUĞA ADI KARIŞANLARIN SORGULANMASI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ادارهٔ عمومیهٔ داخلیه مدیریتی

وارد اولدیغی نومرسی	مسوده‌سی	صیغه‌سی	ملاحظه	وصول	ارسال
نمرهٔ نومرسی	تاریخ مسوده‌سی	تاریخ صیغه‌سی	مندرجی:		
۸۹۶۸	۲۱ ﻫ ۱۲۶۱	۲۱ ﺳ		۲۱ ﺳ	۲۱ ﺳ

BOA. DH. İUM, nr. 78-2/23

BELGE 5

KERKÜK SANÂYİ MEKTEBİ MASRAFLARI İÇİN VİLÂYET BÜTÇESİNDE AKTARMA YAPILMASI

*[Kerkük Sanâyi Mektebi masraflarının karşılanması için Musul vilâyetinin normal ve olağanüstü özel büdçeleri arasında aktarma yapılmasına izin verildiğine dair **irâde**.]*

23 Ra. 1336 (6 Ocak 1918)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti

Umûmî: 6450

Husûsî: 12

Huzûr-ı sâmî-i cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Kerkük Sanâyi' Mektebi masârif-i umûmiyyesinin te'mîn-i tesviyyesi zımnında vilâyetin sene-i hâliye âdî ve fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyeleri beyninde münâkale icrâsına encümen karârıyla Musul vilâyetinden lüzûm gösterilmiş ve bu husûsa dâ'ir tanzîm olunan irâde-i seniyye lâyihası leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Rebî'ü'l-evvel sene [1]336

Fî 3 Kânûn-ı Sânî sene [1]334

Dâhiliye Nâzırı

Mehmed Tal'at

İrâde-i Seniyye

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti

Husûsî: 42

Musul vilâyetinin sene-i hâliye fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyesinin onuncu faslından on beş bin guruşun bi't-tenzîl âdî muvâzene-i husûsiyyesinin on altıncı faslının ikinci mâddesine naklen ilâvesine me'zûniyyet verilmişdir.

Bu irâde-i seniyyemizin icrâsına Dâhiliye nâzırı me'mûrdur.

Fî 23 Rebî'ü'l-evvel sene 1336

Fî 7 Kânûn-ı Evvel sene 1334

Sadr-ı a'zam ve Dâhiliye Nâzırı **Mehmed Reşâd**

Mehmed Tal'at

BOA. ***DUİT, nr. 66-2/4-22***

BELGE 5

KERKÜK SANÂYİ MEKTEBİ MASRAFLARI İÇİN VİLÂYET BÜTÇESİNDE AKTARMA YAPILMASI

BOA. DUİT, nr. 66-2/4-22

BELGE 6

MUSUL DAHİLİNDE PETROL GAZI ARANMASI İMTİYAZININ HAZÎNE-İ HÂSSA NEZÂRETİ'NE VERİLMESİ

*[Musul'da padişah'a ait arazide çok miktarda petrol gazı bulunduğundan Musul vilâyeti dahilinde gerek padişahın emlâkı üzerinde gerekse diğer yerlerde petrol gazı madeni aranması imtiyazının Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne verilmesine irâde buyurulduğu hususunda **Yıldız Sarayı Başkitâbet Dâiresi'nin tezkiresi.]***

5 C. 1306 (6 Şubat 1889)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

Musul vilâyeti dâhilinde bulunan emlâk-ı mahsûsa-i cenâb-ı cihân-bânî derûnunda kesretle petrol gaz ma'denleri zuhûr etmekde olmasına mebnî umûm Musul vilâyeti dâhilinde gerek emlâk-ı seniyye derûnunda ve gerek sâ'ir cihetlerde petrol gazı ma'deni taharrîsi ve işletmesi imtiyâzının münhasıran Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne nâmına verilerek ale'l-usûl îcâb eden fermân-ı âlînin tasdîr ve i'tâsı Hazîne-i Hâssa Nezâret-i Celîlesi'nin tezkire-i ma'rûzası üzerine şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Cemâziye'l-âhir sene [1]306

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Fî 25 Kânûn-ı Sânî sene [1]304 Bende

Süreyya

BOA. *İrâde Dâhiliye, nr. 87615*

BELGE 6

MUSUL DAHİLİNDE PETROL GAZI ARANMASI İMTİYAZININ HAZİNE-İ HÂSSA NEZÂRETİ'NE VERİLMESİ

بابعالی کتابت دائره سی

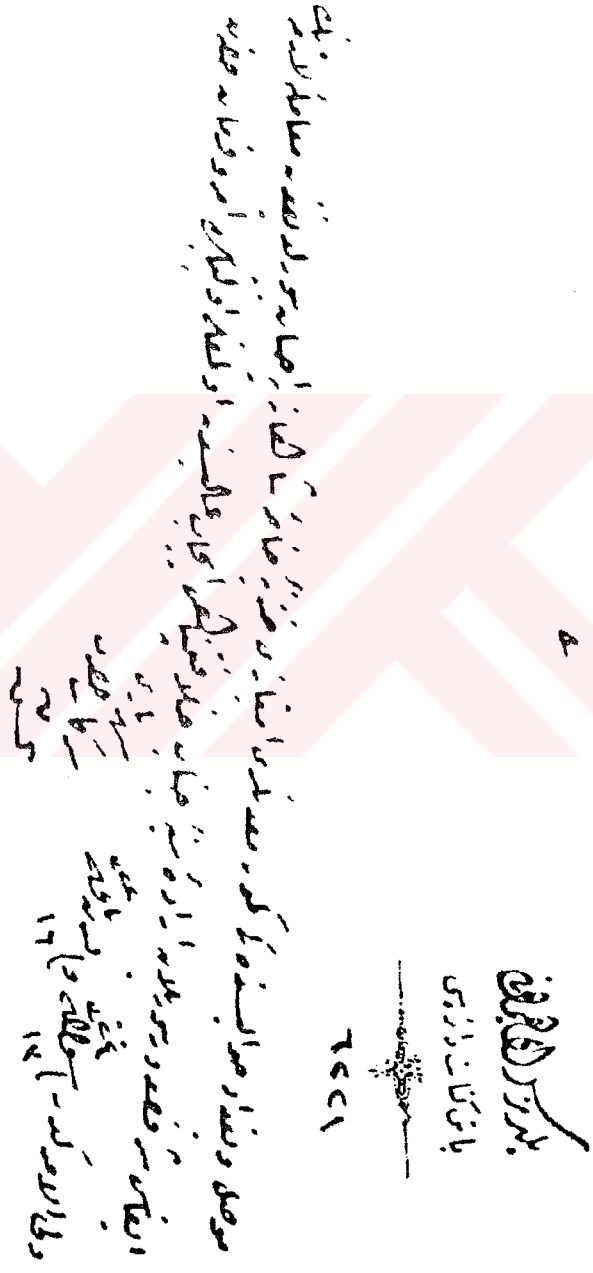
موصل ولایتی داخلنده بولنمامه اعلان مخصوص جناب جلالتماب دوستمز
پترول غاز معدنلری ظهور ایتمکده اولمسنی عموم موصل ولایتی داخلنده
کرک اعلان سنه دوستمز وکرک سائر جهتلرده پترول غازی معدنی
تحریسی وایصالنه سی امتیازینک منحصراً خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نامنه دریدین
علی الوصول ایجاب ایدن نرمامه عالینک تصدیر و اعطای خزینهٔ خاصهٔ شاهانه
جلیلهٔ تذکرهٔ معروضه سی اوزرینه شرفصادر اولان اراده سنیهٔ جناب
پادشاهی اقتضای عالیسنه بولنمغله ایلغار ولبابده امر ونرمامه حضرتلرینه
تسطیر قلنمشدر بیورلمسی

۶ جمادی الاخر سنه ۱۳۱۰ کارنامه

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 87615

BELGE 7

MUSUL VE BAĞDAD KÖMÜR MADENLERİ İMTİYAZININ HAZÎNE-İ HÂSSA'YA VERİLDİĞİ

BOA. İrâde Husûsî, nr. 39/ L. 1324

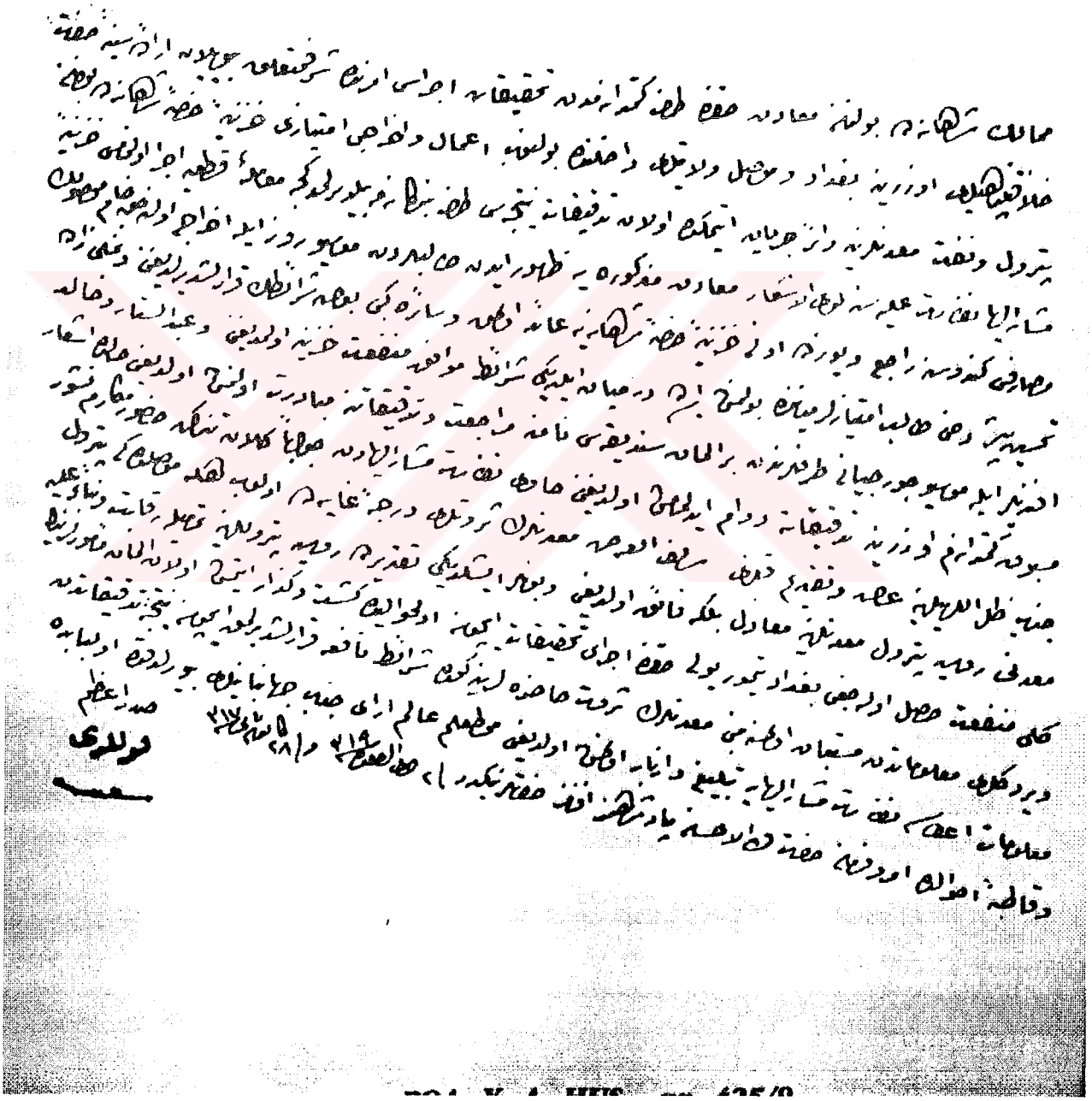
BELGE 8

İŞLETMEYE VERİLECEK BAĞDAD VE MUSUL PETROL REZERVLERİNİN YENİDEN BELİRLENMESİ

خزینهٔ خاصهٔ شاهان

دار صدام للوثائق
الوثائق الرسمية للدولة

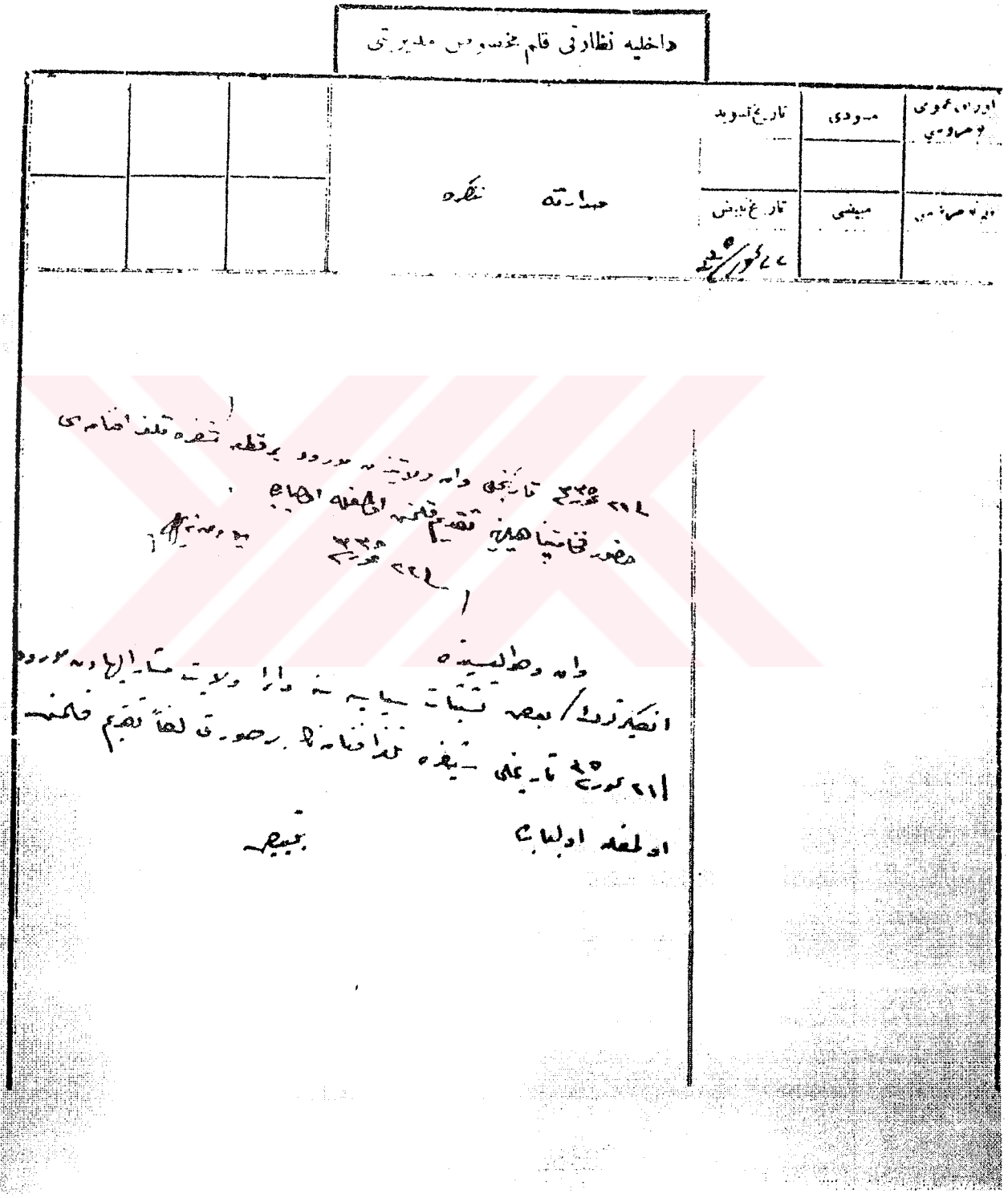
BELGE 9

İNGİLİZLERİN BAĞDAD, MUSUL, KERKÜK VE CİVARINDA ARAP VE AŞİRETLERİ OSMANLI DEVLETİNE KARŞI AYAKLANDIRMA GİRİŞİMLERİ

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 27,31, 35, 59, 63, 64

BELGE 10

İNGİLİZLERİN VAN HAVALİSİNDEKİ SİYASİ TEŞEBBÜSLERİ

T.C.

BOA. DH. KMS., nr. 50-2 /25

BELGE 11

İNGİLİZLERİN SÜLEYMANİYE'Yİ İŞGALE KALKIŞMALARI ÜZERİNE BURADAKİ ARAP VE KÜRTLERİN OSMANLI İDARESİNİ İSTEMELERİ

[Osmanlı askerî kuvvetinin Süleymaniye'den çekilmesinden sonra istiklâli yetini ilân eden Şeyh Mahmud'a İngilizler tarafından güvence verildiği, fakat daha sonra sözlerinde durmayarak Süleymaniye'ye İngiliz bayrağı çekip, üç yüz köyü yakıp-yıkarak Şeyh Mahmud'un nüfûzunu kırma yoluna gittikleri; buna tahammül edemeyen Şeyh Mahmud'un kuvvet toplayarak Süleymaniye'yi İngilizlerden temizlediği, bütün Arap ve Kürtlerin Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri yolunda Süleymaniye'den gelen bir zabitin ifadesi üzerine Erzurum Vâliliği'nin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafın arz tezkiresi.]
10 S. 1338 (4 Kasım 1919)

Erzurum Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
On besinci Kolordu Kumandanlığı'nın 12. 9. [13]35 ve 308/1110 numaralu tezkiresi sûretidir.
Süleymaniye'den gelen ve Şeyh Mahmud yanında Süleymaniye'nin sükûtuna ya'ni 18 Haziran sene [1]335 târîhine kadar bulunan esir bir zâbitimizin verdiği ma'lûmât ber-vech-i âtî arzolunur:
1-Kıta'ât-i Osmâniyye Süleymaniye mıntıkasından çekildikden sonra şeyh o havâlîde istiklâlîni i'lân etmiş ve teşkîlât yapmış, İngilizlerin Kerkük'de bulunan me'mûrları Şeyh Mahmud'un ahvâlinden ve teşkîlâtından haberdâr oldukdan sonra Süleymaniye'ye giderek —hükümetim sizin istiklâliyyetinizi tebrîk etdiğinin ve sulh konferansında tamâmiyyet ve hâkimiyyet-i mülkiyyenizi te'mîn edeceğinin teblîğine me'mûrum— demiş ve görüşmüş bir müddet sonra Bağdad hâkimi ve Irak mıntıkası kumandanı bulunan me'mûrlari tayyâre ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmud ile görüşerek Süleymaniye'de bir hâkim-i siyâsî bir mâliye me'mûru bulunmak ve ebediyyen nakz-i ahd etmemek şartlarıyla teşkîlât ve tensîkâtına ve hukûk ve seref-i millîlerine müdâhale ve tecâvüzâtda bulunulmayacağı müstakil tanılacağı kararlaşdırılmış. Süleymaniye'ye bu me'mûrlar geldikten sonra

serâ'ite ri'âyet edilmemiş, Şeyh Mahmud aleyhine ihtilâl çıkartmak ve Seyh Mahmud'un kesr-i nüfûzuna çalışmak fikir ve mesleğinin ta'kîbine başlanmış, Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş kazâ ve nâhiyelere İngiliz me'mûrlari gönderilmiş bu mu'âmelelere Şeyh Mahmud tahammül edemeyerek hazırlıkda bulunmuş ve 26 Mayıs sene [1]335'de İngiliz me'mûr ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esîr etmiş, Süleymaniye'deki esîrleri kurtarmak üzre gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca'da mağlûb etmiş, otomobil, mitralyöz, silâh, cebehâne, erzâk külliyetli olarak igtinâm etmiş, ba'dehu Kerkük'e doğru ilerleyerek, cemm haldeki İngiliz kuvvetini muhâsara ve mağlûb etmiş, bundan sonra Kerkük etrâfındaki muhârebe kesb-i şiddet etmiş. İngilizlerin mütemâdiyen kuvvetlerinin artması ve yevmiye, 12 tayyâre ile ve top ve mitralyözlerle icrâ etdikleri şiddetli ateşlere cebehânelerinin bitmesi hasebiyle mukâvemet ederek 18 Haziran sene [1]335'de Şeyh Mahmud, kuvvetini tezyîd içün İran hudûduna çekilmiş olduğundan İngilizlerle Süleymâniyye'ye tekrâr girerler. Şeyh Mahmud'un 300 pâre köyünü tahrîb ve yağma ederler ve Şeyh Mahmud isminde Süleymaniyeli diğer bir Müslümâni şehîd ederler. Bu muhârebelerde Şeyh Mahmud Ingilizler'den 150 otomobil, 4000 tüfenk, 12 mitralyöz, 500 katana ve ester, 37 yük gümüş pâre, 40 ruble iğtinâm etmiş 2500 telefât verdirmiş. Şeyh Mahmud vak'asından evvel Musul vilâyetine bir firkalari varmis bu vak'a ile bir fırka daha getirmişler, asâ'irin kuvve-i ma'neviyyesi iyi imiş. Bütün urbân ve ekrâd evvelce Hükûmet-i Osmâniyye aleyhine yapdıklarına nâdim imiş. Hükûmet-i Osmâniyye'yi çok arzu ediyor ve İngilizlerden müteneffir imişler

2- Şeyh Mahmud, kuvvet aldıkdan sonra Süleymaniye'yi İngilizler'den alarak Kerkük'e doğru ilerilediği istihbâr kılınmış, 25. 8. [13]35 târîhinde arzedilmişdir.

3- Erzurum, Trabzon, Van vilâyetilerine arzedilmiştir.

Erzurum Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Umûmî: 6313
Husûsî: 919 Hulâsa: Ingilizlerin Süleymaniye
ve havâlîsindeki ahvâl ve harekâti
hakkinda.

Mahremânedir

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

İngilizlerin Süleymaniye ve havâlîsindeki ahvâl ve harekâtı hakkında ba'zi ma'lûmâti hâvî On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan alınan 12 Eylül sene [1]335 târîhli ve 308/1110 numaralu tezkirenin bir sûreti manzûr-i âlî-i nezâret-penâhîleri buyurulmak üzre leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Eylül sene [1]335 Erzurum Vâlîsi

Bende

es-Seyyid Mehmed Resîd

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Târîh: 4 Teşrîn-i Sânî sene [1]335

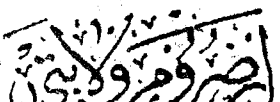
Sadâret-i Uzmâ'ya

Mahrem

İngilizlerin Süleymaniye ve havâlîsindeki ahvâl ve harekâtına dâ'ir ba'zı ma'lûmâtı hâvî On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan gönderilüp Erzurum Vilâyeti'nden bâ-tahrîrât irsâl kılınan tezkirenin sûreti manzûr-i sâmî-i Sadâret-penâhîleri olmak üzre leffen arz u takdîm kılınmış olmagla ol bâbda.

BOA. DH.KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 78/1, 79, 80, 81

BELGE 11

اوده بستجی فولار دوفرماندانلغنك ۲۵/۹/۱۷ و ۱۱۱۰ خلاصه

مکتوبی قلمی لزوملی تذکره کاصوره بنده :

عدد

اوی

خصوصی

لی

سلیمانیه ده کائن شیخ محمود پاشه سلیمانیك سقوطنه لیغایت ۱۸ حزیران ۱۳۳۵ تاریخنه قدر بولنمش اولدیغی

برخلاف مزید معلومات بروجه آتی عرض اولنور :

۱ — قطعات عثمانیه سلیمانیه مقیم مدن جمله کز لغنده شیخ اوهوالیسه استقبالنی اعدادن

ایتمه وتشکیلات بابسه انکلیزلرك کرکوکه بولنان مأموری شیخ محمودك اهوالنه دائر

تشکیلاتدن خبردار اولدقده سلیمانیه کیدیلمك — حکومتمزك استقبالنی

تبلیغ ایتمکله وصالح افندی نامنده بر ضابط ملاقات نامیله بغداد حکومتنك

تبلیغ مأمورینی — ومعه وکورتجه برمدت صکره بغداد حکومتنك سلیمانیه یه صالم

بولنان مأموری طیاره ایله سلیمانیه کلمه وشیخ محمودایله کورشرك سلیمانیه یه صالم

سیاسی برمأمور بولنمش وایکیسی نقطه سیاسیه ایله مشترك قراریه نشکیلات وتنسیقاته

مقدمه وکرك سلیمانیه مدافعه وتحاوز اتده بولنمیه جبی مستقل طائفه جبی قرارلشدیرلمش

سلیمانیه بو مأمورلر کلدکدن صکره شرائط دعاتیه ایله شیخ محمودی اقناعه چالشمش

وشیخ محمود کرکوکه کیدوب حیاتی فکر وسلکنك تنقیه یه باشلدقدن صکره سلیمانیه انکلیز

بارکی جمله سنه قضا وناحیه لرده انکلیز مأمورلری کوندیلمش بو مأمورلرده شیخ محمودایله برابر

حرکت ایده رك بونلرده

ایرانیه سلیمانیه کی اسیرلری قورتارمش اولدقلرینی کوندرمیه انکلیز قوتی تاسلوجه مدافعه

ایتمه — اوتومبیل ، زرالوز ، سلاح ، جبخانه ، ازدن کلینجه اولرینه اغتنام

ایتمه بعده کرکوکه طوغری ایریلرك جمله سنك انکلیز قوتی محاصره وسقوط ایتمه

بونه صکره کرکوکه الحاقنده کی محاربه کسب شدت ایتمه انکلیزلرك صغاریا فوقنده

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

اوراق عمومی نومره‌سی	سنوی	تاریخ نومره	
۷۹۲	ضبط		
فلان نومره‌سی	مبیعی	فلان تاریخلی	
۶۸			

ه

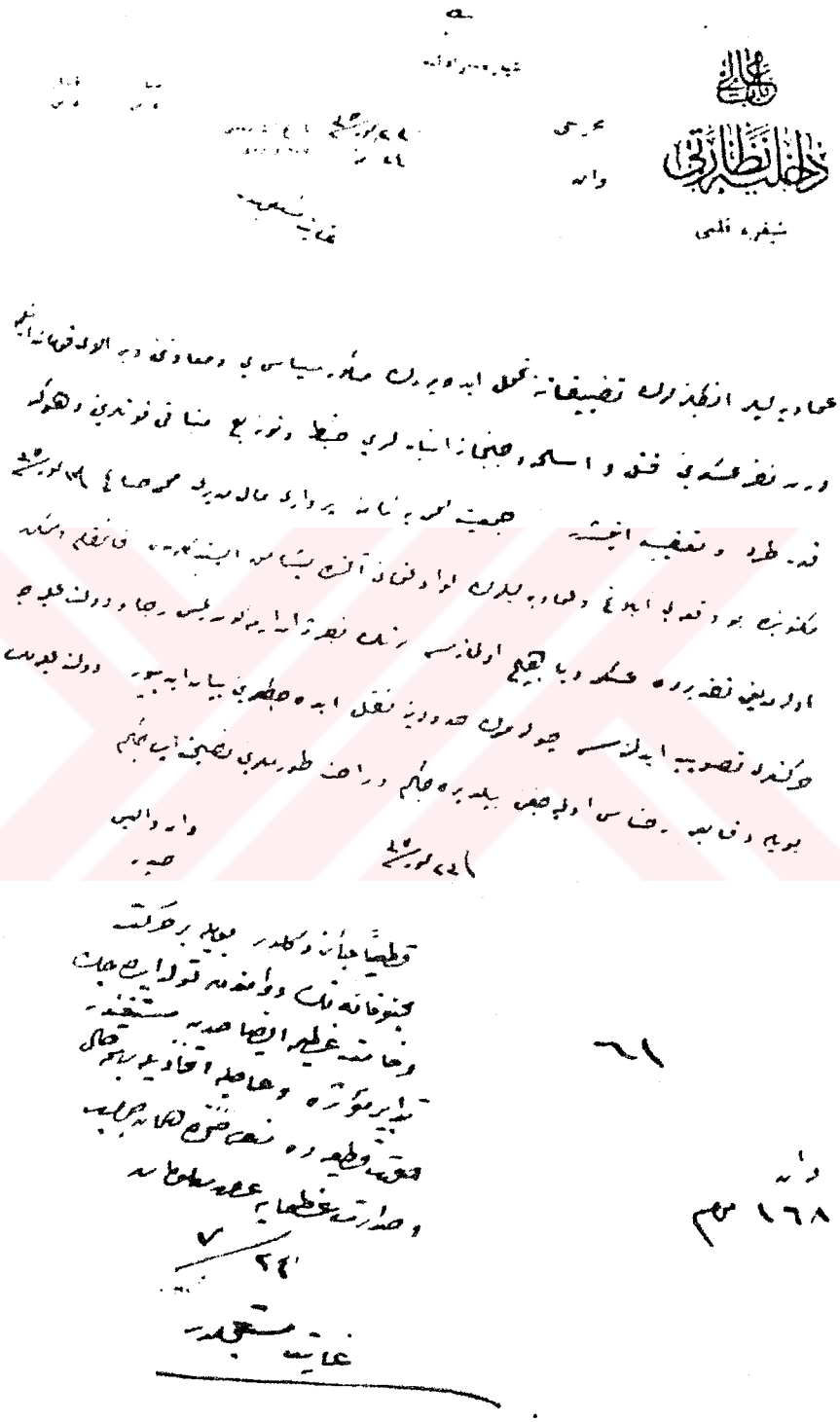
صدر اعظم

انعقادیله سلطانی دولتلو حضرتلرینک اموال دولته بیعه سلطانی مادی دیرمکی حقنده اراده سنیه صادر اولمسیله دولتلو حضرتلرینک اموال دولته بیعه سلطانی مادی دیرمکی حقنده اراده سنیه صادر اولمسیله

BOA. DH.KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 78/1, 79, 80, 81

BELGE 12

İMÂDİYELİLERİN OSMANLI İDARESİ ALTINDA YAŞAMA İSTEKLERİ

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 51

EK -B

Şerif Hüseyin - McMahon Anlaşması

The Husain-McMahon Letters *(excerpt)*

The McMahon Letter

From *The Israel-Arab Reader,* (3rd Ed.) edited, Walter Laqueur, Bantam Books, 1976.

"Sir Henry McMahon (1862-1949), British High Commissioner in Cairo, negotiated in 1915-16 with Husain Ibn Ali, the Sherif of Mecca. The British government promised to support his bid for the restoration of the Caliphate (and leadership in the Arab world)...."

14 July 1915 - 10 March 1916

1. From Sharif Hussein, 14 July 1915

Whereas the whole of the Arab nation without any exception have decided in these last years to accomplish their freedom, and grasp the reins of their administration both in theory and practice; and whereas they have found and felt that it is in the interest of the Government of Great Britain to support them and aid them in the attainment of their firm and lawful intentions (which are based upon the maintenance of the honour and dignity of their life) without any ulterior motives whatsoever unconnected with this object;

And whereas it is to their (the Arabs') interest also to prefer the assistance of the Government of Great Britain in consideration of their geographic position and economic interests, and also of the attitude of the above-mentioned Government, which is known to both nations and therefore need not be emphasized;

For these reasons the Arab nation sees fit to limit themselves, as time is short, to asking the Government of Great Britain, if it should think fit, for the approval, through her deputy or representative, of the following fundmental

propositions, leaving out all things considered secondary in comparison with these, so that it may prepare all means necessary for attaining this noble purpose, until such time as it finds occasion for making the actual negotiations:-

Firstly.- England will acknowledge the indepenence of the Arab countries, bounded on the north by Mersina and Adana up to the 37th degree of latitude, on which degree fall Birijik, Urfa, Mardin, Midiat, Jezirat (Ibn 'Umar), Amadia, up to the border of Persia; on the east by the borders of Persia up to the Gulf of Basra; on the south by the Indian Ocean, with the exception of the position of Aden to remain as it is; on the west by the Red Sea, the Mediterranean Sea up to Mersina. England to approve the proclamation of an Arab Khalifate of Islam.

Secondly.- The Arab Government of the Sherif will acknowledge that England shall have the preference in all economic enterprises in the Arab countries whenever conditions of enterprises are otherwise equal.

Thirdly.- For the security of this Arab independence and the certainty of such preference of economic enterprises, both high contracting parties will offer mutual assistance, to the best ability of their military and naval forces, to face any foreign Power which may attack either party. Peace not to be decided without agreement of both parties.

Fourthly.- If one of the parties enters into an aggressive conflict, the other party will assume a neutral attitude, and in case of such party wishing the other to join forces, both to meet and discuss the conditions.

Fifthly.- England will acknowledge the abolition of foreign privileges in the Arab countries, and will assist the Government of the Sherif in an International Convention for confirming such abolition.

Sixthly.- Articles 3 and 4 of this treaty will remain in vigour for fifteen years, and, if either wishes it to be renewed, one year's notice before lapse of treaty is to be given.

Consequently, and as the whole of the Arab nation have (praise be to God) agreed and united for the attainment, at all costs and finally, of this noble object, they beg the Government of Great Britain to answer them positively or negatively in a period of thirty days after receiving this intimation; and if this period should lapse before they receive an answer, they reserve to themselves complete freedom of action. Moreover, we (the Sherif's family) will consider ourselves free in work and deed from the bonds of our previous declaration which we made through Ali Effendi.

2. From Sir Henry McMahon, 24 October 1915

I have received your letter of the 29th Shawal, 1333, with much pleasure and your expression of friendliness and sincerity have given me the greatest satisfaction.

I regret that you should have received from my last letter the impression that I regarded the question of limits and boundaries with coldness and hesitation; such was not the case, but it appeared to me that the time had not yet come when that question could be discussed in a conclusive manner.

I have realised, however, from your last letter that you regard this question as one of vital and urgent importance. I have, therefore, lost no time in informing the Government of Great Britain of the contents of your letter, and it is with great pleasure that I communicate to you on their behalf the following statement, which I am confident you will receive with satisfaction. -

The two districts of Mersina and Alexandretta and portions of Syria lying to the west of the districts of ,Damascus, Homs, Hama.and Aleppo cannot be said to be purely Arab, and should be excluded from the limits demanded.

With the above modification, and without prejudice to our existing treaties with Arab chiefs, we accept those limits.

As for those regions lying within those frontiers wherein Great Britain is free to act without detriment to the interests of her ally, France, I am empowered in the name of the Government of Great Britain to give the following assurances and make the following assurances and make the following reply to your letter:

(1) Subject to the above modifications, Great Britain is prepared to recognise and support the independence of the Arabs in all the regions within the limits demanded by the Sherif of Mecca.

(2) Great Britain will guarantee the Holy Places against all external aggression and will recognise their inviolability.

(3) When the situation admits, Great Britain will give to the Arabs her advice and will assist them to establish what may appear to be the most suitable forms of government those various territories.

(4) On the other hand, it is understood that the Arabs have decided to seek the advice and guidance of Great Britain only, and that such European advisers and officials as may be required for the formation of a sound form of administration will be British.

(5) With regard to the *vilayets* of Bagdad and Basra, the Arabs will recognise that the established position and interests of Great Britain necessitate special administrative arrangements in order to secure these territories from foreign aggression to promote the welfare of the local populations and to safeguard our mutual economic interests.

I am convinced that this declaration will assure you beyond all possible doubt of the sympathy of Great Britain towards the aspirations of her friends the Arabs and will result in a firm and lasting alliance, the immediate results of which will be the expulsion of the Turks from the Arab countries and the freeing of the Arab peoples from the Turkish yoke, which for so many years has pressed heavily upon them.

I have confined myself in this letter to the more vital and important questions, and if there are any other matters dealt with in your letters which I have omitted to mention, we may discuss them at some convenient date in the future.

It was with very great relief and satisfaction that I heard of the safe arrival of the Holy Carpet and the accompanying offerings which, thanks to the clearness of your directions and the excellence of your arrangements, were landed without trouble or mishap in spite of the dangers and difficulties occasioned by the present sad war. May God soon bring a lasting peace and freedom of all peoples.

I am sending this letter by the hand of your trusted and excellent messenger, Sheikh Mohammed ibn Arif ibn Uraifan, and he will inform you of the various matters of interest, but of less vital importance, which I have not mentioned in this letter.

(Compliments).

(Signed): A. HENRY MCMAHON

T.C.

Walter Laqueur, *The Israel-Arab Reader* (3. Baskı) alıntı, , Bantam Books, 1976.

Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Henry Mcmahon'ın (1862-1949), Mekke Şerifi Şerif Hüseyin (ibn Ali) ile hilafetin tekrar Araplara verilmesi üzerine İngiliz hükümetinin Şerif Hüseyin'in girişimine destek olacağına dair görüşmeleri

14 Temmuz 1915 - 10 Mart 1916

1. Şerif Hüseyin'den; 14 Temmuz 1915

Mademki istisnasız bütün Arap ulusu son yıllarda özgürlüklerini sağlamak teori ve uygulamada, yönetimdeki dizginleri ele geçirmek için kara vermişler ve mademki onları desteklemek ve onlara şeref ve saygınlıkları üzerine kurulu katı ve yasal maksatları elde etmelerindeki yardımı sağlamanın Büyük Britanya'nın çıkarı adına olduğunu düşünüyorlar

Ve mademki Büyük Britanya Hükümeti'nin onların coğrafi konumları, ekonomik çıkarlarını ve tutumlarını göz önünde bulundurmaları konusundaki yardımlarını tercih etmek Arapların çıkarlarına;(bu her iki ulus tarafından da bilindiği için vurgulanması gerekir)

Bütün bu nedenlerden dolayı Arap ulusu zaman kısa olduğu için tüm bunlarla karşılaştığında ikinci sırada düşünülen bütün şeylerin dahil edilmediği temel sorunların milletvekili veya temsilcilerinin kabul etmesiyle verilen onayın uygun olup olmadığını Büyük Britanya hükümetine sorma konusunda kendilerini kısıtlamayı uygun görüyor. Bu nedenle bu yüce amaca ulaşmak için güncel görüşmeler yapmaya fırsat bulacak zamana kadar bütün anlamları gereğince hazırlayabilir:-

1. olarak:- İngiltere İran sınırına yakın olan Birecik, Urfa Mardin, Midyat ve Cezirat'ta düşüş gösteren 37. enleme kadar, Kuzey'de Mersin ve Adana ile Doğu'da Basra Körfezi, Güneyde (Aden'in olduğu gibi kalması şartıyla) Hint Okyanusu ile Batı'da Kızıldeniz ve Akdeniz'in Mersin'e kadar olan kısmıyla sınırlı olan Arap ülkelerinin bağımsızlığını kabul edecek ve İslam Arap Birliği'nin bildirgesini onaylayacak.
2. olarak.- Şerif (Hüseyin) hükümeti, İngiltere'nin Arap ülkelerinde ki ekonomik girişimlerde öncelik hakkına sahip olmasını kabul edecek.
3. olarak.- Arap bağımsızlığının korunması ve İngiltere'nin ekonomik girişimlerde sahip olduğu öncelik hakkının kesinliği için, her iki parti de, herhangi birine karşı yapılacak yabancı güçlerin saldırısı karşısında; kara ve deniz kuvvetlerini karşılıklı olarak seferber ederek birbirine yardım sunacak. Barış her iki partini de karşılıklı anlaşması olmadan sağlanamaz.
4. olarak Eğer partilerden biri saldırgan bir çatışmaya girerse, böyle bir partinin diğer partilerle güç birliğine gitmek istemesi durumuna karşı, diğer parti şartları görüşmek ve tartışmak için nötr bir tavır takınır.
5. olarak İngiltere, Arap ülkelerindeki yabancıların ayrıcalığının kaldırılacağını kabul edecek ve böyle bir yasaklanmanın onaylanması için Uluslararası Kongre'de Şerif Hükümetine yardım edecektir.
6. olarak Bu antlaşmanın 3. ve4. maddeleri 15 yıl süresinde uygulamada kalacak ve eğer herhangi biri antlaşmanın yenilenmesini isterse anlaşmanın süresi dolmadan bir yıl önce bildirisini yapacak.

Sonuç olarak Arap milletinin tümü bu asil amaca ulaşmak için aynı fikirde olduğunda ve birleştiğinde, ne pahasına olursa olsun sonunda bu bildiriyi almalarından sonra 30 günlük bir zaman dilimi içinde olumlu veya olumsuz olarak cevap vermeleri için, Büyük Britanya hükümetinden istekte bulunurlar. Eğer onlar bir cevap almadan zaman sona ererse, özgürlük hareketini tamamlamak için haklarını saklı tutarlar. Ayrıca biz (Şerif ailesi) Ali Efendi aracılığıyla yaptığımız önceki bildiriye bağlı olarak işlerimizde ve sözleşmelerimizde kendimizi özgür olarak dikkate alırız.

2. Henry Mcmahon'dan 24 Ekim 1915

1333 Şevval ayını 29'unda, büyük bir zevkle mektubunu aldım. Arkadaşça ve samimi ifaden bana en büyük memnuniyeti verdi.

En son mektubumdan soğukluk ve tereddütle sınır ve hudut sorunlarını dikkate aldığım izlenimini edinmenize üzülürüm; işin esası böyle değildi, fakat bu sorun böyle kesin bir tavırla tartışılabildiğinde, bana zamanın henüz gelmediği izlenimini verdi.

Bununla birlikte, son mektubunuzdan bu sorunun hayati ve acil bir sorun olarak dikkate aldığınızı düşündüm. Bu yüzden, Büyük Britanya hükümetini mektubunuzun içeriğinden haberdar etmek için hiç vakit kaybetmedim ve almaktan memnuniyet duyacağınıza emin olduğum aşağıdaki açıklamayı onların adına sizlere ulaştırmak büyük zevk.

Mersin ve İskenderun bölgelerinin ve Suriye'nin batıya doğru uzanan "Şam, Hums, Hama ve Aleppo" şehirlerinin tamamen Araplardan oluştuğu söylenemez ve bu bölgeler istenilen sınırların dışında tutulmalıdır.

Yukarıdaki değişikliğe ve Arap şefleriyle yapılan antlaşmalarımıza önyargısız bir tavırla bu sınırları kabul ederiz.

Büyük Britanya sınırlarına uzanan bu sınırlar söz konusu olduğunda ise B. Britanya müttefiki olan Fransa'nın çıkarlarına zara vermeden hareket etmekte özgürdür. B. Britanya hükümeti tarafından bana verilen yetkiyle aşağıdaki garantileri verebilir, yerine getirebilir ve mektubunuza aşağıdaki cevabı verebilirim.

1) yukarıdaki değişikliklere bağlı olarak, B. Britanya Mekke Şerifi tarafından istenilen sınırlar doğrultusunda bütün bölgelerde Arapların özgürlüğünü tanımak ve desteklemeye hazırdır.
2) B. Britanya tüm dış sınırlara karşı Kutsal yerleri garanti edecek ve dokunulmazlıklarını tanıyacak.

3) Durum uygun olduğunda B. Britanya Araplara danışmanlık yapacak ve çeşitli bölgelerde en uygun hükümet şeklinin ne olabileceği ve kurulması konusunda onlara yardım edecek.
4) Diğer taraftan Arapların yalnızca B. Britanya'nın danışmanlığı ve rehberliğini istemeye kara verdiği anlaşılıyor ve ayrıca yönetim şeklinin oluşturulması için gerekli olabilecek Avrupalı danışmanlar ve memurlar İngiliz olacak.
5) Bağdat ve Basra şehirlerine gelince, Araplar ortak ekonomik çıkarlarımızı ve yerel nüfusun rahatını sağlamak amacıyla bu bölgeleri yabancı saldırılarından korumak için B. Britanya'nın kurulmuş olan düzeninin ve çıkarlarının özel idari düzenlemeler gerektirdiğini tanıyacak.

Bu bildirinin Büyük Britanya ile arasında gelecekte kuru olacağına inandığım tüm sempatim ve sağlam ve sürekli bir ittifakla, Arap ülkelerinden Türklerin kısa sürede çıkartılmasıyla ve uzun yıllardır Araplar üzerinde ağır bir şekilde devam eden Türk boyunduruğunun bu halkın üzerinden kalmasıyla sonuçlanacağına ikna oldum.

Bu mektupta kendimi daha hayati ve önemli sorularla sınırladım. Eğer mektuplarınızda bahsedilen herhangi bir başka sorun varsa benim üstünde durmadığım, onları gelecekte uygun bir tarihte tartışabiliriz.

Sizin düzenlemelerinizin harika olması ve yönlendirmelerinizin açıklığı sayesinde Kutsal Hali ve yanındaki eşyaların, varolan üzücü savaşın neden olduğu zorluklar ve tehlikelere rağmen herhangi bir sıkıntı yada terslik olmaksızın götürülmesi çok büyük bir rahatlık ve memnuniyetti. Tanrı bütün insanlara en yakın zamanda barış ve özgürlük getirsin.

Bu mektubu sizin güvenilir ve harika haberciniz Şeyh Muhammed bin Arif bin Uraifan'ın elinden gönderiyorum ve o sizi bu mektupla bahsetmediğim fazla hayati önemi olmayan çıkarlarla ilgili çeşitli sorunlar hakkında bilgilendirecek.

(Selamlar).

A. HENRY MCMAHON

EK - C

SYKES-PICOT ANLAŞMASI

SYKES-PICOT ANLAŞMASI

Sir Edward Grey'in Cambon'a Mektubu (Gizli)

DIŞİŞLERİ, 16 Mayıs 1916

Ekselansları,

Bu ayın dokuzunda göndermiş olduğunuz mektubunuzu almak şerefine nail oldum. Mektubunuzda, Fransız Hükümeti'nin müstakbel bir Arap devletinin yada Devletler Konfederasyonu'nun ve Suriye'nin Fransız çıkarlarının hakim bulunduğu bölgelerinin sınırlarını kabul ettiğini; ama bunun, Londra ve Petrograd'daki son görüşmelerden çıkan sonuçlar gibi belirli koşullarla birlikte olacağını ifade ediyorsunuz.

Ekselanslarına cevaben şunu belirtmeyi şeref sayarım ki, projenin şimdiki haliyle olduğu gibi kabul edilmesi, İngiliz çıkarlarından kayda değer ölçüde feragat edilmesi anlamına gelecektir; ama, Majesteleri'nin Hükümeti Türkiye'de daha münasip bir iç siyasi ortam yaratılmasının Müttefik davasına sağlayacağı yararı gördüğü için, şu anda varılan anlaşmayı kabul etmeye hazırdırlar. Şu şartla ki; Araplar'ın işbirliği güvence altında olacak, Araplar koşulları yerine getirecek ve Humus, Hama, Şam ve Halep şehirlerini ellerinde tutacaklardır.

O halde, Fransız ve İngiliz Hükümetleri karşılıklı olarak şunları anlamaktadır:

1. Fransa ve İngiltere, ilişikteki haritada (A) ve (B) olarak işaretlenen bölgelerde, bir Arap liderin hükümdarlığı altında bağımsız bir Arap Devletini, yada bir Arap Devletler Konfederasyonu'nu tanıyacak ve destekleyeceklerdir. Fransa (A) bölgesinde, İngiltere (B) bölgesinde yerel fonlar ve girişim hakkı önceliğine sahip olacaklardır. Arap Devleti'nin yada Arap Devletler Konfederasyonu'nun talebi üzerine Fransa sadece (A) bölgesinde, İngiltere sadece (B) bölgesinde yabancı memur yada danışman sağlayabileceklerdir.

2. Mavi alanda Fransa'ya, kırmızı alanda İngiltere'ye arzu ettikleri ve Arap Devleti yada Arap Devletler Konfederasyonu için uygun olduğunu düşündükleri, doğrudan yada dolaylı idareyi yada denetimi kurmalarına izin verilecektir.

3. Kahverengi bölgede uluslararası bir idare tesis edilecektir. Bu idarenin biçimine Rusya, ardından diğer Müttefikler ve Mekke Şerifi'nin temsilcileriyle incelemeler yapıldıktan sonra karar verilecektir.

4. İngiltere'ye, 1) Hayfa ve Akra limanları, 2) (A) bölgesindeki Fırat ve Dicle'den (B) bölgesine su tedariki garantisi verilecektir. Majesteleri'nin Hükümeti, önceden Fransız Hükümeti'nin rızasını almaksızın, Kıbrıs'ın herhangi bir üçüncü Güce bırakılması hususunda görüşmelere girmeyeceğini taahhüt eder.

5. İngiliz ticareti hususunda, İskenderun serbest liman olacak ve İngiliz gemiciliği yada malları için fiyat ayrımı olmayacaktır. Fransa'nın malları için, bu mallar mavi bölge, (A) bölgesi yada (B) bölgesinden yola çıksalar yada buralara gelseler de, Hayfa'da ve kahverengi bölgede kalan İngiliz demiryollarında serbest geçiş hakkı olacaktır. Fransız mallarına hiçbir demiryolu üzerinde yada Fransız gemilerine mezkur bölgelere hizmet veren hiçbir limanda, dolaylı yada doğrudan, ayrım yapılmayacaktır.

6. Fırat Vadisi yoluyla Bağdat'ı Halep'e bağlayan bir demiryolu hattı tamamlanana ve sonra sadece iki hükümetin karşılıklı rızası sağlanana kadar, Bağdat Demiryolu (A) bölgesinde güneye doğru Musul'un ilerisine ve (B) bölgesinde kuzeye doğru Samara'nın ilerisine uzatılmayacaktır.

7. İngiltere Hayfa'yı (B) bölgesine bağlayan bir demiryolu yapımı, idaresi ve tek sahibi olma hakkına sahip olacaktır. Böyle bir hattı her zaman için askeri sevkıyat amacıyla kullanmak hakkı bakidir.

İki Hükümet tarafından da anlaşılmalıdır ki, bu hat Bağdat ve Hayfa'nın demiryoluyla birbirine bağlanmasını kolaylaştırmak için olacaktır. Şu da ayrıca bilinmelidir ki, şayet mühendislikten kaynaklanan zorluklar ve bu bağlantı hattını kahverengi bölgede tutmanın getirdiği masraflar projeyi uygulanamaz kılarsa, Fransız Hükümeti bahsi geçen demiryolunun (B)

bölgesine ulaşmadan önce Banias-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie güzergahını katetmesi olasılığını değerlendirmeye hazır olacaktır.

8. Halihazırdaki Türk gümrük tarifeleri, (A) ve (B) bölgelerinin yanı sıra tüm mavi ve kırmızı alanlarda da yirmi yıl süreyle yürürlükte kalacak ve iki güç arasında anlaşma sağlanmaksızın gümrük resmi oranlarında bir artış yada kıymet üzerinden belirlenen oranlardan başka oranlara dönüşüm yapılmayacaktır.

Yukarıda bahsi geçen bölgelerin hiçbiri arasında gümrük sınırı olmayacaktır. Bölgeye gelen mallara uygulanabilecek gümrük vergileri limanda toplanacak ve bölge idaresine teslim edilecektir.

9. Fransız Hükümeti hiçbir surette, mavi bölgedeki haklarını Arap Devleti yada Arap Devletler Konfederasyonu dışında bir üçüncü Güce, Majesteleri'nin Hükümeti'yle önceden anlaşma sağlamadan vermeyecek ve bu hususta görüşmelere girmeyecektir. Majesteleri'nin Hükümeti de kırmızı bölgeye ilişkin olarak Fransız Hükümeti karşısında benzer taahhüdü üstlenecektir.

10. İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Arap Devleti'nin hamileri olarak, Arabistan yarımadasında toprak edinmeyecek ve bir üçüncü Gücün toprak edinmesine rıza göstermeyeceklerdir. Bunun yanı sıra, bir üçüncü Gücün, Kızıldeniz'in doğu kıyısında yada adalarında deniz üssü kurmasına da rıza gösterilmeyecektir. Öte yandan, bu, Türklerin son zamanlarda sergilediği saldırganlığın sonucu olarak zorunluluk arz edebileceği üzere, Aden hududunda düzenlemeler yapılmasına engel değildir.

11. Arap Devleti yada Arap Devletler Konfederasyonu'nun sınırlarına ilişkin görüşmeler, bugüne kadar olduğu gibi iki Güç adına aynı vasıtayla sürdürülecektir.

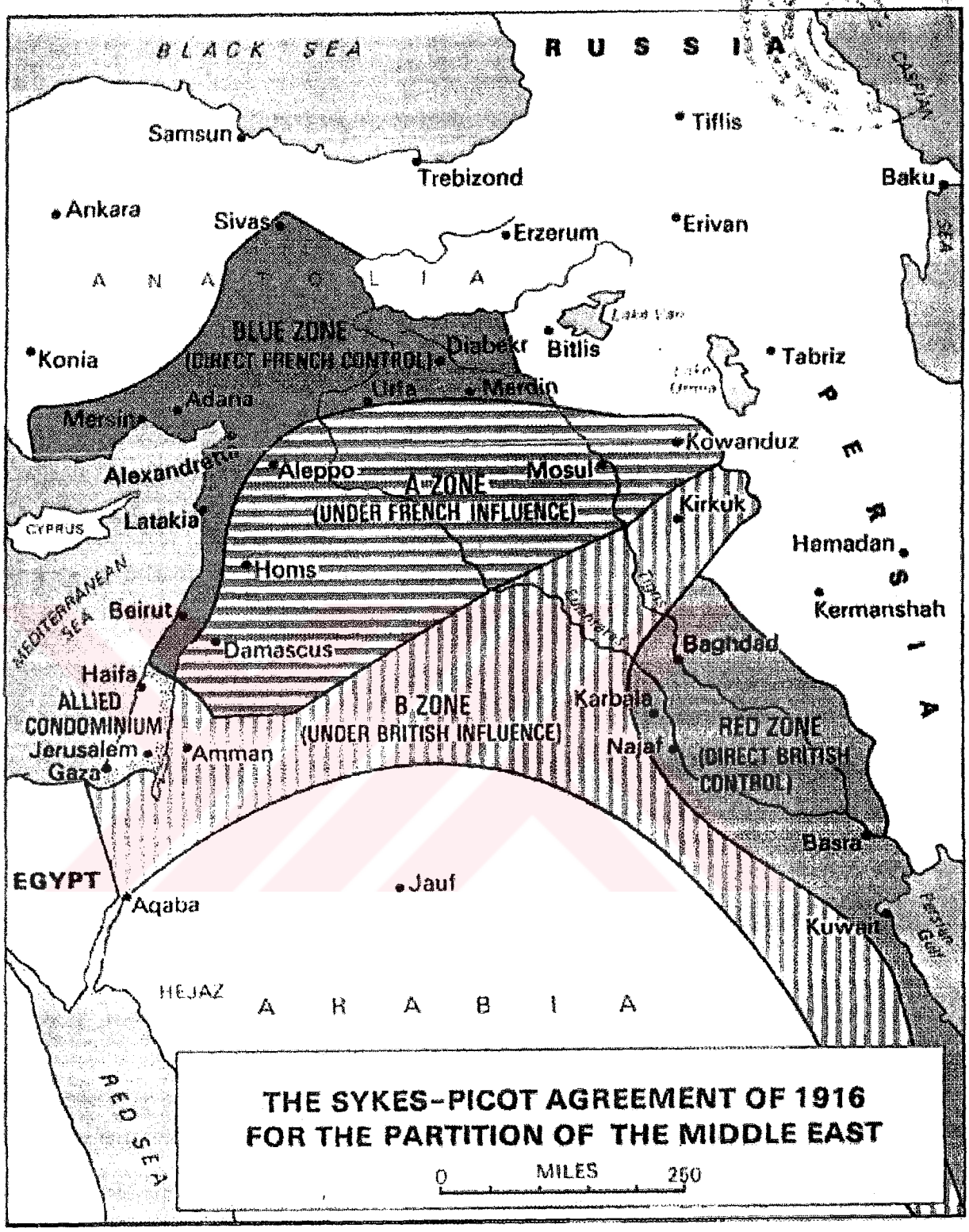
12. Arap topraklarına silah ithalini denetlemeye yönelik önlemler iki Hükümet tarafından değerlendirilecektir.

Anlaşmayı tamamlamak adına şunu da belirtmeyi şeref addederim ki; Majesteleri'nin Hükümeti Rus Hükümeti'ne, bu ikincisiyle Ekselanslarının Hükümeti'nin 26 Nisan tarihinde yaptığına benzer biçimde, hükümet mektuplarının değiş tokuşunu teklif etmektedir. Bu mektupların nüshaları,

değiş tokuş gerçekleşir gerçekleşmez, Ekselanslarımıza iletilecektir. Ekselanslarınıza şunu da hatırlatmak isterim ki; bu anlaşma sonuca bağlanmasıyla birlikte, pratik nedenlerle, İtalya ve Müttefikler arasında 26 Nisan 1915 tarihinde yapılan anlaşmanın 9. maddesine göre; İtalya'nın Asya Türkiye'si üzerinde yapılacak herhangi bir taksimat yada yeniden düzenlemede pay hakkı sorunu doğmaktadır. Majesteleri'nin Hükümeti ayrıca Japon Hükümeti'nin de şu anda varılan anlaşmadan haberdar edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bilgilerinize sunarım.

E. GREY

BLACK SEA
RUSSIA
Samsun
Trebizond
Tiflis
Baku
Ankara
Sivas
Erzerum
Erivan
ANATOLIA
BLUE ZONE
(DIRECT FRENCH CONTROL)
Diabekr
Bitlis
Konia
Tabriz
Urfa
Mardin
Adana
Mersin
Kowanduz
Alexandretta
Aleppo
A ZONE
Mosul
(UNDER FRENCH INFLUENCE)
Kirkuk
CYPRUS
Latakia
Hamadan
Homs
MEDITERRANEAN SEA
Beirut
Kermanshah
Damascus
Baghdad
Haifa
ALLIED CONDOMINIUM
B ZONE
(UNDER BRITISH INFLUENCE)
Karbala
Jerusalem
Amman
Najaf
RED ZONE
(DIRECT BRITISH CONTROL)
Gaza
Basra
EGYPT
Jauf
Aqaba
Kuwait
HEJAZ
ARABIA
RED SEA
THE SYKES-PICOT AGREEMENT OF 1916
FOR THE PARTITION OF THE MIDDLE EAST
0
MILES
250

EK-D

ŞEYH MAHMUT'UN BİR MEKTUBU

(Kirmanşâh Vali-i Umumisi)

Hükümet-i Kirmanşâhân

Numara: 3071

Tarih 4 Şehr-i Cema'al-sânî

Saygıdeğer âyân Emir-i kul (başkumandan) ile emir-i mahsus-i hakîm ve reis-i il (vali-i umumî) hazretlerine,

Saygıdeğer Efendim... Yüce Sadr-ı âzâmımız Hazretleri,

Devlet ve milletimizin salâhı ve siyaset nokta-i nazarından gerekli görünen ,..sınırlarla ilgili hükümleri Ankara devletine ve ordusuna bildirdik, bunlara ait kayıtlar bizde de bulunmaktadır ve bizim için de geçerlidir.

Ayrıca merkezden gelen yeni bir emri gizlice bildiririm ki, onlara (Ankara'ya) görünüşte hekîmâne bir ittihad içindeymiş gibi davranın. Ama, gerçekte biz onlarla hiçbir surette birlik olmak istemiyoruz, dolayısıyla onların söylediklerine kulak asmayın. Dünya savaşından edindiğimiz tecrübe ışığında kendi asayişinizi koruyun, onlara mali kaynak vermek ve yardımda bulunmak kesinlikle yasaktır. Özet olarak vatansever aşiretlere ve onların huduttaki reislerin gizli olarak tebliğ edin ki Türk ordusuna hiçbir şekilde müdahale etmesinler ve yardımda bulunmasınlar.

Size göndereceğimiz bu tebliğ ile çalışan resmi yazılar geçici mahiyettedir.

Şeyh Mahmut

(İmza)

T. Zafer TUNAYA

Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:II

EK – E

AMERİKAN GİZLİ BELGELERİNDE MUSUL'U KURTARMA ÇALIŞMALARI

Halep ABD konsolosluğu Askeri İstihbarat Raporu

5 Şubat 1923, Halep, Suriye

Suriye – Mezopotamya sınırında Türk askeri birliklerinin yerleri ve sayıları hakkındaki notları saygılarımla bildiriyorum. Bunlar belki de Irak Krallığı ve İngiltere'ye karşı gelecek bir harekat için hazırlanıyorlar.

J.B. Jackson
Konsolos

Irak Hududunda Kemalist Yığınağı :

1 - Mayefarikin (Silvan) ve Midyat'ta bütün 10'uncu tümen yığınak yaptı. Onlarla birlikte 1'inci tümenden iki süvari alayı bulunuyor. Tam sayıları şöyle: 3 piyade alayı,3 Kürt süvari bölüğü, 1 karışık topçu taburu, 2 istihkam taburu, 12 'inci istihkamdan.

Toplam:

12.000 kişi.

Karargah: Nihat Paşa, Estel köyünde.

2. Siirt'te. 11 'inci tümen. Şöyle oluşuyor: 4 Anadolu piyade alayı, 1 dağ topçu taburu, 2 Türkistan süvari taburu,2 İstihkam taburu,6 manga Kürt ve Çerkez gayri nizamileri, her mangada 100 süngü var.

Toplam:

16.000 kişi.

Komutan: Ali Fuat Paşa, Karargah Siirt'te.

3.Başkale ve Hakkari'de 11 'inci tümen. Şunlardan oluşan 3 Kafkas piyade alayı

1 tabur karışık topçu, 2 süvari alayı, 1 istihkam taburu, 6 manga Çerkez ve Kürt gayri nizamileri.

Toplam:

10.000 kişi.

Komutan: Kazım Karabekir, yerine General Muhittin Paşa gelecek.

Ceziret-İbn-Ömer'de çetelerin (Tchettas) başı bulunuyor. Binbaşı Ali Şefik

Bey, ya da **Özdemir** iyi silahlı 12 manga gayri nizamiye komutanlık ediyor. Çoğu atlı.

General Cevat Paşa, Diyarbakır'da, Kilikya, Ayntab, Kilis Urfa'dan yeni askere alınanları 10 'uncu ve 11 'inci tümenlerin eksiklerini tamamlamak için düzenliyor.

Harekat Planı :

Musul, Sincar, Süleymaniye ve Hanikim'e karşı genel bir saldırı 15 Mart dolayları için düzenlenmiştir.

Bu andan başlayarak keşif için bazı saldırılar yer alacaktır.

General Nihat Paşa, Şammarların (Schammars) reisleri, Aneze ve Sincar'a kadar Kabur bölgesi Kürtleri arasında propaganda yapmakta ve Musul'a karşı yapılacak genel bir saldırıda bunların da aynı anda ayaklanmasına çaba harcamaktadır. İsyan sırasında, kendilerine top verilmiş askerler, Dicle'den sallarla inecekler ve Banit ile Eski Musul arasında karaya çıkacaklar, isyan eden kabilelerde Sincar dağına ve Tell-Afar'a saldıracaklardır.

Bu bilgi, İkinci Tümen'e bağlı bir Türk subayından alınmıştır. Bu subay Halep çevresinde önde gelen bir Arap şeyhiyle gizli temas halindedir.

Aynı subay Türklerin 14 uçağı bulunduğunu bildirilmiştir. Bunlardan 8'i Siirt'te, 6'sı Midyat'tadır. Başlıca pilot bir Türk'tür: Fadıl Bey

Mezopotamya hududu boyunca Kemalist Harekatı konusunda bilgi:

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa tarafından kurulan Kafkas (Tatar) ordusu birlikleri Erzurum ve Van üzerinden Diyarbakır'a ve bir bölümü Bitlis ve Siirt'e gelmişlerdir. Bunlara Yeşil Ordu denilmektedir. 7.000 kişiden ve karışık birliklerden oluşmuştur.[8]

---

[8] Ayrıntılı bilgi için Yılmaz Altuğ, Atatürk and Yeşil Ordu, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II ,İstanbul Üniversitesi Yay. Nr.3436, 1987

30. piyade alayı Cezireyi İbn Ömer'de.

81. piyade alayı Hasankeyf'de.

10. piyade alayı Hazro'da.

7. ve 8. piyade taburları Midyat'ta.

12. süvari alayı (330 kişi) Urfa'da yerleşmek üzere, Antep ve Maraş'tan ayrıldılar.

22. süvari alayı (600 kişi) Diyarbakır ve Mardin'de. İki binbaşı tarafından yönetiliyor: Bahri Bey ve Şükrü Bey.

57'nci piyade taburu Nusaybin'de. İsmail Hakkı Beyin komutasında.

Kazım Karabekir Paşa karargahını Bitlis'te kurdu. Silah, cephane vs. ile ilgili karargah ise Siirt'in kuzeyinde Silvan köyünde. Bütün cephane depoları burada. Ayrıca 1 'inci ve 2 'nci tümenler de burada yerleşmiş durumda

Sahra hastanesi ve sağlık birlikleri ise Elmedine ve Otede

5 Şubat: 480 kadar çeşitli rütbede subay Diyarbakır'dan geçerek cepheye gittiler. Hepsi kısa süre önce Küçük Asya'da Yunanlılarla savaşan Türk ordusundan.

13'üncü kolordunun genel karargahı Bitlis'tedir. Bu kolordu üç tümenden olmuştur.[9]

İkinci tümenin karargahı Siirt'tedir ve Albay Akif' in komutasındadır. Albay Akif Beyin hemen Ankara'ya gitmesi istenmiştir, yerine Hıdır Bey'i komutan bırakmıştır. 3'üncü tümen Kel Ali Bey tarafından komuta edilmektedir ve karargahı Çölemerik'tedir.

4'üncü tümen Albay Musa Kazım Bey tarafından komuta edilmektedir ve karargahı Botan'dadır.

6'ıncı piyade alayı dört taburdan kuruludur:

4'üncü tabur: Binbaşı Ahmet Hikmet Bey, 5'inci tabur: Binbaşı Kazım Bay, 6'ncı tabur: Binbaşı Hakkı Bey, 7'nci tabur: Binbaşı Hıdır Bey,

Toplam:

2.300 kişidir.

---

[9] Halep Amerikan Konsolosu Jackson'un Türk kuvvetlerinin durumu konusunda 14 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği rapor

Mustafa Kemal Paşa'nın Musul cephesindeki birlikleri 25 Şubat 1923'ten sonra teftiş etmesi beklenmektedir. Onunla beraber Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve yardımcıları Galip ve Asım Paşa, ayrıca Büyük Şeyh El Sunusi gelecektir.

12 Mart 1923 tarihli Halep çıkışlı başka bir askeri istihbarat raporu:

Güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre 64'üncü Türk süvari alayı Ankara'dan 27 Şubat tarihinde Midyat'a gelmiştir. Ayrıca 23'üncü tümene bağlı başka bir süvari alayı, Ayntap'ta gösterilmiştir. Bu alay buradan 8 Martta hareket edip Silvan'a gelmiş, iki batarya da getirmiştir.

Ayrıca Kafkas cephesinde bulunan 9'uncu ve 15'inci kolordulara ait bütün birlikler bir alay dışında Irak cephesine gönderilmiştir.

Türk - Fransız anlaşmasından sonra Urfa'da bırakılan Fransız mühimmatı, Türkler tarafından Nusaybin ve Cezire-İbn-Ömer'e gönderilmiştir.

Bol miktarda ot bulunan geniş bir tarım bölgesindeki Silvan köyü, cephedeki süvari birliklerini beslemek için seçilmiştir. Binbaşı Rüştü Bey bu işin başına verilmiştir. Ali İhsan Paşa Irak cephesinden alındı ve Sivas'taki kolordunun komutanlığına verildi.

Bol miktarda ot bulunan geniş bir tarım bölgesindeki Silvan köyü, cephedeki süvari birliklerini beslemek için seçilmiştir. Binbaşı Rüştü Bey bu işin başına verilmiştir.

Ruslardan alınan otuz bin elbise, Türk askerlerinin giymesi için Irak hududuna gönderilmiştir.

Ali İhsan Paşa Irak cephesinden alındı ve Sivas'taki kolordunun komutanlığına verildi. Türkler Ayntap, Kilis'te gerekirse savunma yapmak için

mevzi kazıyorlar. Herhalde Suriye hududunda savunmada, Irak hududunda saldırıda bulunacaklar.

9 Mart tarihinde bir çete Halep'in 12 mil batısında, kentin önde gelenlerinden, Suriye Federasyonu üyesi Emin Yeğen'in bir köyünü bastı. Katırlar, atlar, sığırlar, koyunlar ve keçiler götürdü, evleri yıktı. Çete ganimetle birlikte Türk toprağına girdi. Askeri ve sivil yetkililerin bunları kovalamaları boşa gitti.

Jackson

ABD Halep Konsolosluğu

EK - F

CHESTER ANTLAŞMASI 23 Mart 1923

TÜRK-AMERİKAN EKONOMİK ANLAŞMASI

Yeni Türkiye'nin Batılı güçlere siyasal eklemlenmesi en azından kaba çizgileriyle başarıldığından bu yana, Ankara hükümeti ülkesinin gerçek iktisadi inşasına da başladı. Hükümet kendine güven kazanıp, yabancı sömürüye ve yabancı çıkarlara etkili bir şekilde karşı durdukça, yabancı yardıma karşı çekingenlik de yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Bunun sonucunda ulusal meclis geçtiğimiz günlerde özellikle Doğu Anadolu'yu demiryollarına kavuşturacak olan büyük Amerikan Chester projesini onayladı. Gerçi Amerikalılar bu projeyle oradaki petrol yatakları üzerindeki nüfuzlarını güvence altına almayı hesaplıyorlar, ama Türk İktisat Vekili Mahmut Esad Bey, Türkiye'nin inşasının yalnızca tarımın kalkınmasıyla mümkün olduğunu, Chester girişiminin de öncelikle bunun için uygun olduğunu açıkça söyledi. Mahmut Esad Bey'e göre, eğer bu imtiyaz, bundan 15 yıl önce, Amerikalılar projeyle hükümete ilk olarak müracaat ettiğinde verilmiş olsaydı, şimdi Doğu Anadolu daha yüksek bir refah düzeyine çoktan ulaşmış olurdu.

Bu görüşten hareketle, yani tarım ekonomisinin her türlü araçla teşvik edilmesi gerektiği tespitiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iktisat vekili mart ayının ortasında, New York'ta bulunan, Dr.Chester'ın kontrolündeki "Ottoman American Development Company" (bölüm başkanı Kennedy) ile Anadolu'nun cömertçe tarım makina ve aletleriyle donatılması konusunda anlaştı.

Bu anlaşmayla ilgili olarak Meclis'te yapılan tartışmada iktisat vekili, tarımda bu tür aletlere olan ihtiyacın karşılanması için, kesin araştırmalara göre 3.500.000 Türk lirasının üzerinde bir paranın gerekli olduğunun anlaşıldığını, yalnızca Adana ili için 500.000 Türk lirasına ihtiyaç olduğunu açıkladı. Amerikan şirketi tamir ve bakım atölyeleri açmakla, ancak bütün işletmelerde Türk işgücünü kullanmakla yükümlüydü. Böylece Mahmut Esad Bey, 10 yıl içinde en az 2000 ila 3000 yerli teknisyen vb. için iş sahası açılacağını vaad ediyordu. Ankara ve Adana'da mevcut her iki teknisyen okulu bu hedefi karşılayacak durumda değildi. Ayrıca eğer dağıtım daha iyi organize edilirse, ki Amerikalılar bununla da yükümlüydü, bu sözleşmenin ekonomik yararları açıkça görülecek ve her türlü riziko ortadan kalkacaktı.

Yine de ülkeye gelen malzemelerin kötü kullanımı önlenmeli, yada bir zamanlar Almanya'dan getirilen ve zamanında 50.000 Türk lirası değerindeki cihaz ve makinaların pazarlama organizasyonunun eksikliği nedeniyle depolarda paslanması gibi durumlar tekrarlanmamalıydı. Ziraat Bankası'nın memurları bankacılık alanını gerçi iyi biliyorlardı, ama dağıtımın organizasyonu konusunda yabancı yardım lazımdı.

Aşağıda anlaşmanın 23 Mart 1923'te resmi gazete olan "Hakimiyet-i Milli ye"de yayımlanan Türkçe metninin tam çevirisini verilmiştir:

1."The Ottoman Am. Devt. Co." Türkiye'ye tarım alet ve makinaları getirmek ve dağıtmakla yükümlüdür. İktisat Vekaleti'yle birlikte kararlaştırılacak yerlerde söz konusu alet ve makinalar için tamir atölyeleri, yedek parça için de polar ve bakım atölyeleri kuracak ve açacaktır. Ayrıca İktisat Vekaleti ile birlikte bu işler için gerekli organizasyonu yapmakla yükümlüdür.

2. "The Ott. Am. Devt. Co." bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, en geç üç ay içinde, tarım alet ve makinalarından oluşan ilk partiyi İktisat Vekaleti ve şirketin birlikte hazırlayacağı bir plan dahilinde Türk limanlarına nakletmek ve boşaltmakla yükümlüdür.[10]

3. "Ott. Am. Devt. Co." bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, en geç üç av içinde bir anonim şirket kuracak ve bu anlaşma neticesinde sahip olduğu bütün hak ve yükümlülükleri, bütün alacak ve verecekleri de dahil olmak üzere bu şirkete devredecektir.

4. Kurulacak ticari şirketin adı .....dır. Bir ay sonra sermayesinin %76'sını Türk hissedarlara satmak ve devretmek zorundadır. Toplam hisselerinin %40'ı ülke içindeki ve dışındaki Türk vatandaşlarına devrolduktan sonra, şirket Türk şirketi niteliği kazanır. Eğer tersi olursa, yani hisselerin %60'ından fazlası Amerikalılarda yada yabancı ellerde kalırsa, Amerikan şirketi niteliğini koruyacaktır. Bu durumda adı geçen şirket yabancı şirketlerle ilgili Türk yasa ve düzenlemelerine tabidir.

---

[10] New York'tan Konstantinopeler Bloetter'in bildirdiğine göre ilk parti 19 Haziranda boşaltılmıştır.

5. 2. maddede belirtilen ilk teslimattan sonra ülkeye getirilecek tarım alet ve makinaları konusunda şirkete her yılın en geç eylül ayında İktisat Vekaleti tarafından hazırlanmış bir plan verilecektir.

Alet ve makinalar tarımda gerçekten gerekli oldukları mevsimlerde teslim edilmek zorundadır. İthalat, nakliye ve satışa ilişkin bütün bilgiler mart, haziran, eylül ve aralık aylarının başında, yani her çeyrek yılda bir şirket tarafından liste halinde İktisat Vekaleti'nin bilgisine sunulacaktır.

6. 2.maddede belirtilen teslimatın Türk limanlarına yapılmasından hemen sonra, şirket açmakla yükümlü olduğu tamir atölyelerini, yedek parça depolarını ve bakım atölyelerini kurmaya başlayacaktır. Bu çalışmaların başlamasından beş ay sonra en az beş tamir atölyesi hazır hale getirilecektir. Bu beş tamir atölyesinden birincisi mobil olarak vagonlarda kurulacaktır. Kuruluş çalışmaların dan bir yıl sonra tamir atölyelerinin sayısı on ikiye ulaşacaktır.

7. Tamir atölyesi, yedek parça deposu ve bakım atölyeleri sayısı, büyüklüğü ve donanımı, şirketin o tarihe kadar ithal ettiği alet ve makinalara göre ayarlanacaktır. Asgari düzey sözleşmenin her iki tarafınca birlikte belirlenecektir. Tamir atölyesi, yedek parça deposu ve bakım atölyelerinin faaliyet alanı konusunda 5.maddeye göre mart, haziran, eylül ve aralık aylarının başında İktisat Vekaleti'ne ayrıntılı raporlar verilecektir.

8. Şirket anlaşmada ele alınan tarım alet ve makinalarını ve aksamlarını tamamen yada kısmen Türkiye'de üretebilir.

9. Alet ve makinaların kullanım şeklini göstermek için, bir yada birkaç zirai deneme çiftliği kurulacaktır. Bu çiftlikler İktisat Vekaleti'nin özel bir sözleşmeyle şirkete tahsis edeceği tarıma uygun alanlarda kurulacaktır. Fesih halinde yada sözleşme sona erdiğinde söz konusu alanlar bütün teknik donanımı ile birlikte, sözleşmede belirtilen şartlar dahilinde devlete devredilecektir. Hükümet kendi isteğiyle sözleşme sona ermeden de bu deneme çiftliklerini bütün donanımı ile birlikte satın alabilir. Satış tutarı şirket ve İktisat Vekaleti'nin kararlaştıracağı bilirkişiler tarafından belirlenir. Ancak, saptanan tutarın %15 fazlası ödenecektir.

10. Şirket prensip olarak zirai alet ve makinaları aksamıyla birlikte taksitle satmaya razıdır. Taksit süreleri ve diğer koşullar alet, makina ve aksamının niteliğine ve ciro tutarına göre ayarlanacaktır. Bu konunun ana hatları bu anlaşmanın imzalanmasından sonra şirket ve İktisat Vekaleti arasında hazırlanacak özel bir protokolle belirlenecektir.

11. Şirket alıcıların isteği üzerine peşin satış da yapabilir.

12. Satış fiyatları, her iki tarafın belirleyeceği bilirkişilerin fiyat listesine göre saptanacaktır. Hem İktisat Vekaleti'nin hem de şirketin onaylayacağı fiyat listeleri, taraflardan birinin önerisiyle her 15 Ocak ve 15 Ağustosta yeniden gözden geçirilebilir. Bu fiyat listelerinde maliyet fiyatına, yurt dışından ithal edilen mallarda %15, ülke içinde üretilen alet ve makinalarda %25 artış yapılabilir. Satış fiyatına temel teşkil edecek maliyet fiyatı nakliye masrafları, sigorta, idari masraflar, komisyon, satış giderleri vb. üzerinden hesaplanır.

13. Fiyat listeleri iki nüsha olarak hazırlanır. 1. nüshada makina vb. fiyatları dolar olarak, 2.nüshada ise Türk lirası olarak verilir. Hem peşin, hem de takside satış Türk lirası üzerinden yapılır.

Taksit ödemelerinde söz konusu tutar dolar ve Türk lirası cinsinden belirtilir. Alıcının taksidi Türk lirasıyla ödediği gün, dolarla Türk lirası tutar arasında değer farkı varsa şu yol izlenir: Eğer Türk lirası daha değerliyse aradaki i Ziraat Bankası'nın alacak hesabına, tersi durumda, yani dolar daha yüksekse, şirketin Ziraat Bankası'nda açtığı hesaba yazılır. Marttan şubata kadar uzanan bir satış yılında taksit ödemelerinde alacak hesabı şirketin hesabından daha düşükse, aradaki fark banka tarafından şirkete ödenir. Tersi durumda alacak hesabındaki fazlalık Ziraat Bankası'na kalır.

14. 100 Türk lirasını aşan taksitlerde, şirket Ziraat Bankası'nın alıcıya kefil olmasını isteyebilir.

15. Eğer her marttan şubata dek uzanan bir satış yılında, hem bakanlığın 5. maddeye göre saptadığı, hem de bunun dışında 19. maddeye göre şirketin kendi sunduğu zirai alet ve makinaların, peşin ve takside satışlarının toplam cirosu 400.000 Türk lirasının altındaysa, İktisat Vekaleti ve (bu anlaşmaya bağlı olarak) Ziraat Bankası, eksik tutan karşılamak için, fiyat listesinden %5 daha ucuza olmak üzere gerekli miktarda cihaz ve aksamını satın almakla

yükümlüdür. Bu yükümlülük altı yıl için geçerlidir. Eğer yalnızca ilk üç yılda, şirketin gerçekleştirdiği ciro üçüncü yılın sonunda 3.000.000 Türk lirasına ulaşmışsa, hükümetin geri kalan üç yıl için bir güvence vermesine gerek kalmaz.

Şirket İktisat Vekaleti'yle birlikte hazırladığı listedeki alet, makina ve aksamını, her yıl düzenli olarak eksiksiz durumda Türkiye'ye ithal etmekle yükümlüdür. 16. İktisat Vekaleti şirkete faaliyetlerinde kolaylık gösterecek, destek sağlayacaktır.

17. Şirket sattığı bütün alet, makina ve aksamının malzeme ve markasının kalitesini garanti eder, malzeme ve markanın kusurlu olduğunun belirlendiği özel yada genel durumlarda, telafi etmekle yükümlüdür. Alıcı ve şirket arasın da kusurun saptanması konusunda çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıklarda Vekalet ve şirket tarafından birer hakem tayin edilir. Yine de anlaşma sağlanamazsa, sözleşmenin her iki tarafınca belirlenecek bir üst hakemin sözü, alıcı ve şirket tarafından nihai olarak kabul edilmek zorundadır.

18. Bu anlaşmada öngörülen imalat ve organizasyon işlerinde çalışacak memurlar, örnek çiftliklerde çalışacak görevli ve hizmetlilerin yanısıra, tamir ve bakım atölyelerindeki usta ve işçiler Türk olmak zorundadır. Uygun Türk uyruklular bulunamadığı durumda, eğer başka çare yoksa, yabancı teknik uzmanlar çalıştırılabilir.

19. Bu anlaşmada belirtilen hak ve yükümlülüklerin hiçbiri şirket için bir imtiyaz yada tekel niteliği taşımaz. Ayrıca şirket, Türkiye'ye zirai alet ve aksamını ithal iznine sahip olan başka bir acentanın ismini kullanma hakkına da haiz değildir. Şirket yalnızca İktisat Vekaleti'nin 5. maddeye göre belirlediği liste deki alet ve aksamını, başka bir şekilde ithal edip, piyasaya sürebilir.

20. Şirketin bu anlaşmayla üstlendiği yükümlülüklerin yerine getirilmesinde mücbir sebepler dikkate alınmaz. Yükümlülüklerin yerine getirilmesinde kaçınılmaz sebepler nedeniyle olabilecek aksamalar teslimat süresinden mahsup edilir. Kaçınılmaz sebeplerin neden olduğu zararlar konusundaki anlaşmazlıklarda, şirket ve İktisat Vekaleti tarafından atanan hakemin

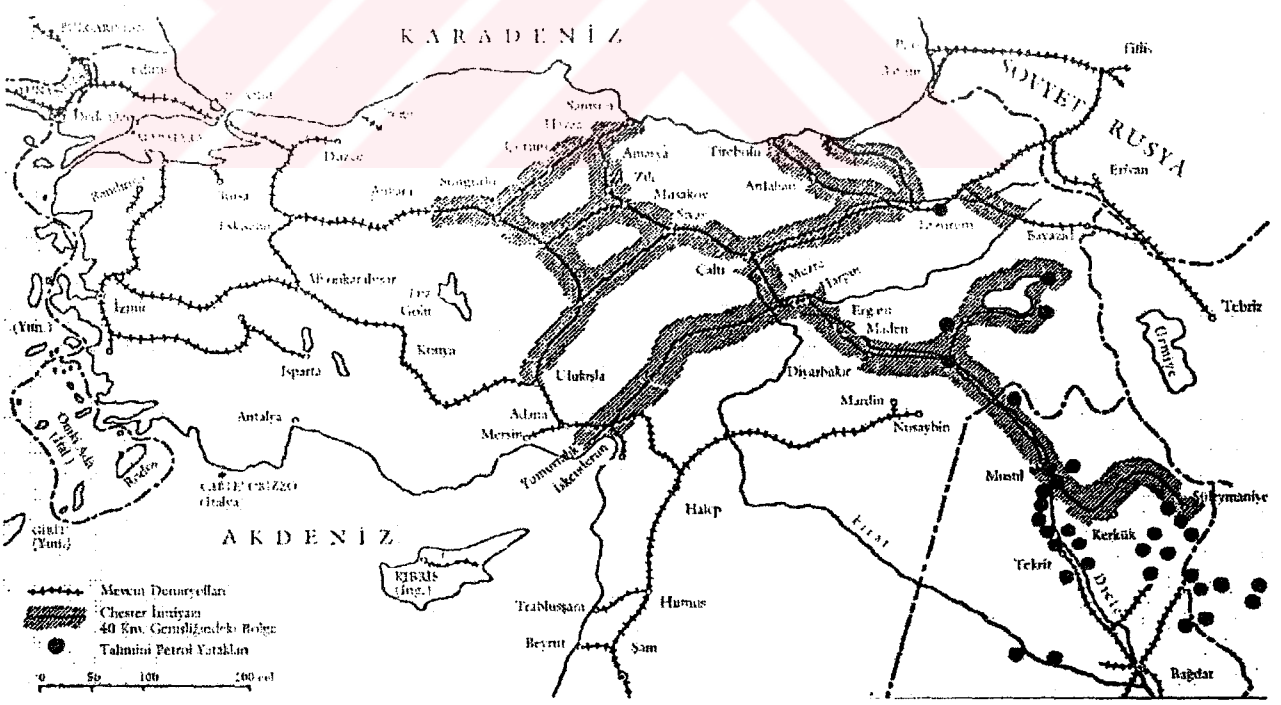
kararına uyulur. Eğer uyuşmazlık giderilemezse, anlaşmanın her iki tarafının belirleyeceği üst hakemin kararı taraflar için bağlayıcıdır.

21. "The Ott. Am. Devt. Co." anlaşmanın imzalandığı gün yükümlülüklerini nihai olarak yerine getireceğinin garantisi olarak "Banque Ottomane"a 5000 Türk liralık bir tutar yatırmak zorundadır. Bu garanti tutarı, 2. maddede belirtilen ilk teslimatın Türk limanlarında gerçekleşmesinden sonra şirkete geri ödenecektir.

22. Eğer şirket ve halef şirketi, yukarıda belirtilen yükümlülüğü kaçınılmaz sebepler olmaksızın yerine getirmezse, anlaşma iptal olur; bu durumda şirketin ve halef şirketinin bütün işlemleri genel olarak yürürlükteki yasalara göre kovuşturulur.

23. Bu anlaşma, imzalandığı günden hesaplanmak ve 15. maddede düzenlenen garanti süreleri de dikkate alınmak üzere, 3 yada 6 yıl içinde sona erer.

24. Bu anlaşma 12 Mart 1339/1923'te Ankara'da yapılmıştır.

EK - G

ANKARA ANTLAŞMASI

Ankara Antlaşması

Türkiye 1926 yılında İngiltere ile yeniden görüşmelere başladı, bu sınır uyuşmazlığı, tarafların statükoyu kabul etmesiyle sona ermişti. 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926'da T.B.M.M'de tasdik olunarak kabul edildi.

Söz konusu antlaşma 3 fasıldan oluşmaktadır;

Birinci Fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir "Hudut Komisyonu" kurulacak, bu komisyon Türkiye Hükûmetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükûmetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanınca İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükûmetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tastiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere,Fransa Hükûmeti'ne verilecektir.

Madde 4: 1. madde mucibince Irak'a terkedilen arazideki ahâlînin tabiiyyeti Lozan Antlaşması'nın 30-36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan Antlaşması'nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahâlîden seçme haklarını Türkiye uyruğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan herbiri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüd eder.

İkinci Fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüd ederler.

Madde 7: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulunduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar, bulundukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin fâillerinin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntıkasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntıkasına iltica ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntıkası Türkiye'yi Irak'dan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahallî bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından vâlilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükûmetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyruğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır.

Taraflar sınır mıntıkasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükûmetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkeb bir "Dâimî Hudûd Komisyonu" kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak'da toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntıka memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takib eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho'da toplanacaktır.

Üçüncü Fasıl: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükûmeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi'nin 30.maddesi mucebince "Turkish Petroleum Kumpanyası"ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10'unu Türkiye Hükûmeti'ne ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir "suçluların iadesi" antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak Hükûmeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeği ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüd eder.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekde olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'nı imza eden devletlere gönderilecektir.

Ek: Bu fasıl Türkiye ile Irak arasında sınır hattının Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergâha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Sharl Lındzey ve Irak Temsilcisi Nuri Said Paşa tarafından Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey'e yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takib eden on ay zarfında Türkiye Hükûmeti sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak Hükûmeti'ne bu talebini bildirecek ve Irak Hükûmeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye Hükûmeti'ne 500 bin İngiliz Lirası ödeyecektir.

Türkiye Hükûmeti, söz konusu yıllık payını bir üçüncü tarafın ödemeye hazır olabileceği fiyattan daha fazla olmamak üzere Irak Hükûmeti'ne satın alma fırsatı vermeden elinden çıkarmamayı taahhüd ettiği ve bu notaların antlaşmanın tamamlayıcı parçasını oluşturmasını kararlaştırdıklarını tebliğ etmişti.

Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey de Sir Ronald Sharl Lindzey ve Nuri Said Paşa'ya, tarafına gönderilen notayı senet saydığını bildirmişti.

308
EK - H

IRAK KRALLIĞININ DEKLARASYONU

(Başbakan Nuri Said, 1932)

IRAK KRALLIĞININ DEKLARASYONU

Irakta Manda Rejiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun

I. Bölüm

1. Madde

Bu bölümde ifade edilen taahhütler Irak'ın temel kanunları olarak kabul edilmiştir ve hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket bu maddelerle çelişemez veya bunlara karşı olamaz, hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket şimdi veya ileride bunların üstüne geçemez.

2. Madde

1. Doğum, milliyet, dil, ırk ve din ayrımı olmaksızın Irak'ta yaşayan bütün insanların hayat ve hürriyetlerinin korunması taahhüt edilecektir.

2. Irak'ta yaşayan bütün insanlar, kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı düşmemeleri şartıyla, yalnız ve grup halinde, benimsedikleri herhangi bir inanç, din veya felsefeye ibadet etme hakkına sahiptir.

3. Madde

Irak'ta 6 Ağustos 1924'te yaşamlarını sürdürmekte olan Osmanlı tebaası, bu tarihte, Lozan Barış Antlaşması'nın 30. maddesi ve 9 Ekim 1924 tarihli Irak Vatandaşlık Kanunu'nun koyduğu şartlara bağlı olarak Osmanlı vatandaşlığından çıkarak Irak vatandaşlığını kazanmış addedileceklerdir.

4. Madde

1. Bütün Irak vatandaşları kanun önünde eşit olacaktır. Irk, dil ve din ayrımı olmadan aynı medeni ve siyasi haklardan faydalanabileceklerdir.

2. Seçim sistemi Irak'taki bütün ırk, dil ve din azınlıklarının eşit olarak temsil edilebilmelerini garanti edecektir.

3. Irk, dil ve din farklılıkları hiçbir Irak vatandaşının medeni ve siyasi haklarını (kamu görevleri alma, fonksiyonlar ve ödüllendirilme, mesleki ve endüstriyel faaliyetler) engelleyemez.

4. Herhangi bir Iraklının herhangi bir dille serbestçe özel görüşmelerde bulunmasına, ticari, dini ve her türlü basın yayın faaliyetlerine ve genel toplantılar yapmasına sınırlama getirilemez.

5. Arapça'nın Irak Hükümetinin resmi dili olması ve Irak Hükümetinin yaptığı özel düzenlemelere aykırı olmamak suretiyle, bu deklarasyonun 9'ncu maddesinde ifade edilen Kürtçe ve Türkçe'nin kullanımı ile ilgili olarak ana dili resmi dilin dışında olan bütün Irak vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini yazılı ve sözlü olarak kullanabilmelerine gerekli imkanlar sağlanır.

5. Madde

Irk, din ve dil azınlıklarına mensup Irak'taki milliyetler kanun önünde ve pratikte diğer Irak milliyetleri ile aynı emniyet ve davranışa layıktırlar. Özellikle kendi kazançlarını idame, idare ve kontrol etme veya gelecekte kendi dillerini kullanıp, kendi dinlerinin gereğini icra edebilecekleri, hayır, dini ve sosyal enstitüler, okullar veya diğer eğitim kurumları kurma hakları vardır.

6. Madde

Irak Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların şahıs hakları ve aile hukuku konularındaki problemlerinin, bu azınlıkların bağlı bulundukları toplulukların gelenekleri uyarınca çözümlenebilmesine uygun tedbirleri almayı taahhüt eder.

Irak Hükümeti bu tedbirlerin ne surette uygulandığı hususunda Milletler Cemiyeti Konseyi'ni bilgilendirecektir.

7. Madde

1. Irak Hükümeti Irak'ta mevcut dini azınlık cemaatlerine ait kiliselerin, sinagogların, mezarlıkların ve diğer dini kuruluşların, hayır ve vakıf müesseselerinin tesislerini ve yetkilerini garanti eder.

2. Bu toplulukların her biri önemli yönetim merkezlerinde hayır kurumlarını ve vakıf müesseselerini idare etmek üzere kurullar oluşturma hakkına sahiptir. Bu kurallar buralar için gelir temin etmeye ve vakıfın isteği ve cemaatin gelenekleri doğrultusunda harcamalarda bulunmaya yetkilidirler. Bu topluluklar ayrıca kanunlara uygun olarak yetimlerin mallarına nezaret etmeye yetkilidirler. Yukarıda belirtilen bu kurallar Hükümetin kontrolü altında olacaklardır.

3. Irak Hükümeti bu çerçevede yeni dini ve hayır müesseselerinin kurulmasını ve mevcut olanlara gerekli ek tesislerin yapılmasını reddetmeyecektir.

8. Madde

1. Ana dili resmi lisan olmayan Irak vatandaşı insanların belli bir nispette olduğu şehir ve ilçelerdeki eğitim düzeni içerisinde, Irak Hükümeti, bu toplulukların çocuklarına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görebilmelerine imkan sağlar; bu imkan sağlama Irak Hükümeti'nin mezkur okullarda Arapça'yı mecburi dil tutmasına mani teşkil etmez.

2. Irk, din ve dil azınlıklarına mensup Irak vatandaşlarının belirli bir nispette bulunduğu şehir ve ilçelerde, bu azınlıkların, Devletin, belediyenin veya diğer bütçelerin eğitim, dini veya hayır maksatlı fonlarında toplanan miktardan eşit bir şekilde faydalanabilmeleri garanti edilecektir.

9. Madde

1. Irak, Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye livalarındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Kürt ırkının teşkil ettiği kazalarda resmi dilin Arapça ile birlikte Kürtçe olmasını garanti eder.

Bununla birlikte, nüfusun çoğunluğunun Türkmen ırkından olduğu Kerkük livasına bağlı Kifri ve Kerkük kazalarında, resmi dil Arapça ile birlikte Kürtçe veya Türkçe olacaktır.

2. Irak mezkur kazalarda makul bir miktar istisnalar hariç olmak üzere devlet memurlarının her ihtimale karşılık yeterince Kürtçe veya Türkçe bileceklerini garanti eder.

3. Her ne kadar işbu kazalarda memurların seçiminde ölçü Irak'ın diğer taraflarında olduğu gibi ırktan ziyade yeterlilik ve dil bilgisi olacak ise de, Irak, memurların şimdiye kadar olduğu gibi mümkün olduğu kadar mezkur kazalardaki Iraklılardan seçileceğini de taahhüt eder.

10. Madde

Irk, din veya dil azınlıklarına ait bu deklarasyonda yer alan maddelerdeki taahhütler uluslar arası yükümlülüklerdir ve Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında olacaktır. Bunlar, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunun muvafakati olmaksızın değiştirilemeyecektir.

Konseyde temsil edilen Milletler Cemiyeti temsilcilerinden herhangi bir üye Konseyin dikkatini herhangi bir kural ihlali veya bu taahhütlerin herhangi birinin ihlali tehlikesine çekebilir; bunun üzerine Konsey tedbirler alır ve bu durumlara müessir ve uygun direktifler verir.

Irak ile Konseyde temsil edilen herhangi bir Milletler Cemiyeti üyesi arasında, bu maddelerin dışında veya bir hukuk meselesi olarak ortaya çıkan herhangi bir görüş farklılığı, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 14'ncü maddesi mucibinde uluslararası karakterde bir anlaşmazlık olarak değerlendirilebilecektir. Taraflardan birinin talebi durumunda bu şekilde herhangi bir anlaşmazlık Daimi Uluslararası Mahkemeye havale edilecektir. Buranın kararı nihaidir ve Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 13'ncü maddesi mucibinde aynı derecede kuvvetli ve yaptırım gücüne sahiptir.

II. Bölüm

11. Madde

1. Karşılıklı olarak, Irak'ın Milletler Cemiyeti üyeliğine giriş tarihini takip eden on yıl müddetince, Irak Milletler Cemiyeti üyelerine, en fazla itibara şayan ülke muamelesi yapmayı taahhüt eder.

Bununla beraber, Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir üyesinin aldığı kararlar veya yukarıda bahsedilen tarihte yürürlükte olan ya da takip eden paragrafta tasarlanan zaman sürecinde alınan karalar, Irak ile Milletler Cemiyeti üyesi arasındaki ticari dengeyi Irak'a zarar verecek şekilde bozucu olursa ve Irak'ın başlıca ihracat mallarını ciddi şekilde etkilerse, özel durumu sebebi ile dengenin düzeltilmesi için Irak, Milletler Cemiyeti'ne hemen müzakere açmak için talepte bulunma hakkına sahiptir.

Müracaatı takip eden üç ay içerisinde görüşmelerde herhangi bir anlaşmaya ulaşılamazsa, Irak ve aynı şekilde ihtilaflı olduğu Milletler Cemiyeti üyesi ülke, yukarıdaki alt paragrafta ifade edilen mesuliyetlerden kendisini muaf kabul ettiğini beyan eder.

2. Yukarıda birinci paragrafta ifade edilen taahhütler, Irak tarafından sınır komşusu bir ülkeye karşı sınır trafiğini kolaylaştırmak maksadıyla uyum sağlama durumunda veya gümrük birliği için Irak'ın anlaşması halinde doğabilecek avantajlara tatbik edilemez. Bu taahhütler, Türkiye'nin veya 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarında var olan herhangi bir ülkenin ürünü olan mallar için Irak'ın sağladığı özel gümrük avantajlarını da kapsamaz.

12. Madde

Iraklılara ve yabancılara değişmez bir hukuk sistemi sunulacaktır. Bu sistem, Irak vatandaşlarının ve yabancıların haklarını tam olarak kullanabilmeleri ve korumalarını sağlayabilecek yaptırım gücüne sahip olacaktır.

Halen yürürlükte olan ve Mandater Güçler ile Irak arasında 4 Mart 1931 tarihinde imzalanan antlaşmanın 2'nci, 3'ncü ve 4'ncü maddelerine dayanan hukuk sistemi, Irak'ın Milletler Cemiyeti üyeliğine girişinden itibaren 10 yıllık bir süre içinde değiştirilmeden kalacaktır.

Mezkur anlaşmanın 2. maddesinde yer alan yabancı hukukçuların görevlendirilmeleri için ayrılmış yerlere tayinleri, Irak Hükümeti tarafından yapılacaktır. Bu görevlere tayin edilecek hukukçular olacaktır; bunlar hiçbir milliyet ayrımı güdülmeden seçilmiş ve yeterli vasıflara haiz olmalıdır.

13. Madde

Irak kendisini, kendisini, kendi inisiyatifi ile veya Irak adına Mandater güçlerin akdettikleri kendisinin taraf olduğu bütün genel veya özel uluslar arası anlaşmalar ve mukaveleler ile bağlı kabul etmektedir. Tenkit etme hakkı saklı kalmak üzere bu tip anlaşmalar ve hükümler Irak tarafından yürürlükte oldukları müddet zarfında uygulanacaktır.

14. Madde

Irak, 15 Eylül 1925 tarihli Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlarını dikkate alacaktır.

1. Irak, şahısların, grupların veya tüzel kişiliklerin bütün haklarını, manda rejiminin bitiminden evvel her ne surette ortaya çıkmış olursa olsun, koruyacağını ilan eder.

2. Irak, manda döneminde Mandater güçlerin kendisi adına kabul ettikleri bütün mali yükümlülükleri her halükarda yerine getireceği ve kabul edeceğini taahhüt eder.

15. Madde

Irak kamu düzeni ve genel ahlakın korunmasındaki temel ölçüler çerçevesinde, sınırları dahilinde vicdan, dini ibadet ve bütün inançların eğitim ve tıbbi faaliyetlerini ifa etme hürriyetini, bu misyonlar veya üyeleri hangi milliyetlerden olursa olsunlar garanti etmeyi taahhüt eder.

16. Madde

Bu kısımdaki şartlar uluslararası yükümlülüklere aittir. Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir üyesi, bu şartlara uymayan bir hususu Konseyin dikkatine sunabilir. Irak ile Milletler Cemiyeti Konseyi arasında yapılacak bir anlaşma çoğunluk oyuyla kabul edilmedikçe bu hususlarda bir değişiklik yapılamaz.

Bu şartların tatbikatı konusunda Irak ile Konseyde temsil edilen herhangi bir Milletler Cemiyeti üyesi arasında ortaya çıkacak herhangi bir görüş farklılığı, bir üyenin müracaatı ile Daimi Uluslararası Hukuk Mahkemesi'nin kararına sunulur.

Bağdat'ta 1932 Mayısının otuzuncu günü yapılmıştır.

Bir örneği Milletler Cemiyeti Sekreterliği arşivinde muhafaza edilecektir.

(İmza)

Nuri Said

Irak Başbakanı

EK - I

TARİHLERLE IRAK

1920 25 Nisan: 1534'de Osmanlı hakimiyetine giren Irak, 1.Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak kaldı. 25 Nisan 1920'de İngiliz manda yönetimine verildi.

1920 23 Ağustos: Haşimi ailesinden emir Faysal Irak'ın ilk hükümdarı olarak taç giydi. Böylece Irak'ta monarşi kuruldu.

1922: Irak, İngiltere ile yapılan bir antlaşma sonucu yarı otonom hale geldi.

1924: Meşruti krallığın ilk anayasası çıktı.

1926 Temmuz: Musul, Irak'a bağlandı.

1932 3 Ekim: İngiltere mandası sona erdi. Irak bağımsız bir devlet haline geldi.

1933: Faysal'ın yerine 1. Gazi geçti. Çok genç ve tecrübesiz olan Gazi zamanı, Irak'ta iç karışıklar ve darbe girişimlerinin başladığı dönem olarak kabul ediliyor.

1938: İngiliz yanlısı bir politika izleyen Nuri Sait ülkeyi Başbakanlık sıfatıyla 20 yıl yönetti.

1958 14 Temmuz: Abdülkerim Kasım ve Abdülselam Muhammed Arif tarafından yürütülen bir askeri darbeyle monarşi yıkıldı. General Kasım yönetimindeki askeri komite, yönetimi ele geçirdi ve cumhuriyet ilan edildi.

O gün Bağdat radyosu dünyaya şu duyuruyu yayınladı : "Halk ile silahlı kuvvetlerin desteğiyle, emperyalistler tarafından başa getirilmiş yöneticiler grubunun tahakkümünden kurtulunmuştur." Duyuruda, milli birliğin korunacağı diğer Arap devletleriyle iyi ilişkiler kurulacağı da açıklanıyordu.

1958 ihtilalinin lideri General Kasım'a bir suikast düzenlendi. Suikasti yapanlar arasında 22 yaşında olan Saddam Hüseyin de vardı. Açılan ateşte yaralanan Saddam, bu başarısız suikast girişiminin ardından ülkeden kaçmak zorunda kaldı.

1960: General Kasım, aşırı solu hükümetten ayıkladı ve partilerini kapattı.

1960 Kasım Kürt partisi kapatıldı. Otoriter özelliği artan rejimde, General Kasım, tek önder oldu.

1961: Kürdistan Demokrat Partisi lideri Molla Mustafa Barzani ayaklanma başlattı. Irak askerleri, Barzani'nin karşısında ilk yenilgisini aldı.

1963 8 Şubat: Arap Sosyalist Baas Partisi'nin başını çektiği darbeyle General Kasım iktidardan uzaklaştırıldı ve Abdüsselam Arif, yönetimde söz sahibi oldu. Kısa süre sonra General Kasım ve yardımcıları kurşuna dizildi.

1963 18 Kasım: Baas hükümeti uzun süreli olmadı. Abdüsselam Arif ve çalışma arkadaşları tarafından iktidardan düşürüldü.

1966 17 Nisan: Abdüsselam Arif'in bir helikopter kazasında yaşamını yitirmesinin ardından, büyük kardeşi Abdülrahman Muhammed Arif kendisini cumhurbaşkanı olarak kabul ettirmekte zorlanmadı.

1968 17 Temmuz: Baas partisi, ülkede iktidarı yeniden ele geçirdi. Darbeyle Abdüsselam Arif de yerinden edildi ve Ahmet Hasan El-Bekr devlet başkanı oldu. Saddam Hüseyin bu süreçte önemli rol oynadı.

1968 Ekim: Yeni hükümette Kürt bakanlardan yalnızca Barzani'ye yakın olanlar mevkilerini korudular. Hükümet, Kürt sorununu çözüme ulaştırmak için bazı girişimlerde bulunsa da sonuç vermedi. Barzani ve Talabani arasında çatışmalar başladı.

1970 21 Ocak: Bağdat radyosu, İran ile CIA'nin işbirliğiyle düzenlenen, hükümeti devirmek üzere girişilen bir komplonun ortaya çıkarıldığını iddia etti. Hükümet Bağdat'taki İran büyükelçinin 24 saat içinde ülkeden ayrılmasını istedi.

1970 11 Mart: Hükümet Kürtlerle çatışmaya son vererek işbirliğine yöneldi. Devrim Komuta Konseyi ve Kürdistan Demokratik Partisi lideri

Molla Mustafa Barzani bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma ile Irak içindeki Kürtlere muhtariyet tanınıyordu.

1972: Irak ve Sovyetler Birliği 15 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı.

1972:Irak, Irak Petrol Şirketini millileştirdi. (Bölgenin başlıca petrol üreticileri olan İran ve Irak, Körfez'de egemen olmak için birbirleriyle yarış halindeydi.)

1974: 1970 yılında imzalanan antlaşma gereği Irak, Kürtlere sınırlı bir özerklik vermeyi kabul etse de Kürdistan Demokratik Partisi bu özerkliği reddetti.

1975 Mart: Cezayir'deki Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu (OPEC) toplantısında, İran ve Irak sınır çatışmalarını sonlandırmaya yönelik bir antlaşma imzaladı. Sınırın Şattül Arap su yolunun ortasından geçtiğini belirten antlaşma, İran Şahı Rıza Pehlevi ile Irak Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin'in imzalarını taşıyordu.

1979 16 Ocak: İslami Devrim, İran şahını ülkesini terketmek durumunda bıraktı. 15 yıldır (1964-1978) Irak'ta sürgün olan Ayetüllah Humeyni Tahran'a döndü.

Baas Partisi'nin yükselişiyle giderek güçlenen Saddam, yönetimde en güçlü adam oldu. El Bekr ile aralarında giderek uyuşmazlıklar ortaya çıktı. Saddam sertlik yanlısı bir tutumdan yanaydı.

1979 16 Temmuz - Devlet Başkanı El Bekr'nin istifa etmesini sağlayan Başkan yardımcısı Saddam Hüseyin, Devlet Başkanı oldu.

Saddam, yönetimine kanlı tasfiyelerle başladı. Baas içinde yüzlerce kişi tutuklandı. Pek çoğu idam edildi.

İran'da Amerikan yanlısı Şah Rıza Pehlevi, 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Ardından, İmam Humeyni, 15 yılı aşkın sürgün hayatını geride bırakarak ülkesine döndü.

Dünya bütün ilgisiyle İran'daki gelişmeleri izliyordu. Özellikle Irak için önemli gündem konularındandı. Komşusu İran'da artık Amerikan yanlısı bir yönetim yoktu. Yeni yönetim biçiminin İslami kurallara bağlı olacağı açıklanmış, üstüne üstlük, Amerika'yı ve diğer süper güçleri karşısına aldığını da ilan etmişti. Bu da İran'ı yalnızlığa sürüklüyordu.

Saddam, bu durumu Arap dünyasının liderliğine soyunabilmek için bir fırsat olarak gördü. Irak liderine göre, İran'da karışık ortamın yanısıra iç ve dış sorunların artması girişimlerine olanak sağlayacaktı.

Madalyonun bir de öbür yüzü vardı hiç kuşkusuz. Irak'taki Şii Müslüman halkın, İran devriminden etkilenme tehlikesi Baas yönetimince giderilmesi gereken bir kaygıydı.

1979 Eylül: İran ve Irak arasında artan askeri çatışmalar ve savaş propagandaları, "Savaş çıktı çıkıyor..." endişesini de beraberinde getiriyordu.

1980 1 Nisan: Tahran'da islam devriminden bu yana iyiden iyiye gerginleşen Irak-İran ilişkileri Başbakan yardımcısı Tarık Aziz'e yönelik başarısız suikast girişiminin sorumluluğunu İran yanlısı Dava Partisi'nin üstlenmesiyle tamamen bozuldu. Bağdat, İran'ı Şii muhalefet hareketini kışkırtmakla suçladı. Saddam Hüseyin, halkının önünde suçluların cezalarını çekeceklerine dair yemin etti.

1980 4 Eylül: İran, Irak sınırındaki kasabaları top ateşine tutması ve Bağdat yönetiminin bunu savaş nedeni sayması, 8 yıl sürecek İran-Irak savaşının başlangıcı oldu.

1980 17 Eylül: Irak, 1975'te İran ile yaptığı anlaşmayı feshetti.

1980 22 Eylül Irak, İran'ın hava üslerine saldırdı.

1980 23 Eylül İran'ın saldırısı gecikmedi. Irak'ın askeri ve ekonomik hedefleri bombalandı.

1981 7 Haziran: İran- Irak savaşının birinci yılında Irak'ta ilginç bir gelişme yaşandı. İsrail, Irak'ın nükleer santraline saldırdı. Bağdat'ın

Fransa'nın yardımıyla yapımına hız verdiği Osirak adlı nükleer reektör hava saldırısıyla yok edildi.

Tel Aviv tarafından, Sfenks Operasyonu olarak adlandırılan bu saldırı, dünya kamuoyunda, "İran Irak savaşında İsrail, İran'ın yanında.." olarak algılandı. Ama bazı tarihçiler gerçeğin, İsrail'in, Ortadoğu'da tek nükleer güç sahibi olarak kalmak istemesi olduğunda birleştiler.

Irak ile İran'ın birbirlerinin güçlerini kırmasını umursamadığı düşünülen ABD, bazen Tahran'a bazen Bağdat'a istihbarat ve silah yardımında bulundu. İran'daki islami devrimin ABD'nin yaşamsal önemdeki çıkarlarının tehlikeye girdiğini ifade eden bazı tarihçilere göre, İran-Irak savaşı süper gücün işine geliyordu. Petrol bölgesindeki karışıklıktan yararlanarak, denetimin elinde olmasını istiyordu. Yine bazı tarihçilere göre, bugün de Irak'a karşı savaş bayraklarının kalkmasının nedeni petrol.

1986 Mart: BM Genel Sekreteri, Bağdat'ın İran askerlerine 1981 ve 1984'de hardal ve sinir gazını kullandığını açıkladı.

1988 16 Mart: Saddam Hüseyin ve Baas Partisi, İran'ın destek verdiği Kürt gruplardan büyük rahatsızlık duyuyordu. Humeyni'nin İran sınırına yakın yerlerdeki Şii Müslümanlarını kendisinden saydığını ilan etmesi Saddam'ın hassas olarak nitelendirilen sorunlarından birisiydi.

Kuzey Irak'ta İran sınırına yakın bir bölgede Şeyh Osman İbnu Abdülaziz'in kurduğu ve liderliğini Şeyh Ali İbrahim Abdüleziz'in yaptığı Irak Kürdistan İslami Cemaati Tahran yönetimine çok yakındı. Merkezleri Halepçe olan cemaatin lideri Abdülaziz, İran-Irak savaşı sırasında İran'dan destek alarak Saddam'a karşı eylemlerde bulunmuştu. Saddam için bu hareket cezasız kalmaması gereken durumlardan biriydi.

Kimyasal silah yüklü uçaklarını Kuzey Irak'a gönderdi. 70 bin nüfuslu Halepçe kentine gaz bombaları atıldı. Saldırılarda, 5 bin masum insan yaşamını yitirdi. Bu saldırı dünya kamuoyuna Saddam Hüseyin'in durma noktasının sanılandan ne kadar ileride olduğunu gösteren bir kanıt olarak tarihe geçti.

1988 8 Ağustos: İran'ın ateşkes önerisiyle sona eren savaş geride 8 yıllık bir yıkım bırakmıştı. Bir milyona yakın genç insan ölmüş, yüzbinlercesi yaralanmıştı. Her iki ülke ekonomisi de çok büyük zararlar görmüş, kent ve alt yapılar yok edilmişti. Eskiye dönüş çok maliyetliydi. Savaş bittiğinde her iki taraf da başlanılan noktadaydı. Bu savaştan tek kar eden, silah üreticileriydi.

1990 28-30 Mayıs: Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerinin aşırı petrol üretimini Bağdat'a karşı yürütülen ekonomik bir savaş olarak nitelendirdi.

Saddam Hüseyin, ülkesini savaştan 40 milyar dolar borçlu çıkarmıştı. Savaşın darbesini üzerinde hisseden Irak lideri, ülkesini yeniden ayağa kaldırmayı planlıyordu.

Ortadoğu petrolünün önemli bir bölümünü elinde tutan Irak, petrol gelirlerini artırma yolunu seçti. Gelirini artırmak isteyen sadece Irak değildi elbette. Kuveyt de daha büyük gelire ihtiyaç duyuyordu. Ancak Kuveyt için önemli olan petrol miktarının büyük oluşuydu, petrol fiyatının değil. Bu ve benzeri nedenlerle Kuveyt OPEC'in koyduğu kotaların dışında kalmıştı.

OPEC Kasım toplantısında Irak, bu durumu dile getirdi; ancak Kuveyt bildiğini yapmaya devam etti. Petrol fiyatı ilk kez varil başına 18 doların altına düştü. Fiyattaki düşüş devam edince Şubat 1990'da Saddam, Kuveyt Emiri Şeyh Cebir ile Kral Fahd'a mesaj göndererek fiyatın yükseltilmesini istedi. Ama Kuveyt bu fikre yanaşmadı.

Saddam, Kuveyt'ten zararına karşılık olarak 10 milyar dolar istedi. Ancak Kuveyt emiri inatçıydı. 500 milyon doları 3 yıla yayarak ödemek istedi. Saddam ise Kuveyt'i şöyle yanıtladı:

"Emperyalizm aracı olan körfez yöneticilerinin petrol fiyatlarını düşük düzeyde tutmak olan politikaları, Irak'ın sırtına saplanmış bir hançerdir. Eğer kelimeler bizi korumada başarısız kalırsa işleri yoluna koymak için eyleme girişmekten başka çaremiz kalmaz."

1990 Temmuz: Irak lideri, haklılığını göstermek için başka bir konuyu daha öne sürmüştü. Saddam, 8 yıl İran'la savaş halindeyken Kuveyt'in Irak topraklarından "petrol çaldığını" iddia etti. Bağdat'a göre, bu petrolün değeri 2,4 milyar dolardı. Kuveyt'i uyaran Irak, askeri bir eylemde bulunabileceğinin sinyallerini verdi.

1990 22 Temmuz: Irak, askeri hazırlıklara başlamıştı bile.

Arap emirliklerinin gözardı ettiği unsur, Bağdat'ın dünyanın dördüncü büyük ordusuna sahip olduğu ve Saddam'ın bu gücü kullanmaktan asla kaçınmayacağıydı.

İşgaldan bir hafta önce Irak tankları Kuveyt sınırında konuşlanmışken "çok ilginç" olarak nitelendirilebilecek bir görüşme yaşandı. Görüşmenin tarafları Saddam Hüseyin ve ABD Büyükelçisi April Glaspie idi. 25 Temmuz 1990 tarihli bu görüşmenin kayıtlarını Amerikan ABC televizyonu ele geçirdi.

Söze Saddam başladı: "ABD, emin petrol kaynakları istiyor. Bu meşru kaygıyı anlayabiliriz. Ancak bunu yaparken Birleşik Devletler başka yerlerde onaylamadığını söylediği yöntemleri kullanmamalı. Eğer siz baskı uygularsanız biz de karşılık verir, gücümüzü gösteririz. Bizim sizi tehdit edecek kapasitemizin olmamasına karşın, siz bize zarar verebileceğinizi biliyorsunuz. Ama biz de size zarar verebiliriz. Herkes olanakları ve gücü oranında darbe indirebilir. Birleşik Devletlere çıkarma yapamayız ama Araplar, bireysel olarak size ulaşabilir..."

Saddam, söylediklerini vurgulamak için ekliyor :"Bizim gururumuzu kırmaya ve Iraklıları yüksek bir yaşam düzeyi elde etme şansından yoksun bırakmaya çalıştığınızı hissedersek, o noktada tedbirli olmaktan vazgeçerek ölümü seçeriz. Ateşleyeceğimiz her füzeye karşılık yüz füze atsanız bile tedbirli olmayı düşünmeyeceğiz; çünkü özsaygısız bir yaşamın hiç değeri yoktur."

Daha sonra petrol fiyatı konusu gündeme geliyor. Saddam, 25 dolar olması gereken petrol fiyatının 12 dolara düşmesinin Irak bütçesi için felaket olacağını söylemesinin ardından Glaspie şu yanıtı veriyor:

"Bunu anlamakta güçlük çekmiyorum. Burada uzun yıllar yaşadım. Sizin, ülkenizi yeniden kurmak için harcadığınız olağanüstü çabalara hayranım. Ülkenizi yeniden kurma olanağı bulacağınız düşüncesindeyiz. Ama gerek Kuveyt ile aranızdaki sınır anlaşmazlığı, gerekse Araplar arası çatışmalar konusunda her hangi bir kanaat belirtmiyoruz. 60'lı yılların sonunda Kuveyt'te görevdeydim. O zaman aldığımız talimatlar ABD'yi ilgilendirmeyen bu sorun üzerinde kanaat belirtmemekti. James Baker, resmi sözcümüze bu talimatı sürdürmesini bildirdi."

Glaspie'nin sözlerinin Saddam Hüseyin tarafından işgale yeşil ışık olarak algılanıp algılanmadığı bazı tarihçiler tarafından hala tartışılmaktadır.

1990 2 Ağustos: Bağdat, küçük komşusu Kuveyt'i işgal etti. Dünyanın şaşkın bakışları arasında Saddam, Kuveyt'i 2 saat içinde ele geçiriverdi. Irak lideri, bilinen en büyük petrol yataklarına sahip Suudi Arabistan sınırına birliklerini yerleştirmeyi de ihmal etmedi.

1990 3 Ağustos: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuveyt ve ABD'nin isteği üzerine derhal toplandı. Yapılan oylamada, işgal kınanarak Irak'ın Kuveyt'ten hemen ve koşulsuz çekilmesine karar verildi. (Yemen çekimser oy kullandı)

ABD Başkanı George Bush, işgal sonrası yaptığı açıklamada, Irak'ın hareketini saldırganlık olarak değerlendirdiğini açıkça belli ederek bütün seçenekleri göz önüne aldıklarını ifade etti. Bu açıklamaların ardından Amerikan uçak gemileri körfeze doğru yola çıktı.

1990 6 Ağustos: BM Güvenlik Konseyi, 13 ülkenin oyuyla Bağdat'a karşı ticari ambargo koyma kararı aldı. Küba ve Yemen çekimser kaldı.

Bugün Başkan Yardımcısı olan Dick Cheney, o zaman ABD Savunma Bakanı olarak görev başındaydı. Cheney, Suudi Arabistan'daki liderlerle görüşme halindeydi.

1990 7 Ağustos: Suudi Arabistan, ABD'den olası bir Irak saldırısına karşı koruma istedi.

Bu durum, ABD'yi olası bir saldırıyı caydırma düşüncesiyle Suudi Arabistan'a asker sevk etmeye yönlendirdi. Adına Çöl Kalkanı adı verilen bir operasyonla ABD ve müttefikleri Körfez bölgesinde büyük bir askeri gücü biraraya topladı.

1990 8 Ağustos: Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Kuveyt'i ilhak ettiğini ilan etti.

1990 9 Ağustos: BM, Kuveyt işgalini yasadışı bulduğunu tekrarladı.

1990 10 Ağustos: Saddam, Amerika ve İsrail'e karşı "cihat" ilan etti.

1990 12 Ağustos: Irak'a deniz ablukası başladı. Bütün petrol yüklemeleri durduruldu.

1990 22 Ağustos: George Bush, 90 gün içinde gelmek üzere yedekleri askere çağırdı. (Vietnam savaşından bu yana ilk çağrıydı)

1990 25 Ağustos: BM Güvenlik Konseyi, Irak'a uygulanan ekonomik ambargoyu delmek isteyen gemilere karşı güç kullanımına izin verdi.

1990 28 Ağustos: Irak, Kuveyt'i 19. eyaleti olarak ilan etti.

1990 3 Eylül: Irak, ülkesinde bütün uluslararası uçuşları yasakladı.

1990 12 Eylül: Başkan George Bush, Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Körfez krizinin çözümünde uluslararası işbirliğinin önemine dikkati çekti. İlginç bir tesadüf olarak tam 11 yıl sonra aynı çağrı oğul George W. Bush tarafından bu kez terörizm ve yine Irak konusunda yapıldı.

1990 14 - 15 Eylül: Irak, Fransa, Kanada, Tunus ve Bangladeşli Kuveyt büyükelçilerinin ikametlerine baskın düzenledi.

İngiltere ve Fransa 12 bin askerini, 168 tankı ve helikopterlerini Körfez güçlerine kattıklarını açıkladılar. Japonya ve Batı Almanya ise daha çok maddi yardım vaadinde bulundu.

1990 7 Ekim: İsrail hükümeti, Körfez krizi nedeniyle vatandaşlarına gaz maskesi dağıtılmasına onay verdi.

1990 8 Kasım: George Bush, daha fazla ABD birliğinin Körfeze kayması için emir verdi. Yaptığı açıklamada, "230 bin kişi Suudi arabistan'ı korumak için yeterli, ancak saldırı harekatı için değil" diyordu.

1990 16 Kasım: Saddam Hüseyin, Körfez krizinin ya ABD ile ya da Suudi Arabistan ile yapılacak doğrudan görüşmelerle aşılacagını söyledi.

1990 29 Kasım: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ın işgalini sonlandırmak için ne gerekiyorsa yapılmasına karar verdi.

1990 30 Kasım: Dışişleri Bakanı James Baker'i görüşmeler için Irak'a göndereceğini söyleyen ABD Başkanı George Bush, bu gelişmenin ardından Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'in ABD'ye davet edileceğini belirtti.

1990 6 Aralık: Saddam, Irak'taki bütün yabancı rehinelerin ülkeden ayrılabileceğini söyledi.

1990 17 Aralık: Birleşmiş Milletler, "Irak'ın işgalini sonlandırması için 15 Ocak 1991 son gündür" dedi. Saddam Hüseyin ise bütün BM kararlarını reddediyordu.

1991 9 Ocak: İsviçre Cenevre'de Baker ile Aziz'in görüşmelerinden bir sonuç elde edilemedi. Bu toplantıda Irak tarafından kullanılması olası kimyasal silahların nükleer karşılık göreceğinin Tarık Aziz'e bildirildiği hala tartışılıyor.

1991 12 Ocak: ABD Kongresi, Başkan George Bush'a Kuveyt'in işgaline son vermek üzere savaş açma yetkisi verdi.

1991 15 Ocak: BM'nin Irak'a Kuveyt'ten çıkması için verdiği süre dolmuştu. Ve Bağdat'tan hala ses seda çıkmıyordu.

1991 17 Ocak:Bağdat'a Çöl Fırtınası Operasyonu başladı.

1991 18 Ocak: Başkan Bush, ulusa sesleniş konuşmasında saldırının amacını şöyle açıklıyordu : "Irak'ın nükleer potansiyelini ve kimyasal silahlarını yok etmek ve Kuveyt'i özgürlüğüne kavuşturmak..."

Bu arada, İsrail'e ilk Irak scud füzesi saldırısı oldu. Irak, Tel Aviv yönetimini de savaşın içine çekerek Arap Devletleri'nin kendisinden yana olmasını sağlamak istiyordu. İsrail Filistin açmazını kullanmak isteyen Irak'ın "oyununu" ABD bozdu. İsrail'in misillemesine izin vermedi. İsrail pilotları bütün savaş boyunca misilleme hakları saklı kalmak üzere uçaklarının kokpitlerinde oturdular.

1991 19 Ocak: Ertesi gün ABD Savunma Bakanlığı, İsrail'e Patriot füzeleri ve mürattabatları yerleştirdi.

1991 22 Ocak: Irak, Kuveyt'in petrol kuyularını havaya uçurmaya başladı.

1991 25 Ocak: Bağdat, milyonlarca galon ham petrolu Körfez'e dökerek çevresel bir savaş da başlatmış oldu.

1991 1 Şubat: ABD Savunma Bakanlığı görevini yürüten Dick Cheney, Irak'ın kimyasal silahlar kullanması durumunda Amerika'nın sessiz kalmayacağı, Bağdat'ın karşılığını alacağı uyarısında bulundu.

1991 13 Şubat: Bağdat'a yönelik hava bombardımanında 3 büyük köprü yok edildi. Hatalı hedefleme olduğu yıllar sonra yapılan bir saldırıda sivil bir sığınağa isabet eden bomba 400 kişinin yaşamını yitirmesine neden oldu.

1991 19 Şubat : Sovyet-Irak barış planı ABD Başkanı'nca reddedildi.

Körfez'deki petrol sızıntısı yaklaşık 1,5 milyon varili buldu.

1991 22 Şubat: Başkan George Bush, Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi için 24 saat süre tanıdı. Aksi takdirde kara savaşı kaçınılmaz olacaktı.

1991 24 Şubat: Bir ayı aşkın süre boyunca ABD ve müttefik uçakları Irak birliklerini bombaladı. Ülkede lojistik önemi olup da vurulmayan tek bir tesis kalmadı. Tüm alt yapı yıkılmış, Irak'a büyük bir darbe indirilmişti. Sırada, Saddam'ın Kuveyt'ten geri çekilmesini sağlamak için son adım yani karaya ayak basmak vardı.

Müttefik güçler, ABD'li General Norman Schwarzkopf'un komutasında Bağdat saatiyle sabah 4 'te kara harekatını başlattı.

1991 25 Şubat: Irak, Suudi Arabistan'ın Dahran kentindeki Amerikan kışlasına füze saldırısı düzenledi. 28 ABD'li asker yaşamını yitirdi.

1991 26 Şubat: Saddam, Kuveyt'ten çekileceğini açıkladı.

ABD, Irak'tan hızlı ve topyekün bir geri çekilme istiyordu. Ne de olsa işgal 2 saatte gerçekleşmişti ve geri çekilmenin günler sürmesini beklemek anlamsızdı. Saddam Hüseyin Kuveyt'ten çekilmeyi başlattı; ancak hareket halinde olan Amerikan savaş makinesini durduracak kadar hızlı bir çekilme olmadı. Bu yavaşlık, 10 bin Irak askerinin dönüş yolunda bombalara hedef olmasına yol açtı.

1991 27 Şubat: Koalisyon güçleri işgal altından kurtulmuş olan Kuveyt'e girerek Kuveyt bayrağını şehrin merkezine çektiler.

Çöl fırtınasının komutanı olan General Schwarzkopf "Neden Bağdat'a kadar gidip işi bitirmedik?" düşüncesini savunsa da ABD, operasyonu durdurdu. Ve ateşkes koşulları görüşülmeye başlandı. Ateşkesin en önemli maddesi şu ifadelere yer veriyordu: "Irak bu ateşkesin imzalanmasının ardından BM silah denetçilerini ülkesine kabul eder ve her türlü denetimi yapmasına izin verir...."

1991 28 Şubat: Müttefik kuvvetler ile Irak arasındaki ateşkes gece yarısı yürürlüğe girdi.

1991 1 Mart: Geçici ateşkesin koşulları Irak'ın Safwan kentinde görüşüldü. Bu, Irak ve müttefik komutanlarının ilk kez biraraya gelişi oldu.

1991 17 Mart: ABD Savunma Bakanlığı Körfez bölgesinden ilk asker çekilme emrini yayınladı.

1991 3 Nisan: Irak'ta kitle imha silahlarının ortadan kadırılmasını öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı ve 3 Nisan tarihli kararıyla UNSCOM (Irak ile kitle imha silahlarının denetiminden sorumlu BM Özel Komisyonu) kuruldu.

Körfez Savaşı'nın ardından Kuzey Irak'ta ayaklanma başladı. Saddam'ın ordusu müttefik güçlerle savaştan dağılmış ve güç kaybetmiş olarak çıksa da ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı. Bölgeden kaçan Kuzey Iraklılar, İran ve özellikle Türkiye sınırlarında büyük bir mülteci krizine yol açtı.

1991 5 Nisan: ABD Başkanı George Bush, Kuzey Irak'ta ve Türkiye sınırındaki mülteciler için hava yoluyla insani yardım yapılacağını açıkladı.

1991 6 Nisan: Irak, resmi olarak ateşkes koşullarını kabul ettiğini açıkladı.

1991 7 Nisan: BD uçakları 72 bin ton insani yardım malzemesini kürt mültecilerin yararlanmasına sundu.

1991 8 Nisan: Kuzey Irak'ta güvenli bir bölge kurulmasına ilişkin bir plan BM tarafından uygun bulundu.

1991 10 Nisan: ABD, 36. paralelin kuzeyini uçuşa yasak bölge ilan etti. 1992 yılının Ağustos ayında bu yasak resmiyet kazanacaktı.

1991 11 Nisan: Ateşkes yürürlüğe girdi.

1991 18 Nisan: Irak nükleer silah programının olmadığını açıkladı.

1991 20 Nisan: Kuzey Irak ayaklanması sonrası mülteci konumuna düşen bir milyondan fazla Kürt için Zaho yakınlarında ilk güvenli çadır kentin kurulmasına başlandı.

1991 7 Haziran: Birleşmiş Milletler ilk kez Kürt mülteciler için resmi sorumluluğu devraldı.

1991 9 Haziran:UNSCOM, ilk kimyasal silah denetimine başladı.

1991 18 Temmuz: Kuzey Irak'ın Saddam'ın askerlerinden arındırılması gerekiyordu. Bağdat yönetiminin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına uymasına yönelik başlatılan harekatın adı Huzur Harekatı, harekata katılacak çokuluslu kara ve hava unsurlarından oluşan güce verilen ad da Çekiç Güç'tü.

1991 21-30 Eylül: BM silah denetçilerinin, Irak'ın nükleer silah elde etme çabalarına ilişkin birçok belge bulduklarını ifade etmelerinin ardından Iraklı yetkililer denetçilerin bu dokümanlarla oradan ayrılmalarına karşı çıktı. Bağdat, uzmanları 4 gün alıkoydu. Güvenlik Konseyi'nin araya girmesiyle bu kriz çözüldü.

1992 5-26 Temmuz: Bağdat, 21 gün boyunca uzmanların Tarım Bakanlığı'na girişini yasakladı.

1992 26 Ağustos: Ülkesindeki muhalif kuvvetlere karşı durmaya devam eden Saddam Hüseyin özellikle ülkenin güneyindeki Şii ve kuzeyindeki Kürt nüfusun üzerine fazlaca gidince, ABD ve müttefikleri güneyde de Şiileri korumak için bir uçuşa yasak bölge ilan ettiler. Daha sonra 32. paralelin güneyi olarak tanımlanan bu bölgede, kanatlı Irak hava araçları uçamayacaktı. Benzeri bir bölge kuzeyde 36. paralelin kuzeyi tanımlamasıyla savaşın bitiminden itibaren yürürlükteydi.

1993 27 Haziran:ABD Başkanı George Bush'a yapılan suikast girişiminden Bağdat sorumlu tutuldu. Irak istihbarat karargahı cruise füzeleriyle vuruldu.

1993 26 Kasım: Irak, uzun vadede silahsızlanmasının denetimini öngören BM'nin 715 sayılı kararını koşulsuz kabul etti.

1994 10 Kasım: Irak Ulusal Konseyi, Kuveyt'in sınırlarını ve bağımsızlığını tanıdığını dünyaya duyurdu.

1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaliyle başlayan ve 1991'de Irak'ın uçuşa yasak bölgelerle üçe bölünmesiyle sonlanan Körfez Savaşı, aslında yeni bir dönemin başlangıcıydı.

Ağustos 1990'da Birleşmiş Milletler, Irak'tan petrol alımına ambargo koyarak ekonomik yaptırımlarına başladı. Bir yıl sonra, Bağdat'ın gıda ve insani yardım alabilecek kadar petrol satmasına izin verildi.

1995 14 Nisan: Birleşmiş Milletler, 986 sayılı kararla, 'petrol karşılığı gıda' programının sınırlarını genişletti. Ancak, Bağdat bu kararı 1996 yılının Aralık ayına kadar kabul etmedi.

1995 Ağustos: Saddam Hüseyin'in damadı General Hüseyin Kamil Hasan el Macit ve kardeşi, ailelerini de yanlarına alarak ülkeyi terketti. Ürdün, "sığınmacıları" ülkesine aldı.

1995 15 Ekim: Saddam Hüseyin, başkanlığının devamı için yapılan referandumdan büyük bir halk desteği alarak çıktı. Halk, "Saddam 7 yıl daha görevde kalsın" dedi.

1996 20 Şubat: Hüseyin Kemal Hasan el Macit ve kardeşi, Irak lideri tarafından affedilerek ülkelerine geri döndü. Ancak 23 Şubat'ta öldürüldüler.

1996 8-11 Mart: 3 yıldan sonra Bağdat ilk kez BM denetçilerini engelledi.

1996 31 Ağustos: Kürdistan Demokratik Partisi'nin yardım çağrılarına karşılık olarak Irak güçleri, kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye saldırı düzenledi ve Erbil işgal edildi.

1996 3 Eylül: Amerika Birleşik Devletleri, 32. paralelin güneyi olarak tanımlanan uçuşa yasak bölgeyi kuzeye doğru bir derece uzattı.

1996 12 Aralık: Saddam'ın büyük oğlu Uday'a suikast girişiminde bulunuldu. Bağdat'taki Al Mansur bölgesindeki olayda Uday, ciddi şekilde yaralandı.

1996 Aralık: Bağdat, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yiyecek ve ilaç alımında kullanılmak üzere petrol satmasına izin veren kararı kabul etti.

1997 23-29 Ekim: Irak'a yeni yaptırımlar uygulanmasına ilişkin 1134 sayılı BM kararının alınmasının ardından Bağdat, UNSCOM için çalışan Amerikalıları sınırdışı etme kararı aldı.

1997 19-20 Kasım: Bağdat, Rusya ile yaptığı anlaşma uyarınca, daha önce görev yapan UNSCOM personelinin dönüşünü kabul etti.

1998 12 Ocak: Irak, ajanlıkla suçladığı Amerikalı Scott Ritter başkanlığındaki UNSCOM personelinin çalışmalarını yasakladı. Kriz, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın girişimiyle çözüldü.

1998 3 Mayıs: Bağdat yönetimi, Richard Butler'ı uluslararası göreve ihanetle suçladı ve görevden azlini istedi.

1998 5 Ağustos: Irak, UNSCOM ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile işbirliğini askıya aldı.

1998 26 Ağustos: Scott Ritter istifa etti.

1998 12-26 Ekim: UNSCOM, Irak tarafından ajanlıkla suçlanan 2 uzmanını geri gönderdi.

1998 31 Ekim - Irak, UNSCOM ile bütün işbirliğini kesti.

1998 14 Kasım: 2 hafta önce UNSCOM ile işbirliğini tamamen kesen Irak, BM denetçileriyle yeniden koşulsuz işbirliği yapmayı kabul etti.

1998 22 Kasım: Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı İzzet İbrahim El Duri'ye, Kerbela'yi ziyaretinde başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu.

1998 15 Aralık: Richard Butler, BM'ye Irak'ın işbirliğiyle ilgili 10 sayfalık olumsuz bir rapor hazırladı.

1998 16-19 Aralık: Bağdat'ın silah denetçilerini ülkesinden çıkarmasının ardından, ABD ve İngiltere, Irak'a "Çöl Tilkisi" adı verilen bir operasyon başlattı. Operasyon çerçevesinde, Irak'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silah programının yok edilmesi için bölgeye bombalar yağdı. BM silah denetçileri, operasyonla birlikte çalışmalarını durdurdu.

1999 2 Şubat: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Richard Butler'ı safdışı bırakma kararı aldı. Butler, Haziran sonunda görevden ayrıldı.

1999 27 Haziran: Kofi Annan, denetçilerin ABD yararına casusluk yaptığı suçlamalarının kısmen doğru olduğunu söyledi.

1999 4 Temmuz: Irak BM'den çalışanları arasındaki ABD ve İngiliz vatandaşlarını değiştirmesini istedi

1999 19 Şubat: Şii mezhebinin ruhani lideri Ayatullah Sayyid Muhammed Sadık El Sadri'ye suikast düzenlendi.

1999 17 Aralık: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1284 sayılı kararıyla UNSCOM'un yerine daha belirleyici ve daha fazla yetkiyle BM Silah Denetim Komisyonu UNMOVİC'i kurdu. Irak, bu kararı da reddettiğini açıkladı.

2000 26 Ocak: Irak, İsveçli Hans Blix başkanlığındaki yeni oluşum ile işbirliği yapmayı reddetti. Bağdat, yıl içinde bu kararı birçok kez yineledi.

2000 1 Mart: Hans Blix UNMOVIC başkanlığı görevini yeniden üstlendi

2000 27 Mart: Ulusal Konsey seçimlerinde Saddam Hüseyin'in oğlu Uday, Bağdat'ın idaresinde üyelik elde etti.

2000 Ekim: Irak Körfez Savaşı'ndan bu yana ilk kez yurt içi yolcu uçuşlarına başladı. Rusya, İrlanda ve Ortadoğuyla ticari hava bağlantısı da yeniden kuruldu. Yönetim, genel ekonomi içinde yatırımlarına önem veriyordu.

2000 Kasım: Bağdat, yeni silah denetimlerini de reddetti.

2000 Aralık: Irak, petrol alıcılarının her bir varil için 50 sent ek ücretin BM'nin kontrolü altında olmayan bir Irak bankasına ödenmesi önerisinin Birleşmiş Milletler'ce reddedilmesi ardından geçici olarak petrol ihracını durdurdu.

2001 Şubat: Amerikan ve İngiliz savaş uçakları Irak'ın hava savunma sistemlerini zayıflatmak için radar tesislerini vurdular.

2001 Mayıs: Saddam Hüseyin'in oğlu Kusay, yönetimdeki Baas Partisinin liderliğine seçildi. Komşu ülkelerle yapılan serbet ticaret anlaşmaları devreye girdi. Türkiye ile yapılan demiryolu bağlantısı 1981'den beri ilk kez Mayıs ayında tekrar açıldı.

2001 31 Mayıs: UNMOVİC denetçileri, UNSCOM'un ayrılmasından sonra geçen 2,5 yıl içinde kitle imha silahlarına sahip olup olmadığını belirlemek üzere Irak'a gitmeye hazır olduklarını açıkladı.

2001 Eylül: New York ve Washington'daki El Kaide terör örgütünün giriştiği intihar saldırılarından bir hafta önce, ABD savaş uçakları uçuşa yasak alan ihlali gerekçesiyle güney Irak'ta bir dizi tesisi bombaladılar.

2001 11 Eylül - Amerika Birleşik Devletleri tarihinin en büyük terör eylemini yaşadı. Saddam Hüseyin bütün gözlerin çevrildiği kişilerden biri oldu.

2001 20 Aralık - Hans Blix, Irak'ın çok büyük olasılıkla kitle imha silahı programına yeniden başladığı yargısında bulundu.

2002 30 Ocak - ABD Başkanı George Bush, Irak, İran ve Kuzey Kore'yi 'şer ekseni' olarak tanımladı. ABD Başkanı'na göre bu ülkeler, kitle imha silahlarına sahiptiler ve terörizmi destekliyorlardı.

2002 11-15 Şubat - Irak, 1992'den bu yana ilk kez BM insan hakları uzmanlarını ülkesinde ağırladı. Uluslararası cemiyet, önceki yıllar süresince, Irak'taki insan hakları ihlali iddialarını rapor etmişlerdi. Bu iddialar, idam, keyfi tutuklama, aile içi baskı, sağlık ve gıda sağlamada insan ayırma gibi...

2002 18 Mart - Irak Devlet Başkanı Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, ülkesinin BM'nin denetleyeceği yerleri belirtmesi ve görev süresi için bir takvim vermesi halinde denetçilerin dönüşüne izin vereceğini söyledi.

2002 16 Ağustos - Hans Blix, Irak'taki denetiminin, Bağdat ile görev tanımlaması hakkındaki müzakereleri koşullandırması fikrine karşı çıktığını açıkladı.

2002 12 Eylül - Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni Irak'ı silahsızlandırmak için girişime geçirdi. Irak'ın BM kararlarına uymaması halinde askeri bir harekatın da kaçınılmaz olacağı toplantıda Başkan George Bush tarafından dile getirildi.

2002 8 Kasım - BM, oy birliğiyle Irak'ın kitle imha silahı programını bırakmasını içeren 1441 sayılı kararı kabul etti.

2002 13 Kasım - Irak büyükelçisi Muhammed El Duri, Bağdat'ın yeni BM kararını koşulsuz kabul ettiğini açıkladı.

2002 7 Aralık - 1990'da Kuveyt' i işgal eden Saddam Hüseyin, küçük komşusundan özür diledi.

Bağdat aynı gün, kitle imha silahlarına sahip olmadığına ilişkin binlerce sayfalık belgeyi, Bağdat'ta BM yetkililerine teslim etti. Irak'ın kitle imha silahı bildirimi, 11 bin 807 sayfa olarak hazırlandı. Belgelerin bir kısmının Arapça, çoğunun da İngilizce olduğu bildirildi.

2002 8 Aralık - Belgeler Bağdat'tan, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun merkezinin bulunduğu Avusturya'nın başkenti Viyana'ya ve ABD'in New York kentine gönderildi.

2002 9 Aralık - ABD'deki uzmanlar yaklaşık 12 bin sayfalık belgeyi incelemeye başladı.

2002 17 Aralık - İngiltere, Irak'ta bir savaşa hazırlandığını doğruladı.

2002 18 Aralık - İngiltere ve ABD'den Saddam Hüseyin'e yönelik bir suçlama daha geldi. Irak liderinin "aleni yalan söylediği" ve "silah bildirim

raporunu savsakladığı" öne sürüldü. Beyaz Saray Sözcüsü, ABD Başkanı'nın belgelerdeki eksikliklerden dolayı "endişeli" olduğunu dile getirdi.

2002 19 Aralık - ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Irak'ın silah bildiriminde BM kararlarını ihlal eden bazı boşluklar olduğunu açıkladı.

2002 20 Aralık - Bağdat, Amerika ve İngiltere'nin silah bildirim belgelerine ilişkin iddiaların yalan olduğunu öne sürdü.

2002 26 Aralık - NATO Genel Sekreterinin, "Amerikalıların Irak'a tek yanlı bir askeri operasyon düzenleyeceğine hiç şüphe yok" açıklaması, Bush yönetiminin Bağdat politikasını desteklediğinin ipuçlarını verdi.

2003 3 Ocak - ABD Başkanı George Bush, Amerikan birliklerini "Eğer Irak silahsızlanmayı reddederse bir fatih değil ama bir kurtarıcı olacağız" açıklamasıyla cesaretlendirdi

2002 18 Kasım - BM silah denetçileri, 4 yıl aradan sonra yeniden Bağdat'a geri döndü. Hans Blix, yeni BM kararları çerçevesinde çalışmalarını sürdürecek denetçilerin başında bulunuyordu.

2002 20 Kasım - ABD, olası bir askeri harekat için uluslararası destek arayışına girdi. George Bush, Bağdat'ın BM denetçilerle işbirliği yapmaması durumunda NATO'ya üye ülkelerin "oluşacak koalisyon" a katılması yönünde girişimler başlattı.

2002 25 Kasım - BM silah gözlemcileri, yasaklanan silahları "bulmak üzere "Bağdat'a geri döndü.

2002 26 Kasım - BM Silah denetçileri Başkanı Hans Blix, Irak'ın, kitle imha silahına sahip olmadığını inandırıcı kanıtlarla ispat etmesi gerektiğini söyledi.

2002 27 Kasım - BM silah denetçileri, Irak'ın kendilerine tam yetki verdiğini duyurdu. Irak, silah denetçileriyle işbirliği yapacaktı.

2002 1 Aralık - Denetçilerin ilk durağı bir helikopter üssü oldu. Bu denetleme Irak'a haber vermeden yapılmıştı, tıpkı Irak'ın kabul ettiği BM kararlarında öngörüldüğü gibi. Denetim sorunsuz gerçekleşti ancak aranılan silahlar bulunamadı.

2002 2 Aralık - İngiltere, Irak'a ilişkin bir insan hakları dosyası yayınladı. Bu dosya, Bağdat rejimi tarafından işlenen insanlık suçlarını içeriyordu. Dışişleri Bakanı Jack Straw, yayınlanan rapora ilişkin yaptığı değerlendirmede, Saddam Hüseyin'in anlaşılması için bu rapor gerekli dedi.

2002 3 Aralık - BM silah denetçieri, Saddam'ın saraylarından birini denetim altına aldılar. Yine habersiz, yine yasaklanan silahların saklanma olasılığı olduğundan şüphelenilen bir yerde yapılan denetimler de sonuçsuz kaldı.

2002 5 Aralık -Saddam Hüseyin, silah denetçilerinin ülkesinde yeniden çalışmaya başlamasından beri ilk defa konuştu : "BM Silah Denetçilerine, ABD'nin iddialarının tersini kanıtlamalarına bir şans vermek için denetçilerin dönüşüne izin verdim

2003 5 Ocak - Saddam Hüseyin, BM silah denetçilerini casuslukla suçladı.

2003 11 Ocak - İngiltere uçak gemisi Ark Royal, Körfez'e doğru dümen kırdı.

2003 9 Ocak - Hans Blix, Güvenlik Konseyi'ne verdiği raporda, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğuna dair elle tutulur bir kanıt olmadığını açıkladı. Ancak Blix, "Yanıtlanmamış bir çok soru var" ifadesini de sözlerine ekledi.

2003 12 Ocak -George Bush'u Irak'a yönelik bir askeri operasyondan vazgeçirmesine yönelik İngiltere Başbakanı Tony Blair'ın üzerindeki baskılar arttı. İngiliz Kabine Bakanı Clare Short, BM kararı olmaksızın yapılan bir harekata Londra'nın destek vermemesi gerektiğini söyledi.

Bayan Short'un bu açıklamasının, Amerika'nın Körfez'deki askeri varlığını artırdığı zamana rastlaması dikkat çekti.

2003 16 Ocak - BM silah denetçileri bir mühimmihat deposunda yaptıkları çalışmada 11 boş kimyasal savaş başlığı buldular. Irak sözcüsü Hüseyin Emin, konuya ilişkin yaptığı açıklamada, uzun zaman önce unutulan "eski mermiler" olduğunu ifade etti.

2003 24 Şubat - ABD, İngiltere ve İspanya Irak'ın silahsızlandırılmasına yönelik son şans veren bir tasarı hazırladı. Fransa, Almanya ve Rusya ise, bu ülkelerin aksine Bağdat'ta denetimlerini sürdüren BM silah denetçilerine daha fazla zaman verilmesini savunuyorlardı.

2003 15 Mart - Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, ülkesini savaşa hazırlamaya başladı. Irak'ı 4 askeri bölgeye bölerek oğlu Uday'ın komutanlığına da Bağdat-Tikrit bölgesini verdi.

2003 17 Mart - ABD, İngiltere ve İspanya Irak konusunda hazırladıkları tasarıyı Güvenlik Konseyi'nde oylamaya sunmaktan vazgeçtiler.

ABD Başkanı Bush, tarihi ültimatomunu verdi: "Saddam Hüseyin ve oğulları Irak'ı 48 saat içerisinde terk etsin" yoksa....

2003 20 Mart - Ültimatom süresinin dolmasından yaklaşık 2 saat sonra Irak'a askeri harekat başladı.

2003 22 Mart- Bu harekatın adı da kondu: "Irak'ı Özgürleştirme"

44.34544,35844,35544,36844,36544,37844,37544,38844,38544,39844,39544,40844,40544,41844,41544,42844,42544,43844,43544,44844,445
35.505
35.500
35.495
35.490
35.485
35.480
35.475
35.470
35.465
35.460
35.455
35.450
35.445
35.440
35.435
35.430

Kerkük

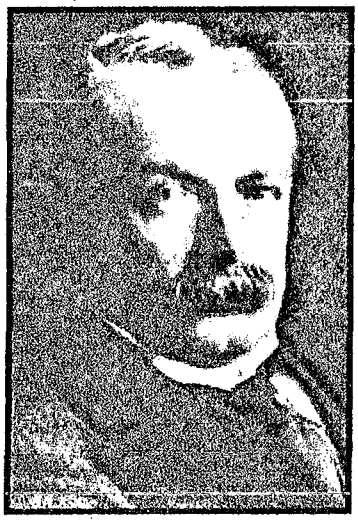
İngiliz Politik ve Askeri Liderleri

Andrew Bonar Law

Edward Grey

David Lloyd George

Churchill

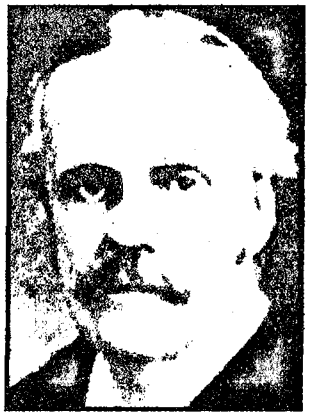
Curzon

Webb Sidney

Baldwin Stanley

Lord Balfour

Lord Kitchener

Henry Rawlinson

Edmund Allenby

Leonard Wood

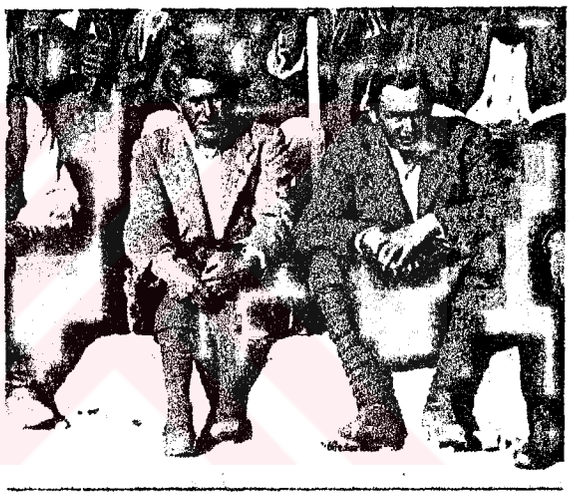

Persy Cox

Irak Yönetiminin Kurulması ve İngilizler

I. Faysal ve Lawrence (arkada)

Leonard Woolley (sağ) ve T.E. Lawrence
Suriye, 1913,

Getrude Bell ve Kerkük Fotoğrafları

Tarihi Taşköprü (1959'da yıkıldı)

Tarihi Kerkük Kışlası (Kapısı)

Şeyh Said (ortada, çökmüş)

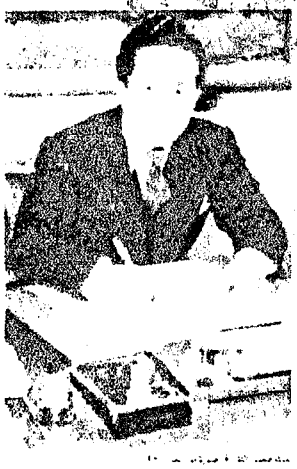
Irak Liderleri

Faysal I (1921-1933)

Gazi (1933-1939)

Faysal II (1939-1958)

Abdülkerim Kasım
(1958-1963)

Abdülsalim Arif
(1963-1966)

Abdülrahman Arif
(1966-1968)

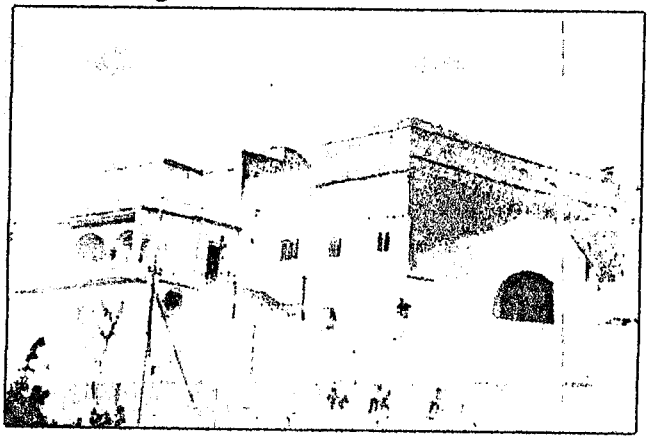

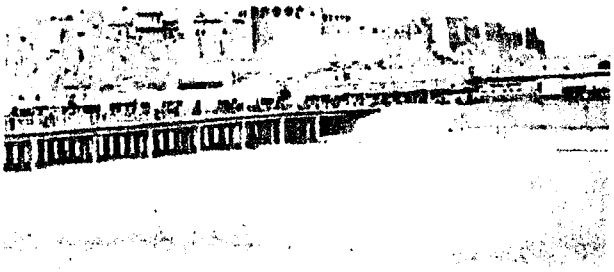
Ahmet Hasan El-Bekir
(1968-1979)

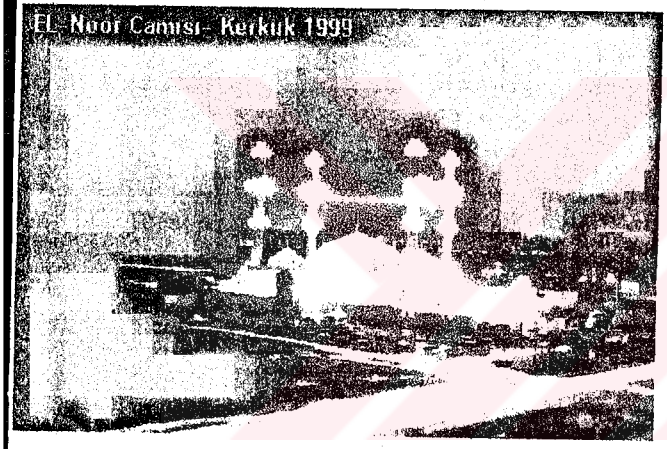

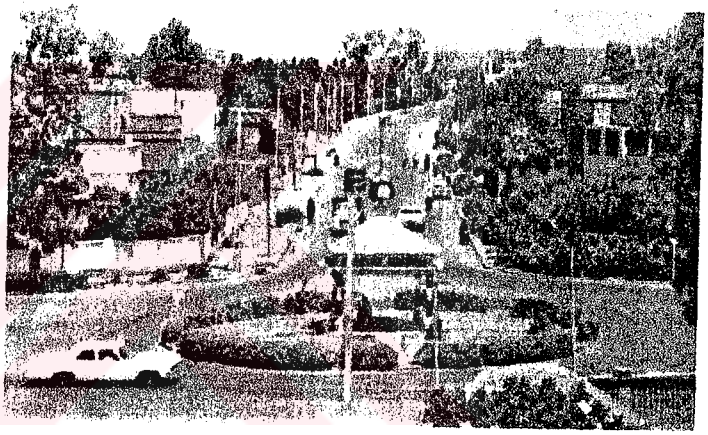
Saddam Hüseyin
(1979-2003)

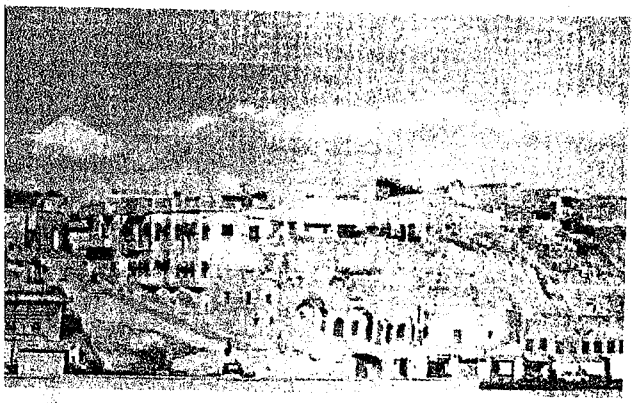
Fotoğraflarla Kerkük

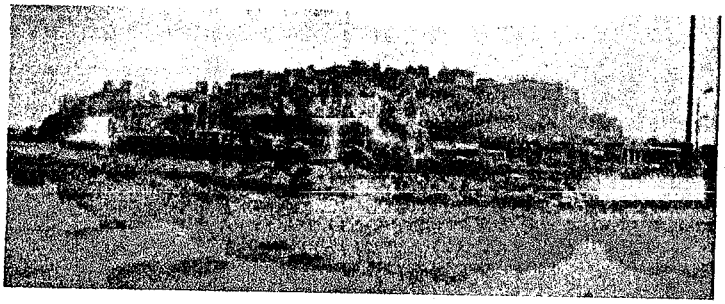

ÖZGEÇMİŞ

1976 Erzurum – Şenkaya doğumluyum. Lise öğrenimini Gökçeada Atatürk Anadolu Öğretmen Lisesinde tamamladıktan sonra Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesisi Tarih Öğretmenliğini bitirerek meslek hayatına atıldım. Görevimi halen Gebze'de devam ettirmekteyim.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ